doğan avcıoğlu

millî kurtuluş tarihi

1838'DEN 1995'E

Kapak :
SAİD MADEN

YAYLACIK MATBAASI
İSTANBUL — 1978

DOĞAN AVCIOĞLU

MİLLÎ KURTULUŞ TARİHİ

1838'den 1995'e

ÜÇÜNCÜ KİTAP

(Üçüncü Baskı)

TEKİN YAYINEVİ

ÜÇÜNCÜ KİTAP

DEVRİMİN YAPISI VE
KURTULUŞTAN SONRA TÜRKİYE

Halka umut vererek halkı yutan hükûmet
Istanbul'da yan gelip kafa tutan hükûmet
Her hükmünü köylüye tatbik eder, hak olur
Malına ortak olur, canına ortak olur
Gene sen çifte koşar yalınayak karını
Gözyaşınla sularsın çorak tarlalarını
Çalışır kazanırsın, kazanır yedirirsin
Vergi derler verirsin, asker derler verirsin..

FARUK NAFİZ ÇAMLIBEL

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURTULUŞ DEVRİMİNİN SINIF YAPISI

I — Tükenmiş bir halkın Kurtuluş Savaşı'na ilgisizliği

II — Eşrafın Millî Kurtuluşçuluğu

III — Kurtuluş Savaşımız açısından Rum ve Ermeni sorunu

1V — Kurtuluş Savaşı'nda bürokrasi

V — Millî direnişte dalgalanmalar

I — TÜKENMİŞ BİR HALK...

Daha önceki bölümlerde gördük ki, Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Türkiye'de, kurtuluş yollarını içte değil, dışta arama eğilimi güçlüdür. Saray ile Hürriyet ve İtilâf Partisi, kurtuluşu İngilizlere sığınmakta görür. Milliyetçilerin pek çoğu, en az kötü çözüm yolu diye Amerikan mandasını önerirler. Eğer ABD, Türkiye üzerinde manda almaya hazır olduğunu önceden ilân etse, Sıvas Kongresi'nde, Atatürk'e rağmen, manda önerisi kabul edilebilecektir. İşin daha ilginç yanı, Sıvas Kongresi'nde, Amerikan mandası olmayı bir kurtuluş yolu diye önerenlerin pek çoğu, manda umutları boşa çıkınca kurtuluşu Bolşevik Rusya'ya yönelmede göreceklerdir. Karakol Örgütü kurucusu Kara Vâsıf, Sıvas'ta ateşli bir Amerikan mandacısıdır. Ne var ki, Kara Vâsıf öncülüğünde Karakol Örgütü, 1920 yılı başlarında, Bolşevik Rusya ile elele İslâm Dünyası'nda bolşevik ihtilâller tutuşturma çabasındadır. İthal malı fes yerine kalpak giymeyi reddeden Millet Meclisi, Haziran 1920'de Türkçü Hamdullah Suphi'nin önerisiyle, neredeyse bir bolşevik manifesto yayınlayacaktır.

Millî direniş hareketleri bölgeseldir. Atatürk olmasaydı, Erzurum Kongresi, bölgesel kalacak, Sıvas'a bile belki uzanamayacaktı. Nitekim Türkiye çapında toplanmak istenen Sıvas Kongresi, büyük güçlüklerle pek az sayıda temsilciyi biraraya getirebilmiş ve Erzurum Kongresi'nin birçok öncüsünün muhalefetiyle karşılaşmıştır. Karabekir Paşa dahi, Atatürk'ün Sivas'a ve daha sonra Ankara'ya gitmesine karşı çıkmıştır. Sonra-

dan kahramanca mücadele veren Güney illeri, Sıvas Kongresi'nde yoktur. Mustafa Kemal'in ısrarlı çabalarına rağmen, Ege Kuva-yı Millîye örgütü, Millet Meclisi açılıp kendini kabul ettirene kadar, Atatürk'ün başlattığı millî harekete katılmaya karşı çıkmış, Istanbul'la ilişkilerini sürdürmüştür. Trakya, Fransız himayesinde bölgesel çözümler aramıştır.

MİLLÎ SIR

Dört yıl savaştığımız Fransız'a, İtalyan'a ve İngiliz'e tepki yoktur. Kahraman Ödemiş ve Tire temsilcileri, Yunan işgalinden kurtulmak için İtalyan işgalini aramışlardır.[1] Balıkesir'in birçok ileri geleni, «Amerikan himayesini istemeye» yönelmişler ve Amerikan bayrakları asmışlardır.[2] Alaşehir ileri gelenlerinden yüzelli kadarı Fransız himayesine sığınma eğilimlerini belli etmişlerdir. Türkiye'yi yok etme kararıyla gelen İngilizler ise, hemen her yerde baş tâcı edilmektedir.[3] Dört yıl amansızca savaşılan İngilize karşı dövüşe devam düşünülmemektedir bile. Gerçekte İngiltere'ye karşı kurtuluş savaşı verilecek, fakat bu «millî bir sır» gibi saklanacaktır. Atatürk, Büyük Nutuk'un daha ilk sayfalarında, ilk bölümde uzun uzun belirttiğimiz bu çelişkiyi anlatır :

«Kurtuluş yolu ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek, temel ilke gibi görülmekteydi. Bu devletlerden yalnız biriyle başa çıkılamayacağı kuruntusu, hemen bütün kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında, koskoca Almanya, Avusturya - Macaristan varken hepsini birden yenen, yerlere seren İtilâf kuvvetleri karşısında, yeniden onlarla düşmanlığa varabilecek durumlara girmekten daha büyük bir mantıksızlık ve akılsızlık olmazdı.

Bu anlayışta olan yalnız halk değildi; özellikle seçkin denilen insanlar bile öyle düşünüyordu.

Öyleyse, kurtuluş yolu ararken... İtilâf Devletlerine karşı düşmanlık durumuna girilmiyecekti.»[4]

Kısaca, Mütareke Türkiye'sinde umutsuzluk egemendir. Kendi gücümüzle bir kurtuluş yolu bulunacağına inanılmamaktadır. Halk tükenmiştir. Bu nedenle en vatansever kişi ve kuruluşlar, kurtuluşu kendi gücümüzde değil, bizi yok etmek isteyenlerde aramak gibi çelişkilere düşmektedirler.

İNÖNÜ : «MİLLET, DÜŞMANIMIZDIR!»

Halk, savaştan yana değildir. Dağlar, asker kaçaklarıyla doludur. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'dan Havza'ya giderken, 25 Mayıs 1919 günü bunun çarpıcı bir örneğine tanık olur. Yolda küçücük bir tarla parçasında çift süren bir köylüye rastlar, aralarında şu konuşma geçer :

«Mustafa Kemal Paşa — Hemşeri, düşman Samsun'a asker çıkaracak. Belki buraların hepsini işgal edecek. Sen ise rahat rahat toprağı sürüyorsun?

Köylü — Paşa, Paşa! Sen ne diyorsun. Biz üçkardaştık. İki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkas'ta, Çanakkale'de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Ben de yarım adamım. Evde sekiz öksüz yetimle, üç dul kalmış kadın var. Hepsi de benim sapanın ucuna bakarlar. *Şimdi benim vatanım da, yurdum da aha şu tarlanın ucu! Düşman oraya gelinceye kadar benden hayır bekleme...*»

Yunus Nâdi ve arkadaşları, Istanbul'un işgali üzerine Ankara'ya kaçarken yolda uğradıkları Budaklar Köyü'nde silâhlı köylüler tarafından karşılanırlar. Gerisini Yunus Nâdi şöyle yazar :

«— Yahu, ayıp olmasın ama şu köye gelirken silâhlı bir toplulukla karşılanmaklığımız neden gerekti?

— Hiç beyefendi... Mavzerli gördüğünüz bizler, bu köyce korucu yapılmış insanlarız. Doğaldır ki size göre değil, fakat ortalıkta ne olduğu belirsiz işler dönüyor. Onun için köyce kulağımız kiriştedir, olur olmaz işin bu köye bulaşmaması için işte böyle dikkatli bulunuyoruz da ondan.

— Ne gibi işler?

— Önce eşkiya meşkiya gelebiliyor. Baskınlardan maskınlardan korkulabilir. Sonra İngilizler gelecek, gidecek diyorlar. Sonra Armaşe taraflarına Ermeniler gelebilir, sonra Istanbul'da işler olmuş... *Biz istiyoruz ki, dünyada ne olursa olsun, fakat bu köye bulaşmasın.*

— Istanbul'da birşeyler mi olmuş dedin? Üç beş gündür geziyoruz da haberimiz yok. Acaba ne gibi şeyler olmuş?

— İngilizler Istanbul'u zaptetmişler galiba. Pek iyi bilmiyorum ama buraya kadar işte bu çeşit haberler geldi...

Durum tamamen aydınlanmıştı. Köyün uyanık hareketi, özellikle bizim gibi Istanbul'un işgali işleri ile ilgili olanlara karşı idi. Budaklar Köyü'nü, böyle karışık ve küçücük işlerden alarga tutmak istiyorlardı. Bizlerin kimler olduklarımızı bilseler, belki ellerimizi kollarımızı bağlayarak haklarımızda akıllarınca uygun görecekleri herhangibir muameleyi yapmaya kalkışırlardı... Şu ruhsal duruma göre, burada zor durulurdu. Heriflere hiç renk vermedik ama, durumun böyle olduğu anlaşıldıktan sonra orada kalmaya çalışmanın da hemen hemen olanağı yoktu...

Hayvanlarımıza bindik ve sırrımızı açığa vurmayarak, tıpkı kurbanlık koyunlar gibi yolumuza devam etmeye koyulduk. Şimdi yine halkın önünden geçiyorduk. Onlar hâlâ anlamamış ve inanmamış gözlerle bize bakıyorlardı.»

1920 ilkbaharında Ankara'ya gelen Halide Edip de, kadınlarla yaptığı bir söyleşide şu görüşün ileri sürüldüğünü görür:

«Biz de memleketimizin iyiliğini isteriz. Fakat niçin Ankara'da, Istanbul İngilizlerin elindedir diye umutsuz bir savaşa giriştik? Biz onları yenip dışarı atabilir miyiz? Ankara'nın yarısı Çanakkale'de şehit oldu. Ne faydasını gördük? Bırakın her yer kendi hesabına döğüşsün.»

Anadolu halkı gerçekten tükenmiştir. Kendi malı ve canından öte hiçbir şey için dövüşmeye istekli değildir. Yakup Kadri, «Yaban»da Anadolu halkının bu tükenmişliğini, vatan kurtarmak için Anadolu'ya koşan milliyetçi aydının yalnızlığını buruk bir şiir diliyle anlatır :

«Köylü — Biliyorum beyim, sen de onlardansın emme...

Kemalist aydın — Onlar kim?

Köylü — Aha, Kemal Paşa'dan yana olanlar...

Kemalist aydın — İnsan Türk olur da Kemal Paşa'dan nasıl yana olmaz?

Köylü — Biz Türk değiliz ki beyim.

Kemalist aydın — Ye nesiniz?

Köylü — Biz İslâmız elhamdülillah... O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar...

Eğer bize zafer nasip olursa bile kurtaracağımız şey, yalnız bu ıssız toprakla, bu yalçın tepelerdir. Millet nerede? O henüz ortada yoktur ve onu, bu Bekir Çavuşlar, bu Salih Ağalar, bu Zeynep Kadınlar, bu İsmailler, Süleymanlarla yeni baştan yapmak gerekecektir.»

Anadolu'da henüz bir millet yoktur, eşraf işbirlikçidir... Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bunu acı acı yazar ve halka yabancı aydını bundan sorumlu tutar :

«Anadolu... Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen yağmacıyla bir olup komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda saklayan zinacı kadınların, frengiden burnu çökmüş sahte sofuların, cami avlusunda oğlan kovalayan softaların türediği yer burasıdır.

Burada, bıyıklarını makasla kırptı diye nice fikir ve ümit dolu Türk gencinin kafası, taş altında ezildi. Burada yüzü düşmana dönük, nice vatan mücahitleri, savundukları kimselerin eliyle arkadan vuruldu. Burada

millî bağımsızlık sembolünün yolu kaç defa kesildi ve kaç defa oturduğu şehrin etrafı isyan silâhlarıyle çevrildi. Burada ben, vatan delisi, millet divanesi burada ben harp malûlü Ahmet Cemal yapayalnızım.

Bunun nedeni Türk aydını gene sensin! Bu viran ülke ve bu yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa hâlinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de ondan tiksinmek hakkını kendinde buluyorsun.

Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı, aydınlatamadın. Bir vücudu vardı, besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu hayvanî duyguların, cehaletin ve yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuğu göğün arasında bir yabanî ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak burada hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısırganları, bu kuru dikenleri mi? Tabiî ayaklarına batacak. İşte her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ıstırap veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir.»[5]

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İnönü Savaşı günlerinde Bursa'dan aileleriyle çekilen subaylara, Anadolu halkı hakkında «Yaban»ın harp malûlü kahramanı Ahmet Cemal gibi konuşur :

«*Bana bakın. Kimse işitmesin. Millet düşmanımızdır. Sizin yüzünüzden savaş devam ediyor sanmaktadır.*»[6]

İstiklâl Mahkemeleri kurulurken, 1920 sonbaharında Meclis'te Hamdullah Suphi, aynı feryadı yükseltir :

«*Esasen biraz havada asılı bir durumda duruyoruz ve esasen halk bizden birşey anlamamıştır.*»

DEVLETE KARŞI ANADOLU HALKI...

Gerçekten Anadolu halkı, Celâlî İsyanı günlerinden beri, iç ve dış savaşlar, mütegallibe memur soygun

ve cinayetleri, toplu kırımlarla sonuçlanan mezhep kavgaları, sonu gelmeyen askerlikler, jandarma baskısı, mültezim, tahsildar ve tefeci yağmasından öte birşey tanımamıştır. İpek Yolu üzerinde bulunan ovalardan daha XVI. yüzyılda kaçmış, can güvenliği için dağlara sığınmıştır. Celâlî İsyanları sırasında, Anadolu'da kan gövdeyi götürmüştür. İran ile savaşlar XVIII. yüzyıl sonlarına kadar ikiyüz yıl sürmüştür. Atatürk'ün «*anlamsız kördöğüşü*» dediği bu savaşlar, mezhep ayrılığı yüzünden kanlı ayaklanmalara ve büyük kırımlara yol açmıştır. Balkanlarda ve Arabistan'da savaşların ardı gelmemiştir.

Halk, zorla askere alınmıştır. Türkiye'de uzun yıllar bulunan Moltke, anılarında XIX. yüzyılın ilk yarısında asker toplamanın, «*Devletin köyleri basması*» anlamına geldiğini yazar, Moltke, örnekler verir :

«Öyle köyler var ki, içinde genç ve çalışabilir kimse kalmamış. İnsan bu adam avcılığında hazır bulunmalı, bu elleri bağlı ve gazap dolu bakışlı yeni askerlerin gelişini görmeli» idi...

«Köylerdeki halk, dağlara kaçıyordu. Peşlerinden köpekler salınarak kovalanıyorlardı. Tutulanlar, çoğu zaman çocuklar ve sakatlar, uzun iplere sıralama bağlanmış ve elleri bağlı olarak getiriliyorlardı.»

«Askerler arasında bulunduğum sıralarda, firar suçundan başka hiçbir nedenle bir erin döğüldüğünü görmedim. Kaçak er, of demeden ikiyüz değneği yiyor ve tekrar kaçmak için fırsat bekliyor.»

Moltke, asker alma yüzünden Siirt şehrinin nasıl boşaldığını yazar :

«Siirt'te yapılan sayım sonunda şehirde 600 müslüman, 200 reaya (hıristiyan) ailesi bulunduğu anlaşılmıştır. Müslümanların yüzde 5'ini teşkil eden 200 kişi askere alınmıştır. Siirt'te bulunduğum sırada bu şehirden 200 asker daha isteniliyordu. Oysa askerlik yaşında olanlar tamamen dağa kaçtıkları için sokaklarda çocuk

ve ihtiyarlardan başka kimse kalmamıştı. Bu durum, askerliğin 15 yıl olmasından doğmuştur. Bu hal, bir ömür boyu gibi sayılmakta ve sanılmaktadır.»[7]

Tanzimat gelmiş, Meşrutiyet gelmiş bu durum değişmemiştir. «Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken» yazarı Nurdoğan Taçalan, bu durumu belirtmek için Çeşme örneğini verir :

«Çeşme ilçesinin gençleri, askerliklerini Yemen'de yapıyorlardı. 1908'de Çeşme'de 20-30 yaşları arasında bir tek Türk erkeği kalmıştı. O da bir cüce idi. Bu yüzden Çeşmeliler haklı olarak Yemen'e Çeşme Mezarlığı adını takmışlardı.»[8]

Millet Meclisi'nde 1920'de «Halkçılık Programı» tartışmaları olurken konuşan bâzı hatipler, Meşrutiyet'ten sonra da Anadolu halkının kaderinin değişmediğini belirttiler :

«Türk köylüsü, Meşrutiyet'ten önce neyse, yine o durumda kalmıştır. Yine Türkiye köylüsünün başında jandarma, yine Türkiye köylüsünün başında bitmez tükenmez vergiler başlamış ve devam etmiştir. Türkiye köylüsü yine Balkan'da, Karadağ'da, yine Doğu Cephesi'nde, yine Yemen'de ölmüş, ölmüştür. İçerde Türk köylüsü, genellikle bu memleketin köylüsü harap olmuştur. Jandarma kırbacı altında, memurun baskısı altında öküzünü satarak, teknesini satarak, ölmüş, ezilmiş, harap olmuş, bu nedenle 1908 yılında da parlak gösterilerle ilân ettiğimiz Meşrutiyet yönetiminden köylü halk, hiçbir şey anlamamıştır.»[9]

BALKAN SAVAŞINDA ASKER SAVAŞMIYOR...

Bu koşullarda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni kopmuş küçük devletlere karşı verilen Balkan Savaşı, İşkodra, Yanya ve Edirne'de kahramanca direnilmesine rağmen, büyük bir bozgunla sonuçlanır. Selânik, Yunanistan'a döğüşmeden teslim edilir.

Meşrutiyet'i getiren İttihatçılar, Anayasa'nın ilânı

ile İmparatorluktaki bütün milliyetlerin eşit olacağı, isyanların son bulacağı ve barış geleceği umudunu beslemişlerdir. Meşrutiyet'in ilk günlerinde, tek yanlı bağımsızlığını ilân eden Bulgaristan'la savaşmaktan, «*reform dönemi için barış gerekli*» diye, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in öğütleriyle, kaçınmışlardır. Ne var ki, isyanların ve savaşların ardı kesilmez. Yemen, Asir, Kuzey Arnavutluk, Havran, İkinci Yemen, İkinci Asir ve Makedonya'da çete ayaklanmaları gibi yedi büyük ayaklanma, Meşrutiyet'in ilk yıllarını doldurur ve Anadolu insanını tüketir. Bu ayaklanmaları, genç subayların yeni birliklerle katıldıkları umutsuz Trablus Savaşı izler. Asker bitkindir ve döğüşmekten yana değildir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti, eski sadrâzamların da katıldığı bir toplantıda, 22 Temmuz 1912 günü, Ordu'nun durumunu değerlendirir. Toplantıda Üçüncü Ordu Komutanı İsmail Fâzıl Paşa'dan gelen telgraf okunur. Paşa, telgrafında komutasındaki seksen taburdan bâzılarının âsilere katıldığını, bâzılarının silâh kullanmayı reddettiğini ve bu dağınık askeri toplayarak genel bir harekete girişme olanağı kalmadığını, ayaklanmanın politik yoldan çözülmesi gerektiğini bildirir. Toplantıda bulunan Genelkurmay Başkan Vekili de bir yıldır süren Trablusgarp Savaşı nedeniyle, mevcut askerî gücün Boğazlar ve Akdeniz'de Osmanlı kıyılarının korunmasına ayrıldığını, *artık Anadolu'da silâh altına alınacak asker kalmadığını söyler.*[10] Bulgarlara karşı savaşacak olan İkinci Ordu Komutanı Abdullah Paşa, yetersiz kuvvetlerinin daha da azaltılarak Yemen'e gönderilmesini protesto için daha 1911 yılı başında istifaya kalkışır. Abdullah Paşa'nın Ordusu 10 bin 900 kişiye inmiştir. Zira Yemen'e ve öteki yerlere 42 tabur yollanmıştır. Fakat hâlâ Yemen'e üç tabur yollanması istenmektedir. Paşa bunun üzerine, «bölgemi savunamam» gerekçesiyle istifaya kalkışır.[11]

Askere gerek vardır, fakat asker bulunamaz. Hatta silâh altındaki askeri bırakmak gerekir. Nitekim Arnavutluk ayaklanmasını bastırmak için toplanan 100 bin

kişi kadar askerin büyük kısmı, Balkan Savaşı'nın artık kaçınılmaz gibi gözüktüğü bir sırada, kaçmalar ve baş kaldırmalar nedeniyle terhis edilir. Harbiye Bakanı Nâzım Paşa, terhis nedenini şöyle açıklar :

«Üç yıldan beri ayaklanma olan yerlere gönderilmekle yorgun düşen nizamiye taburları, yasal hizmet-sürelerini tamamlamış bulunduklarından, silâh çatarak terhislerini ısrarla istemişler ve İtalya gibi büyük bir devletle savaştığımız şu sırada, *Ordu'da ihtilâl çıkması kesinlikle uygun görülemiyeceğinden*» terhis edilmişlerdir.[12]

Ne var ki, Balkan Savaşı da kapıdadır. Seferberlik gereklidir. Terhis edilen 75 bin kişilik askerin bir kısmı, daha evlerine varmadan yeniden silâh altına alınır. Harbiye Bakanlığı, 15 ve 22 Eylülde, Bulgaristan'ın savaşa hazırlandığını, Makedonya'da «ayaklanmalar çıkarmak ve bombacılık yapmak üzere» sınırlara yakın yerlere komiteciler yığdığını bildirince, Bakanlar Kurulu, tam bir seferberliğe cesaret edemezse de, Rumeli birliklerinin seferberliğini kararlaştırır. Anadolu birliklerinin seferberliği, şimdilik kaydıyla geçiştirilir :

«İzmir'deki askerî güçlerin çağırılması, mevcut duruma göre, şimdilik uygun değildir. Genel seferberlik maddesine gelince, alınacak bilgiye göre gerekirse Anadolu birliklerinden gereken kuvvetlerin dahi seferberlik durumuna konulmak üzere şimdilik Rumeli askerî birliklerinin seferberlik durumuna getirilmesi...»[13]

Savaş kesinleşince, tam bir kargaşalık içinde Rumeli'ye acele kuvvet yığmaya çalışılır. «Balkan Savaşı» yazarı Yarbay Mehmet Nihat, bu kargaşalığı şöyle dile getirir :

«Telgraf haberleşmesi seferberlik günlerinde âdeta durmuştu... Beslenme, pek tehlikeli biçimler almaya başlamıştı. Açlık yüzünden Batı Rumeli'de bir hayli müstahfız* birliklerini terhisten başka çâre görülmediği gi-

* Tanzimat'tan sonra düzenlenen askerî sistemde muvazzaf ve rediflikten sonra, kırk yaşını aşınca başlayan askerlik hizmeti.

bi, Trakya'daki Dördüncü Kolordu, Edirne'ye yollanan erzağı yoldan çevirerek Kale ile kendi arasında uzun dedikodulara yol açmış ve her birlik, ilk gününden açlıktan yakınmaya başlamıştı. Vapur, demiryolu taşıması da karmakarışık ve tamamen yetersizdi. Özellikle Şark Demiryollarında ilk gününden büyük düzensizlikler ve gecikmeler başgösterdi. Zayıf mevcutlu süvari alayları ancak birer günde taşınabiliyordu. Trenlere binen erlere ve hayvanlara ancak birer günlük erzak veriliyordu. Oysa tren yolculuğu günlerce sürmeye başladığından yollarda aç kalıyorlardı.»

Komutanların biribirlerine çektikleri telgraflara bakılırsa, onlar dahi açtılar! Lüleburgaz ile Babaeski arasında, İkinci Tümen Komutanı Osman Paşa ile Birinci Kolordu Komutanı Yâver Paşa arasında şu telgraf konuşması geçer :

«Osman Paşa — Ben ve Prens Aziz Paşa ve astımız subaylar peksimet bile bulamadık. Erlerin hâline Tanrı acısın.

Yâver Paşa — Paşa biraderler! Gerek ben ve gerekse beraberimde bulunanlar, bugün birşey yemediğimiz gibi, Lüleburgaz'da bir dilim ekmek bulamadık. Erler burada da böyledir. İnşallah iyi olur.

Osman Paşa — İnşallah!»

Yarbay Mehmet Nihat'a göre, «Ordu, içi boş bir ağaçtı. İlk esen fırtına ile sarsılmaya ve devrilmeye mahkûmdu.»[14]

Bu durumda ordular savaşmaz. Sırp, Yunan ve Bulgar orduları kolay başarılar kazanırlar. Lüleburgaz bozgunundan sonra Çatalca önüne yaklaşan Bulgarlar, İstanbul'a girme hevesindedir. O sıralarda İttihatçıların ünlü liderlerinden Cemal Paşa, cepheden gönderdiği bir raporda şunları yazar :

«*Savaşın (Lüleburgaz vuruşmasının) son günlerinde Anadolu askeri arasında garip bir ruhsal durum görülmeye başladı. Bu, Anadolu'daki dört ilin kendilerine yeter olduğunu, boş yere Rumeli için kan döktüklerini*

birbirlerine söylemeleri ve kaçan erlerin köylerde düşmanın baskın yaptığı ve komutanların kaçmak için emir verdikleri gibi bir takım uydurma lâflar yaymalarıdır. İşte bu ruhsal durumunun yarattığı gevşeklik, bozgunun nedenlerinden biridir.*[15]

Ordu, perişan biçimde dağılır. Başkomutan Nâzım Paşa, Çatalca'da bile direnilebileceğinden umutsuzdur. 2 Kasım'da durumu Hükûmete özet olarak bildirir :

«Birinci ve İkinci Doğu Orduları beş gündür süren son savaşta 20 bine yakın yitik vermiştir... Doğu Ordusu, düşman önünde geri çekilerek sarsılmış ve firarlar yü-

* Balkan Savaşı bozgununun pek çok nedeni vardır. Askerin bıkkınlığı kadar komuta kurulunun yeteneksizliği bozgunda rol oynamıştır. Fakat genellikle, Ordu'ya politikanın girmesi baş neden olarak gösterilir, İttihatçı subaylar suçlu tutulmak istenir. Kuşkusuz, bir Ordu'nun siyasî partiler arasında bölünmesi, parti kavgalarının Ordu'ya girmesi, büyük bir zayıflık nedenidir. İttihatçı subaya karşı «Halâskâr» subay grubu çıkartılması, Ordu'yu zaafa uğratmıştır. Yalnız şu noktayı da belirtmek gerekir: İttihatçı subay, İngiltere ve Rusya, Türkiye'yi gizlice paylaştılar diye ve bunu önlemek için politikaya girmiştir. Meşrutiyet'i özgürlük getirecek diye değil, milliyetler arasında eşitlik sağlayarak Osmanlı Vatanı'nı kurtaracak ve yabancı devlet müdahalelerini önleyecek diye ilân ettirmiştir. İç ayaklanmalarda ve Trablusgarp'ta, İttihatçı subay ön safta vuruşmuştur. Balkan Savaşı yenilgisinden sonra, Çatalca savunmasında ve Büyük Devletler'in baskısına rağmen Edirne'nin kurtarılmasında, İttihatçı subay, tam bir özveriyle öncülük etmiştir. Dünya Savaşı'nda çılgınca bir kahramanlıkla döğüşmüştür. Kurtuluş Savaşımızın subay kadrosunu İttihatçı subay teşkil etmiştir. Halâskâran subay grubu ise, particilik kavgasından çok Türkçülük biçiminde gelişecek ve Atatürk milliyetçiliğine dönüşecek olan İttihatçı milliyetçiliğine karşı ayrılıkçı bir tepkidir ve Arnavut milliyetçiliği ile yakından ilgilidir. Dünya Savaşı'ndan önce, Büyük Devletler, İmparatorluğu nüfuz bölgelerine ayırarak paylaşmışlar, Osmanlı Ordusu'ndaki Arap, Arnavut vb. subaylarla ilişkiler kurmuşlar ve ayrılık hareketlerini körüklemişlerdir. Bu nedenle, olup bitenler, particilik kavgalarının Ordu'ya girmesi gibi yalınkat bir nedenle açıklanamaz. İmparatorluk içindeki milliyet kavgaları ve bunu çıkarları için körükleyen emperyalizmin tertipleri, gerçeğe daha uygun bir değerlendirmedir.

zünden pek zayıflamıştır. Plevne'dekine benzer bir direniş yapamaz. Doğu Ordusu'nun Çatalca hattında bile direnebilmesi, yeni askerî birliklere ihtiyaç göstermektedir. Bulgarlar, Makedonya'dan yüz bin kişi takviye kuvvet getirebilecektir. Bizim ise, Erzurum'dan yollanabilecek iki tümenimiz, yâni onbeş bin kişi yedeğimiz kalmıştır. Suriye'den gelecek tümenlerden kolera nedeniyle vazgeçilmiştir. Doğu Anadolu'dan başka kuvvet getirilmesi, orasını boş bırakacaktır, zâten vakit de yoktur.»[16]

Bu bozgun içinde, dizanteri ve kolera salgını, Ordu'da büyük kırım yapar. Koleradan kırk bin kadar askerin öldüğü hesaplanır.* Çatalca'da güçlükle toplanılır. Yüksek subayların, bir savunmayı düzenlemek için 6 Kasım'da aldığı bir kararda şöyle tedbirler vardır :

«— Erlerin ruhsal durumunu bilen ve sözü dinlenilen ulemadan en az yüz kadar kişinin acele gönderilmesi ve bunların erlere, anlayacakları dilden etkin öğütlerde bulunması.

— *Firarları önlemekle görevli birlikler kurulması ve askerî yasalara göre, firar edenler üzerine ateş edilerek, firarların kesinlikle durdurulması.*»[17]

Nihayet Çatalca'da düşman durdurulur. Fakat Ordu ilerleyip Edirne'yi kurtaracak güçte gözükmez. Üniversite öğrencileri gösteriler yapar, savaş isterler. Enver ve Talât Paşalar savaş isteyenlerin başındadır. Talât Paşa, Dolmabahçe Sarayı önünde, Padişah'ın da selâmladığı bir gençlik gösterisinde sol elinde bayrak tutarak «Savaş isteriz, savaş!» diye haykırır. Çatalca savunmasında bu İttihatçı liderler ön planda rol oynarlar. Savunma başarıldıktan sonra da ileri yürünmesini ve Edirne'nin kurtarılmasını savunurlar. Nâzım Paşa ve Ah-

* Larcher'e göre, Trakya Ordularında hemen 250 bin kişi toplanacağı hesaplanmıştı, ama 125 bin toplanmıştır. Üç ay sonra bu kuvvet, 250 bine çıkacaktır. Fakat redif askerleri tam bir anarşi içindedir. Suriye'den çağrılan takviye kuvvetleri kolera getirmiş, koleraya 140 bin kurban verilmiştir! (Larcher, La Guerre Turque, s. 65).

met İzzet Paşa yoluyla bunu gerçekleştirmeyi denerler. Paşalar ilerlemeyi olanaksız sayınca, Bâbıâli Baskını ile 23 Ocak 1913'te Mahmut Şevket Paşa'yı iktidara getirirler. Mahmut Şevket Paşa, Ordu'yu fiilen Alman subayları komutasına vermeyi kararlaştırır. Fakat Ordu'nun Çatalca Müstahkem Mevkii'nden çıkmasına rıza göstermez, Edirne'den vazgeçebileceğimizi Büyük Devletler'e bildirir. Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran'da öldürülür. 1913 Temmuzunda Osmanlı mirasını paylaşamayan Balkan devletleri arasında savaş başlar. Osmanlı Ordusu, Çatalca'dan ilerlemeye koyulur. Bulgarlar, Büyük Devletler'den Osmanlı Ordusu'nun durdurulmasını, Enos - Midya çizgisini aşmamasını isterler. Fransa, Büyük Devletler'i Türk ilerleyişini durdurmak için tedbir almaya çağırır. Rusya, her tedbiri kabul ettiğini Fransa'ya bildirir. Osmanlı'ya karşı ortak bir deniz gösterisi yapılmasını önerir. İngiliz Başbakanı, 21 Temmuz'da Edirne yüzünden Osmanlı'yı tehdit edici bir söylev verir. Aynı gün Londra'da Büyükelçiler Konferansı, Edirne'nin alınışına seyirci kalınamıyacağı kararını açıklar. Ertesi gün, 22 Temmuz'da, Türk Ordusu Kırklareli ve Edirne'yi bir direnme olmadan kolayca geri alır. Enver, bir süvari birliğinin başında Edirne'ye ilk girme fırsatını kaçırmaz. Büyük Devletler ateş püskürür. Almanya dahi Edirne'yi pazarlık konusu yapması için, Bâbıâli'ye baskı yapar. Bâbıâli, 5 Ağustos'ta, ödün karşılığı da olsa, Edirne'den vazgeçemiyeceğini açıklar. 6 Ağustos'ta, Büyük Devletler, Enos - Midya çizgisine saygı gösterilmesini önerirler, Bâbıâli 11 Ağustos'ta reddeder. Ancak Eylül'de yeni Türk-Bulgar sınırı çizilir. Batı Trakya'da da Süleyman Askerî ve Kuşçubaşı Eşref gibi Teşkilât-ı Mahsusa'dan İttihatçı subaylar, örgüt kurarak Türk egemenliğini sürdürürler.

MİLLİYETÇİ HÜKÛMET AÇISINDAN DÜNYA SAVAŞI:

KURTULUŞ, SAVAŞTAN BEKLENİYOR

Bâbıâli Baskını ile iktidara gelen İttihatçıların baş hedefi, güçlü bir ordu yapmak ve yitirilen toprakları kurtarmaktır. Bu amaçla, bir yandan Alman subaylarının yardımı geliştirilirken, öte yandan Ordu'nun gençleştirilmesine yönelirler. Harbiye Bakanı Ahmet İzzet Paşa'ya eski Paşaların tasfiyesi ve Ordu'nun gençleştirilmesi için ağır baskı yaparlar. İzzet Paşa, «Bunların hepsi benim arkadaşlarım, bu işi yapamayacağım, izin alayım, bana vekâlet eden biri yapsın» karşılığını verir. Talât Bey, bunun üzerine İzzet Paşa'nın istifasını ister. İzzet Paşa, ertesi gün istifasını yazar ve çekilir. Henüz 33 yaşındaki Yarbay Enver Bey, «Bingazi'deki hizmetleri nedeniyle üç yıl kıdem verilip Albaylığı kazanmış ve Balkan Savaşı'ndaki özverisiyle üç yıl daha kıdem alıp Tuğgeneral olmuştur» gerekçesiyle 4 Ocak'ta Paşa yapılır ve Harbiye Bakanlığı'na getirilir. Enver, çok geniş bir tasfiyeye girişip Ordu'yu gençleştirir.

İTTİHATÇILAR, SAVAŞI ARIYORLAR

İttihatçı liderler, Ordu'yu hazırlarken yalnızlıktan kurtulmak için Büyük Devletler'den biriyle, ya da Büyük Devletler'den birinin himayesinde bir Balkan devletiyle ittifak araştırırlar. İngiltere ve Fransa, İttihat-

çıların ittifak önerisini ciddiye bile almaz. İngilizler, Türk Ordusu'nu küçümserler.* Almanya dahi, Türkleri işe yaramaz saymaktadır. Alman Dışişleri Bakanı Jagov, Dünya Savaşı'nın yaklaştığı bir sırada dahi Türkiye ile ittifakı, bir yük diye görür :

«Türkiye, kötü askerî durumu nedeniyle, önümüzdeki yıllarda bir yük sayılmalıdır. O, Rusya'ya saldırıda bir iş göremez.»

Türkiye'deki Alman ve Avusturya Büyükelçileri de Enver'e ittifak fikrinden vazgeçmesini söylerler. Türkiye'nin yük olacağını açıkça belirtiler. Ne var ki, «Slavlara hücum etmeye hazır bulunan her silâhın kazanılması söz konusudur» gerekçesiyle Kayzer, bu görüşe karşı çıkar ve ittifak yapılmasını önerir. Büyükelçi Wangenheim, Türk Ordusu hakkında derhal görüşünü değiştirir ve 27 Temmuz telgrafında şöyle yazar :

«Türk Ordusu'na Alman subayları tarafından komuta edilirse, Türkiye'nin ittifak yeteneği hakkındaki fikrimi düzeltmek zorundayım. Onların askerî değeri üç kat artmış olacaktır.»

Büyükelçi'ye Berlin'den şu direktif gelir :

«Derhal antlaşmayı imzalamaya izinlisiniz. Ancak bundan önce, *bu savaşta Rusya'ya karşı ciddî bir hare-*

---

* Harbiye Bakanı Lord Kitchener, Boğazlar'dan geçecek bir İngiliz denizaltısının Türkiye'yi çökertmeye yeteceğini ileri sürmektedir: «Marmara'ya bir denizaltı gemisi sokabilirsek, Çanakkale savunması çöker. Diyelim ki, bir denizaltı Gelibolu şehrinin önünde suyun üstüne çıksın ve üç kere Union Jack'ı (İngiliz bayrağı) sallasın, yarımadadaki bütün Türk garnizonu tabana kuvvet Bolayır'a doğru kaçar.» (Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi, Cilt III, kısım I, s. 142). Churchill de, bir İngiliz - Yunan ortak hareketi ile Istanbul'un hemen çökertileceği ve Türkiye'nin teslim alınacağı iddiasındadır. Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, 12 Mayıs 1914'de şöyle konuşmaktadır: «Türk Ordusu kesinlikle değersizdir. Ne silâhı, ne cephanesi, ne de yiyeceği vardır. Subayların karıları, yolların kenarında dilenmektedir...» (Larcher, La Guerre Turque, s. 65).

kete girişebileceğinden ve bunu yapacağından iyice emin olmak gerekir. Aksi takdirde ittifak değersizdir ve imzalanmamalıdır.»

Kayzer, Liman Paşa'nın ve sayısı 60'a çıkarılan Alman subaylarının komutası altında Türkiye'nin beş kol-orduyla Rusya'ya karşı yürüyeceğinden güvenlidir. Nitekim Almanya, 1 Ağustos'ta Rusya'ya karşı savaş ilân eder. Ertesi gün, 2 Ağustos'ta, Almanya'nın Rusya'ya savaş ilân ettiğini bile bile, gizli tutulan Alman - Türk İttifakı imzalanır. İttihatçılar, savaştan çekiniyor değillerdir.

5 Ağustos'ta İngiltere, Almanya'ya savaş ilân edince, Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, Türkiye'den ikinci bir hizmet beklediklerini açıklar. Kayzer ve Moltke, Türk Ordu'sunu önemsiz saydıkları halde, İslâm Dünyası'nda Türkiye'nin ve Halife'nin gücünü pek önemli görmekte ve bizden İngiliz ve Rus sömürgelerinde ihtilâller körüklememizi beklemektedirler. Moltke, Kayzer ile görüş birliği hâlinde şöyle yazar :

«Hindistan, Mısır ve Kafkasya'da ihtilâli kışkırtmak son derece önemlidir. Türkiye ile yapılan antlaşma, Dışişleri Bakanlığı'na bu düşünceyi gerçekleştirmek ve İslâm Dünyası'nın bağnazlığını son noktaya kadar kışkırtmak olanağını verecektir.»

Talât ve Enver gibi duruma egemen İttihatçı liderler, Rusya'ya saldırmaya, Rus ve İngiliz İmparatorluklarında İslâm ihtilâlleri körüklemeye en az Almanlar kadar isteklidirler, yâni savaşa girmeye kararlıdırlar. Yalnız başlangıçta Bulgaristan'ın ittifakını sağlamak ve iyice hazırlanmak için, savaşa 1915 baharında girilmesi düşünülür. Fakat savaşın çok çabuk biteceğine ve yağmadan istenen payı alabilmek için Kafkasya ve hatta Mısır'ın işgali gerektiğine inanan Enver Paşa, çabuk fikir değiştirir ve bir an önce savaşa girilmesinden yana olur. Nitekim bizi savaşa sokacağını bile bile, Enver Paşa, Amiral Souchon'a 22 Ekim 1914'de Karadeniz'e çıkma ve Rus Filosunu bulup savaş ilân etmeden önce sal-

dırma buyruğunu sözlü olarak verir. Bunun Türkiye'yi savaşa sürükleyeceği açıktır.

Türkiye'de genellikle sanılır ki, Goben ve Breslau, Souchon'un bir oldu bittisiyle Karadeniz'e açılmış ve Türkiye iradesi dışında savaşa girmiştir. Oysa Prof. Hikmet Bayur'un açıkladığı belgeler, Almanların da istedikleri bu işin, Enver ve Cemal Paşaların yazılı buyruklarıyla yapıldığını göstermektedir.*

ÖNCE DÜYÛN-U UMUMİYE, SONRA ORDU!

Alman ittifakına ve savaşa karşı çıkan, fakat yabancı sermayeciden daha çok yabancı sermayeci olan Fransız ve İngiliz yanlısı Maliye Bakanı Câvit Bey'in bağnaz tutumu da Almanya'nın yanında savaşa girmemizi kolaylaştırır. Almanya ile gizli ittifakın imzalandığı 2 Ağustos günü Genel Seferberlik ilân edilmiştir.

---

* Enver'in Souchon'a 22 Ekim tarihli sözlü buyruğu üzerine, ertesi gün Alman Büyükelçisi şu yazılı notu Deniz Ataşesi Humann aracılığıyla yollar: «Alman Elçisi, eğer Rusya ile bir olay çıkarmaktan ibaret olan Enver Paşa'nın planını gerçekleştirmek gerekiyorsa, Enver Paşa'nın yazılı bir bildiriminin Filo Komutanı Amiral Souchon'un elinde bulunması fikrindedir. Aksi takdirde Enver Paşa için herhangi bir askerî başarısızlık ve siyasal talihsizlik durumunda, Alman politikasının tehlikeli ölçüde itibardan düşmesi ve bu yüzden son derece uğursuz sonuçlar doğması kaçınılmaz olur». Notun anlamı açıktır: Enver öldürülür, ya da iktidardan düşerse, «Almanlar bir oldu bittiyle bizi savaşa sürükledi» propagandasını engellemek için Alman Elçisi yazılı belge istemektedir. Enver, 25 Ekim'de bu yazılı buyruğu verir: «Bütün filo Karadeniz'de manevra yapmalıdır. Durumu elverişli bulduğunuz anda Rus Filosu'na hücum ediniz. Çarpışmaya başlamadan önce, bu sabah size verdiğim gizli buyruğu açınız». Elçi Wangenheim, Enver'in imzasını taşıyan bu açık ve gizli buyruğu, Goben (Yavuz) batarsa diye karada bırakmasını Souchon'dan ister! Deniz Bakanı Cemal Paşa da 27 Ekim'de Donanma'ya verdiği buyrukta Souchon'un Karadeniz'de vereceği buyruklara, kendi buyruğu imiş gibi uyulmasını ister. (Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I, s. 230 - 235). Enver ile o sıralarda tam bir işbirliğinde bulunan Talât Paşa'nın bu karardan haberi olmaması, kanımızca düşünülemez. Savaşa bilerek ve isteyerek girilmiştir.

Fakat Ordu'yu besleyecek para yoktur. 1914 bütçesi 34 milyon altın liradır. Bunun 14 milyonu Düyûn-u Umumiye'ye gitmekte, geriye kalan 20 milyonun 9,5 milyonu Ordu'ya ayrılabilmektedir. Bu parayla Seferberlik giderlerini karşılama olanağı yoktur. Maliye Bakanı Câvit, anılarında belirttiği üzere, memur maaşlarının yarıya indirilmesine hazırlandığı bir sırada Ordu'ya para vermeyi reddeder. 22 Ağustos'ta İttihat ve Terakki Merkezi'nde bu yüzden sorguya çekildiğinde şu karşılığı verir :

— Yoktan birşey verilemez. Devletin bütün gelir kaynakları kurumuştur. Seferberlik çok kötü zamanda yapılmıştır. İlânından iki gün sonra haberdar oldum. Bundan dolayı bana bir sorumluluk düşmez. *Bu devletin 800 bin askeri silâh altında beslemeye kudreti yoktur. Asker, aç ve çıplak kalacaktır.*

Oysa Düyûn-u Umumiye'nin 14 milyon lirası vardır. Borçların ödenmesinin ertelenmesi mümkündür. Bu konuda 5 Eylül'de Enver ile aralarında sert bir tartışma olur :

«Câvit — Bu böyledir ve daima böyle olacaktır.

Enver — Bu sorun ciddî biçimde müzakere olunsun.

Câvit — Bu sorunun müzakereye tahammülü yoktur. *Hazinede para bulundukça, bence herşeyden kutsal devletin borcudur,* mevcudu oraya veririm, ondan artanı Ordu'ya. En sıkıntılı zamanda bile böyle hareket edeceğimden, bu şimdiden anlaşılmalı. Eğer başka davranma istekleri varsa bir Maliye Bakanı aranmalıdır.

Bu, bence değişmez bir prensip. Sizce sonu ne olursa olsun 800 bin kişilik bir ordu toplamak nasıl bir prensip ise, bence de bu öyle bir prensiptir. Devletin şeref ve nâmusu herşeyin üstündedir. Memleketi felâkete götüremem. Bugünü görmekle kalmayıp yarını düşününüz.»[18]

Câvit, Ordu'ya pek az para vermekte gerçekten direnir. Enver'in «Servet Vergisi» alınması önerisine de karşı çıkar. Pek eski zamanlardan gelenekleşmiş savaş

yükümlülüklerine de hayır der. Bu savaş yükümlülüğü, Hükûmetin, Ordu'nun ihtiyaç duyduğu eşyalara bedeli sonradan ödenmek üzere el koymasıdır. Ordu, yerli ve yabancı tüccarların bir kısım mallarını bu yoldan almaktadır. Câvit, ateş püskürür :

«Elçilikler kıyametleri koparıyorlar. Harbiye Bakanlığı ise özür olarak Maliye'nin para vermediğini ileri sürüyor. Sanki bu, haydutluğa hak verdirirmiş. Çünkü yapılan şey âdeta haydutluk derecesini bulmuştur...»[19]

Savaş yükümlülükleri, ihtiyaçların karşısında önemsiz kalır. O günlerde karşılıksız kâğıt para basılmadığından, para bulmak kaygısıyla hıristiyanlar gibi bir kısım müslümanlar için de bedel usulüne gidilir. 8 Ağustos'ta çıkartılan bir geçici kanunla askere alınması gereken *bir kısım müslümanlar 30 altın karşılığı vatan hizmetinden bağışlanır.* Böylece yarım milyondan fazla şehit verdiğimiz Dünya Savaşı'nda varlıklı müslümanların savaş dışı kalması yolu açılmış olur... Ama bu da yetersiz kalır. Câvit'in direnişi karşısında, Ordu'yu beslemek için Almanya'dan borç istemekten başka yol bulunamaz. Almanya, fırsatı kaçırmaz ve Berlin Elçimiz Mahmut Muhtar Paşa aracılığıyla, 12 Ekim'de borç isteğimizi şartlı olarak karşılayacağını bildirir. Almanya, 1915 sonundan itibaren her yıl Aralık ayında ödenmek üzere, yüzde 6 faizli 5 milyon lira borç vermeye hazırdır. Paranın 250 bin lirası, borç anlaşması imzalanır imzalanmaz yollanacaktır. *750 bin lira Rusya ve İngiltere'ye karşı savaş girişiminden on gün sonra ödenecektir.* Geri kalan da savaş ilânından 30 gün sonra başlayarak ayda 400 bin liralık taksitlerle yollanacaktır. Savaş bitene kadar ödeme yapılacaktır.

Görüldüğü üzere; Almanya, Rusya ve İngiltere'ye savaş ilân edersek para vermeye hazırdır! Maliye Bakanı Câvit Bey, «Ne güzel alış-veriş!» diye müzakereye girmeyi reddeder.* Ama Enver ve Talât, Ordu'yu beslemek

* Almanya'dan sağlanan 5 milyon altın karşılığında, Fransız - İngiliz sermayesi egemenliğindeki Osmanlı Bankası aracı-

zorundadırlar. Câvit'ten habersiz, müzakereye girişirler. Talât, Enver, Cemal ve Halil (Menteşe)'in onayı ile 20 Ekim'de borç anlaşması imzalanır. Enver, 22 Ekim'de Amiral Souchon'a Karadeniz Rus Filosu'na saldırı buyruğunu verir. İlk paralar 26 Ekim'de Istanbul'a gelir. 29 Ekim'de Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı Donanması, Rus Donanması'yla çatışır, Rus limanları bombalanır. 30 Ekim'de Yavuz, Odesa'yı topa tutar. Kasım ayı başında Türkiye, artık Dünya Savaşı'nın içindedir! Prof. Hikmet Bayur, parasızlık ve Ordu'yu besleme zorunluğunun, Almanlara uyup savaşma kararı verilmesinde önemli etkenlerden biri olduğunu yüksek çevrelerden duyduğunu yazmaktadır.

Görülüyor ki, Almanya Türkiye'yi bir an önce savaşa sokmak için çeşitli baskı araçlarına sâhiptir. Fa-

---

lığıyle 7 milyon lira tutarında kâğıt para çıkartılması Hükûmetçe kararlaştırılır. Banka, reddeder! Osmanlı Bankası'nın yerini alacak bir Devlet Bankası kurulması istenir. Talât ve Enver, İngiliz ve Fransız şirketlerini tasfiye edip bunların yerine millî şirketler kurmadan yanadır. Bu millîleştirme hareketine Câvit karşı çıkar. Bu amaçla kurulan komisyon hakkında Câvit anılarında 6 Kasım 1914 günü şöyle yazar: «Talât Bey'e Bâbıâlî'deki komisyonun bağnaz milliyetçilikle davrandığını, geleceği düşünmediğini, yabancılar hakkındaki tutumun uzak görüşlü olmadığını söylemişsem de faydasızdı. Fırsattan yararlanıp burada Fransız kurumu bırakmayacağım, diyor. Sanki savaştan sonra gelmeyeceklermiş, ya da onlar farz-ı muhal gelmeseler bile, ötekiler bunların yerini almayacakmış... **Denge yaratan (çok devletli) ortak tutsaklık yerine müthiş bir tekil tutsaklık gelecek...** Bunu kim düşünüyor?» Böylece Osmanlı Bankası kurtulur. Fakat ünlü Zaharyan'ın Vickers-Armstrong şirketiyle birlikte yapılan İstinye Deniz Tesisleri gibi bâzı İngiliz ve Fransız şirketleri millîleştirilir. Alman Büyükelçisi'nin, «Bu yüzden İngiltere ve Fransa size saldırırlarsa, Almanya seyirci kalır» tehditlerine rağmen, 5 Eylül'de kapitülâsyonların kaldırılması kararlaştırılır. Kapitülâsyonların tek yanlı kaldırılmasıyla, gümrük vergilerimizin artırılması, iç gümrük (Oktruva) kanunu çıkartılması ve yabancı şirket kârlarının vergilendirilmesi mümkün olur. Böylece, Ordu beslenmesine bir miktar kaynak bulunur.

kat İttihatçı yöneticiler, bu baskı olmasa bile, derhal savaşa katılmaya isteklidirler. Donanma, Karadeniz'de Rus filosu ile çarpışınca, Liman von Sanders Paşa, «Tanrı'ya şükür» diye sevinirken, Deniz Bakanı Cemal Paşa da Sinan Paşa Câmii'nde Padişah'ın yakınında kılınan Bayram namazında, saldırıdan habersiz bulunan Kâzım Karabekir'e dönüp «Sabah oldu, uyan!» anlamında horoz gibi öter. Padişah da hoşnuttur. Sultan'ın «Esvapçıbaşı»sı, Cemal Paşa'nın omuzuna elini koyarak «Yaşa Paşam, yaşa!» diye haykırır. Padişah, «Bir işin öncesi iyi olursa, sonrası da iyi olur» diye Karadeniz saldırısını över. Enver, sevinçten uçmaktadır.[20]

ANADOLU HALKI AÇISINDAN DÜNYA SAVAŞI

Enver, bir an önce saldırıya geçmek için sabırsızlanmaktadır. Oysa Ordu, her bakımdan böyle bir savaşa hazır değildir. Alman Ordularının fiilî başkomutanlığını yapan Falkenhayn, yorgun ordunun her çeşit silâhtan yoksun bulunduğunu belirtir :

«Türk Ordusu, altı yıldır hemen aralıksız süren bir savaştan takatsız çıkmıştı. Her çeşit teknik silâh alanında yalnızca Almanya'nın imdadına muhtaç bir durumda bulunuyordu. Oysa bu imdat ve yardıma ancak 1915 - 1916 kışında Balkan Demiryolu açıldıktan sonra başlanabilmiş ve bu yardım kendisini zamanla hissettirmişti. Istanbul'a ulaşım güçlükleri, savaşın sonuna kadar bile tamamen giderilememiştir.»

Von Kress ise, toplar için dahi, cephane fabrikalarından yoksun Türkiye'de pek az cephane bulunduğunu ileri sürer :

«Mevcut 15 santimetrelik üç obüs taburundan başlangıçta yalnız bir tanesi seferber edilebiliyordu. Çünkü ötekilere gerekli olan cephane yoktu. Türk Ordusu'ndaki savaş araç ve gereçleri tek cins olmayıp çeşitli memleket ve fabrikaların modelleri» idi.[21] Yiyecek ve giyecek için de durum farklı değildi.

Bu koşullarda bir Ordu'nun saldırıda değil, savunmada bulunması gerektiği açıktır. Oysa, İttihatçı yöneticiler, Türkiye halkını ve bütün kaynaklarını tüketen çılgınca bir saldırıyı dört yıl boyunca akıl dışı bir inatla sürdürürler. Kişi ve kaynak bakımından Kurtuluş Savaşımız, 1914 - 1918 savaşına göre, çok sınırlı ölçüde kalır. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin tarihinde öteki savaşlarla karşılaştırılamayacak kadar ağır, tüketici, insan ve malzeme kaynaklarını kurutucu bir savaş olur. *Resmî rakamlara göre, Türkiye, Dünya Savaşı'nda yaklaşık olarak 2 milyon 850 bin kişiyi silâh altına almıştır. Mondros Mütarekesi imzalanırken bu 3 milyona yakın insandan silâh altında ancak 560 bin kişi kalmıştır. Ölü sayısı, Larcher'e göre, 500 - 600 bini aşmıştır.* Ayrıca Doğu illerinden, Ermeni ve Rumlar sayılmazsa, 500 bin kadar insan savaşa kurban gitmiştir. Larcher, savaşın bilânçosunu şöyle noktalamaktadır :

«*Anadolu, toplam nüfusunun beşte birini, erkek nüfusunun dörtte birini, silâh altına alınabilecek nüfusun üçte birini yitirdi. Nüfus 12 milyon iken, 10 milyonun altına düştü.*»[22]

AÇLIĞA VE SOĞUĞA KARŞI SALDIRI!...

Kurtuluş Savaşımızı anlayabilmek için, Anadolu'nun bütün kaynaklarını tüketen bu çılgınca savaşın Anadolu halkı açısından hikâyesini ortaya koymak gereklidir.

Başkomutan Enver, Kasım ayında savaşa girer girmez, en şiddetli kışta, yiyeceği, giyeceği ve cephanesi yetersiz bir Ordu ile saldırıya geçer ve düşmanla ciddî bir savaş vermeden, yüzbin kişiye yaklaşık bir Ordu, açlık, soğuk ve hastalıktan on, onbeş gün içinde yok olur. Bu çılgınlığı anlamak kolay değildir. Falkenhayn'a göre, Türk Komutanlığı, Ermeniler yüzünden güvensiz bulunan Doğu illerinde Rusya'nın saldırıya hazır olduğunu görerek, ön almak için Gürcistan'ın istilâsını kararlaştırmıştır. Ali İhsan Sabis'e göre, Enver Paşa, Almanların çabuk zafer kazanacağı kanısındadır, hemen

saldırıya geçip başarılar elde edemezsek zaferden pay almanın güçleşeceğine inanmaktadır. Ayrıca Rusya ve İngiltere, Almanya ile uğraşırken, saldırı fırsatının kaçırılmamasını istemektedir. Türk saldırısı üzerine, Kafkasya müslümanlarının ayaklanacağını uman Enver Paşa, zaferi Edirne'nin geri alınışı kadar kolay görmektedir. Oysa Alman ve Türk komutanları, bu saldırıya karşı çıkarlar. Liman Paşa, Enver'e saldırının olanaksıza yakın güçlüklerini anlatır. Enver, «Herşeyin düşünüldüğü, ileride Afganistan üzerinden Hindistan'a yürüneceği» karşılığını verir.[23]

Von Kress de Enver'i uyardığını belirtir:

«... Türklerde yalnız birlikleri sıcak tutacak elbise ve bu işe elverişli ayakkabı eksik olmakla kalmayıp Rus-Türk sınırına en yakın olan Ankara ve Ulukışla demiryolu istasyonlarının kuşuçuşu mesafeleri 600 kilometreye ulaşıyordu. Eğer her bir silâhın, fişeğin, merminin, elbisenin ve bir ordunun beslenmesine gerekli olan yiyecek maddelerinin büyük bir kısmının mekkâreler sırtında ve kağnı arabaları üstünde kara kışta bozuk, buz tutmuş yollar üzerinde böyle uzak mesafelere yollanmasının, insan ve hayvan yitiklerinin karşılanmasının haftalarca süren çok eziyetli ve yorucu çabalarla karayollarının geçilmesiyle cepheye ulaşabilmesinin zorlukları düşünülecek olursa, böyle bir girişimin ne demek olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Kafkas Türk Ordusu'nun deniz yoluyla beslenip ikmal edilmesi olasılığı da Karadeniz Rus Donanması'na kesin bir darbe indirilmediği sürece düşünülemezdi.* Bu görüşme sırasında Enver'in dikkatini, harekâta ayrılacak birliklerin büyüklüğü oranında doğal olarak artacak olan bu güçlüklere çekmek

* Karadeniz'de Yavuz'dan beklenen, bu kesin darbeyi indirmektir. Bu, yapılamaz. Yavuz, 26 Aralık 1914'te Karadeniz Boğazı önünde bir Rus mayınına çarpıp yaralanır ve bu, uzunca tâmiri gerektirir. Böylece Yavuz'a güvenerek kurulan Trabzon - Erzurum menzil yolu tehlikeye düşer. Bunun yerine Ulukışla - Kayseri - Sıvas menzil yolu kurulur.

istediğim vakit, o kendine özgü olan sevimli gülümseyişiyle bana :

— Ah bunlardan şimdi söz etmeyelim, bunları hiç düşünmeyelim, demişti.

Enver'in bunlardan söz etmemesi, bunları düşünmemesi, binlerce kahraman Türk askerinin canına mal oldu. 1914-1915 kışında girişilen saldırı, Rus direnmesiyle değil, tersine arazinin çıkardığı zorluklar, hava koşullarının doğurduğu acılar ve menzil hizmetlerinin yapılmayıp kesilmesi yüzünden berbat ve perişan olmuştu.»

Saldırıyı yapacak Ordu'nun komutanı Hasan İzzet Paşa da saldırıdan vazgeçip savunma ile yetinilmesini önerir :

«Bu saldırıya dayalı meydan savaşının sonucunu hazırlığımıza göre kuşkulu görüyorum. Başarısızlık durumunda, uzun sürecek olan sefer, aleyhimize dönecektir. Meydan savaşı vermeyip İd'deki düşmanı kovmakla yetinelim. Bu, ilerisi için saldırı ve istilâ umudu yaratır.»[24]

Bütün bu uyarılara rağmen, Kafkasya saldırısı kararlaştırılır. Almanlar, Prof. Bayur'a göre Türk ilerleyişinin Kafkasların ayaklanmasını sağlayacağı düşüncesiyle, saldırıya kesinlikle karşı çıkmazlar. Enver de Çarlık Rusya'sına karşı Kafkas müslümanlarının ayaklanacağından umutludur. Sonradan Anadolu'da bir cins İslâm Bolşevikliği kurmaya kalkışacak olan İttihatçı ileri gelenlerinden Bahattin Şakir, Nail ve Rıza gibi gerillacılar Acara müslümanlarını ayaklandırma çabasındadır. 14 Aralık'ta Kâzım Karabekir Paşa, tümeniyle İran'a ilerleyip Tahran'ı almak, İran Hükûmeti'ni Rus etkisinden kurtarmak ve Türkistan'da isyan çıkartmak buyruğunu alır. Aynı gün Halil Bey'e (Paşa) de Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürüme ve bölgeyi ayaklandırarak Rusları Hazer Denizi'nin Batısından sürme buyruğu gelir!

Kafkas Cephesinde çarpışmalar, Rusların 1 Kasım 1914'teki saldırılarıyla başlar. Üçüncü Ordu Komutanı

Hasan İzzet Paşa, Erzurum yakınlarında toplanıp kesin savunma vuruşmasına girme kararındadır. Nitekim Erzurum'a doğru çekilir. Ama Rus saldırıları 4 Kasım'da durur, ya da çok gevşer. Enver'in karargâhı çekilmeye kızmıştır, Köprüköy yönünde ilerlemiş düşmanın kovulmasını ister. İlk Köprüköy vuruşması başlar. Enver, 9 Kasım'da Aras vâdisindeki düşmanın şiddetli bir saldırıyla perişan edilmesini önerir. Ordu Komutanı yanaşmaz. Enver'den «Bütün kuvvetini kullanarak kolorduдan ibaret düşmanın yok edilmesi» buyruğu gelir. İkinci Köprüköy vuruşması bu buyrukla başlar. Ruslar, 13 ve 14 Kasım'da geri çekilirler ve kovalanırlar. Bu sırada Ordu'da ilk tifüs olayları görülür. Ruslar Azap sırtlarına çekilmiştir. 16 ve 17 Kasım'da oraların geri alınmasına çalışılırsa da başarı sağlanamaz. Cephede harekât duraklar. Ne var ki, bu önemsiz saldırılarda Üçüncü Ordu, 11 bin 800 er ve 212 subay yitirir.

Enver Paşa, 16 Kasım'da Rize ve Hopa'ya asker çıkarıp Batum'un işgal edilmesi hakkında Ordu Komutanının görüşünü sorar. Ordu Komutanı, bunun güçlüğünü hissettirir ve arzulanan harekâta girişebilmek için acele cephane ister. Saldırıya yanaşmayan Ordu Komutanı, «istenmeyen kişi» olur. Enver gibi Padişah damadı olan parlak kurmaylardan Hafız Hakkı, Batum işgalinin mümkün olup olmadığını incelemek üzere cepheye gelir. Hafız Hakkı, Hopa'ya çıkartma yapıp Batum'a yürümenin mümkün olduğu raporunu verir. Hafız Hakkı, rütbesi yükseltilirse, üç kolorduyla Ruslara bir kuşatma saldırısı yapmaya hazırdır! Bu sırada Enver'in gerillacıları bölgede başarılar sağlamaktadır. 24 Kasım'da Teşkilât-ı Mahsusa'dan Rıza Bey müfrezesi Artvin'i alır. 8 Aralık'ta Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri Çoruh ırmağını aşıp Ardanoş'u ele geçirir ve Ardahan yakınlarına gelir. Başka çeteler Batum elektrik santralını tahrip eder. Bahattin Şakir, Yakup Cemil, Rıza Beyler ve Alman Yarbayı Strange'in iki tabur askeri Ardahan'la Batum arasında Çoruh vâdisinde başarılı çete

savaşları verirler. Bu durum Enver'i iyice yüreklendirir. Enver, 6 Aralık'ta Kafkasya'nın fethi için Yavuz'la yola çıkar. Enver'in planı, en büyük kuvvetleri Sarıkamış ve Erzurum arasında yarıyolda bulunan Ruslara karşı bir kolordu (XI. Kolordu) bırakmalı, bu kolordu düşmanı cepheden sıkıştırırken, Üçüncü Ordu'nun öteki iki kolordusu, Bardız (IX. Kolordu) ve Oltu (X. Kolordu) yönlerinde Rus Ordusu'nun sağından ilerlemeli, oralara varınca Doğu'ya kıvrılmalı, Rus Ordusu böylece gerisinden kuşatılarak yok edilmeli biçimindedir. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, bu saldırı planını uygulamaya yanaşmaz, savunmayla yetinelim, der. Enver, Ordu'nun komutasını kendi eline alır. 18 Aralık 1914'te saldırı başlar. X. Kolordu 21 Aralık'ta Oltu'yu alır. Aynı gün IX. Kolordu Bardız geçidindedir. *Daha hafif olsunlar ve kolay yürüyebilsinler diye askerlerin çanta ve kaputları Erzurum'da bırakılmıştır. Bardız geçidini zorlayan tümen topsuz, yiyeceksiz, çadırsız ve her türlü geri hizmetten yoksun olarak bir metreden yüksek karlar içinde sıfır altında 20 derecede ilerler.*

İlerleyen her iki kolorduda askerlerin çoğu soğuktan donar, donmayan ve hastalanmayanların büyük kısmı da gerilerde kalır. Bir vuruşma gerekince birliklerin pek azı hazırdır. Örneğin X. Kolordu, 26 Aralık'ta Allahuekber dağlarını aşar. Mareşal Fevzi Çakmak, bunu şöyle anlatır :

«*X. Kolordu gürbüz olan 40 bin mevcudundan ancak 3 bin askerle Allahuekber'in eteğine gelebilmiş ve bu kuvvet de 24 saatte toplanmıştır.*»

2 Ocakta X. Kolordu 600 asker, IX. Kolordu ise 344 asker mevcuda düşer! Geride kalan dökümtü askerler zorla toplanır. 3 Ocakta X. Kolordu 1200, IX. Kolordu 450 asker kuvvetindedir. 18 Aralık 1914'te Rus Ordusu'nu kuşatıp yok etmek için ileri yürüyüşe geçen bu iki kolordu, 10 Ocak'ta tamamen yok olur. *Yüzbin kişilik üç kolordudan iki hafta içinde 10 - 15 bin kişi kalır. Ayrıca tifüsten bundan daha çok insan ölür.* Enver, Liman

Paşa'nın komutasındaki V. Kolordu'nun acele Trabzon üzerinden Doğu Cephesi'ne gönderilmesini ister. Liman Paşa kuvvet vermeyi reddeder! Donanmamızın komutanı Amiral Souchon, denizden getirilecek bu birlikleri koruyamıyacağını bildirir!

Liman Paşa, 13 Aralık 1917 tarihli bir raporunda bu Birinci Kafkas Seferi'ni şöyle değerlendirir :

«Üçüncü Ordu (Komutanı Enver Paşa, Kurmay Başkanı General von Bronsart) 90 bin mevcutlu ve yetişmiş birliklerden kurulu idi. Ordu, sınıra yakın Hasankale yakınlarındaki dağlarda bulunuyordu. Karşısındaki Ruslar kuvvetçe üstün değildi. Direnmeme rağmen, bu Ordu ile Sarıkamış-Kars hattına saldırı kararı alındı. Oysa Ordu, elverişli savaşlarla dağı aşsa dahi, Kars kalesine saldırmak için gerekli kuşatma toplarına sâhip değildi. İki kolordu ile karlarla örtülü dağlar üzerinden sola doğru bir kuşatma hareketine girişildi. Yiyecek ve malzeme için hiçbir hazırlık yapmadan ve keçiyolları üzerinden girişilen bu harekette her iki kolordu da yenildi. Öte yandan cephede çarpışan tek kolordu, sonuçsuz savaşlar verdi. Saldırıya kalkan 90 bin kişiden geriye dönebilenler, resmî kayıtlara göre 12 bin kişiydi ve bunların durumu da feci idi. Ötekiler savaşta ölmüş, donmuş, ya da tutsak düşmüştü.

Harp tarihi, bu saldırı için hiçbir zaman akla uygun bir neden bulamıyacaktır.*»[25]

* Bir Ordu'nun yok edilmesine rağmen, Türkler saldırıda, Ruslar savunmaktadır. Ömer Naci Bey'in gerilla güçleri 4 Ocak 1915'te Rumiye'yi, 14 Ocak'ta Dilman'ı alır. Ömer Fevzi Bey kuvvetleri Rus kazaklarıyla İran kuvvetlerini yenerek 12 Ocak'ta Tebriz'e girer. Sarıkamış saldırısı Rusları çok korkutur. Rus Başkomutanı Dük Nikola, 31 Aralık 1914'te İngilizlerden yardım ister: «Türkler, Kafkasya'da büyük bir başarı elde ederlerse, bunun manevî sonuçları çok önemli olur... Müttefiklerimiz işin bu manevî yönünü göz önünde tutmalıdırlar. Eğer onlar da böyle düşünüyorlarsa, Türkiye'yi en can alacak noktalarından vurmaları gerekir. Türkiye'de birçok yer vardır ki, İngiltere ve Fransa'nın oralara saldırmaları **Türklerin Kafkas başarılarını telâfi eder,** hatta onlara bu başarıyı unutturur ve coş-

Bu felâketli saldırıyı tifüs izler. Trabzon'daki Alman Konsolosu Dr. Bergfeld, 2 Mart'ta şunu yazar :

«Şehrin bütün hastahaneleri lekeli tifüs hastalarıyla doludur. Bulaşık hastalık, hemen hemen bir âfet hâlini almıştır. Dokuzyüz-bin kadar hasta askerden günde ölenlerin sayısı 30 ilâ 50'dir.»

Kızılhaç doktorları 3 Mart'ta Erzincan'dan şunu bildirir :

«Her çeşit sağlık düzeninin yetersizliği yüzünden sağlık yardımı yapılamamakta ve Türk askerleri, Almanlarda görülmeyen ölçüde büyük yitik vermektedirler.»

Üçüncü Ordu'ya 20 bin yeni asker eklemeye çalışılır. Ordu Kurmay Başkanı Binbaşı Guse, 25 Mayıs 1915'te durumu şöyle açıklar :

«*Er eğitim merkezlerinden gönderilen erlerden ancak pek az bir kısmı birliklerine ulaşabiliyor. Hastalık, beslenme ve barınma koşullarının kötülüğü, firarlar, gelenlerin sayısını çok azaltıyor.*»

2 Haziran 1915'te Erzurum'daki Alman Konsolosluğu da aynı görüşü ileri sürer :

«*Erzurum'daki ordugâhta toplanan askerlerin üçte biri hastadır. Öteki üçte bir de orduya gelirken yolda firar etmektedir.*»[26]

ÇÖLE KARŞI SALDIRI

Az yitikle bile bitmiş olsa, aynı günlerde başlatılan Mısır Seferi'nde de Anadolu insanına acımayan aynı maceracı zihniyetle davranılır. Liman Paşa, bu Kanal Seferi'ne karşı çıkar. Fakat Falkenhayn'ın «İtirazdan vazgeç» buyruğu üzerine sesini keser. Falkenhayn ise, Alman Genelkurmayı'nın bu hareketten hiçbir sonuç beklemediğini yazar. Von Kress ise, Kanal Seferi'ne,

---

kunluklarını paniğe çevirir». Rusların müttefiklerinden imdat istemesinin, Çanakkale seferine girişilmesinde payı vardır. (Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I, s. 379 - 380).

Türklerin İngilizlerle ayrı barış yapıp savaştan çekilmelerinden kuşku duyulduğu için, Türklerle İngilizlerin arasını iyice açmak amacıyla girişildiğini anılarında açıklar. Gerçekten Kanal Seferi, akıl dışıdır. Demiryolundan Süveyş kıyılarına kadar 500 kilometre vardır. Kanal'a ulaşmak için çölde 500 kilometre yürümek, yiyecek içecek herşeyi birlikte taşımak gereklidir. Arap askerleri işe yaramamaktadır. Saldırıyı yapacak IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa, hareketin başarısız kalacağını Istanbul'a bildirir ve Arap askerlerinin Türk askerleriyle değiştirilmesini ister. Zeki Paşa görevinden alınır ve bir Türk tümeni yollanır. Cemal Paşa, Mısır'ın fethi için IV. Ordu'nun başına geçer. Enver'in yâveri Binbaşı Mümtaz ve Kuşçubaşı Eşref, gerilla birlikleri kurmakla görevlendirilir.

Saldırı için 35 bin kişilik kuvvet hazırlanır. Birlikte götürülecek su, yiyecek ve cephane, ancak bir iki gün yetecek miktardadır. Kanal savunmasında ise, güçlü donanma himayesinde iki kat fazla İngiliz kuvveti vardır. Bu durumda başarı ancak Mısır halkının Türk birliklerini görünce ayaklanmasıyla mümkündür. Bu da bir kumardan başka birşey değildir. Nitekim şiddetli kum fırtınaları yüzünden Seferî Kuvvet, Şubat 1915 başında Kanal'a ulaşır, Kanal'ı ancak 600 Türk, dombazlarla geçebilir. Arkadan birşey gelmediği için bunlar tutsak edilirler. Komutan Cemal Paşa, saldırının planlayıcısı von Kress'e sorar :

— *Yüzde 40, yüzde 30 başarı umudu varsa, Seferî Kuvvet'i bu umut uğruna feda etmekten çekinmeyeceğim. Bu derece olsun umut var mı?*

Von Kress, şu karşılığı verir :

— Hiçbir başarı umudu yok. Fakat şeref ve nâmus yönünden Seferî Kuvvet'in, çekilmektense Kanal'a atılarak yok olması yeğ tutulmalıdır. Onun için saldırıya devam edilmelidir.

Cemal Paşa, 35 bin askeri mezara gömme biçimindeki bu nâmus anlayışını paylaşmaz, geri çekilir. Kanal Seferi, 1300 yitikle kapanır.

Bundan sonra Çanakkale'de 700 bin kadar askerimizin katıldığı 8,5 ay süren ve unutulmaz kahramanlıklarla dolu haklı bir savunma savaşı verilir. Bu savaşta Türk birlikleri, bâzen kocaman bir donanmanın kahredici ateşiyle desteklenen 20-30 kat kalabalık düşmana karşı başarıyla direnirler. 25 Nisan'da 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal, düşmanın Istanbul'a yönelmiş çıkartmasını, duraksama içinde bulunan yüksek komutanlardan hiçbir emir beklemeden ve girişimi tek başına ele alarak Mehmetçik'in süngüsüyle püskürttü. Hikmet Bayur'un yazdığına göre, o günkü süngü vuruşmalarında, İngilizlerin döğüşemez sandıkları Türk askerleri aşırı atılgandır. Atatürk, Bayur'a teslim olmak isteyen Anzak'ların bâzen bu yüzden vuruşmaya devam zorunda kaldıklarını söylemiştir. Tümenin bir alayı, çok üstün kuvvetlerin karşısında, düşman donanmasının ezici ateşini de yiyerek komutanıyla birlikte tamamen yok olmuştur.

Mustafa Kemal'in buyruk beklemeden kendiliğinden düşmana saldırmasıyla tehlike önlenir ama, İtilâf Devletleri Kuvvetleri denize dökülemez. Enver, bu birliklerin denize dökülmesini buyurur. Mayıs ayının ilk üç günü, düşman donanmasının ezici ateşi, gündüzleri nefes alma olanağını dahi ortadan kaldırdığı için Türk birlikleri geceleri İngiliz siperleri üzerine atılır. Ama gece kazandıkları yerleri, düşman donanmasının ezici ateşi yüzünden gündüz bırakmak zorunda kalırlar. Bu sonuçsuz saldırılar, boşuboşuna ve az çok Sarıkamış işine benzetilebilecek Envervâri bir kırım olur. Benzer bir yanılgıya 18 Mayıs'ta Liman Paşa da düşer. Çok eğitim görmüş 2. Tümeni, gece Anzak'lara saldırtır. Düşmanın çok üstün silâhları karşısında saldırı kırılır. Liman Paşa, Enver'den farklı olarak yanılgısını kabul eder:

«Şunu açıklamalıyım ki, bu saldırı, düşman kuvvetini eksik değerlendirmekten doğan benim bir yanlış-

lığımdı. Sayıca çok az olan ve bundan başka cephanesini esirgemek zorunda bulunan topçumuzun yapabileceği hazırlık, düşünülen hedefe ulaşmaya yeterli değildi...»

Ağustosta düşman büyük çapta yeni güçler alarak Suvla-Anafartalar bölgesinde başarılı bir baskınla karaya çıkar, Conkbayırı'nı alır. Conkbayırı'nın elde bulundurulması, Çanakkale direnmesinin başarısı açısından yaşamsaldır. Ne var ki, 8. Tümen, iki gün ardarda Conkbayırı'na saldırır, büyük yitik vererek püskürtülür. Tümen subayları saldırıdan umutlarını keserler, tümenin saldırı gücünün tükendiğini ileri sürerler. Yeni birlikler gelse de Conkbayırı'na saldırı başarıya ulaşamıyacaktır. Bu yeniklik rüzgârlarına rağmen, Mustafa Kemal, kendisi en önde giderek komutasındaki askerleri saldırıya geçirmeyi ve Conkbayırı'nı yeniden ele geçirmeyi başarır. Onu ölümden göğüs cebindeki saati kurtarır. Önemli yitik verilir, fakat Mustafa Kemal, Conkbayırı alındıktan sonra boşuna yitik vermeyi önlemek için saldırıyı durdurur.

Çanakkale Savaşı, ağır yitiklere yol açarak daha bir süre uzar, sonunda İngilizler çekilirler. Liman Paşa, 8,5 aylık savaşlarda Türk yitiğinin 66 bin şehit, 152 bin yaralı olmak üzere 218 bin olduğunu yazar. Beş bin er ikmal alan birçok alay vardır. Tevfik Bıyıklıoğlu, savaşa katılan Türk sayısının 700 bini bulduğunu, 190 bin şehit ve yaralı verildiğini, 70 bin hasta kaydedildiğini ileri sürer. Larcher'e göre de, İngilizler 469 bin kişi savaşa sürmüşler, 119.700 ölü ve yaralı vermişlerdir. Fransızlarda ise 80 bin üzerinden 26.800 ölü ve yaralı vardır.

Kısaca hem karadan, hem de denizden cehennem yağdıran ezici teknik üstünlüğe sâhip emperyalist ordu karşısında sağlanan Çanakkale Zaferi büyük bir zaferdir, fakat 10 - 12 milyonluk Anadolu'nun insan kaynaklarını tüketmek pahasına elde edilmiştir. Enver, insanı hiçe sayan bir ortaçağ şövalyesi anlayışıyla, bu zaferini 28 Aralık 1915'te Meclis'te anlatır :

«Düşman, hepsi toplanırsa 500 bin kişilik bir kuvveti giderek üzerimize yığdı ve bizim ordumuza, dostlarımıza etkin bir biçimde yardım etmek için fırsat verdi. Çünkü onlar gelmeseydi, bizim ordularımız burada boş oturacaktı. Ve biz onlara yardım etmek için ne yapmak istesek yapamıyacaktık. Çünkü o zaman Bulgaristan henüz savaşa girmemişti. Onun için, bu hareketleriyle biribirimize yardım fırsatı verdiklerinden, gerek biz, gerek müttefiklerimiz, Fransız ve İngilizlere şükran borçluyuz.»

Savaş, Almanlardan silâh ve cephane yardımı görmeden, kıt olanaklarla yapılır. Enver, Almanların Sırbistan'a yürüyerek karadan bağlantıyı ve ikmali sağlamasını, Avrupa'daki sonuç alıcı zaferi engeller diye istemez! Enver, bunu övünerek anlatacak bir şövalye ruhsal yapısındadır! Yiyecek ve giyecekten yoksun ordunun ihtiyaçları, çekilen İngiliz ve Fransızların götüremeyip Gelibolu kıyılarında bıraktıkları malzemeden sağlanır. Liman Paşa, bunu şöyle anlatır :

«Savaş alanlarının temizlenmesi ve boşaltılması iki yıl kadar sürdü. Ele geçirilen büyük ölçüde malzeme, Türk Ordusu'nun ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldı. Konserveler, un ve odun, gemilerle Istanbul'a gönderildi... Bundan sonraki günlerde, *Türk erlerinin şuradan buradan ele geçirdikleri çeşitli üniformalarla giyinip kuşanmaları görülecek bir manzaraydı. Hepsi çocuk gibiydi. O kadar ki, bâzıları tuhaflık olsun diye İngiliz gaz maskelerini başlarından çıkarmıyorlardı.*»[27]

Beşinci Ordu zaferi kazanmıştır, ama tükenmiştir. Komutan Liman Paşa Mart 1916 başında, Ordu'nun sağlık durumunun çok bozuk olduğunu bildirir :

«Sağlık durumu o kadar bozuktu ki, Ordu'nun savaş gücünün bundan zarar görmesi söz konusu idi. Çanakkale Savaşı'nın zorlukları yüzünden binlerce eri hastahanelere göndermek gerekmişti. Zayıflık ve bakımsızlıktan ölenlerin sayısı korkunç derecede artmıştı.

Türk birliklerinin gerçek değeri ve ileride onlara yüklenecek görevler konusunda bir yanlışlığa düşmemeleri için en büyük yetkilileri uyarmayı doğru bulmuştum.*»[28]

Bundan sonra Beşinci Ordu Ege'nin güvenliğini sağlamakla görevlendirilecek, tümenlerinin çoğu başka savaş alanlarında kullanılacaktır. Liman Paşa, 1916 ve 1917 yıllarında Ege'nin ve Beşinci Ordu'nun durumunu şöyle açıklar :

«1916 yazında İzmir'de kolera görüldü. Aylardan beri çeşitli yerlerde ve özellikle menzil yollarındaki çeşitli köy ve kasabalarda görülen hastalık, İzmir'de salgın hâlini aldı ve ilk zamanlarda her sınıf halktan büyük yitiklere yol açtı.

Bu sıralarda İzmirli Rumlar, sık sık yanıma gelir ve yaşlı gözlerle İzmir'in mahvolmak üzere olduğunu anlatırlar, ya şehri terk için kendilerine izin verilmesini, ya da İzmir'in kurtarılmasını rica ederlerdi.»

«Beşinci Ordu, artık ihtiyat birliklerinden kurulu bir ordu olmuştu...»

«*Düzen ve disiplinin az çok yolunda gittiği söylenebilecek olan kendi Ordu bölgemde bile (1917 yazında) 16 bin asker kaçağı vardı.* Bunlar memleket içinde âsayişi bozuyorlar ve her tarafta güvensizlik yaratıyorlardı. Bandırma çevresinin bu asker kaçaklarından temizlenmesi için kendi Muhafız Bölüğümü birkaç kez buraya gönderdim. Bölük, bir çarpışmada beş ölü verdi.»[29]

AVRUPA SAVAŞINDA 120 BİN SEÇKİN TÜRK ASKERİ

Enver, kesin zaferin Avrupa'da Almanların Rusya, İngiltere ve Fransa'yı yenilgiye uğratmasıyla kazanıla-

* Enver, Liman Paşa'nın Alman Büyükelçisi'ne Ordu'nun durumunu yazması üzerine, Türk Ordusu'nun durumu hakkında dışarıya bilgi vermek yasak diye, yâveri Progge'i cezalandırmaya kalkar! Liman Paşa'yı görevinden uzaklaştırmak ister. Kayzer'in arabuluculuğuyla Liman Paşa yerinde kalır.

cağı inancındadır. Bu nedenle, Anadolu'yu askersiz ve savunmasız bırakmak pahasına da olsa, Avrupa'daki Alman zaferine her türlü katkıda bulunmaya hazırdır. Falkenhayn, Hindenburg ve Ludendorf, onun bu ölçüsüz inancını sömürmekte kusur etmezler. Von Kress, Enver'in bu tutkusunu şöyle açıklar :

«O, Dünya Savaşı sonucunun Türk savaş sahnelerinde değil, fakat Fransız savaş alanlarında kazanılacağını gördüğünden Alman Başkomutanlığı'nın isteklerini öyle geniş ölçüde yerine getiriyordu ki, bâzen Türk savaş yönetiminin çıkar ve ihtiyaçlarını yeter derecede hesaba katmıyor ve bu yüzden Türk politikacıları ve subayları çevresinde şiddetli eleştirilere ve ciddî bir muhalefete yol açmış oluyordu...»

Hindenburg da, «savaş hakkında yüksek bir fikre sâhip, fakat edimsel komutanlık işinde yetersiz» saydığı Enver'in tutumunu anlatır :

«O kadar büyük ve o kadar güç olan ortak dâvâmızda bu Türk'ün bağlılığı sonsuzdu. 1916 Eylülünün başındaki ilk görüşmemiz sırasında Türk Başkomutan Vekili'nin bende bıraktığı etkiyi asla unutamıyacağım. Bu zât, o zaman bize Türkiye'nin askerî durumunu yorumladı. Açıklık ve kesinlikle ve övgüye değer bir serbestiyle durumun ayrıntılı bir çerçevesini gösterdi. Ve bana dönerek şu sözlerle fikrini sonuçlandırdı :

— *Asya'da Türkiye'nin durumu bâzı noktalarda güçlükler ile doludur. Ermenistan'da* tekrar geri çekileceğimizden korkmalıyız. Mezopotamya'da savaşların yeniden başlaması mümkündür. İngilizlerin aynı zamanda daha üstün güçlerle Suriye'den saldırıya geçeceklerini sanıyorum. Fakat Asya'da her ne olursa olsun, savaş Avrupa'da çözülecektir. Bu amaçla, henüz hazır bulunan tümenlerimiz emrinize hazırdır.*

Hiçbir müttefik, öteki müttefike bu derece akla uy-

* Hindenburg, Doğu Anadolu demek istiyor. Avrupalılar bu deyimi kullandıklarından, zaman zaman biz de bu ve benzeri deyimleri kullanmak zorunda kalacağız.

gun ve bu derece bencillikten arınmış bir biçimde konuşmamıştı ve Enver Paşa bunları yalnızca sözde bırakmadı.»

Ludendorf da, «askerî sorunları sezme yeteneği var, ama askerliğin ilkeleri ve uygulamalarına ait bilgisi ve askerî kültürü yok» dediği Enver'i aynı biçimde değerlendirir :

«Galiçya'ya ve Romenlere karşı Türk birliklerinin gönderilmesi, onun gerçek asker duygularına uyuyordu.»[30]

Enver, bu inançtadır. Çanakkale Zaferi kazanıldıktan sonra 300 bin kişilik Birinci, İkinci ve Beşinci Ordu'ları Trakya'ya yığar, Verdun'de planlanan Alman zaferi ile savaşın kazanılmasını bekler. Uzak Irak ve Kafkas cephelerini ihmal ederek Trakya'ya yığdığı kuvvetlerle bir ara Batı Trakya'yı kazanmayı, Istanbul - Berlin demiryolunun Selânik ve Romanya kanatlarında güvenliği sağlamayı düşünür. Falkenhayn, «Verdun'de kesin sonuç almak daha önemli» diye Enver'i bundan vazgeçirir. Enver, Avrupa'daki Avusturya-Alman savaş alanlarına kuvvet göndermeyi önerir. Yalnız, Bulgarların da yararlanacağı bu askerî destek karşılığında Bulgarlardan bir miktar arazî ister. Bulgarlar yanaşmaz. Falkenhayn, Enver'in önerisini reddetmek zorunda kalır. Ne var ki, Verdun'de ve Polonya'da uğranan ağır yitikler karşısında, Enver'in iki tümenini kabul eder! Enver, Galiçya'ya 19. ve 20. Tümenlerden kurulu XV. Kolordu'yu gönderir. Kolordunun 535 subaylı 32 bin mevcudu vardır. İki tümen, Anadolu ve Arabistan'da kullanılan 5 ilâ 6 Türk tümenine bedeldir. En seçkin askerler, Avrupa'ya gönderilen birliklere alınır. Liman Paşa, bu seçkin birlikleri şöyle anlatır :

«Türkler, kendileri yardıma muhtaç iken, dışarıya yardım etmeye kalkışmakla çok yanlış bir yol tuttular. Bu tarihten itibaren Türk birlikleri, kendi memleketlerinde düşmanı önleyecek kuvvetler olmaktan çok, kâğıt üzerinde görünen kuvvetler hâline geldiler. Alman-

ya, bu sonuçların doğmasına — dolaylı biçimde de olsa — meydan vermemeliydi. Zira bu durum, yalnız Türklerin değil, Almanların da çıkarlarına aykırıydı.

*Avrupa'ya gönderilen Türk birlikleri, Türk vatanında görev gören birliklerden bambaşkaydı. Bu birlikler, Avrupa'ya gönderilmezden önce, işe yaramayan subay ve erleri memleket içindeki birliklerle değiştiriliyor ve gönderilen tümenlere memlekette mevcut en iyi elbise ve techizat ayrılıyordu. Tam kadro ile yollanan bu tümenlere ayrıca yedek ve ikmal erleri veriliyor, buna karşılık Türkiye'de kalan tümenlerin kuvvetleri ve kaliteleri düşüyordu. Harbiye Bakanı'nın emriyle sonradan bu birliklere gönderilen subay ve erler de mevcutların en iyileri arasından seçiliyordu. Türklerde kalan birliklerin insan malzemesi her bakımdan geri gidiyordu. Cephedeki piyade alaylarının erleri, 1916 yılında 16 ilâ 50 yaş arasında kimselerdi.**»*[31]

XV. Kolordu, 13 Ağustos 1916'da Doğu Galiçya'ya ulaşır. Bu sırada Rus Ordusu saldırıdadır, Alman Ordusu geri çekilmektedir. Bu nedenle Türk birlikleri, General Hoffmann komutasında savaşa sokulur. Eylül ve Ekim'de savaşlar devam eder. Türkler 5 ilâ 6 şiddetli saldırıya uğrarlar. İnatla savunurlar, pek az arazi terkederler. 1800 tutsak verirler. XV. Kolordu mevcudu 2 Ekim 1916'da 12 bin kişiye düşer. 6 Ekim'de 20. Tümenin mevcudu 4 bin kişidir. Alman subaylarının eğittiği yeni Türk erleri getirilerek, birlik mevcutları tamamlanır. Kolordu 1917 yazına kadar bölgede savaşlara katılır. Alman Başkomutanlığı'nın birçok övgüsünü kazanır, 16 bin yitik verir. Asya'da uğranılan felâketler üze-

* Von Kress de Kudüs'e kendisine gönderilen 160. Piyade Alayı'nın iyi erleri Galiçya'ya yollandığından işe yaramaz hâle geldiğini 19 Ocak 1917 tarihli telgrafında yazar: «Bana yardımcı kuvvet olarak 160. Piyade Alayı'nı yolladılar, ancak Suriye'ye gönderilmesinden az önce onun sağlam ve eğitilmiş 1250 eri Galiçya'ya giden bir alayı aynı sayıda hasta, cılız ve tâlim görmemiş erleriyle değiştirilmiştir.» (Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I, s. 302).

rine 11 Haziran 1917'de 19. Tümen Anadolu'ya çekilir. 20. Tümen ise, Temmuz başındaki Rus saldırısına karşı koymak üzere bırakılır. Rus saldırısı kırılır, 20. Tümen karşı saldırıya katılır. Tümen, Kayzer tarafından bizzat kutlanır. Bu tümen, Filistin'de Allenby'nin büyük saldırısından çok sonra, elde asker kalmamışken Türkiye'ye ulaşır. Yolda erlerin önemli bir kısmı kaçar.

TÜRK TÜMENLERİ, TUNA'YI GEÇİP BÜKREŞ'E GİRİYOR...

Almanlar, 28 Ağustos 1916'da Romanya'nın İngiltere, Rusya ve Fransa'nın safında savaşa katılması üzerine, Türkiye'den yeni birlikler isterler. Falkenhayn, Transilvanya'da, Mackensen, Bulgaristan'da Romanya'ya karşı saldırıya geçecektir. Mackensen'in kuvvete ihtiyacı vardır. Almanlar, Romanya'nın fethinin Türkiye'ye buğday ve petrol sağlayacağını, Berlin-Istanbul demiryolunun güvenliğini koruyacağını ileri sürerler. Türk birlikleri, Dobruca'da Türklerin bulunduğu bölgede kullanılacaktır. Türkler, Bulgarlarla işbirliği yapacaklar ve Batı Trakya'da Türklere toprak vermeyi belki de reddetmiyeceklerdir!

Almanların bu önerisi üzerine, Enver, 15. ve 20. Tümenlerden kurulu VI. Kolorduyu gönderir. Kolordu, 27 bin mevcutludur. Bu birlik, önce Güney Dobruca'nın fethine girişen Bulgar Ordusu tarafından kullanılır. Eylül sonlarına doğru Aydın Bey - Adilköy cephesinde saldırıya katılır. Kolordu, 7 bin kişi yitirerek ilerler. 13 Ekim'de Bulgar Ordusu'nun emrinden çıkıp Türk Kolordu Komutanının emrine girerek yeniden saldırıya geçer. Mecidiye-Köstence demiryoluna ulaşır. Mackensen, Tuna geçişine hazırlanır. Enver, Tuna kıyısına 26. Tümeni de yollar. XV. Kolordu, üç tümeniyle Kuzey Dobruca'nın fethine koyulur. Türklerin bulunduğu Babadağı'na doğru ilerler. 12 bin er yitirir, mevcudu 14 bine düşer. 25. Tümeni İsmailiye'nin Güneyindeki Üçüncü Bulgar Ordusu'nun emrinde bırakarak, VI. Kolordu

Hirsova'da Tuna'yı geçer. Tuna'nın Kuzeyinde savaşan 15. Tümenin ancak 4.550 mevcudu vardır. 26. Tümen ise Bükreş'e girer, Kalas yönünde saldırıyı sürdürür. Üç Türk tümeni 3 Ocak 1917'de Serat üzerinde biraraya gelir. Mart 1917'ye kadar İbrail Cephesi'nde savaşır. Tümenler çok geç Türkiye'ye dönerler.

STRUMA'DA 45 BİN KİŞİLİK TÜRK ORDUSU

Bulgarlar, Manastır'ın yitirilmesi üzerine, Almanlardan takviye isterler. Almanlar, Türk birliği yollamayı önerirler. Batı Trakya'yı kazanmaya iştahlı olan Enver, Bulgarların isteksizliğine rağmen, Makedonya'ya girmeye hazırdır. 5 bin kişilik bir alay, Ohri bölgesine hemen gönderilir. Sonra 40 bin kişilik XX. Kolordu (50. ve 46. Tümenler) Makedonya'ya gelir. İkinci Bulgar Ordusu'nun emrinde Struma nehri kıyısında savunma savaşı yapar. Anadolu'da askere büyük ihtiyaç varken, 1917 yılı ortalarına kadar 45 bin kişilik bir kuvvet, Makedonya'da tutulur! Hatta Enver, Trakya'yı elde etme karşılığı iki yeni tümen daha göndermeyi önerir! Bulgarlar reddederler. Esasen Liman Paşa artık Ludendorf'a başvurmuş, Türklerin Avrupa'ya asker göndermesinin engellenmesini istemiştir. Ludendorf, 26 Kasım 1916 tarihinde şu karşılığı verir :

«*Enver Paşa'nın Avrupa cephelerine gönderilmek üzere önerdiği iki tümenin istenmesinden, Türkiye'deki durum dolayısiyle vazgeçilmiştir.*»[32]

Enver'i ancak Almanlar durdurabilir. Larcher, Avrupa'daki bu Türk savaşının bilançosunu şöyle yapar:

«129 bin mevcutlu en iyi birliklerden kurulu yedi tümenli üç kolordu, 1916 yılı sonu ve 1917 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde değildir... Enver Paşa, Merkez İmparatorluklarına ödünç verilen bu kuvvetlerin ancak yarısını geri alabildi. Bu birliklerin, Türk askerî durumunu düzeltebilmesi için artık çok geç (1917 sonu, 1918 başı) kalınmıştı.»[33]

1916'DA TAHRAN VE KAHİRE SAVAŞLARI

Enver Paşa, 1916 yılı ortalarında Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da saldırıdadır. Ali İhsan Paşa komutasındaki XIII. Kolordu, 21 bin kişilik bir kuvvetle Rusları gerileterek İran içlerine doğru ilerler ve 10 Ağustos'ta Hemedan'ı alır. Yedek kuvvet gönderilse Tahran'ı da alacaktır. Ağustosta 18 bin kişilik bir kuvvet, çölü bir daha geçerek Süveyş Kanalı önlerine gelir. İkinci ve Üçüncü Ordular Ruslara karşı saldırıya geçer.

İkinci Kanal Seferi, başarısızlığa mahkûm olduğu biline biline yapılan bir seferdir. Seferin düzenleyicisi olan von Kress, ileri yürüyüşe başlamadan önce, raporunda şöyle yazar :

«İngilizler son bir iki ay içinde büyük ölçüde insan, savaş malzemesi ve para harcayarak Kanal'ın Doğusunda her türlü yollarıyla birlikte bir savunma sistemi kurmuşlardır ve bizi, kuvvetimizin kat kat üstünde kuvvetli birliklerle beklemektedirler. Ama ne var ki, *savaşta bâzen umutlu olmayan girişimlere de kalkışılır. Sorumluluk duygusu, bu zorunluluğu bize yükler.*»

Gerçekten saldırı, başarısızlıkla sonuçlanır. Seferî kuvvet, çekilirken üçte bir yitik verir. Liman Paşa, Alman Genel Karargâhına gönderdiği 13 Aralık 1917 tarihli raporunda «kazanma olasılığı kesinlikle bulunmayan» bu saldırıyı kınar :

«18 bin kişilik bir savaşçı güçle yapılan ve daha başında bir sonuca varılamıyacağı bilinen bu hareket, o sıralarda sâdece Süveyş Kanalı'nı korumakla yetinen İngilizleri Tih Sahrası'ndan beriye çekmiş ve Filistin'de bugün kazandıkları başarılara yol açmıştır...

Hiçbir başarı olasılığı yok iken ve savunmada kalmak mı, yoksa saldırıya geçmek mi gerektiği bilinmeksizin bu kadar değerli birlikler feda edilemez.»[34]

İran seferi de aynı biçimde bir saçmalıktır. Bağdad'ı savunmak için İngilizlere karşı kuvvet yokken, Altıncı Ordu en kuvvetli kolordusunu, hareket üssünden 400 - 500 kilometre uzakta İran içlerine anlamsız ve sonuçsuz

kalmaya mahkûm bir saldırıya yöneltmiştir. Nitekim İngilizler Bağdad'ı ele geçirirler, daha önce dönmeye çağırılan XIII. Kolordu kuvvetlerinin büyük kısmı Bağdad'ın savunmasına yetişemez. Birinci Kitap'ta ele alındığı için bu konulara yalnızca dokunmakla yetiniyoruz.

BOŞUNA HARCANAN ORDULAR

İkinci ve Üçüncü Orduların Ruslara saldırıları ise, hastalık, açlık ve soğuk da eklenince büyük bir yıkım olur.

1915 yılında Rus saldırısını Tortum'da iki kez durdurmayı başaran, Sarıkamış faciasından çıkmış Üçüncü Ordu, 1916 başlarında büyük bir Rus saldırısı beklemektedir. Saldırıya karşı koyacak yeter kuvvetten yoksundur. Enver Paşa ise, Trakya'ya yığdığı ve Avrupa'ya göndermeye niyetlendiği kuvvetlerini Doğuya aktarmakta aceleci değildir. İkinci Ordu'nun hayli geç Doğuya gönderilmesi kararlaştırılır. Fakat taşıma ve ikmal güçlükleri yüzünden İkinci Ordu'nun gelişi daha da gecikir. Ruslar 11 Şubatta Azap'ta Üçüncü Ordu Cephesi'ni yararlar. Ordu Erzurum'a çekilir. Ama taze kuvvet eksikliğinden burada da tutunamaz. 61 bin kişilik Türk kuvveti, 35 bin yitik vererek 26 bin kişiye iner. Erzurum'un düşmesi üzerine, acele bulunan kuvvetlerle, Erzurum'u kurtarmak için gönderilen İkinci Ordu daha gelmeden, Üçüncü Ordu Mayıs sonunda saldırıya geçer. Mamahatun'u alır, Trabzon bölgesinde de ilerler. Ama Rus Generali Yudeniç, önemli takviyeler alarak saldırıyı püskürtür. Rus Ordusu Erzincan'ı alır ve ilerleyişine devam eder. Üçüncü Ordu çözülür. Binlerce firarî asker, Sıvas iline yığılır. Pek az kuvveti kalan Üçüncü Ordu, ancak Kemah'ta tutunabilir. Liman Paşa, Üçüncü Ordu'nun bu mevsimsiz saldırıdan sonraki durumunu şöyle anlatır:

«*Üçüncü Ordu, geri çekilme ve paniklerle mevcudunun büyük kısmını yitirdi. Birliklerden binlerce er,*

bu karışıklık sırasında firar etti. Ordu, Ağustos ortasında 18 bin kaçak yakaladığını bildiriyordu. Sıvas Vâlisi ise, kısa zamanda 30 bin kaçak yakalamakla görevlendirilmişti.»

İkinci Ordu'nun Üçüncü Ordu'ya bir yardımı dokunamaz. İkinci Ordu, 2 Ağustosta saldırıya geçer. Bir miktar ilerlerse de, yiyecek ve cephane sıkıntısı çektiği ve toplarını taşıyamadığı için fazla ilerleyemez. Rus karşı-saldırısıyla İkinci Ordu geriler. 24 Ağustosta yeniden saldırıya geçer, fakat 28 Ağustosta Rus karşı - saldırısı ile eski mevzilerine döner. Ocakta başlayan savaş, böylece Eylül 1916'da kış bastırırken durur. Üçüncü Ordu'nun İkinci Ordu'ya bir yardımı olmaz.

MUSTAFA KEMAL'İN TUTUMU

Bu saldırılar ve karşı-saldırılar sırasında XVI. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal'in insan ve malzeme kaynaklarını çok dikkatle kullandığı görülür. 20 Ağustostaki Rus saldırısı karşısında, uygun mevzie geri çekilmekte duraksamayarak tümenlerini kurtarır ve Rus saldırısını keser. Ne var ki, saldırıya hazırlanan İkinci Ordu Komutanı buna pek kızar, soruşturmalara kalkışır. Mustafa Kemal, daha sonra İkinci Ordu Komutan Vekili iken kışın ana kuvvetlerini Bitlis, Muş, Genç, Karakoçan ve buraların Güneyine çeker. Bu yüzden Başkomutanlık ve Üçüncü Ordu'nun itirazlarına uğrar. Mustafa Kemal dayatır ve Ordu'yu bir ölçüde kıştan korur. Hatta bir kolordusunu Diyarbakır'da kışlatmak istese de Başkomutanlık izin vermez.[35] Şiddetli kış, Mustafa Kemal'in haklılığını gösterir.

Rus Cephesindeki bu sonuçsuz saldırılar ve karşı - saldırılar, ağır yitiklere yol açar, Larcher'e göre, dokuz aylık savaşlarda Türkler 29 bin tutsak verir. Kasımda İkinci Ordu'nun mevcudu 64 bine düşen 24 Türk tümeni ve İmparatorluğun ihtiyatlarının üçte biri tüketilir.[36]

Liman Paşa ise, 18 Aralık 1917 tarihli raporunda İkinci Ordu'nun Van-Muş-Kığı hattından Erzurum yö-

nünde yaptığı, «daha başında boşan çıkan saldırı» dediği ileri harekâtını şöyle değerlendirir :

«Düşmanın yan ve gerisine doğru tasarlanan bu hareket, daha başında başarı şansı taşımıyordu. Zira ileriye gidecek derecede yol olmadığı gibi, geri ile bağlantı yolu da mevcut değildi. Hareket sırasında gerekli kollar ve taşıma araçları yoktu ve bunların kısa zamanda sağlanması da mümkün değildi.

Bu Ordu'dan en az 60 bin kişi açlıktan ve soğuktan pek az bir kısmı da düşman ateşiyle telef olup gitti.»[37]

General Celâl Erikan da saldırı yapılamıyacağını ileri sürer:

«Geri işlerimiz aslında bir saldırı yapmaya elverişli değildi. Ancak savunma yapabilirdik. Bölge fakir, kaynaklar dardı... Bu yüzden asker kimi zaman kavurga, ağaç kabuğu, her çeşit hayvan eti yemek zorunda kalmıştı*.»[38]

TÜRKİYE'NİN İNSAN KAYNAKLARI TÜKENİYOR

Gerçekten soğuk ve açlık, 1915 yılında olduğu gibi 1916'da da Ruslarla savaşmaktan çok daha büyük tahribat yapar. Çeşitli raporlar, Doğu'daki durumu göstermeye yeterlidir.

Bir Türk Tümen Komutanı, 24 Kasım 1916 tarihli raporunda şu tabloyu çizer :

«*Yiyecek ve ısıtıcı elbise eksikliği yönünden büyük yitiklere uğruyoruz. Pek çok Türk eri, hâlâ ince yazlık elbise ile geziyor. Kaputları ve kunduraları yok. Ayaklarını çok zaman paçavralarla sarıyorlar, ama gene de ayakları çıplaktır.* Yiyecek, günlük ihtiyacın ancak üçte biri oranında geliyor. Bütün erlerin yüzleri, yeterli gıda alamadıklarını gösteriyor.

---

* General Erikan, 1953'te bir manevra sırasında, bu savaşlara katılmış Musalla Köyü'nden bir ihtiyara rastlar. İhtiyar şöyle konuşur: «Bey! Çok değil, Seferberlik'te bize bir postal, bir portatif çadır ve günde bir tayın vermiş olsaydınız, Rusları buraya mı korduk?» (Celâl Erikan, Komutan Atatürk, s. 203).

Koşum hayvanlarına hiç yem verilemiyor. Binek hayvanlarına ise günde 1 - 1,5 kilo arpa veriliyor. Bu nedenle hayvan kaybı da pek yüksektir. Bundan dolayı da yük taşımaya elverişli araç sayısı her geçen gün azalmaktadır.»

24 Aralık 1916'da Harput'tan bir doktor, şunları yazar :

«Buraya getirilen hastalar, cidden acınacak durumdadırlar. Kirli ve bitli olmaları bir yana, daha kötüsü açlıktan ölmek üzeredirler. Mezarlık için gerekli yeri ancak Ordu Sıhhiyesinin yardımı ile bulabildim. *Aylık ortalama ölü sayısı 900 kadardır.*»

Bir Alman doktoru da Elâzığ'daki durumu bildirir:

«*Zayıflamış ve takattan düşmüş insanların ne ölçüde dayanıksız oldukları en basit olaylarda bile görülüyor. İnsanları ameliyat etsek ölüyorlar, ameliyat etmesek gene ölüyorlar.*»[39]

ÇOCUK ASKERLER...

Kısaca, 1917 başında Makedonya, Galiçya, Dobruca, Doğu Anadolu, İran, Sina, Irak ve Hicaz'da savaşan 12 milyonluk Anadolu'da insan kaynakları tükenmiştir. İttihatçılar, 1916 yılında 3 milyon insanı seferber ettiklerini açıklarlar. Bu abartmalı bir rakam da olsa, 2 milyonun çok aşıldığı düşünülebilir. Askerlik yaşı elliye çıkartılır. Askerlikten bedel karşılığı muaf tutulanların askere alınması kararlaştırılır. Dağlardaki kaçak askerlerin peşine düşülür. Sağlam insanlar yaşına bakmadan askere alınır. Her ay ölüme göndermek için gerekli 60 bin insanı bulmak çaresizliği içinde tarım işleri kadınlara bırakılır. 1917 başında Sadrâzam olan Talât Paşa, çocukları bile askere alır. 1915'te askerlik çağına giren 1915 kur'ası, 1915'te askere gider ve tüketilir. 1916 yılında ise, yalnız o yıl askerlik çağına girenler değil, 1917'de ve 1918'de askerliği gelecekler de toplanır. 1917 yılında ise, 1919 ve 1920'de askerlik çağına ulaşacak çocuklar silâh altındadır. Asker sıkıntısı yüzünden Af-

rikalı ve Hintli savaş tutsakları, Türk Ordu'sunda kullanılır!... 1917 yazında Enver Paşa, artık Avrupa'ya asker gönderme yerine, General Mackensen'in Alman birliklerinin başında Türkiye'ye gelmesini ister. Fakat yine de Enver, Bağdad'ı geri alma, Sina'da saldırıya geçme, Hicaz'ı kurtarma, Kafkasya'da ilerleme tutkularından kolayca vazgeçmez. Oysa artık elde pek az kuvvet kalmıştır. *1917 baharında dağlarda 300 bin firarî asker dolaşmaktadır.* Ülke tükenmiştir.

Almanya, Mackensen Ordusu yerine 6 bin kişilik «Asya Kolu» adlı bir Alman birliği göndererek, Enver'in olanak dışı heveslerini canlandırır. İki tümen Dobruca'da bırakılır. General Falkenhayn Türkiye'ye gelir ve bir Yıldırım Ordular Grubu kurulur.

ATATÜRK'ÜN 1917 RAPORU : «TEK ASKERİ HARCAYAMAYIZ»

1917 başlarında kutsal yer Medine'yi güçlendirme ve İngiltere'nin hizmetine giren Şerif Hüseyin'in işgalindeki Mekke'yi kurtarma hevesi vardır. Mustafa Kemal, Hicaz Seferî Kuvveti Komutanlığına atanır. Ne var ki, Enver'in sorması üzerine, Şam'da Mustafa Kemal ve Cemal Paşa, savaşmak yerine Medine'nin boşaltılmasını önerirler. Enver, kabul eder. Mustafa Kemal İkinci Ordu Komutanlığına atanır. Ama Medine boşaltılmaz, Fahrettin Paşa, orada Mondros Mütarekesinden sonra da savaşır*. Sina çölü de, yenilgilerden ve birçok Türk birliği yok edildikten sonra bırakılır ve Gazze-Birrüssebi bölgesine çekilinir.

Falkenhayn ve Enver, Bağdad'ı geri alma çabaları içindedirler. Bu şehrin alınmasını, Anadolu ve Orta Doğu'daki emperyalist emelleri Bağdad Demiryolu girişiminde biçimlenen Almanya ister. Almanya, Abbasî baş-

* Falih Rıfkı Atay şöyle yazar: «Sultan Reşat, Medine boşaltılırsa Halifelik ve Padişahlıktan çekileceğini söylemişti. Sadrâzam Talât Paşa da o çekilmeye karşı koydu. Enver Paşa, boşalatma kararını zoraki verdiği için o da vazgeçti.» (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 97).

kentinin alınmasını Türk birliklerinin çöken moralini düzelteceğini ileri sürer. Fakat bu sıralarda, İngiltere, Filistin Cephesinde büyük kuvvet yığmıştır. Orta Doğu'da 70 piyade tümeni kurmuştur, bir milyon yardımcı yerli insan kullanmaktadır.

İngilizlerin 1917 baharında Gazze'de giriştikleri iki saldırı durdurulur ama, sıcak mevsim biter bitmez İngilizlerin çok büyük kuvvetlerle saldırması beklenmektedir. Bu durum, Bağdad Seferi kararının uygulanmasını geciktirir, sonunda Avrupa'dan çekilen birliklerle kurulmasına çalışılan Yedinci Ordu ile birlikte Filistin Cephesindeki Sekizinci Ordu'nun İngilizlerden daha önce davranarak Sina'da saldırıya geçmesi kararlaştırılır. Yedinci Ordu'nun başına Mustafa Kemal getirilir. Bu Ordu, taşıma olanaklarının yetersizliği yüzünden güçlükle kurulabilir.

Sina saldırısı, olanak dışıdır. Zira İngilizler, Orta Doğu'da Türkiye'nin toplam kuvvetlerinin üstünde asker yığmışlardır. Savunmadan başka çıkar yol yoktur. «*Bir tek askeri bile son ana kadar saklamak gerekir*» diyen Mustafa Kemal, Talât ve Enver Paşalara ayrı ayrı gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli bir raporla, gerçek durumu olduğu gibi açıklar. Atatürk'ün emirkulluğu tanımayan lider kişiliğini ve üstün yeteneklerini ortaya koyan bu önemli belgede durum şöyle ortaya konur :

«Türkiye'nin askerî durumu şudur: Ordu, savaşın başlangıç günlerine oranla son derece zayıftır. *Birçok orduların mevcudu, olması gereken miktarın beşte biri kadardır. Memleketin insan kaynakları, eksileni tamamlamaya yeterli değildir.* Hatta Yedinci Ordu gibi bütün memleket içinde iyi tutulmaya çalışan tek Ordu'yu dahi, daha düşmana bir tek kurşun atmadan kuvvetli tutmaya olanak bulamıyoruz. Genel takata bir örnek olmak üzere belirteyim ki, *dünyanın en zor işlerini görmek üzere biner mevcutlu taburlarla bana gönderilen 59. Tümen'in yarısı ayakta duramıyacak kadar güçten düşmüş zayıf kişilerden ibaret olduğundan ayrılmış ve*

sağlam olarak 17 - 20 yaşındaki kavruk çocuklarla 45 - 55 yaşındaki işe yaramazlar (amel-i mandalar) kalmıştır.

Öteki en iyi tümenlerin taburları da İstanbul'dan bin mevcutla yola çıkmış ve en kuvvetlisi beşyüz mevcutla Halep'e varmıştır... Bu durum gösterir ki, bütün kaynakları toplayarak ufak bir kısmı dahi güçlü bir halde bulundurma olanağı yoktur.»

«Askerî politikamız, bir savunma politikası ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek askeri son ana kadar saklamak politikası olmalıdır. Bu politika, memleketimizin dışında bir tek Osmanlı askeri kalmasına tahammül edemez.»

ALMAN SÖMÜRGECİLİĞİ İÇİN ANADOLU'DAN GELEN SON TÜRK KANLARI

Mustafa Kemal, kurşuna dizilmesine bile yol açabilecek bu raporunda, Türkiye'yi Almanya'nın sömürgesi yapmak için son Türk kanlarının döküldüğünü ileri sürer :

«İçinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla birlikte bulunarak kurtulmak zorunlu ise de, Almanların bu zorunluktan ve savaş yardımından yararlanarak bizi sömürge biçimine sokmk ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak politikasına karşıyım ve devlet ileri gelenlerinin bu hususta hiç olmazsa Bulgarlar kadar bağımsız ve kıskanç olmalarını gerekli görürüm. Bağımsızlık ve özgürlük konularında kıskanç olduğumuz Almanlarca gereği gibi anlaşıldığı gün, onların bizi Bulgarlardan daha saygın göreceklerine size güvence veririm. İyi idare edeceğim diye devamlı özveride bulunmak, herhangibir müttefike ve özellikle Almanlara acıma ve insaf aşılamayıp, belki verdiklerimizden yüz kat fazlasına onları tutkulandırır ve cesaretlendirir. Bugün Falkenhayn her fırsatta herkese karşı Alman olduğunu ve elbette Alman çıkarlarını en çok düşüneceğini söyleyecek kadar küstahtır. Halep'te ve

Fırat'ta ve Suriye'de Alman politikası ve Alman çıkarının ne demek olduğunu ve özellikle bu sözü söyleyen bir Alman konsolosu olmayıp, yüzbinlerce Türk kanı için karar vermek durumunda bulunan bir komutan olursa, işin tamamen vatanımızın çıkarlarına uygunsuz olacağını anlamamak mümkün değildir. Falkenhayn, geldiği günden beri aşiret başkanlarına Alman teğmenleri göndererek doğrudan doğruya temas kurmaktadır. Ve *Araplar, Türklere düşmandır. Biz Almanlar, tarafsız olduğumuz için onları kazanabiliriz,* sözünü bizzat bana, bir Ordu Komutanına söylemiştir. Irak harekâtının yapılamaz olduğunu kendisi daha ilk günden beri anlamıştır. Irak hareketini, memlekete yerleşmesi için fırsat saydı. Gerçekte ülküsü, bütün Arabistan'ı Alman yönetimine almak idi... *Memleket, tümüyle bizim elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi durumuna girmiş olacaktır. Ve General Falkenhayn, bu amaç için bizim borcumuz olan altınları ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış bulunacaktır.*»

Mustafa Kemal, bu raporunda, Kafkasya ve Irak cephesinde değil, Sina'da saldırı beklemek gerektiğini ve bir Türk komutanının yönetiminde ve iki ayrı Ordu hâlinde değil de tek bir Ordu olarak burayı derhal güçlendirmenin zorunlu olduğunu belirtir. 24 Eylül tarihli ikinci bir raporunda da, Sina'da ancak savunma yapılabileceğini duyurur. Atatürk, bu cephede, bizim kuvvetlerimizin 33 bin, düşmanın ise 70 bin olduğunu açıkladıktan sonra şöyle yazar :

«Yedek kuvvetlerimizin Sina'ya en az yüzde 30 eksiğiyle geleceği ve her ay Sina Cephesi'nin bir tümen kuvvetinde yitik vermeye mahkûm olması kanıtlanmış gerçeklerden olduğundan bütün yedek kuvvetimiz cepheye iki ay sonra 20 bin mevcut ile varabilecek, bugünkü Sina kuvvetleri de beşer binden on bin yitik vererek 23 bin kişiye düşecek, yâni VII. ve VIII. Ordular toplam 43 bin kuvvetinde bulunacaktır. Düşmana yeni kuvvetler gelmediği halde ve bütün kuvvetlerimizi topladık-

tan sonra aradaki oran 70'e karşı 43'tür. İki ay içinde 70 binden düşmanın vereceği yitik, pek uzun yürüyüş ve devamlı firar koşullarına açık bulunmadığından önemli değildir ve giderilebilir kabul olunur. Alman Batı Cephesi dâhil olduğu halde, bütün cephelerde malzemece bize üstün olan düşmanın taşıma araçları pek elverişli bulunduğu Sina Cephesi'nde bugün ve gelecekte bize kesin üstünlük sâhibi bulunacağı apaçıktır. Bu hesaba göre, yeni yedek kuvvetleri getirmediği halde 70 bin kişiye karşı elde edilebilecek en büyük başarı olan sonuç mutlak bir savunmadan ibaret olabilir. Sorun, karmaşık değildir. Oysa düşmanın Mısır'da daha 64., 77. ve 78. Tümenleri bulunmakta ve bir Hint Tümeni'nin söylenmekte olduğu ve Sina Cephesi'nde yeni bir tümenin görüldüğü IV. Ordu'nun raporlarında açıktır. O halde Osmanlı Devleti, hâlen toplayabildiği ve ayırdığı bütün kuvvetlerle Filistin'in adım adım savunmasına koşmaktan başka bir karara sâhip olmadığı gibi, memleketin iç ve dışında kısabileceği başka kuvvetleri de bu cepheye şimdiden yetiştirmek zorunluğundadır. Bu nedenle, bağımsız hareket deyimi, gerçek dışı olup, Eylül ayının bir iki günü için General Falkenhayn'ın gizli fikirlerini örtmek için başvurduğu bir sözden ibarettir.»

ATATÜRK: «HALK HÜKÜMETTEN KAÇIYOR...»

Mustafa Kemal, yalnız savunma yapılmasını belirtmekle de yetinmez. Savaşabilmek için memleket içinde de güçlü olmak, halkın desteğine sâhip bulunmak gerektiğini söyler. Oysa ülkede halkın hükümete güveni kalmamıştır. Mustafa Kemal, 20 Eylül raporunda bunu da Sadrâzam'a ve Harbiye Bakanı'na duyurur :

«*Memleketin genel durumu, herşeyden önce göz önünde tutulmalıdır. Savaş, müslüman, hıristiyan bütün halkımızı bitkin hâle getirmiştir.* Halk ile hükümet arasında bağlar çözülmüştür. Evlerinde kalan halk, her bakımdan hükümetten uzak kalmakta yararlı duruma

gelmiştir. Çünkü kalanlar, ya kadınlardan, ya düşkünlerden, ya da asker kaçaklarından ibarettir. Emekleriyle elde ettikleri, kendi geçimlerine yeterli değil iken, askerî ve sivil yönetim onlardan açlık ve ölüm pahasına varlarını yoklarını almakta direnme zorundadır. Öte yandan idare, tam bir aciz içinde olduğundan, genel yaşantının tam bir anarşiye sürüklenmesini önleyememekte, adalet ve hukuka aykırı davranışlar, hükümetten nefreti artırmaktadır.

İdarenin tam bir aciz içine düşüşü, bir âsayiş kuvvetinin yokluğundan, geçim derdi ile memurların rüşvetçi olmasından, vurgun ve yolsuzluklardan, memur kalitesinin düşmesinden ve adalet işlerinin hiç işlememesinden ileri gelmektedir. Bu durum, genel yaşantıyı, her köşede, her şehirde temelinden çürütmektedir. Halk geçimi, ekonomi ve ticaret işleri korkunç bir çöküntüye uğramıştır. Bugün bir para sorunu var ki, bu dert halkta da, memurda da geleceğe güven bırakmamakta, nâmuslu kişileri kutsal saydıkları değerlerden uzaklaştırmaktadır.

Bu nedenlerle, *savaş devam ederse, karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her taraftan çürüyen ulu Saltanat binasının bir gün içeriden ve hep birden çökme olasılığıdır.*»

Mustafa Kemal, bunun için bir yandan bir tek eri dahi sonuna kadar saklamayı savunurken, öte yandan da iç durumun düzeltilmesini önerir:

«İçeride hükümeti güçlendirmek. Beslenmeyi sağlamak. Yolsuzlukları iyice azaltmak. Savaşın uzaması yeni kayıplara ve felâketlere yol açsa da, elimizde ve gerimizde kalacak bölgeleri ve halkı, dayanmaz çürük bir kitle durumunda bulmamalıyız. Memleket sağlam bir hareket üssü olarak kalmalıdır.*»

---

* Atatürk'ün ölümünden sonra yâveri Cevat Abbas, bu raporun İnönü tarafından kaleme alındığını ileri sürmüştür. İnönü de, Sabahattin Selek'e bunu doğrulamıştır. Falih Rıfkı Atay ise, Atatürk 1916 yılı sonlarında II. Ordu Komutan Vekili iken, bir başka vesileyle Kurmay Başkanı İsmet'ten, kışın beklenen

Mustafa Kemal'in bu uyarısı bir sonuç vermez. Enver, Falkenhayn'ı Filistin saldırısıyla görevlendirir. VII. ve VIII. Ordular onun emrine konur. Enver, Mustafa Kemal'e de «Falkenhayn'ın en doğru kararları vereceğine güvenliyim. Bu güvenime siz de katılınız» karşılığını verir. Mustafa Kemal, VII. Ordu Komutanlığından istifasını sunar. II. Ordu Komutanlığına atanma önerisini reddeder ve İstanbul'a döner. Falkenhayn, VII. Ordu'yu hemen Sina'ya taşımak ve İngiliz sağ kanadına bütün kuvvetleriyle saldırmak niyetindedir. Ne var ki, dar demiryolundan ikmal pek yavaş sağlanır. VIII. Ordu, açlıktan ve asker kaçaklarından yakınır. Nitekim 29 Eylül 1917 günü, VIII. Ordu Komutanı, Falkenhayn'a şöyle yazar :

«Acele çözülmesi gerekli bir sorun, asker kaçakları sorunudur. Deneylerime göre, mevsimin gelişi ve beslenme sıkıntısıyla kaçakların sayısı artacaktır...

Kaçakları durdurmak için kurduğumuz baraj çok zayıftır... *Kaçak avı düzenlenmeli, Cephe ile Kudüs - Yafa hattı arasında bunu enerjik biçimde yapmalıdır. Bir iki birlik yalnız bu işle uğraşmalı ve tutuklanan her kaçak için yakalayana belli bir miktar para verilmelidir. Özellikle kaçakların cezalandırılması otomatik olmalı-*

---

güçlükler yüzünden, kendi girişimiyle Ordu'yu geri çekme emri yazmasını isteyince, İnönü'nün duraksamasını, Atatürk'ten naklen anlatır: «Kendisine hemen bir geri çekilme emri hazırlamasını söyledim. Gitti, gelmez. Yâverim Cevat'ı bak ne yapıyor, diye yolladım. Döndü, masasının başında düşündüğünü söyledi. Şehirler ve topraklar bırakacaktık. Ordu'yu kurtarmak için başka çare yoktu. Ama böyle bir karar vermek de güçtü. Git söyle, yazamıyorsa ben dikte edeyim, dedim. Bir süre sonra çekilme emrini yazmış getirdi. Askerlik edebiyatına örnek diye alınabilecek kadar iyi düşünülmüş ve yazılmıştı». (F. R. Atay, Çankaya, s. 96). Atay'a göre, bugünlerde Mustafa Kemal, felâketli gidişi durdurup Enver'i işbaşından uzaklaştırmak için Cemal Paşa liderliğinde bir «Ordu Hareketi» düzenlemeye çalışmıştır. Cemal Paşa, yeter cesareti gösterememiştir. (F. R. Atay, Çankaya, s. 102).

dır! Sultan Hazretleri, hiç değilse geçici bir süre, hâlen maalesef çok sık yapılan kaçakların affından vazgeçmelidir.»[40]

Ordu Komutanı, bundan başka, ihtiyacın yarısı kadar yiyecek aldığından, hayvanların açlıktan öldüğünden, saman stokunun tükendiğinden yakınır, acele yiyecek ister. Bu durumda saldırı yapılamaz ve zâten İngiliz saldırısı gecikmez. 36 bin İngiliz savaşçı vardır. Düşman uçak ve suvarisinin etkisiyle, VIII. Ordu dağılır. VII. Ordu durumu düzeltmek için emredilen karşı - saldırıyı gerçekleştiremez. Kudüs'te Ali Fuad Cebesoy'un kolordusu başarılı bir direniş gösterir, ama Kudüs düşer. Enver, Kudüs'ü tekrar ele geçirmek için karşı - saldırı buyruğu verirse de, bu bir sürü yitik vermekten başka yarar sağlamaz Falkenhayn'ın yerini Liman Paşa alır.

DAĞLARDA 300 BİN ASKER KAÇAĞI!

Savunma bile yapmak, artık güçtür. Nitekim 1917'de hazırladığı «Türk Ordularının Bugünkü Durumu» adlı raporda, Liman Paşa, savaşma gücünün kalmadığını belirtir :

«Türk Ordusu'nda asker kaçaklarının sayısı 300 bini aşmış bulunuyor. Bunlar düşmana sığınmak için kaçmış değillerdir. Aksine kendi memleketlerine kaçıyor ve oralarda hırsızlık, yağmacılık ve her türlü âsayişi bozucu hareketlere girişiyorlar. Bunların kovuşturulması için her yandan müfrezeler kuruluyor.

Türk Ordularındaki savaşçı birlik mevcudunun bugünkü düzeyine düşmesinin nedenini, ancak Türkiye'nin özel durumunu bilenler anlayabilir.»

«Türk askeri, özellikle Anadolu askeri, mükemmeldir. Bu insanlara biraz özen göstermekle, gereği kadar yiyecek sağlamakla ve iyi eğitim, dingin ve güvenli bir yönetimle en büyük görevler yaptırılabilir...

Ordu'nun birçok kısımlarında savaş yeteneğinin za-

yıflaması, Türk Genel Karargâhının aldığı hatâlı kararların sonucudur. Hemen iki yıldan beri birliklerin çoğu, yetişmek için gerekli zamanı bulamamışlardır. Küçük ve büyük birlikler, daha sağlam bir duruma gelmeden durmadan bölünmüş ve parçalanmışlardır. Tekil bölük ve taburlar, makinelitüfek bölükleri ve bataryaların erleri durmadan kendi birliklerinden alınmış öteye beriye dağıtılmışlardır. Cephelere gönderilecek birlikler, bâzen hiç yetişmemiş, ya da pek az yetişmiş erlerle tamamlanmaktadır. Bu birlikler dahi, henüz sağlam bir biçim almadan, başka yerlere adam, ya da birlik vermek zorunda kalmaktadır.

Birlikler bir yere gönderilmek üzere trenlere bindirildiğinde, çok zaman ne erler, ne de bunların başındakiler biribirini tanımaktadır. Bu yüzden erler, vurulma tehlikesine rağmen, her an birliklerini bırakıp kaçabilmektedirler. Firarlar, trenden atlayarak, ya da koldan ayrılarak ve ordugâhlar ile karargâhlardan kaçmak yoluyla yapılmaktadır.

Hiçbir tümen yoktur ki, Doğuya giderken, ya da Toros Güneyindeki cephelere giderken binlerce firarî vermemiş olsun.

Türk askeri, kendisine davranışta özen ve dikkat ister. Üstelik güveni olursa, bu askerle herşey yapılabilir.

Şimdi görülen bu büyük ölçüdeki firar, Türklere eskiden miras kalmış değildir... Yolların, taşıma araçlarının ve beslenmenin kötülüğü de, hiç kuşku yok ki, bu duruma yol açmaktadır.»[41]

ANADOLU'YA ÇEKİLMEK GEREKİRKEN TÜRKİSTAN'A SEFER...

Bu durumda belki en doğru hareket, İngilizler ilerledikleri takdirde ciddî bir savaşa tutuşmadan ve düzenli biçimde bugünkü Güney sınırlarımıza doğru çekilmek olabilirdi. Fakat Nablus'un, Amman'ın, Şam'ın korunması için daha bir sürü kanlı savaşlar verilir, Anadolu insanı tüketilir. Üstelik, Araplar da çoğunlukla İn-

gilizlerin safına geçmiştir. Savaşlar, düşman bir ortamda, Araplarla da döğüşerek, umutsuz koşullarda yapılır. Ne var ki, Ürdün ve Suriye'nin savunulması, Türkiye için yaşamsal sayılır. Liman Paşa, her yola başvurup kuvvet toplar. Mart ve Mayıs aylarında inatla savunmaya girişir. Şeria'da İngilizleri ağır yitikler vererek iki kez püskürtür. Kanama, böylece devam eder. Enver, asker kaynağı iyice kurumuş bir ülkede, kanamayı durduracak yerde, Kafkasya'nın fethine yönelir. Hazer'in iki tarafından ilerleyen Türk birlikleri, Türkistan'a kadar gider. Kafkaslardaki Ordu'nun Komutanı Halil Paşa'nın Kurmay Başkanı Paraquin'e inanmak gerekirse, Komutan, artık Arabistan İmparatorluğunu bırakıp Orta Asya İmparatorluğu kurmaktan söz eder :

«Bu Araplarla işimiz ne? Şu lânetlenmiş kum çölünü İngilizlere bırakalım. Türkistan'a gidelim. Orada benim küçük Cengiz (büyük oğlu) için bir imparatorluk kuracağım.»[42]

Ne var ki, Enver, Arabistan'ı da bırakmadan Kafkasya'nın fethine girişir. Filistin'deki Ordular, «asker yok, subay yok» diye feryat ederken, 9 bin mevcutlu en iyi tümenler Kafkasya'ya gönderilir. Enver Paşa, Kafkasya'ya gidecek subaylara bir üst rütbeye terfi ve bir kat fazla maaş verir. Aileleri geçim sıkıntısı çeken ve normal aylıklarını alamayan birçok subay bunu duyunca, Suriye'deki görevlerini bırakıp Kafkasya'ya giderler.

Kafkasya saldırısına, Liman Paşa şiddetle karşı çıkar :

«İran'a karşı girişilen büyük harekât... Bağdad'ın elden çıkarılmasına yol açmıştır. Şimdi Kafkasya'da başlanacak hesapsız harekât ile de Suriye, Filistin ve Arabistan elden çıkarılacaktır.»

«Benim ve Kâzım'ın (Kurmay Başkanı, Diyarbakırlı), *cephemizin artık tutulamaz duruma geldiği yolundaki düşüncemiz, Türkiye'nin elindeki olanaklarla, bu cephe ile Doğu Kafkasya gibi çok uzak iki cephede birden harekât yapacak güçte olmayışından ileri geliyor.* Bizim cephemize mutlaka verilmesi gereken pek

çok şey, Doğu Kafkasya'ya verilerek elden çıkarılıyor. Az kömür sarfıyla Ordular Grubu'na ulaştırma mümkün iken, bu kömür Karadeniz'de harcanıyor. Bu yüzdendir ki, 26-30 Temmuz tarihleri arasında Halep ile Rayak arasında tek tren olsun hareket ettirilememiştir...

Kesin olarak inanıyorum ki, Doğu Kafkasya harekâtı, ölçüsüz hedeflerine ulaşma başarısını kazanamıyacaktır. Bu çeşit Türk tasarıları, savaşın başından beri başarısızlığa uğrayıp durmaktadır. Fakat beni dinlemeye asla yanaşmadılar ve iş işten geçene kadar da yanaşmayacaklardır. *Alman Genel Karargâhı, Türklerin pek sınırlı olan maddî gücünü çok yanlış değerlendirmektedir.*»[43]

ÇÖLDEN İNSAN MANZARALARI!

Görüldüğü üzere, 1918 yazında Cephe Komutanı, cephenin «*artık tutulamaz duruma geldiğini*» yazmaktadır. Gerçekten Filistin'de 1918 yazını anlatan ve öteki kaynaklarca da doğrulanan Liman Paşa'nın çizdiği tablo feci'dir :

«Bugün Türk asker kaçaklarının sayısı, silâh altındakilerden çoktur. Birliklerin beslenme sorumluluğunu Türkler asla üzerlerine almıyorlar; alsalar bile, söz veriyorlar, ama sözlerini tutmuyorlar. Emrim altındaki birliklerin üstbaşları o kadar fenadır ki, *birçok subay yırtık elbiselerle geziyor. Öyle Tabur Komutanları var ki, çizme bulamadıkları için çarık giyiyor.*»

«Irak'taki VI. Ordu'da görevli Alman subaylarının Prusya Harbiye Bakanlığına *gönderdikleri raporda, 1918 Nisanında sona eren kışta 17 bin erin açlık ve soğuk yüzünden öldüğü bildirilmektedir.*»

«En sıcak günlerde kilometrelerce öteden su getirmek gerekiyor. İnsan mevcudu azlığından bir türlü kurtulunamıyor. Binek ve koşum hayvanlarına da yeteri kadar su bulunamıyor. Hayvanları günde bir kez olsun sulayabilmek için çok gerilere götürmek gerekiyor.»

«1918 yazında Halep ve Şam'dan gönderilen hafta-

lık demiryolu raporlarında sürekli olarak şu söz yer alıyordu: Kömür kalmamıştır...

Suriye ve Filistin demiryollarında, odun sağlamakta da daima büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Zira son yıllarda demiryolu yakınlarındaki ormanlardan artık ağaç sağlanamıyordu. Uzak yerlerden odun getirtmek için ise eldeki araç yetersizdi. *Odun sağlamak için, Ordular Grubu, depo alaylarından pek çok eri bu işe ayırmak zorunda kaldı ve bu erlerin çoğu da birçok yerlerde isyanlar çıkaran halkın yardımıyla firar etti. Nihayet lokomotifleri biraz olsun ısıtmak için Filistin'deki zeytinlikleri kesmek ve hatta üzüm kütüklerini bile kullanmak zorunda kalındı.*»

«Cephede atılan her topçu mermisinin kontrolü gerekiyordu. Yiyecek maddeleri de o kadar azalmıştı ki, depolarda çok zaman birliklerin bir gün sonraki yiyeceği bulunmuyordu.

Türk askerinin, yiyecek maddesi azlığı yüzünden gerilere firarı, özellikle Ağustos ayında çok arttı. *VIII. Ordu'nun bu durum karşısında aldığı bir kararla, yalnız ön hatlardaki birlikler bir dereceye kadar doyuruluyor, gerilere doğru verilen yiyecek azaltılıyordu. Fakat bu çeşit bir kararın yürekler acısı bir çâresizliğin eseri olduğunu her asker kabul eder.*»

«Türk askerleri, İngiliz ölü erlerinin çizme, ya da postallarının tabanlarına, taşlık arazide yürürken ses çıkarmasın diye keçe çivilenmiş oluşunu gıpta ile seyrettiler. Kendi tabanlarında ise, yırtık çarıklar vardı ve hatta çok kez bu bile yoktu; ayaklarını paçavralarla sarıp savaşıyorlardı. Subayların çoğu bile düzgün bir ayakkabıdan yoksundu. Ağustosta pek çok sıtma olayı ile karşılaşınca, mevzilerini 7. Tümen'in dağlık mevzileriyle değiştiren 19. Tümenin erleri, kıyıdaki kumluk arazide iyi kötü iş gören ayakkabıların dağ yollarına dayanmadığını gördüler. Piyade keşif kolları, görevden her kez kan içinde kalmış ayaklarla dönüyorlardı.

«Sıtma ve dizanteri, bu sıcak yaz mevsiminde pek

çok kurban verilmesine yol açtı. Bütün gezici hastaneler ve nekahat evleri, memleket içlerine kadar alabildiğine doluydu. *Sıcaklığın 55 ilâ 65 derece arasında değiştiği Şeria Vâdisi'nde ve Ağustos ayında, birliklerin sabah saat 8.00'den güneş batana kadar hareket etme olanağı yoktu.*

Yazlık elbisesi olmayan ve ancak kalın yün kumaş giyen — bunlara paçavra demek daha yerindedir — ve dörtte üçünden fazlasının artık iç çamaşırı da kalmayan Türk erlerinin doğrudan doğruya tenlerine giydikleri bu kalın kumaş altında ne güçlük çektikleri apaçıktır. İngiliz ve Hintlilerin birçok sonuçsuz saldırılarından sonra, Türk siperleri önünde kalan ölülerinin elbiselerinin derhal soyulması, asla özel olarak tertiplenmiş bir zulüm eseri sayılamaz. Bu durum, Türk erleri için, elbise, ayakkabı ve çamaşır elde etmek bakımından açık olan biricik yoldu. Ölülerin soyulmasıyla ilgili yasaklar, hiçbir işe yaramadı. Bu gibi durumlarda 'Avrupa terbiyesi' hiç sökmüyor ve Türk askerlerinin cılız omuzlarındaki külüstür elbise hızla yere atılıp, yerine düşmandan alınan yeni elbise giyiliyordu.»

«... Hayvanların durumuna önem vermek gerekiyordu. Zira orduların hareket yetenekleri, bunlara bağlıydı. Birkaç aydan beri günde ancak 1 ilâ 1,5 kilo — o da varsa — arpa verilen hayvanlar, ayrıca çok zaman susuz da kalıyor ve her üç orduda her gün yüzlercesi telef oluyordu. Mayıstan bu yana görülen şiddetli sıcaklar yüzünden artık hayvanları otlatacak bir karış yer de kalmamıştı.

Hayvanların bitkinliği o dereceye varmıştı ki, bâzı batarya ve topların geceleri birkaç yüz metre içinde mevzi değiştirmeleri için verdiğim emirler bile güçlükle yerine getirilebiliyordu. Koşum hayvanlarının çoğu, yokuş yukarı, ya da arızalı yerlerde topları çekemiyordu.»

«Elde mevcut olan piyade tümeninin sekizi, altı aylık süre içinde hiç değiştirilmeden ilk hatlarda kalmış-

lardır... VIII. Ordu'ya ait olan ve aşağı yukarı 1100 tüfek mevcutlu 46. Tümen'den başka ordularda ve Ordular Grubu emrinde Eylül ayında bir tek olsun, yedek tümen mevcut değildir.

Türk tümenlerinin her biri ortalama 1300 tüfek kuvvetindeydi. Taburların mevcudu — her tümende dokuz tabur vardı — 130 ilâ 150 tüfekti. Bâzı taburların kuvveti 180 tüfeğe kadar çıkarılmıştı. Ama bâzı taburları ise hastalık şe öteki nedenlerle 100'e kadar inmişti.

Firarlar ise, kuşku verecek ölçüde artmış bulunuyordu. VIII. Ordu'da kaçak sayısı 15 Ağustostan 14 Eylüle kadar 1100 kişiye çıkmıştı. *Bu kaçaklar yakalandıklarında daima yeteri kadar yiyecek verilmemesinden, çamaşır ve ayakkabıları olmamasından ve elbiselerinin yırtıklığından yakınıyorlardı.*»

LİMAN PAŞA, SON TÜRK KANINI AKITIYOR

Bu koşullarda, en kahraman bir ordunun dahi döğüşmeyeceği açıktır. Bunu Liman Paşa da aslında bilir. Alman subaylarından aldığı raporlar da bunu belirtir. Eylül 1918 başlarında Teğmen Heinden şu raporu verir:

«*Türkler artık savaştan yorgun düştüler, savaşmak istemiyorlar.* Bu durum, Türklerin davranışlarından anlaşılmaktadır. Türkler, yalnızca elbombalarını ve tüfeklerini değil, Türk subaylarının bana söylediklerine göre, bâzen makinelitüfeklerini bile yanlarına alıp kaçıyorlar. *VIII. Ordu, gerideki araziyi kapamakla yerinde bir tedbir almıştır. Fakat yine de kovuşturma için geriye kamyonlara bindirilmiş silâhlı müfrezeler göndermek zorunda kalmaktadır. Hatta Anabeta yakınlarında bu müfrezelerle kaçaklar arasında çarpışmalar olmuştur.* Eğer Bayrama kadar (18 Eylül) barış yapılmazsa, erlerin ya kaçacağı, ya da düşman tarafına geçeceği... artık savaşmak istenmediği bana bile hiç çekinmeden söylenebilmektedir.»

Başka bir Alman subayı da şu raporu verir:

«Türklerin beklenen büyük İngiliz saldırısına karşı

direnmeyeceklerini, Türk birlikleriyle temasta bulunan herkes gibi ben de bilmekteyim.»[44]

Buna rağmen, 450 milyon kişilik imparatorluğun sınırsız insan kaynağına dayanan o günlerin en güçlü devletine karşı, düşmanlık dugularıyla dolu Arap toprağında sonuna kadar direnme kararı alınır. Allenby'nin elinde Mısır ve Filistin'de 467 bin kişilik bir güç vardır. Allenby, 24 bini atlı olan, 500 topa sâhip 200 bin kişi civarında bir güçle, Akdeniz'den Amman'a kadar uzanan bölgeyi savunan Türk kuvvetlerine saldırır. Üç orduluk Türk kuvvetleri, 26 bin tüfek ve 2 bin kılıçtan ibarettir! İlk darbeyi yiyen XXII. Kolordu, iki saatlik topçu ateşinden sonra silinir. Kısa sürede düşman süvarisi tarafından çevrilen ordular çöker. 16. ve 19. tümenler, Şeria nehrinin batısında İngilizlerin elinde bırakılır. Zamanında çekilmeyip direnmede ısrar, orduların elden çıkması tehlikesini artırır: VII, VIII ve IV. Ordulara komuta eden Liman Paşa, hemen geri çekilmeyip direndiği için, anılarında «Türk askeri yürüyecek durumda değildi» özürünü ileri sürer :

«Kendiliğimizden geriye çekilerek sağ yanda Teberiye Gölü ve sol yanda Yermuk Vâdisi arasında bir mevzie girmek fikri, Eylül başlarında benim aklıma takıldı. Ama ne var ki, bu takdirde Enver'in Filistin'in korunması hakkındaki emri dinlenmemiş olacak ve ayrıca bütün Hicaz demiryolu ile Dera'nın Güneyindeki Şeria nehri Doğu kesimini bırakmak gerekecekti. Bundan başka âsi Arapların ordu gerisindeki genişlemesi de artık engellenemeyecekti. Öte yandan, *Türk erlerinin yürüyüş yeteneği çok azalmış bulunduğuna ve koşum hayvanlarının da artık çekiş kuvvetleri kalmadığına göre, mevzilerde kalıp direnmenin, moralı bozuk birliklerin uzun bir çekilişe girmelerinden daha güvenli olduğuna kanaat getirmiştim.* Ayrıca geriye doğru kademeli bir düzenleme olmadığı için, çekilişi daha tehlikeli görmeye başladım. Ama gene de bir noktada yanılmıştım. Birliklerin adım adım geri çekileceğini, tümenlerde toptan dağılmalar olmayacağını sanmıştım.»

MUSTAFA KEMAL, SON GÜÇLERLE ANADOLU'YA ÇEKİLİYOR...

Ne var ki, Liman Paşa, ilk çözülmeden sonra dahi, Şam'ı da Halep'i de her ne pahasına olursa olsun savunma çabasındadır. Temmuzda VII. Ordu'nun başına yeniden getirilmiş bulunan Mustafa Kemal, Liman Paşanın emirlerini hiçe sayarak çekilme emrini verir. Mustafa Kemal, anılarında çekilme emrini Rayak'ta nasıl verdiğini anlatır:

«O akşam bende şu görüş doğdu: Bütün cephelerde ve bütün kuvvetler üzerinde emir ve komuta kalmamıştır. *Âdeta delice bir emir verdim.* Bu emrin esaslı noktaları şunlardır: Şam'da bulunan bütün kuvvetler, benim orada bıraktığım İsmet Bey'in (İnönü) emri altında, Rayak bölgesindeki kuvvetler Ali Fuad Paşa (Cebesoy) komutası altında Kuzeye hareket edeceklerdir.

Emrin bir kopyasını bütün kuvvetlerin komutanı olan Liman von Sanders Paşa'ya bilgi için gönderdim. Bana karşı bir isyan olmuş :

— Bu adam kimdir ve ne yapıyor?

Ben zâten bunu bekliyordum. Yaptığım işin anlam ve içyüzünü açıklayacağımdan güvenli olarak, Rayak istasyonunu yaktıktan sonra, ertesi gün yerli halkın ateşleri içinde, Baalbek'e geldim. Baalbek'te beni bekleyen Kolordu Komutanı Ali Fuad Paşa'ya, Kuzeye harekete dair olan emrin uygulanmasına devam olunmak gerektiğini tekrar belirterek, trenle Liman von Sanders'in bulunduğu Humus'a vardım. Çok içten bir dille, Liman von Sanders'e verilmesi gereken kararların bundan ibaret olduğunu açıkladım. Liman von Sanders, çok iyi bir biçimde :

— Karar budur. Fakat ben nihayet bir yabancıyım, bu kararı veremem, bunu ancak memleketin sâhipleri verebilir.

— O halde bu karar uygulanacaktır, cevabını verdim.»

Mustafa Kemal, dağılan kuvvetleri Halep'te toplar. Önce Halep'i savunmayı düşünür. Fakat Halep'te ayaklanma vardır, İngilizler yaklaşmaktadır. Mustafa Kemal, Halep'te sokak savaşı vermek zorunda kalır. Bu koşullarda, Mustafa Kemal, Halep'i de bırakıp bugünkü sınırlarımıza çekilmekte duraksama göstermez. Katma yüksekliklerinde dağınık kuvvetleri toplar ve orada İngiliz ilerleyişini durdurur. Bu, Millî Misak sınırıdır ve Atatürk bunu şöyle anlatır :

«Benim kuvvetlerimin (Halep'ten) geri çekildiğini sanan Arap ve İngilizler, sevinçle saldırıya başladılar. Ve tarafımızdan alınmış olan düzenlemeyle yenildiler ve bozuldular. İşte orada bu zafer sonucu bir çizgi saptadım ve sınırladım ve kuvvetlerime emir verdim ki, düşman bu sınırın ilerisine geçmiyecektir. Nitekim geçmemiştir.

Gerek Erzurum, gerek Sıvas Kongresinde Türkiye'nin millî sınırını saptamak için bir uygar terime dayanmak gerektiği vakit ben *Türk süngülerinin belirlediği bu çizgiyi* esas saydım.»[45]

Atatürk'ün sınırda toplayıp, İngilizleri durdurmayı başardığı kuvvetler, dağınık ve zayıf güçlerdir. Ordu denebilecek tek güç, sonradan Karabekir Paşa'nın XV. Kolordusunu teşkil edecek olan Kuzey Kafkas Ordusu, Millî Misak sınırlarının çok ötesinde döğüşür. Mondros imzalandıktan sonra dahi Bolşeviklerle savaşan bu kuvvetler, 8 Kasımda Petrovsk'u alır!

II — KURTULUŞ SAVAŞIMIZ EŞRAFA DAYANILARAK YÜRÜTÜLDÜ

DÜNYA SAVAŞINDA TÜKENEN ANADOLU HALKI, KURTULUŞ SAVAŞINA KARŞI...

Türkiye'nin kuvvetleriyle orantısız bu büyük mâcera böylece son bulur.* Kaynakları sınırsız olan dünyanın en güçlü emperyalist devletlerine, Galiçya'dan Aden'e, Makedonya'dan İran'a ve Bakû'ya kadar uzanan geniş bir cephede dört yıl savaş veren Anadolu halkı bitiktir. Cephe gerisinde de yokluk, karaborsa, rüşvetçilik, savaş zenginlerinin lüks ve israfı, İttihatçılığı en büyük suç hâline getirmiştir. Halk, İttihatçı subaya düşmandır. Savaştan kaçmaktadır. General Erikan'a göre, Millî Kurtuluş Savaşına halk savaş istemediği için savaş denmemiş, «Millî Mücadele» denmiştir![46]

İngilizler, Türk Ordusu'nu ortadan kaldırmayı ve Türkiye'yi ordusuz bırakmayı kararlaştırmışlardır. Bu amaçla, âsayiş için ufakcık bir orduyu yeterli görmüşlerdir. Fakat zayıf orduların mevcutları, İngilizlerin izin verdiği miktarın da altına düşer. 1919 Mayısında silâh altında ancak 43 bin kişi vardır. Bu rakam, Müttefik-

* Türkiye'nin kaynaklarını aynı ölçüsüzlükle harcayan Süveyş Kanalı saldırılarının düzenleyicisi Von Kress, Enver'i ölçüsüz diye eleştirir: «Felâket nedeni olan bir sorun da Enver'in Türkiye kuvvetlerinin tükendiği zamanı vaktinde anlayamaması ya da anlamak istememesi ve böylece savaş hareketleriyle ilgili olarak alacağı tedbirlerde, elinde olan araçların genişlik ve değerini yeter derecede hesaba katmayışı idi.» Mustafa Kemal ise, Enver için, «Her harekette bir Ordu mahveder» der. Falih Rıfkı Atay da Atatürk için, «Her çekilişte bir Ordu kurtardı» der.

ler'in izin verdiğinden 18 bin kişi azdır! Zira «ateş kes»-ten sonra da firarları önlemek mümkün değildir.

İşte Kurtuluş Savaşı, bu koşullarda başlar. İsmet Paşa, İnönü Savaşı günlerinde subaylara bu yüzden «millet bize düşman» demek zorunda kalır. Atatürk, Samsun yolunda rastladığı köylüden «Şimdi benim vatanım da, yurdum da aha şu tarlanın ucu! Düşman oraya gelinceye kadar benden hayır bekleme» karşılığını bu nedenle alır*.

Millet savaştan nefret ettiği içindir ki, kendisine karşı en çetin savaşı verdiğimiz İngiltere, Türkiye'yi yok etme kararını aldığını saklamadığı halde, acı gerçek görmezlikten gelinip bir dost gibi karşılanır. Ege'de millî direniş kongrelerinde, İngiliz ve Fransız subayları, kendi kendini aldatma psikolojisi içinde baş konuk olarak ağırlanır. Kurtuluş, milletten umut kesildiğinden, İngiltere ve Fransa'nın insafından, ABD'nin cömertliğinden ve Bolşevik Rusya'nın Yeşil Ordularından beklenir.

1919 YILINDA ORDU'NUN DURUMU

Ordu, önemli bir karşı koyma olmadan, silâh ve cephanelerini İtilâf Devletleri'ne verir. 43 bine inen kuvvetleri bile elde tutmak mümkün olmaz. Nitekim Samsun'a çıkan Ordu Müfettişi Mustafa Kemal, oradaki 15. Tümen'in durumu hakkındaki raporuna şöyle yazar :

---

* Celâl Bayar, Ege'de Yağbastı Köyü'nün durumunu anlatır: Galip Hoca ve arkadaşları, yağmur yüzünden Yağbastı Köyü'ne sığınırlar. Kötülük gelmeyeceğini anlayınca ortaya çıkarlar. Köyün geçmişte bayındır ve nüfusça kalabalık olduğu gözle görülmektedir. Hâlen köyün yarısı haraptır, içi boş evler vardır. Erkek nüfus, dikkat çekecek kadar azalmıştır. Bayar'ın deyimiyle, «Bir perişanlık ve sefalet çökmüştür zavallıların üzerine». Bayar, nedenini sorar. Köylüler, Dünya Savaşı'nın onları bu duruma getirdiğini söylemekten çekinmezler. (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VIII, s. 2466). Köylü savaşa düşmandır ve vatanını köyü ile sınırlamıştır.

«15. Tümen, terhisten sonra pek düşük olan kuvvetini, son üç ay içinde görülen 700 firar olayı ile büsbütün yitirmiştir. Taburlar 50 ilâ 100 askere inmiştir.»

Yunan işgaline rağmen, Ege'de de birliklerde çözülme devam eder. Hattâ Yunan işgali duyulunca, bâzı yerlerde çözülme hızlanır. Örneğin Ödemiş'teki bölüğün komutanı Hüsamettin, o günlerde Celâl Bayar'a şöyle der :

«İzmir'den kopup gelen panik ve kaçak asker seli, bizim bölüğü de sürükleyip götürdü. Ortada bir makinelitüfekle ben ve bir de subay Mehmet Efendi kaldık.»[47]

Çözülme yaygındır. Aydın bölgesindeki 57. Tümen dağılır. Hattâ o günlerde dağlarda direnmeyi örgütlemeye çalışan İttihatçı Celâl Bayar'a göre, 57. Tümen erlerinin kaçışı, silâh zoruyla durdurulmak istenir:

«İzmir'den kopup gelen panik havası, 57. Tümen erlerine ve jandarmalara bulamış, bunların çoğu görevlerini bırakıp savuşmuşlardı. *Elde bulunan kuvvetlerle firarîler arasında yer yer çarpışmalar olmuştu.* Ortada dayanılacak, maneviyatı sağlam toplu bir kuvvet pek az kalmıştı. Halk ve askerler, savunma ve teslim yanlısı olarak ikiye ayrılmıştı.»[48]

57. Tümen'in Suvari Bölüğü, köylerden zorla asker toplamaya kalkışırsa da, kaçışların hızlanmasını önleyemez. Bu bölüğün komutanı Yüzbaşı Ekrem, Sarayköy'den yazdığı 12 Haziran 1919 tarihli yazıyla, ersiz kalan atları ne yapacağını Tümen'den sorar :

«57. Tümen Komutanlığına,

Şimdiye kadar varlığını mümkün olduğu kadar korumuş olan Suvari Bölüğü, ileri hareket edileceği umuduyla, büyük bir kıvanç ve istekle Sarayköy'e vardığında, *köylerden zorla sürüklenip getirilen askerlik çağındaki erlerin birer ikişer kaçışı yüzünden, 11 Haziran 1919'da üç asker silâh ve atı ile ve bugün bölüğün büyük kısmı kaçmıştır. Hayvanlar yüzüstü kalmak üzeredir.* Böylece fazla kalan hayvanların nereye götürüleceğinin bildirilmesini ve hayvanların tümünün yitiril-

mesi durumunda hiç bir sorumluluk kabul edemiyeceğimi arzederim.»[49]

57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) de, 23 Mayıs 1919 günü, tümenin durumu hakkında Harbiye Bakanlığına şu yazıyı yazar :

«Erlerin pek kötü bir duyguya kapılarak, bunca etkili öğütlere, *yaralamak ve öldürmek ölçüsüne varan Tümen'in şiddet tedbirlerine karşın, yüzde 95 ölçüsün de dağılması,* Tümen'i pek acı bir biçim ve durumda bırakmıştır. Elde kalan erler, memleketleri uzak, nâmuslu pek az erlerden ibaret kalmıştır.»[50]

Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztrak), 57. Tümen'in ve askerlerin durumunu Mayıs ayı sonunda, daha dramatik biçimde Bâbıâli'ye bildirir :

«İzmir olayları asker üzerinde kötü etki yaptı, işgal edilen yerlerdeki askerin tutsak edildiği fikri yayıldı. Böylece önce 57. Tümen erleri, toptan denilecek ölçüde firar ettikleri gibi, şimdi de buradaki topçu erleri dağılmış ve ancak 60 mevcudu kalmıştır. Silâh ile kaçan asker, kırlarda ve yollarda rahat durmayarak olaylar çıkarıyor. Bunların yakalanması ve âsayişin sağlanması, kuvvetli bir jandarmanın varlığına bağlı iken, onun da durumu, üzüntüyle bilinmektedir...

Şimdiki durumda en önemli ödev, jandarmaların kaçışlarına engel olmak ve kendilerini iyi bir durumda bulundurmakla birlikte, mevcutlarını artırmaktır. Bu amacın sağlanması, hükümetin paraca özveride bulunmasına bağlıdır; daha şimdiden görevini iyi yapan ve büyük özveriyle kaçanları yakalayan, ya da şuraya buraya saldıranlarını geri püskürten erlere derhal para armağanı vermek yoluyla hizmetlerini değerlendirmek ve arkadaşlarını heveslendirmek ve hatta mümkün ise hepsine geçici süre için ayda beşer, onar lira armağan vermek iyi bir etki yapacağı gibi, 1500-2000 kuruş maaş vermek ve geçici olarak güven verici bâzı kişileri jandarmaya kayıt ederek âsayiş kuvvetini nitelik ve nicelik bakımından güçlendirmek pek gerekli ve faydalı bir tedbirdir.»[51]

Batı Cephesi Komutanı Cebesoy Paşa da, ilk şaşkınlık geçtikten sonra dahi, kaçaklardan yakınır. Padişah çevrelerinin ve fetvaların bunda hayli etkili olduğunu belirtir:

«24. Tümen'in Eskişehir'de toplanmış olan 3 bin mevcutlu İkinci Piyade Alayı'nın 6 Nisandan itibaren trenle Eskişehir'den Bilecik'e taşınmasına başlanmıştı. Buradan Bursa'ya kara yürüyüşü ile gidilecekti. Alay, Bursa'daki 56. Tümen'in emrine girecekti. Alay'ın Birinci Tabur'u bin mevcutla Bilecik'ten hareket etmiş olmasına rağmen, Bursa'ya ancak 150 mevcutla gidebilmişti. Askerler, Bilecik - Bursa arasında kaçmışlardı. İkinci Tabur da aynı âkibete uğramıştı. Bunun üzerine, Tümen Komutanlığı, Bilecik - Bursa arasında bâzı tedbirler almak gereğini duymuştu.

Subaylardan beş-altı kişi asker elbisesi giyerek Bilecik'e kadar gidecekler ve orada Üçüncü Tabur'un arasına karışarak firar olayının nedenlerini araştıracaklar ve firara engel olmaya çalışacaklardı.»[52]

Bursa Vâlisi Hacim Muhittin, Temmuz 1920'de Ankara'ya duyurur :

«Orhaneli ve Bandırma'da iki taburun yalnız subayları kalmıştır.»

Samsun'da ise, 15. Tümen Komutanı ve subaylarının Padişahçı oldukları, birliklerden kaçmalar başladığı Istanbul'un işgal edildiği günlerde III. Kolordu Komutanı tarafından Mustafa Kemal'e bildirilir. III. Kolordu Komutanı, 29 Mart 1920'de Atatürk'e «Şimdiden kaçma olayları başlamıştır. Parasızlık böyle sürdükçe, Istanbul Hükümeti yerinde kaldıkça, subaylardan bile kuşkum vardır» diye yazar. Arap kökenli Cevdet Bey'in başında bulunduğu Diyarbakır'daki az mevcutlu XIII. Kolordu ise, çeşitli ayrılıkçı akımlar arasında bocalar. En güçlü kuvvet, Karabekir Paşa'nın XV. Kolordusudur.

Mustafa Kemal, 1920 yılında Ankara'da, herhangi-

bir ciddî savunma birliğinden yoksun olarak, Kurtuluş Savaşımızı düzenlemeye koyulur. Düşman topluluklar tarafından karargâhının her an basılması ve öldürülmesi mümkündür. Bu koşullarda, 18 Nisan 1920'de 15 bine yakın bir kuvvete sâhip Karabekir Paşa'dan Ankara'ya 500 ilâ 1000 kişilik bir kuvvet göndermesini ister. Karabekir Paşa, bunu şu gerekçelerle reddeder :

«Doğudan Batıya gidecek ve orada içine düşeceği bir fesat çalkantısından inancını bozmayacak 500 kişi bulmak olanak dışıydı. İzmir'i Yunanlıların işgal etmesi ve Istanbul'un uğradığı hakaret ve felâket açısından yüreği yanan o çevreden bu kadarcık güvenilir bir kuvvet bulunamazsa, Doğu gibi kültür bakımından daha geri çevrede nasıl bulunurdu? Son günlerde silâhlı toplu firarlar acı vericiydi. Ermenilere iki yıl önce vurdukları darbeyi tekrar edeceğiz, yurdumuzu Ermenilere bir daha çiğnetmeyeceğiz umuduyla Erzurum ufuklarında buyruk bekleyen insanlar, bini aşkın kilometrelik mesafeyi düzenli biçimde alacaklar, firarlar, bozgunculuklar, yorgunluk, umutsuzluk gibi ciddî etkenlerden etkilenmiyecekler, kalabilecek güçleriyle Batıda yer yer fışkıracak isyanları yatıştıracaklar da Millet Meclisi iş görecek? Ne acı ve bunalımlı durum. *Eğer gerçekten Batıda bu işi yapabilecek 500 kişi yoksa sorun da yoktur.*»

Bu düşüncelerle Karabekir Paşa, Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in 500 ilâ 1000 kişilik kuvvet gönderme isteğini 16 Mayıs 1920 günlü yazısıyla reddeder:

«*XV. Kolordu birliklerinin, herşeyden önce gericiliği yok edecek biçimde Batıya doğru düzenleme ve harekette bulunmaları olanağı yazık ki bugün yoktur. Bu kanıma aykırı olarak Batıya kuvvet göndermeye girişilse, kesindir ki bizden yana olan Doğu halkı, bizi Ermenistan'a mı çiğneteceksiniz, sınırı bırakmanıza ne neden var? diye askerin boynuna sarılır ve onu durduramazsa kendisi de çoluk çocuk göç eder. Kuşkusuz bu durum, her zaman fırsat bekleyen Kürtleri derhal isyan*

ettirir ve halkın karşıt ve isyana yatkın kısımlarını ayaklandırır. Bu durumda, XV. Kolordu'nun bu iller halkından olup ancak Ermenilerden öç almak isteğiyle sınır boyunda sabırsızlanan ögeleri derhal görevini bırakır ve ailesi başına geçer. Geri kalan orta durumdaki Anadolu kökenli askerler ise, zâten firara çoktan hazır ve evini özlemiş olduğu için onlar da savuşurlar, yâni Kolordu çözülür. Ve şimdiye kadar elde tutulabilen Doğu durumu da altüst olur ve kurtuluş umudumuz da kalmaz.»[53]

Millî Mücadele'ye karşı isyanların patlak verdiği Konya'da da, XII. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay, askerlerinin savaşa isteksiz olduğunu belirtir:

«Istanbul'un fena propagandaları durmadan işlemeye devam ediyor. Kötü ruhlu kişiler, aralıksız ve gizli gizli halkın ve askerlerin fikrini bozuyorlar. Bu yüzden askerler arasında kaçaklar çoğalmaya başladı. *Sonu gelmez bir savaş ile milleti boşuna kırdırıyorlar. Hicaz gibi, Bağdad gibi kutsal yerler gittikten sonra Gâvur İzmir için milleti kırdırmak olur mu?* gibi kaba sözler kulaktan kulağa geçiyor. Sağlam düşünenler bile duraksamalı günler geçiriyor. Bütün çabamız kötü haberleri çürütmek ve bu yoldan firarın önünü almaktır.»

Bir ara kendisi de duraksama geçiren XII. Kolordu Komutanı Fahrettin Altay, Konya'da Delibaş isyanlarının nedenlerinden biri olarak, Vâli Haydar'ın millî müfrezeler kurmakta aşırı davranmasını gösterir. Bu aşırılık, asker kaçaklarını Delibaş Mehmet'in saflarında ayaklanmaya yöneltir.[54]

Atatürk, Nutuk'ta elde mevcut az sayıda askerin kaçışını, yerine yenisinin alınamayışını, fetvaların ayaklanmalara yol açışını çarpıcı bir dille anlatır :

«Bütün Batı Anadolu illerimizde, Ankara ve dolaylarında, daha doğrusu bütün yurtta kuvvet denilebilecek bir birlik bırakılmış mı idi?

Bursa'da Bekir Sami Bey'in buyruğu altına verilen kuvvetin çekirdeği, İzmir'de tüfek attırılmaksızın Yu-

nanlılara tutsak olarak verilen ve Yunan gemileriyle Mudanya'ya çıkarılan iki alay kadrosu değil mi idi?

Yine Istanbul Hükûmeti ile Halife ve Padişah değil mi idi ki, Hendek-Düzce yolunda Halife Ordusu'na ve ayaklanmış topluluklara Yunan cephesinde kullanılacak oldukça güçlü tümeni, 24. Tümen'i ayarttırıp dağıtmış ve komutanlarını şehit ettirmişti.»

«Gerçekten birçok yerlerde kimi ordu erleri ayaklananlarla çarpışmadıkları gibi, tersine silâhlarını onlara bırakarak köylerine, yurtlarına savuşuyorlardı.»[55]

Hatta bâzen, erler, subaylarına karşı bile dönebiliyorlardı. Falih Rıfkı Atay, iç ayaklanmalar sırasında görülen bu durumu yazar :

«Halk, ayaklanma bölgelerinde göreve giden kuvvetleri tekbirler getirerek karşılıyor, kolayca kandırıp dağıtıyordu. Ankara çevresi güvenliği için yola çıkan Ârif Bey kuvveti, Beypazarı ve Ayaş'ta başarı kazandıktan sonra, komutan kendi erleri tarafından öldürülmüş ve kuvvet dağılıvermiştir. Kütahya'da uzun süre iyi giden binbeşyüz mevcutlu millî tabur, bir gün ansızın dağılmış, komutanı güçlükle canını kurtarmıştır.»[56]

SUBAYLAR, MEMLEKETİ İHTİLÂLE VERECEKLERMİŞ

Savaş bıkkınlığı ve korkusu o kadar şiddetlidir ki, bâzı yerlerde halk savaşa ve öce yol açabilir diye, askerî kuvvetlere karşı çıkar. Yunana karşı Yüzbaşı Kemal (General Balıkesirli) komutasında Ege'de kurulan müfreze dağılır, toplanan gönüllüler Yüzbaşı Kemal'i Yunanlılara teslim eder. Trakya'da 1920 Temmuzunda Yunan ilerleyişi karşısında birliklerimiz dağılırken, Vize - Saray bölgesindeki suvari birliğinin halk tarafından silâhları zorla alınır ve birlik savaş dışı edilir. Bölgedeki komutan, Cafer Tayyar (Paşa), atından düşmüş yerde baygın yatarken, köylüler tarafından Yunanlılara teslim edilir.

İzmir'in işgali üzerine, içerilere çekilen subaylar,

yılgınlık ortamında bir tehlike sayılır. Tire Şube Başkanı Vekili Yüzbaşı Mehmet, 18 Mayıs'ta Aydın'daki Tümen Komutanına şu telgrafı çeker :

«Her ne kadar âsayiş sağlanmışsa da, burada kalan bir kısım asker ve subayların *memleketin ihtilâline yol açmak* girişiminde bulunduklarını öğrenen *memleket halkı*, bunların buradan hemen ayrılmalarını ısrarla istemektedir.»

Tire Belediye Başkanı Vekili Abdülkadir de Tümen Komutanı Albay Şefik Aker'i uyarır :

«İzmir dolaylarından geri çekilmiş ve Binbaşı Aziz Bey komutasında 25 kadar subay ile 50 kadar erden kurulu bir kuvvet vardır. *Memleketi ihtilâle vermek için buradan hareket etmiyorlar.* Müslim ve gayrimüslim bütün ahali heyecandadır. Bunlar hakkında yapılacak işlemin acele yapılması ahali adına rica olunur.»

Ne var ki, «memleketi ihtilâle vermek için» Tire'de kalan subayları uzaklaştırması istenen Tümen Komutanı Şefik Aker de Aydın'da «istenmeyen kişi»dir. Orada da Tümen'in Aydın'dan çıkartılması bildirilir. Şefik Aker, bu istek üzerine, askerlik açısından da daha güvenli bulduğu için, karargâhını İtalyan bölgesindeki Çine'ye taşır. Çine'de rastladığı Yörük Ali Efe'yi millîci saflara katılmaya râzı ederek, Aydın savaşlarına sürer.

Bu bıkkınlık ve tükenmişlikten yararlanmak isteyen Yunanlılar, subay düşmanlığını körüklerler. Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü'nün Temmuz 1920'de Meclis'te açıkladığına göre, Yunanlılar, erleri kışkırtmak için, onlara değil, yalnızca subaylara karşı oldukları propagandasını yaparlar.

HALKA KARŞI SAVAŞ

Birliklerin dağılışı ve asker kaçakları karşısında seferberlik ilânına cesaret edememekle birlikte, Millet Meclisi, sert tedbirler almak zorunda kalır. Anadolu'ya

yayılan İstiklâl Mahkemeleri, esas itibariyle, asker toplamak ve asker kaçaklarını cezalandırmak için kurulur.

Asker kaçakları ile mücadele amacıyla Hükûmetin getirdiği kanun tasarısının gerekçesinde şunlar yazılıdır :

«Ordu'da firar olaylarının sıklığı, vatanın esenlik ve bağımsızlığını tehlikeye düşürecek bir biçim almıştır. Bu durumun şiddetli tedbirlerle derhal önüne geçmek zamanı gelmiştir. Gerçekten Genel Savaş'ın sonlarına doğru firar olayları çoğalmış ve Mütareke'den sonra politikanın etkisiyle de bu firar olayı âdeta teşvik olunmuştur. Askere bu devamlı firar cür'etini veren durum, birçok genel aflarla kuşkusuz cezadan uzak kalmış olmaları ve şimdiki Askerlik Kanunun'nun firariler konusundaki cezası, düşman karşısında firar dışında, birkaç ay hapis ile kayıt yenileme ve dayak cezasından ibaret bulunmasıdır ki, etkisi hemen hemen yok gibidir. Bu nedenledir ki, bütün halk, firarın cezası olmadığına iyice inanmıştır. Bu kanı, sert bir ceza ile ortadan kaldırılmazsa, Ordu'nun bugünkü durumu ve geleceği pek büyük tehlikeye açıktır.

Bu konuda birçok örnekler verilebilir.

Örneğin, Sıvas dolaylarında bâzı taburların savaşçı mevcudu, 80 - 100 askerden, 3 - 4 ere inmiştir. Bu son günlerde, yer değişimi dolayısiyle, mevcudu yüz küsur er olan bir taburdan bir gecede 24'ü silâhlı ve 52'si silâhsız toplam 76 er ve keza mevcudu 70 olan Tokat Suvari Bölüğü'nden 34 asker silâh, cephane ve hayvanlarıyla firar eylemişlerdir... Bu koşullar altında, Ordu'da eğitim, düzen ve disiplin meydana gelmediği gibi, silâh ve cephane techizat ve elbiseler dahi elden çıkmaktadır. Çok sayıda meydana gelen firarın önü alınmazsa, başarı olasılığı kalmaz...»

Bu gerekçeyle, Bakanlar Kurulu, belirlenen süre içinde teslim olmayan kaçakların evlerinin yıkılması, mal ve hayvanlarına el konulması ve silâh, cephane, ya

da hayvanıyla kaçanların, soygunculuk yapanların ve yakalanacağı sırada silâhla direnenlerin idam edilmesi gibi tedbirler önerir. Millî Savunma Komisyonu ise, tasarıyı, yargılamalar için özel mahkemeler kurulması, kaçakların ailelerinin sürgün edilmesi, kaçakların evlerinin yıkılması yerine, evlere el konularak göçmenlere verilmesi gibi değişikliklerle kabul eder. Görüldüğü üzere, *özel mahkemelerde ailece cezalandırma* söz konusudur.

Meclis'te Hamdullah Suphi (Tanrıöver) bu tasarıya şiddetle karşı çıkar :

«Yalnız korku hiçbir zaman bir hükûmet için güvenilir bir ilke olmamıştır. Arkadaşlar, yalnız korkuyla yönetmek, yalnız korku ile memleketimizi savunmak istedik mi mutlak bir çöküntüye uğrarız ve başımızın üzerine son yıldırım iner ve bizimle beraber memleket de yanar. Biz halka doğru bir hareket yapmayı neden düşünmedik?

Deniliyor ki, kaçan askerlerin malları alınacaktır, ailesi sürülecektir. Arkadaşlar, *Tanrı, ya da kul yapısı hiçbir kanun bilmiyorum ki, suçluyu değil, yakalayamadık diye evlâtlarını, karısını, mâsum çocuklarını öldürsün, kurban etsin...*

Zâten biraz havada asılı durumda duruyoruz. Ve zâten halk bizden birşey anlamamıştır.*»

---

* «Atatürk Devrimi Sosyolojisi» yazarı Kurt Steinhaus, İstiklâl Mahkemeleri ve halkın tutumu hakkında şöyle diyor : «Yargıçları milletvekilleri arasından seçilen ve geniş yetkilere sâhip olan İstiklâl Mahkemeleri, millî hareketin herhangibir direnmeyle karşılaştığı yerlerde, derhal görev alıyorlardı. Halkın bu mahkemelerin kuruluşlarına katılma hakkı yoktu. Silâhlı kuvvetlerin maddî ihtiyaçları, idarî kuvvetlerin yardım ve baskı tedbirleriyle karşılanıyordu. Böylece isyanların bastırılması ve devrim örgütü, Bâbıâli görevlilerinden pek farklı olmayan bir kadronun, memur, jandarma ve eşrafın elindeydi. Halk kitlelerinin bu faaliyetlere katılma oranı, yok denecek kadar düşüktü.

Kemalist hareketin aldığı tedbirlerin amaçlarına ulaşmalarına karşın, başlangıçta halk kitleleri, verilen Kurtuluş Sa-

Hamdulaah Suphi, «Ordu ile geçinemiyeceğiz» de der. Buna Meclis üyelerinden İstiklâl Mahkemeleri kurulmasını öneren Refik Şevket İnce şu karşılığı verir :

«*Ordu ile geçinemiyeceğiz diyen Hamdullah Suphi Bey'e derim ki ,biz geçineceğiz... Köylü ile, kentli ile... Bu amacımızı korumak için çalışacağız. Gideceğiz, asacağız, asılacağız, hapsedeceğiz. Ve ancak böylece başarılı olacağız efendiler. Başarılı olmak için de asacağız, keseceğiz, kesileceğiz.*»[47]

Meclis'te uzun duraksamalardan sonra İstiklâl Mahkemeleri kurulur ve birçok ilde işlemeye başlar. Mahkemeler, asker toplamakta başarılı olurlar. Örneğin Refik Şevket İnce, Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin cepheye 13 bin asker yolladığını ileri sürer. Mahkemeler, idamlardan çok gözdağı vermeye çalışırlar. Örneğin dördüncü kez askerden kaçan eri, Ankara İstiklâl Mahkemesi asar, fakat pişmanlık duyduklarını belirten üç asker kaçağı, bir daha kaçarlarsa idam edilmek üzere cepheye yollanır. En yaygın cezanın sopa olduğu anlaşılmaktadır. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin bir kararı şöyledir :

«Mahkemeleri görülen 250 erin birinci ve ikinci kez kaçtıkları sabit olduğundan, suçlarına göre otuzar ve ellişer değnek vurulmalarıyla, daha çok kaçmış olanların Elcezire cephesine yollanmalarına ve yitirdikleri askerî eşyaları ödemelerine oybirliği ile karar verilmiştir.»

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı yapan Necati Bey, aylarca tutuklu kalan erlerin cepheye bir an önce sevkedilmeleri için daha pratik bir yol bulur ve yargı yetkisini Askerlik Şubelerine devreder! Geleceğin Eğitim Bakanı Necati Bey, bölgesindeki Askerlik

---

vaşı ile içlerinden gelerek ve istek duyarak kaynaşmamışlardır... Harekete, Anadolu köylüsünün belirli bir oranda katılmış olması, ülkenin en verimli siyasal gücünün tarih açısından bir nesne (obje) olmaktan başka bir rol oynamadığını gösterir.» (Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, s. 101 - 102).

Şubelerine gönderdiği bir yazıda, başkaca bir olaya karışmamış asker kaçaklarının altmışar sopa vurularak hemen cepheye gönderilmesini ister!

İstiklâl Mahkemeleri'nin bu çalışmaları sâyesinde, tümenler kurmak, Birinci ve özellikle İkinci İnönü Zaferlerinde Yunanı durdurmak mümkün olur.* Asker bulmak için her çâreye başvurulur. Örneğin bir Bakanlar Kurulu kararıyla, tutuklu ve hükümlülerin yargı ve işlemleri askerlik görevlerini tamamlayana kadar ertelenir. Mahpuslar gibi, dağa çıkmış insanlar, zorbalar külhanbeyler, ne bulunabilirse askere alınır. Fakat yine de Sakarya Zaferi kazanılıncaya kadar, askerden kaçışlar devam eder. Örneğin, Temmuz 1921'deki Yunan saldırısı günlerinde kaçak asker sayısı 30 bine yükselir. General Erikan, Eskişehir saldırısındaki durumu, Balkan Savaşı'ndaki kargaşalığa benzetir :

«İleriden beri korkunç bir biçimde yönetilen propagandalar yüzünden birliklerde kaçmalar daha artmış ve tümenler zayıflamış, uzun süren savaşlar dolayısiyle birliklerin tutarlığı da eksilmişti. *Denilebilir ki, 20 Temmuzda... komutanlar ve subaylar, birliklerini yitirmişlerdi. Görünüm Balkan Savaşı'nda olduğu gibiydi. Askeri toplama için, 'Tümen buraya!', 'Alay şuraya!' gibi ünlemler yapılıyordu.*»[58]

Sakarya Zaferi ile kaçaklar azalır. Örneğin, kaçaklar, Temmuz 1921'de 30 bin iken, Kasım'da 3 bine düşer. Nitekim Sakarya Zaferi'nin kazanılması üzerine, Atatürk, Meclis'te «erlerimiz hakkında yeni bir şey» söyleyeceğini belirterek şöyle konuşur :

«*Kahraman Türk askeri, Anadolu savaşlarının anlamını kavramış, yeni bir ülkü ile savaşmıştır.*»

Bununla birlikte, Atatürk aynı konuşmasında Sa-

* Birinci İnönü'de Yunan, kendiliğinden geri çekilmiştir. İkinci İnönü'de şiddetle karşı koyarak Yunan'ı geri çekilmek zorunda bırakmışızdır. Bu zaferin kazanılmasında, bütün asker kaynaklarını, en kısa sürede cepheye sevkeden Fevzi Çakmak'ın payı büyüktür.

karya Savaşı'nı «subay savaşı» diye niteler.* Savaşa katılan subayların beşte birinden fazlası, şehit ve yaralıdır.

Sakarya Savaşı ile, seferberlik gerçekleştirilebilir. Yirmi doğum silâh altına alınır. Daha önce seferberliğe cesaret edilemez. Nitekim Atatürk, Bursa'nın düşüşü üzerine, «Niye seferberlik yapılmıyor?» yolundaki eleştirileri şöyle karşılar :

«Bakanlar Kurulu, o günkü koşullara göre, seferberlik yapmayı düşünebilir miydi? Ülkenin hemen hemen baştanbaşa Halife'nin fetvası gereğini yerine getirmeye sürüklenip zorlandığı bir sırada, milleti askere çağırmak uygun görülebilir miydi?»

Kısaca, Dünya Savaşı'nın yorgunluğu ve tükenmişliği içindeki Anadolu halkı, savaştan yana değildir. Onu yeniden savaştırmak, kolay olmaz.**

---

* General Asım Gündüz, anılarının çeşitli yerlerinde bu subay savaşını anlatır: «Yitiğimiz bini subay olmak üzere yirmibeş bin kadardı... Sakarya, bizim için subay savaşı olmuştu. Acemi, çok genç erlerimizi böylesine ölüm-kalım çarpışmaları içinde cesaretlendirmek için subaylarımızın en ön saflarda döğüşmesi gerekiyordu.» (s. 107).

«Sakarya, bir subay savaşı idi. Birliklere örnek olması için subaylardan kurulu saldırı grupları yapmak zorunda kalmıştık. Acemi ve savaş tecrübesi bulunmayan birlikleri böyle yetiştiriyor, ateş hattına sürebiliyorduk. Bu manzaraları şimdi hatırlarken, daima içim burkulur, gözlerim yaşarır. Subayların ateş hattına atıldığını gören o körpe çocuklar, 'Allah, Allah' diyerek elbette onların arkasından koşacaklardı.

Mustafa Kemal, Sakarya Savaşlarında, birliğinin bir başarısızlığı karşısında Selâhattin Adil'in kurşuna dizilmesini emredecek kadar kesin kararlar veriyordu. Selâhattin Adil de subaylardan yaptığı saldırı ekibiyle, birliğinin bu hatâsını düzeltmiş, Başkomutan'ın gözünde eski saygınlığını kazanmıştı. Kemalettin Sami ve Deli Halit Bey'in böyle kahramanlıkları Türk tarihinde ölmez birer anıt olmuştur.» (Asım Gündüz, Hâtıralarım, s. 80).

** İşçi sınıfı ise, işgal altındaki kıyı kentlerindedir ve sayı bakımından çok önemsizdir. Kurt Steinhaus, Kurtuluş Savaşı başında işçi sınıfının durumunu şöyle değerlendirir: «Kıyı kentlerinde oluşmaya başlayan, yarı-proleter karakterli işçi sı-

ŞEYH, AĞA VE ZORBAYA DAYANARAK ASKER TOPLANIYOR

Bu koşullarda, ilerleyen düşmana karşı nasıl ordular kurulabilecektir? O günlerdeki Türk toplumu, feodal kalıntıların bütün ağırlığını taşımaktadır. Aşiret, ırk, mezhep bağlılıkları, millet bağlılığından çok daha güçlüdür. Bu nedenle, düşmana karşı bir direnişi örgütleyebilmek için, o günün koşullarında, aşiret başkanlarının, tarikat liderlerinin, müftü ve müderrislerin, köy ve kasaba eşrafının, belediye başkanlarının ya da bu eşrafla iyi ilişkiler kurmuş vâli, mutasarrıf ve komutanların bölgesel sözü geçerliliğine ve zeybeklerin zorbalığına dayanmaktan başka çıkar yol yoktur. Zaten Osmanlı yönetimi, uzun yıllardır, eşrafa dayanarak yönetimi gelenek hâline getirmiştir. Vâli ve kaymakamlar, halkla değil, eşraf ile ilişkilerine göre değerlendirilmişlerdir. Nitekim 1882 tarihli bir raporunda ünlü Sadrâzam Kâmil Paşa şöyle yazar :

«*İllerde halkın yuları, eşrafın elinde olup yabancılar fesat telkinlerini bu yoldan yürütürler...*

(Eşraf), kasaba ve köylerde olan kafadar ve yandaşlarıyla daima haberleşmekte ve işlerinde biribirlerine yardımcı olmaktadırlar. Çoğunlukla avam takımı*

---

nıfı sayı bakımından kuvvetsizdir: Bir yandan sanayi, küçük el sanatlarından öte bir üretime geçemiyor, öte yandan köylüler, fabrika ve maden işçiliğini sürekli bir uğraş değil, ek bir iş olarak yapıyorlardı. Öbür etkenler arasında sendikacılığın gelişmemiş olmasını ve İmparatorluğa mensup milletlerin farklı oluşlarını sayabiliriz. Coğrafya açısından daha çok Trakya'yı ve ırk açısından Bulgar, Ermeni, Rum ve musevileri kapsayan sendikacılık faaliyetlerinde 1908 yılından bu yana bir ilerleme görülmemiştir. Sol eğilimli örgüt ve dergilerin çoğunun Türk adı taşımaları dikkate değer... Genel olarak, Türk proleteryası, Birinci Dünya Savaşı sonunda, politik açıdan önemsiz bir kitleydi.» (Kurt Steinhaus, Atatürk Devriminin Sosyolojisi, s. 78).

* Türkiye'de her yana çekilen kavramlardan biri de «halk» kavramıdır: Örneğin halk ve millet kavramları eşit anlamda

(halk) dahi taraf taraf bunlara mensup olarak birşeyden sıkıldıkça kendilerine başvururlar ve onların sözleri üzerine hareket ederler.»[59]

Köycülük akımına katılarak Türk köylüsünü kurtarmak için köylerde yaşayıp çalışan Dr. Reşit Galip, Ekim 1920'de, ağa ve eşrafın gücü hakkında şunları yazar :

«Bizde gelenek olmuştur, büyük memurların daha küçüklere verdikleri başlıca emir ve öğüt, eşraf ile hoş geçinmektir. Bir memur, eşrafın işine yaramayacak bir yol tuttu mu ölüme hazırdır, ya atılır, ya başka yere sürülür...

İllerde vâliler bile zorbalar elindedir. Herhangibir il merkezinde Mehmet Bey, Hasan Bey... adı altında anılan kişilerin yalnız sanları değişmiştir... Zâten onları bey yapan biziz, köylü onlara yine ağa der...

Hükûmet, İçişlerinden Eğitim işlerine, Evkafından Tapusuna... hep bunların elindedir... Adalet işleri de eşrafın elinde ve etkisindedir. Bir köylü, ağaya, ağalara boyun eğmedi mi, herhangibir konuda mahkemeye düşünce haksız çıkar. Ağanın koruduğu karşı taraf, kesinlikle kazanır. *Köylü, ağasına yaranmaz, hoş görünmezse, her kapıdan koğulup, her işten zarar edeceğini çok iyi bilir. Ağalar işte böyle hükûmeti kullanarak köylüyü yönetirler.*»

Türkçü ve köycü Reşit Galip, ağalar sınıfının ortadan kaldırılmasını önerir. Türk halkına başka kurtuluş yolu olmadığını ileri sürer. Ağalar kaldırılırsa, bugün

---

kullanılmaktadır. Memurların dışında kalan nüfusa halk denilmektedir. Aydın-halk ayırımı yaparak, okumuşların dışındaki nüfusa halk adı verilmektedir. Kâmil Paşa gibi, aşağılayıcı bir dille, halk deyimi «avam» biçimini almaktadır. Ziya Gökalp, «uygarlığa sâhip seçkinlerle kültüre sâhip halk» ayırımını yapar. İzmir'de «Halka Doğru» dergisini çıkaran Celâl Bayar ve arkadaşları ise, havas, halk ve avam diye bir ayırıma giderler. «Havas zümresi», «eğitim ve araştırmaları yüksek» tabakadır. Avam, okuyup yazma bilmeyen câhillerdir, halk ise «milletin, öğretim, eğitim, algılama ve kültür açısından orta sınıfını teşkil eden tabakadır». (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, s. 1551).

askerden kaçan köylülerin seve seve savaşacağını belirtir :

«Zavallı köylü, bu yurtta bir karış toprağı bile bulunmayan sen, vatanı savunmaya koşuyorum diye, birinde buzları ayaklarını donduran, birinde güneşi beynini yakan cephelere koştun, yedi kat cennetin alamıyacağı kadar çok şehit verdin, topla öldün, acından öldün, yorgunluktan öldün, hastalıktan öldün! Aslında neyi savundun sen? Nâmusunu mu? O nâmusu düşman değil, geride altın seccadesinde yan gelen zorba çiğnedi. Vatanı mı? Onda senin hiçbir hakkın yoktur! Herşey, herşey, sen de birlikte, herşey zorbanındır. Senin bu ülkede biricik nasibin gelip geçen zorba hükûmetlerinin hırsız ve zâlim jandarmalarının kamçısıdır!... Haydi bir düşman daha gelmiş İzmir'i alıyor, yine silâha sarıl, koş tepele, zenginlerin çiftliklerini, seni soyup çıplak ve sefil sokağa atan zorbaların rahat ve huzurunu savunmak gerek! Al şu silâhı, koş ve gerekse gerekmese öl! İşte hem Seferberlik sırasında, hem Mütâreke'den sonraki millî savaşlarda — bir zamanlar o kadar utanç verici olan — Ordu'dan kaçma olaylarının nedenini burada aramak gerekir. Köylü, kendisine verilen emirlerdeki insafsız sözlerin gerçek anlamının ne olduğunu, kendisinin kimin hakkını savunmak için öne sürüldüğünü anlamıştır. Biz nedense kendimizi çok akıllı, köylüyü de hayvan bildiğimiz için, hep yanılmakta, aldanmaktayız. Bunu kavrayabilmek için köylüye inmeli, ona güven verdikten sonra dertlerini ve şikâyetlerini dinlemeliyiz. Onun neden kendine yakışan bir yiğitlikle savaşmadığını işte o zaman anlarız.»

Genç Dr. Reşit Galip, bu ağa ve eşrafın yok edilebileceğini, böylece kurtarılan yoksul köylüye dayanarak savaşın inançlı ve güçlü yapılabileceğini savunur :

«Bizim köylü, duygusuz ve anlayışsızdır, bilmez, anlamaz, ağasına körükörüne bağlıdır, onu zorbalara karşı harekete geçirmek olanağı yoktur, gibi düşünceler artık yerinde değildir. Gerçi köylü isteğini, basit iki sözcükle, ama çok açık ve belirgin biçimde anlatıyor, der-

dini dile getiriyor, çektiği acı ve işkencelerin hangi elden çıktığını biliyor ve içinde kalbinin derin köşesinde sakladığı bir ateş yanıyor. Kendisi zorba olan, ya da beş-on zorbanın sağladığı oylarla seçildiğini bilen milletvekilleri, yeniden seçilebilmek için elbet velinimetlerine karşı çıkmazlar. Bu kurnaz diplomatlarımız, memlekette Padişah ve ağalardan başka kuvvet yoktur, onun için iç politika onlara dayanmalı ki iktidar korunabilsin, diye düşünürler. Ağaların, zorbaların en büyük kuvvetini de zâten bu düşünce meydana getirir.

Câninin elinden alınan bıçakla onun canına kıymaktan daha adaletli ve zevkli ne vardır!»[60]

EŞRAFA DAYANMADAN KURTULUŞ SAVAŞI VERİLEMEZDİ...

Acaba, Atatürk'ün Millî Eğitim Bakanlığını yapacak olan genç Türkçü'nün önerdiği gibi, bir yandan dış düşmana karşı savaşırken, ağa ve eşrafa da savaş açmak mümkün müydü?

Kurtuluş Savaşı'nı düzenlemeye çalışan Atatürk ve arkadaşları, millete «İttihatçı gâvuru» diye tanıtılmak istenen bir avuç küçük burjuva kökenli asker-sivil milliyetçi aydınlardır. Ordu diye ellerinde Karabekir Paşa'nın ancak Doğu'da var olan kolordusu vardır. Öteki kolordular, iskeletten ibarettir. Ve bütün Kolordu Komutanları, XII, XIII ve XIV. Kolordu Komutanlarının duraklamalarında görüldüğü üzere, Kurtuluş Savaşı'na aynı ölçüde istekli değillerdir. Mareşal Fevzi Çakmak dahi, Istanbul'un işgalinden sonra bile, millîcileri «sergerdeler» diye suçlayabilmiştir. Padişah, millîcileri «eşkiya» ilân etmiş ve millîcilerin öldürülmesini dinsel ödev saymıştır. Halk ise, tükenmiştir. Savaşmak istememektedir, silâh altına alınınca, Hamdullah Suphi'nin deyimiyle «su döker gibi komutanlarının elleri arasından kaçıp gitmektedir». Dört yıllık savaştan sonra, yine savaşalım diyenlerle bir diyalog kurması mümkün gözükmemektedir. Diyalog bir yana, fetvalarla körükle-

nen bir düşmanlık ağır basmaktadır. Halk, ortada yoktur. Bu koşullarda eşrafa karşı çıkmak, Padişah'ın fetvaları da eklenirse, yok olmak ve hiçbir şey yapamamak anlamına gelmektedir. Esasen asker-sivil milliyetçi aydın kadroda, sola kayan bir kısım aydınların dışında, tutucu eğilim egemendir. Kurtuluş Savaşı'nın ön plandaki kişilerinden Rauf Bey ve Bekir Sami Bey, Padişahlık düzenine yatkın feodal nitelikleri ağır basan tutucu Çerkez beyleridir. Dışişleri Bakanlığı yapan Bekir Sami Bey, prenslik iddiasındadır. Bunlar, İngilizlerle uzlaşmadan yana, Saray'a bağlı kişilerdir. İtilâf Devletleri'nin elinde «tutsak» olan Padişah'ı kurtarmak için savaşmaktadırlar. Karabekir, Ali Fuad Cebesoy ve Refet Bele gibi Kurtuluş Savaşımıza büyük hizmetleri geçen komutanlar, daha sonra kurdukları Terakkiperver Parti'nin de gösterdiği üzere, tutucu eğilimdedirler. Daha önemlisi, Atatürk daha Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak için Anadolu'ya geçmeden önce, kendiliğinden yer yer kurulan «Halk Savunma ve Direnme» örgütleri, tamamen eşrafın meydana getirdiği kuruluşlardır. Ege'de 17 Mart 1919'da Yunan işgali olasılığına karşı Türkiye'nin haklarını savunmak için toplanan ilk kongre, İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa ve Balıkesir illerinin müftü ve belediye başkanları ile, ilçe ve illerin 2 - 3 kişilik eşraftan temsilcilerini biraraya getirmiştir. Erzurum, Alaşehir ve Balıkesir kongrelerinde yalnız eşraf vardır. Millî Mücadele'nin ilk kararlarının alındığı Amasya'ya, millîcileri, Müftü Hacı Tevfik Efendi başkanlığında bir eşraf kurulu çağırmıştır. Direniş için halkı, Büyük Câmi'de emekli müftü Abdurrahman Kâmil Efendi uyarmıştır. Atatürk, burada ve her yerde eşraf ve ulema ile toplantılar yapmıştır. Muhatap eşraftır, halk ortada yoktur. Atatürk, var olan bu eşraf kuruluşlarına dayanmıştır. Bu eşraf kuruluşlarının millet egemenliğini temsil ettiğini varsaymıştır. Madem ki Padişah, Tanrı iradesine dayanarak millî hareketi lânetlemektedir, Padişah'ın tanrısal iradesine karşı millet iradesiyle çıkmaktan başka yol yoktur. Bundan başka, Mustafa Kemal,

Ordu'dan uzaklaştırılmıştır, hiçbir resmî sıfata sâhip değildir. Kurtuluş Savaşı'nı düzenlemek için güvenmek zorunda olduğu askerî birliklerin komutanları, Istanbul Hükûmeti'ne bağlı bulunmaktadır. XV. Kolordu Komutanı Karabekir Paşa dahi, Millet Meclisi açılıncaya kadar, Istanbul Hükûmeti'ne bağlıdır, oradan buyruk almaktadır. Bir sivil olan ve resmî sıfatı bulunmayan Mustafa Kemal, neye dayanarak, bu komutanları, vâli ve kaymakamları, Millî Mücadele yolunda buyruğu altına alabilecektir? Kuşkusuz, millet adına konuşarak bunu yapabilecektir.*

İşçi, köylü ve küçük esnaf temsilcilerine yer vermeyen, yalnız eşraf temsilcilerinden kurulu Müdafaa-i Hukuk örgütleri, milletin örgütleri durumundadır. Bu örgütler sâyesinde ancak, Kurtuluş Savaşı'nı yürütebilmek için gerekli para ve asker toplanabilir.

Mustafa Kemal, millî direnişi güçlendirmek için, ısrarla şeyhlerin, dedelerin, aşiret başkanlarının ve öteki kent ve kasaba ileri gelenlerinin işbirliğini sağlamaya çalışır. Batıdaki Nazilli, Balıkesir ve Alaşehir kongreleri ile Doğudaki Erzurum Kongresi, eşraf toplantılarıdır. Kongreye katılan aydınların önemli bir kısmı dahi, yüksek öğrenim görmüş eşraf çocuklarıdır, ya da evlenme yoluyla eşraf aileleriyle ilişkilidir. Kongre sonucu, Atatürk'ün başkanlığında kurulan Heyet-i Temsiliye'de

* Erzurum Kongresi'nde bir önerge verilir, vâli ve kaymakamlar ile komutanların Müdafaa-i Hukuk örgüt kademelerinin başında bulunması istenir. Bunun halkı cesaretlendireceği ve Millî Mücadele'yi güçlendireceği ileri sürülür. Buna karşı çıkanlar, örgütün böylece bürokratlar yoluyla Istanbul Hükûmeti'ne bağımlı bir duruma düşebileceğini belirtirler. Atatürk, bu ikinci tezin kazanmasına çalışır. Birinci tez kabul edilse, Istanbul Hükûmeti'nin buyruğunda bir kuruluş hâline gelme tehlikesi yanında, vâli ve komutanların örgütün liderliğini alma olasılığı vardır. Oysa Atatürk, artık Ordu Komutanı değildir, sivildir. Millet adına ancak bu tezle Istanbul Hükûmeti'ne karşı çıkabilir, vâli ve komutanlara buyruk verebilir. Nitekim Atatürk, eşrafa dayalı bu örgütün başına geçmiş, vâli ve komutanları, millet adına bu örgütün buyruğuna almaya yönelmiştir.

Mutki aşireti başkanı Hacı Musa bey, Nakşibendî Şeyhi Fevzi Efendi ve Padişahçı değil diye 1,5 yıl sonra Atatürk'e karşı çıkacak olan Hoca Raif Efendi vardır. Millet Meclisi'nde de, Mustafa Kemal başkanlığa seçilir, Konya'daki Çelebi Abdülhalim Efendi Birinci Başkan Vekili, Kırşehir'deki Çelebi Cemalettin Efendi İkinci Başkan Vekili olur.

AŞİRET BAŞKANLARININ MİLLÎ İRADECİLİĞİ

Mustafa Kemal, aşiret başkanları ile şeyhleri kazanmak amacıyla büyük çaba gösterir. Nutuk'ta belirttiği üzere, daha Erzurum'dan bunları kazanabilmek için övücü mektuplar ve telgraflar yazar. Atatürk, Nutuk'ta «*Diyarbakır ve Bitlis dolaylarındaki halkı aydınlatmak düşüncesiyle, oralarda Ordu Komutanı olarak bulunduğum sıralarda kendileriyle tanıştığım bir takım ileri gelen kişilere özel mektuplar yazdım ve Van - Beyazıt çevrelerinde bâzı aşiret başkanlarıyla da bağlantı ve ilişki kurdum*» der ve yazdığı mektupları belge olarak açıklar.

Örneğin, 10 Ağustos 1919'da Erzurum Kongresi'ne katılmadan Heyet-i Temsiliye üyesi seçtirdiği Mutki'de aşiret başkanı Hacı Musa Bey'e özetle şöyle yazar :

«İkinci Ordu Komutanlığında bulunduğum sırada, pek ciddî durumlar içinde aramızda doğan içten bağların değerli anılarını hiçbir zaman unutmamaktayım. Yüksek kişiliğinizin eskiden beri devlet, millet ve vatan uğrundaki özverisi, seçkin hizmeti, bütün vatanseverlerce degerlendirilmektedir. Bu arada Bitlis'in geri alınmasındaki yardımınızın değeri, Mutki bölgesini düşmana karşı korumada gösterdiğiniz çabanın önemi, övgü ve teşekkürlerle anılmaktadır.

Düşmanlarımız, milletimizin egemenlik ve bağımsızlığını ele alarak, onu köle durumuna düşürmek için çalışıyorlar. *Dedelerimizden kalan anavatanı Ermenistan yapmak istedikleri apaçık gözüküyor.*

Istanbul Hükûmeti, aciz içinde düşmanlarımıza boyun eğmiş bulunuyor. Milletimiz, bu iktidarsız ellerde,

başına gelecek kötü sonucu anladığından millî savunma örgütleri kuruyor. İşte bu koşullarda, asker olarak, emirlere bağlı çalışmaktan çok, milletin göğsünde vatandaşlarımla birlikte milletin bir kişisi olarak memleketimin mutluluk ve bağımsızlığına hizmet etmeyi, şeref ve onuru için ölünceye kadar çalışmayı daha yararlı görerek, âşığı olduğum askerlikten ayrıldım. Doğaldır ki, bu vatansever çabada, sizin gibi pek değerli vatandaşlarımın destek ve işbirliğini esirgemeyeceklerine tüm güvenim vardır.*

Kongrenin oybirliği ile Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildiniz... Celâl Bey kardeşimizin getireceği tüzük gereğince, örgütlenmeye hız verilerek, hiçbir taraf ve kimsenin karışma ve engellemesine izin verilmemesi, kutsal millî amacın sağlanması yolunda yardımcı olacağını umut ve kabul etmekte olduğum, *hükûmetin asker ve sivil kanadının aykırı davranışı görüldüğü takdirde, millet iradesi ve egemenliğinin belirtilmesi gerekeceğini,* yüksek kişiliğinizden ayrıca rica ederim.»

Kısaca, Atatürk, Mutki aşiret başkanına, «Istanbul Hükûmeti'ni bırak, benim millîci örgütüme bağlan. Istanbul'un aykırı davranışlarına karşı çık» demektedir.

Atatürk, 13 Ağustos 1919'da da Bitlis'te Küfrevîzade Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretleri'ne de «Faziletli Efendim» diye, özetle şunları yazar :

«Yüksek Hilâfet ve Saltanat makamının, vatan ve milletimizin içinde bulunduğu güç durum ,olgun kişiliğinizce bellidir. Milletle birlikte, milletin içinde çalışmanın en doğru yol olduğu düşüncesiyle askerlikten ayrıldım.

---

* Nutuk'ta Atatürk, Mutki aşiret başkanı için şöyle konuşur: «Millet, memleket, politika ve ordu yönetimiyle hiçbir ilgi ve ilişkileri ve bu hususta yetenekleri görülmemiş ve denenmemiş gelişigüzel kişilerden, örneğin **Erzincanlı bir Nakşî Şeyhi ve Mutki'li bir aşiret başkanı gibi zavallılardan** da kurulabilecek olan herhangi bir Heyet-i Temsiliye'ye söz konusu durum ve görev bırakılabilir miydi?» (Atatürk, Nutuk, I, s. 71).

Erzurum Kongresi'nce kararlaştırılan ilkeleri sunuyorum. *Bölgede gereği yerine getirilerek, düşmanlarımızın her çeşit zararlı telkinlerine set çekilmesi,* herkesçe bilinen yurtseverliğinizden beklenir. Sevgi ve saygılarımı sunarım, Efendi hazretleri.»[61]

Atatürk, aynı gün, Şırnaklı Abdurrahman Ağa, Derveşli Ömer Ağa ve Muşaslı Resul Ağa Hazretlerine da mektup yazarak, yurdumuzun Ermeni ayakları altında çiğnenmesine kesinlikle rıza göstermeyecekleri için, bölgelerinde millî örgütlenmeyi sağlamalarını ister. Atatürk, ayrıca, Heyet-i Temsiliye'ye seçtirdiği eski Bitlis Milletvekili «Sadullah Efendi Hazretleri»ne, İngilizlere karşı direnen Şeyh Mahmut'a, Norşinsli büyük şeyhlerden Ziyaettin Efendi'ye, Garzan'da sonradan Millî Mücadeleye karşı ayaklanacak olan Cemil Çeto Bey'e, Malatya'da Hacı Kaya ve Şatzade Mustafa Ağalara millî harekete katılmalarını isteyen yazılar gönderir, Şiran Müftüsü Hasan Fahri'ye övgüler düzer.

MUSTAFA KEMAL, HACI BEKTAŞ'TA...

Atatürk, Sivas'tan Ankara'ya gelirken, Millî Mücadele'ye kazanabilmek için Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'ye Heyet-i Temsiliye üyeleriyle uğrar ve desteğini ister. Eski vâlilerden Heyet-i Temsiliye üyesi Mazhar Müfit Kansu, anılarında olayı şöyle anlatır:

«Kayserililerin bir gün daha kalmaklığımız hususundaki ısrarlarına rağmen, hareket zorundaydık. Çünkü Hacıbektaş'a da uğramlacaktı. Bu, önemli bir merkezdi. Bütün Anadolu'daki üç dört milyondan belki de daha çok miktara ulaşan alevîlerin bağlı bulundukları Çelebi, Hacıbektaş köyünde oturmakta idi. O zaman Çelebi, Cemalettin Efendi ve Hacıbektaş dede postu vekili Niyazi Salih Baba idi.

Milyonlara varan alevî ve bektaşiler, gerçi tarafsız bir durumda görülüyorsa da, bunlar, Çelebi'nin, dede postu vekilinin buyruk ve istemine bağımlı olduklarından bu iki kişi ile görüşmek, onları yanımıza çekmek

için gerekliydi ve hem de Çelebi ile post vekili arasında bir de anlaşmazlık var idi ki, bu da gelir getiren bir maddenin mülk edinilmesi ve payları sorunu idi.

Bunu da çözmek, her iki yanı hoşnut ederek anlaştırmak, bizim için de büyük bir güç teşkil edecekti. Bu milyonlarca halka önem vermemezlik edilemezdi. Nitekim Cemalettin Efendi, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde milletvekili olmuş ve bir aralık Meclis Başkanı Vekilliği de yapmıştır. Durumun gereği, bunu yaptırmış olsa gerektir...

Çelebi Cemalettin Efendi, orta boylu, tıknazca ve kara sakallı, başında yeşil bir sarık sarılmış, cübbeye benzer siyah bir pardösü giymiş kıyafette idi. Paşa bizi tanıttı. İlk görüşmelerde özgür havadan sözler söylendi. Ve bir süre sonra 'istirahat buyurunuz' diye Cemalettin Efendi hareme gitti. Ortalık kararınca odaya bir masa getirilerek rakı takımları konuldu. Cemalettin Efendi geldi. Rahatsız olduğundan içmediğini, fakat şerefimize içeceğini söyleyerek rakıya başladı. Paşa, 'Biz de içmiyoruz!' karşılığını verince, Cemalettin Efendi: 'Burada içmemek nasıl olur? Bu âdeta bizi aşağılamadır!' diye kadehini Paşa'ya sundu.

Birkaç kadeh rakıdan sonra yemek yenildi. Ve Paşa, Çelebi ile görüşerek, tamamen Kuva-yı Milliye'ye yandaş olduğuna dair söz aldı ve buraya gelmekten amacımız da gerçekleşmiş oldu. Bu müzakere pek uzun sürmedi. Çelebi Efendi derhal durumu kavradı ve adamlarına gereken direktifi vereceğini vaad etti. Paşa'nın durum ve giriştiğimiz mücadele hakkında verdiği bilgi, Çelebi'nin dikkatini çekti. Hatta Çelebi, daha ileri giderek Cumhuriyet yanlılığını belli ettiyse de, Paşa, zamanı olmayan bu önemli sorun için olumlu, ya da olumsuz bir cevap vermeyerek çok tedbirli biçimde müzakereyi yürüttü*.»[62]

* General Celâl Erikan, fetvalar sırasında, bütün milletin Padişah safında karşı-devrime katılacağını, İttihatçılık ve ale-

Atatürk, daha Samsun'a çıkar çıkmaz, aşiret başkanları gibi alevî dedelerini de kazanmaya önem vermiştir. 26 Haziran 1919 günü Tokat'tan Konya'daki İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'ya (Mersinli) alevîleri kazanma gereğini bildirmiştir :

«*Tokat ve bölgesinin islâm nüfusunun yüzde 80 ve Amasya bölgesinin de önemli bir kısmını alevî mezhep olanlar teşkil ediyorlar ve Kırşehir'deki Baba Efendi Hazretleri'ne son derece bağlı bulunuyorlar.* Vatanın ve millî bağımsızlığın bugünkü tehlikesini görmekte olan bu zâtın şimdiki görüşü, kuşkusuz buna pek elverişlidir. Bu nedenle söz sâhibi ve güvenilir bâzı kişileri görüştürerek kendilerince uygun görülecek Müdafaa-i Hukuk ve Red-di İlhak örgütlerini güçlendirecek biçimde birkaç mektup yazdırarak bu bölgedeki alevî ileri gelenlerine dağıtmak üzere Sıvas'a gönderilmesini pek faydalı sayıyorum. Bu konuda yardımlarınızı dilerim.»

Refet Bele, Sıvas Kongresi'ne giderken, Cebesoy Paşa'nın deyimiyle, «Orta Anadolu'ya sözgeçerliliği ile egemen olan Bektaşi Şeyhini elde etme» niyetini açıklamıştır.[63]

Cebesoy Paşa da Atatürk'ten bir süre önce, 11 Aralık 1919 günü Kırşehir'e giderek Cemalettin Çelebi'nin desteğini aramıştır :

«11/12 Aralık gecesini Hacıbektaş'ta Orta ve Doğu Anadolu'nun en tanınmış ve sevilmiş şeyhlerinden Cemalettin Çelebi'nin yanında konuk olarak geçirmiştim. Hacı Bektaş'ın kabrini ziyaret ettiğim sırada başta Niyazi Baba olmak üzere, öteki babaları da görmüştüm. Birkaç ay önce Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın burada

---

vîlik sâyesinde bunun önlendiğini ve Kurtuluş Savaşı'nın bu sâyede mümkün olduğunu ileri sürer: «Eğer Türkiye bütünüyle ve birdenbire karşı-devrime geçmemiş ise, iki nedeni vardır: Biri particiliktir. Yâni Halife'nin de kızdığı eski İttihat ve Terakkiciler. Öteki mezhepleri gereğince Sünnî Halife'ye ve fetvasına pek önem vermeyen şia mezhebinden Türkiye'de dikkate değer insanın kampanyaya katılmamış olması». (General Celâl Erikan, Komutan Atatürk, s. 584).

çevirmek istediği entrikalar tamamen boşa çıkmış, Kırşehir halkı millî dâvaya bağlılığını kanıtlamıştı. Kırşehir'den ayrılacağım sırada bizi olaganüstü konukseverlikle ağırlayan Cemalettin Çelebi, bütün içtenliği ile aynen şunları söylemişti :

— *Paşam, millî birliğe ve örgüte elimden gelebilen bütün maddî ve manevî yardımı yapacağım.*

Çelebi, sözünde sonuna kadar durmuştu.»[64]

BÖLGESEL ÖZELLİKLERDEN YARARLANMA...

Aşiret başkanlarını, şeyhleri, dedeleri ve eşrafı kazanma çabalarının yanı sıra, Atatürk, bölgelerin etnik özelliklerinden, parti ayrılıklarından yararlanmaya çalışır. Örneğin, Erzurum Kongresi'ne giderken, Atatürk, Tokat ve Sıvas'ta Hürriyet ve İtilâf Partisi ile Hükümetten gelen bir tertibin kuşkusu içindedir. Sıvas'tan vakit yitirmeden yola çıkar. Oradaki Hürriyet ve İtilâf Partisi ileri gelenlerinden Çerkez Emir Paşa'yı ve Tokat'ta etkili Çerkez beylerinden Bekir Sami'yi kazanmaya önem verir. Bolu ve Düzce ayaklanmaları sırasında, Çerkez kökenli Kuşçubaşı Eşref ve daha başka Çerkezler üzerinde etkili beyler aracılığıyla, bölgede bir kısım nüfusu elde etmeyi dener. Saraya bağlı Çerkez ögelere karşı bölgede dengeyi az çok sağlayabilmek için, oradaki Karadenizlilerin ileri gelenlerini Millî Mücadele saflarında toplamaya koyulur. Cebesoy Paşa, bu çabaları şöyle anlatır :

«*İzmit, Sapanca, Adapazarı, Hendek ve Düzce'deki Çerkezler ve özellikle Abazalar, Padişah yanlısı bir güç olarak örgütlendiriliyordu. Bunlara karşı aynı bölgede yaşayan Karadenizlileri kazanmak ve onlardan silâhlı bir güç meydana getirmek gerekti.*

Kocaeli bölgesindeki Karadenizlileri, Abaza ve Çerkezlere karşı çıkarmak pek kolay birşey değildi. Padişah'a, Halife'ye ve Hükümet'e karşı gelmek için köylüler arasında bir örgüt meydana getirmek olanaksız gibi

görülüyordu. Adapaşarı'nda yerleşmiş olan Yüzbaşı Ramiz, Hopa'lı Yüzbaşı Rauf, Trabzon'lu Doktor Yüzbaşı Raik Beylerle bâzı arkadaşları, Adapazarı'nda görevlendirilmişlerdi. Bunlar orada Meto Hüseyin ve Mehmet Beylerin geniş yardımlarıyla millî müfrezeler kurmuşlardı. Kuşçubaşı Eşref Bey de, daha sonra, Adapazarı Millî Komutanlığını üzerine almış, arkadaşlarıyla birlikte bu bölgeye gelmişti.»[65]

Atatürk, 18/19 Nisan 1920 tarihli yazısında Karabekir Paşa'ya Düzce'deki olayların Sıvas'taki Çerkez bölgelerine sıçrayabileceğinden duyduğu kuşkuyu bildirir. Karabekir Paşa, 16 Mayıs 1920'de şu karşılığı verir :

«— *Sıvaslı Emir Paşa gibi sözü geçer kişiler, etkin olacakları bölgelere, örneğin Aziziye taraflarına gönderilerek oradaki Çerkez nüfus kazanılabilir.*»[66]

MİLLÎCİLERE PARA NEREDEN GELİYOR?

Kısaca, feodal ilişkilerin ağır bastığı yorgun ve tükenmiş Anadolu'da, bu ilişkilerden yararlanarak bir Kurtuluş Savaşı yapılmıştır. Savaş yapmak için herşeyden önce para ve asker gereklidir. Oysa Millet Meclisi kuruluncaya kadar, Atatürk ve arkadaşları, bir hak savunma derneğinin kurucu ve yöneticilerinden ibarettirler. Heyet-i Temsiliye, bir hükümet gibi davranarak vâlilere ve komutanlara buyruklar da verse, hatta Sıvas Kongresi günlerinde Istanbul'la telgraflaşmayı yasaklasa ve Damat Ferit Paşa Hükümeti'ni devirse de, bir hükümet değildir. Hükümet, Istanbul'dadır. Heyet-i Temsiliye, bir hükümet gibi ne vergi, ne de asker toplayabilir. Oysa herşeyden çok para ve askere gerek vardır. Bunu eşraf ve eşraf egemenliğindeki il ve ilçelerdeki Müdafaa-i Hukuk örgütleri sağlar. *Meclis açılıp Hükümet kurulduktan sonra dahi, Hükümet'in ciddî bir vergilendirmeye gitmeye ve seferberlik ilânına gücü yoktur.* Padişah, fetva ve bildirilerinde, millîcileri «zorla asker topluyorlar» diye suçlar ve bu, etkili olur! *Bu koşullarda uzunca bir süre, para ve asker, eşrafın bölgesel çabalarıyla karşılanır.*

ATATÜRK'ÜN PARA SIKINTISI

Hükümet gibi çalışacak olan Heyet-i Temsiliye'nin giderleri için sınırlı miktarda para bulmak dahi büyük bir sorun olur.. Erzurum Kongresi, Heyet-i Temsiliye giderlerinin Doğu İlleri Müdafaa-i Hukuk örgütünce karşılanmasını kararlaştırır, fakat bu lâfta kalır. Erzurum'da Atatürk ve arkadaşları sıkıntılı günler geçirirler. Ancak Erzurum yerlilerinden bir emekli binbaşının sağladığı parayla yola çıkabilirler. Para bulmak başlıca sorun hâline gelir. Atatürk ve çevresinin para işlerini yürütmekle görevlendirilen Heyet-i Temsiliye üyesi Mazhar Müfit Kansu, paranın baş sorunlardan biri olduğunu anılarında çarpıcı olaylarla anlatır :

«Paşa, emirber Ali'ye emretti :
— Ali, bize birer şekerli kahve yap

Ali :

— Paşam, şeker yok. Sade yapayım mı?
deyince, Paşa gülerek yüzüme baktı :

— Canım Mazhar Müfit, niçin şeker aldırmıyorsun?
dedi, ben de gülerek :

— Yarın inşallah aldırırım.
dedim ve ekledim :

— Hele şimdi sade içelim...

Emirber Ali sade kahveleri pişirmek üzere odadan çıktıktan sonra, Paşa, mahzun mahzun gözlerini gözlerimde dolaştırarak :

— Farkındayım. Yine züğürtledik...
dedi.

— Evet Paşam. Hem züğürtledik, hem de mevcut paramız şeker almaya elverişli değil. Şeker çok pahalı...
cevabını verdim. Paşa :

— Bu para işine bir çâre bulmalıyız.
diye mırıldanırken, Hüsrev Sami hemen atıldı :

— Paşam ne diye düşünüyorsunuz? Yarın Osmanlı Bankasından, Reji'den ve öteki yabancı kurum ve bankalardan borç alalım.

Bana da bu öneri çok çekici gelmiş olacak ki :

— Çok uygun... Hem de pek kolay...

dedim. Mustafa Kemal birden kaşlarını çattı :

— Kesinlikle olmaz. Buna izin veremem...

diyerek çok sert bir sesle devam etti :

— Zâten Istanbul bize Celâlî diyor. Bir de bankaları ve yabancı kurumları soyuyorlar diye aleyhimizde bin çeşit yalan söz yayılmasına fırsat veremeyiz.

Hüsrev Sami de, ben de :

— Eşkiya demesinler, Celâlî* demesinler, bunların hepsi güzel... Fakat aç mı kalacağız?

diye sorduk. Paşa :

— Aç maç, nasıl kalırsak...

diyerek sözü kapattı.»[67]

ATATÜRK : «MİLLETTEN PARA İSTEMEKTEN KORKTUK»

Sıvas Kongresi'nin 10 ve 11 Eylül 1919 tarihli oturumlarında para sorunu uzun uzun tartışılır. Bu tartışma, Kurtuluş Savaşımızın ne koşullarda yürütüldüğünü göstermek bakımından aydınlatıcıdır :

---

* 13 Mayıs 1920 tarihli Peyam-ı Sabah gazetesinde «Mustafa Kemal ve hempalarının idamı» diye yayınlanan Sıkıyönetim Mahkemesi kararında, idam kararı şu suçlamalara bağlanmaktadır: «Anayasaya aykırı olarak zorla asker ve halktan para toplamak, mal sandıkları ile belediye ve yetim sandıklarında ve Ziraat Bankalarında ve postahanelerde mevcut büyük miktardaki paraya el koymak vb...»

Mart 1920'de Istanbul'u işgal eden İtilâf Devletleri, Türk milletine yayınladıkları bildiride, Kemalistleri «millî yardım diye halkı soymak»la suçlamışlardır! Aznavur da «Topladıkları paraların hesabını soracağım» diye Biga'da ayaklanmıştır.

«Şükrü Bey (Denizli) — Kuva-yı Milliye başıbozuklardan kuruludur, bunların beslenmesi ve öteki ihtiyaçları, oradaki millî kurullar tarafından karşılanıyor. Aydın bölgesindeki Kuva-yı Milliye'nin toplamı on bine yakındır. Bunların kendileriyle ailelerinin ihtiyaçları karşılanıyor; bunların beslenmeleri pek ağır oluyor, yiyecek giyecek pek ağıra mal oluyor. Fazla olarak erlere 5, yedek subaylara 15 lira aylık veriliyor. Hiçbir gün yoktur ki, cephede potin ya da başka birşey istenilmesin. Bilmem, bu kuvvetleri hem beslemeye, hem giydirmeye sonuna dek millî kurullar dayanabilecekler mi? Silâh bulursak, çok doğaldır ki, çalışacağız. Bunun için dışarıdan da yardım bulunmasını rica ederim. Dışardaki kardeşlerim, mücahitlerin giyim ve kuşamına, göçmenlerin yerleştirilmesi ve nafakasına ve asker ailelerinin beslenmesine buralarca da para yardımıyla katılmalı ve delege arkadaşlarım memleketlerine döndüklerinde bu husus için ellerinden geldiği kadar çalışmalıdırlar...

Reis Paşa (Atatürk) — Şükrü Bey kardeşimizin söylediği para sorunu kalıyor ki, onun için tüzüğümüzün onuncu maddesi gereğince yardım etmekliğimiz gereklidir. Fakat bunun bir de uygulama yönünü müzakere edelim, eğer bu zor ise başka bir çâre düşünürüz.

Hâmi (Danişment) Bey — Istanbul'daki Rum ve Ermeni patrikhaneleri propaganda, gizli askerî örgüt ve öteki millî giderler için önce bağış topluyorlardı, daha sonra bunu millî vergi biçimine çevirdiler. Fakirden bile on paraya varıncaya kadar alıyorlarmış! Bu yoldan büyük paralar toplamışlar. Biz de bu sorunu Ali Fuad Paşa'ya yazmakla birlikte, burada bağış ve hatta İzmir için millî vergi bile koyabiliriz, böylece millî ödevimizi, millî borcumuzu yerine getirelim.

Reis Paşa — *Bu çok nâzik bir sorundur. Istanbul'da Hükümet, bizim bu kargaşalıktan yararlanmak için para topladığımızı ilân edip duruyor! Biz bunu Erzurum'da da düşündük, fakat milletten para istemekten korktuk, bugün dahi korkarız, çünkü halkı kendimiz-*

den soğutmuş oluruz. Onun için tüzüğümüzde gelir işini yurtseverliğe bıraktık. Eğer milleti nefret ettirmeyeceğinden güvenli iseniz, biz de yardım ve millî vergi toplamak için bâzı girişimlere ve örgütlere başlayalım.

(Sakıncalıdır! sesleri)

İsmail Fâzıl Paşa — Anayasamızda böyle bir yetki olmadığından, yine düşmanlarımızın eline bir silâh vermiş oluruz.

Reis Paşa — Bu para sorununu çözmeye çâre varsa, çalışalım efendim.

Rauf (Orbay) Bey — Şimdiye kadar toplanan paralarda yolsuzluk yapılmış ve halkın güveni kalkmış olduğundan herhalde bağış toplamaktan vazgeçmeliyiz.

Reis Paşa — Oradaki askerî komutanlara, siz Kuva-yı Milliye Komutanısınız, diyoruz. O halde oradaki hükümet memurları da onlarla birlikte çalışmak zorundadır, çalışmazlarsa görevlerinden atılırlar. Bu nedenle mal sandıklarındaki paralara el koydururuz, Istanbul'a gönderilmesine engel oluruz, mücahitlere harcarız. Örneğin Afyonkarahisar'da hükümetin parası varmış, buna askerî idare el koyar. İkinci olarak zengin yurtseverlerden de para isteriz. Bu yol uygunsa, hemen uygulayalım.

(Uygundur! sesleri)

Mazhar Müfit (Kansu) Bey — Bağış toplamak yanlış anlamaya yol açabilirse de, askerî idarelerin bulundukları yerlerdeki mal sandıklarına el koyup millî savaşa harcaması uygun olur sanırım.

Reis Paşa — Her halde para sorununu kişinin gönlüne bırakırsak, hiçbir şey almak mümkün olmaz. Erzurum'da halk, Istanbul'a yollanacak telgrafların çekilmesine bile hiçbir para vermemişti!

Rauf Bey — Paşa Hazretleri aynen düşüncelerimi söylediğinden kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

Mazhar Müfit Bey — Para sorununda Rum ve Ermenilerin eskiden beri örgütleri vardır, bizde ise ne

yazık ki yoktur. Bunun için o bölge (Batı) Kuva-yı Milliye Komutanı olan Ali Fuad Paşa, hükümete el koyar ve alacağı parayla bu kış mücahitlere bakar.

Reis Paşa — On dakika istirahat edelim, efendim.

İkinci oturum

Reis Paşa — Bütçe ve para sorunu görüşülüyordu. Tüzüğün bu konudaki maddesi kapalı biçimde yazılmıştır. Yararlanabileceği düşünülen kaynaklardan yararlanılması yazılmıştır. Bundan başka açık bir biçimde yazılmasına olanak var mı efendim?

İsmail Fâzıl Paşa — Olanak yok efendim, yurtsever kişiler verirlerse verirler!

(Genel Kurul, sessiz kalır!)

Reis Paşa — Batı Anadolu adına Heyet-i Temsiliye'ye altı kişi daha eklemeye karar vermiştik...

Mazhar Müfit Bey — Heyet-i Temsiliye seçmek kolay, fakat bunların haberleşme, gezi ve öteki giderleri nasıl karşılanacak?

Hüseyin Bey — Buna bir bütçe yapılır, herkese paylaştırılır, delege arkadaşlar memleketlerine döndüklerinde paylarına düşeni sağlayıp gönderirler.

Reis Paşa — Bâzı kişiler vardır ki, hamiyetlilikten bu yönü kişisel olarak üstlenirler. Görev dolayısiyle zorunlu giderlerin karşılanması hususu vardır ki, akşam görüşüp çözeriz. Herhalde temsilcilerin yaşam ve geçimleriyle ilgili giderleri var. Doğaldır ki, bunlar birer memur gibi maaş istemezler. Yalnız telgraf ve öteki hususlar için örgütümüzün zorunlu ve olaganüstü giderleri kalır ki, bunun için de ne kadar çok para olursa, o kadar çok iş görülür.»

Tartışmalara ertesi gün devam edilir :

«Mehmet Şükrü Bey (Afyon) — Heyet-i Temsiliye'nin giderlerine yardım edilecektir. Örgütümüz olan yerlerden, aylık ödenek gönderilmesini kabul etmiyoruz.

Bâri gönüllü olarak gönderilen paraları buraya göndermek en önemli ödevimiz olsun!.

Rauf (Orbay) Bey — Heyet-i Temsiliye'nin giderleri denilince iki şeyi düşünmek gerektir: 1) Yemek ve bunun gibi giderler. 2) Resmî yazışma ve benzeri giderler. Ben bu arada bir daire döşenip kiralanmasını ve bir yazı kurulu atanmasını da düşünüyorum. Şükrü Bey'in bu ikinci noktayı düşünmedikleri anlaşılıyor!

Hüseyin Bey — Bu bütçeyi üç aylık mı, yoksa altı aylık mı yapacağız? Onu öğrenmek istiyorum.

Reis Paşa — Erzurum Kongresi'nde altı aylık kabul etmiştik, daha sonra bu işler sona ermezse, yeniden bu kadar süre uzatılacaktı.

Hüseyin Bey — Ben bu sürenin üç ay olmasını öneriyorum, daha kolay olur.

Şükrü Bey (Afyon) — Ne kadar paraya gerek olduğunu anlamak için bir genel gider bütçesi yapılmalıdır.

Ahmet Nuri Bey — Batı Anadolu adına henüz kurduğumuz kurul, örgüte yeni katılıyor. Bunların bağlı bulundukları yerler, tüzüğü bilmediklerinden ne biçimde yardım edecekler? Aylık ödeneği kabul etmedik. Bendeniz bunun şimdi müzakeresini uygun görmüyorum. Bâzı kişiler olabilir ki, ayda beşer lira gibi bir ödenek verebilir. Böyle birşey kararlaştırmalıyız.

Hüseyin Bey — Bu düzen oluncaya kadar Heyet-i Temsiliye'nin resmî giderlerine harcamak ve üç aylık olmak üzere bin lira bağışlıyorum.

(Kurulca teşekkür edildi).

Reis Paşa — Bendenizin anladığına göre, kesin bir bütçe düzenlenmesini Yüksek Kurulunuz uygun bulmuyor. Bağlı bulundukları yerlerle görüşmeden bir karar verilemiyeceğinden Hüseyin Bey kardeşimiz gibi, bu

düzenin kurulmasına kadar bağışta bulunduğu gibi, parasal yardımlarla idare etsek fena olmaz!

Hüseyin Bey — Evet, Eskişehir'den biz üç ay için en az bin lira gönderebiliriz.

Reis Paşa — Buna ne buyurursunuz?

(Uygundur! sesleri.)

Halil İbrahim Efendi — Fakat halktan ne kadar para toplanacağı belli olmadığından şimdiden miktar saptanamaz.

Hüseyin Bey — Miktar saptamak uygun değildir mi diyorlar?

Reis Paşa — Hayır efendim, siz kesin olarak söz verebiliyorsunuz. Oysa öteki arkadaşlar kesin olarak birşey yükümlenemiyorlar.

(Evet! sesleri)

Reis Paşa — Tekrar edeyim: Eğer burada kesin bir bütçe yapmak kabilse, yapalım. Yoksa Hüseyin Bey kardeşimizin tutumuna uymak gerekir.

Hüseyin Bey — Kesin bir bütçe şimdi yapılamaz.

Ahmet Nuri Bey — Değerli arkadaşlardan Hüseyin Efendi'ye cevap olarak Halil İbrahim Efendi'nin söylediği pek doğrudur. Örneğin ben Bursa'dan geliyorum. Eğer beşyüz lira üstlenecek olursam, belki Bursalılar beşbin lira verirler, ya da beşyüz lira bile vermezler. O zaman ben bu parayı nereden vereceğim? Hüseyin Bey kardeşimiz kendi kişisel zenginliğine dayanarak bu sözü söylüyor!

Halil İbrahim Efendi — Herhalde bir bütçe yapılması gerektir.

Mazhar Müfit Bey — Arkadaşlarımız memleketlerine gidip, müzakere edip buraya para gönderinceye kadar birbuçuk, iki ay geçer ki, bu süre içinde acaba buradaki kurul ne yapar?

Halil İbrahim Efendi — Onun için bir bütçe gerekir.

Reis Paşa — Şimdi bir bütçe yapsak bile, herhalde içindeki giderleri bu saygıdeğer kişiler memleketlerine gittikten sonra göndereceklerdir! *Erzurum Kongresi'nde de böyle bir bütçe yapılmıştı, fakat battal evrak içinde kaldı!* Eğer buna rağmen yine bir bütçe yapmak gerekse, yapalım!

Şükrü Bey (Afyon) — Bütçe yapılamaz. Zâten Heyet-i Temsiliye duragan değildir. Ne kadar gider olacağı kestirilemez. Onun için Ahmet Nuri Bey kardeşimizin söylediği gibi, memleketimize gittikten sonra, hızlı bir yolla buraya para göndermekten başka çâre yoktur. İkinci cevabım da Mazhar Müfit Beyefendiyedir : Buraya gelen arkadaşlar bu işin onbeş günde son bulacağını ve hatta yollarda delegeler için konaklama örgütü* bile yapıldığını haber aldıklarından pek hazırlıksız gelmişlerdir! Hattâ bendeniz iki gün önce memleketimden beşyüz lira istedim! Geldiği takdirde kendi memleketimizin temsilcilerine bir aylık giderlerini verebilirim, sizlere gittikten sonra gönderebilirim!

Rauf (Orbay) Bey — Bu para şimdilik bulunamaz. Bu nedenle yaşamımızı feda ettiğimiz bir sorunda malımızı da feda etmekten çekinmemeliyiz. Eğer buradan giden kişiler, buraya para göndermezlerse, bu parayı kişisel olarak biz sağlarız. Burada kalan arkadaşlar borçlanmayla geçinmelidir!

Reis Paşa — Şimdilik arkadaşlar özel olarak bu sorunu çözerler. Bu konudaki müzakereye son verelim...

Halil İbrahim Efendi (Eskişehir) — Basım işlerine harcamak üzere ikiyüz lira sunuyorum.»[68]

---

* O tarihlerde Balıkesir, Alaşehir gibi çeşitli kongreler yapan Ege millîcileri, Atatürk'ün Erzurum ve Sıvas'ta geliştirdiği örgüte katılmayı reddedip bağımsız kalmışlardır. Sıvas Kongresi'ne bölgelerini gerçekten temsil edebilecek delege bulmak bile bir sorun olmuştur. Cebesoy Paşa, Batıdan delege göndermek için hem havucu, hem de sopanın ucunu gösterme biçiminde büyük çaba harcamıştır, fakat başarı sınırlı kalmıştır. Sıvas'ta delegelerin çoğunu eşraftan Şekeroğlu İsmail Efendi cebinden ağırlamıştır.

PARA, PARA, YİNE PARA...

Atatürk'ün para konuşmaktan sıkıldığı, hatta bunu prestij sarsıcı saydığı anlaşılmaktadır. Böylece, Heyet-i Temsiliye'nin giderleri işi, Sıvas'ta askıda kalır. Kansu, Sıvas'ta aşırı parasızlık çekildiğini yazar :

«Bu günlerimiz, çok acı günlerimizdir. Mustafa Kemal'in yalnız şekersiz, kahvesiz, yemeksiz değil, hatta ekmeksiz kaldığı günler dahi olmuştur.»[69]

Atatürk, 22 Kasım 1919'da Erzurum Müdafaa-i Hukuk örgütüne mektup yazarak, Kongrede kararlaştırılan paranın aylardır gönderilmediğini belirtir ve gönderilmesini ister :

«Doğu Anadolu illeri adına Erzurum'da toplanan Kongre, 6 Ağustos 1919 tarih ile altı aylık süre içinde Heyet-i Temsiliye'nin acele ve zorunlu giderlerine karşılık olmak üzere 4890 liralık bir bütçe düzenlemiş ve kabul etmişti. Bugüne kadar geçen zamanda Heyet-i Temsiliye'miz zorunlu giderlerini borçlanma karşılığı ödemiş ve giderlerin bütçede öngörülenin çok üstünde olduğu deneyle anlaşılmıştır.»

Kongre'de Erzurum 590, Trabzon 650, Bitlis 300, Erzincan 300 lira vb... yüklenmiştir. Fakat Heyet-i Temsiliye, Sıvas'ta parasızdır ve durumunu da zâten sallantıda gördüğü için, parasızlığını belli etmemeye çalışır.

Karabekir Paşa'dan da bir yardım gelmez. 1919 yılı sonlarına doğru Sıvas'ta yapılan komutanlar toplantısında Karabekir Paşa yalnızca öğüt verir :

«Para sorunu, en önemli düşüncelerden biri olmalıdır. Aşağıdaki maddelerin saptanmasının her türlü karar için esas olacağını sanıyorum: a) Askeriye, idare, jandarma daha ne kadar zaman bu duruma katlanabilir? b) Boğaz tokluğu hizmet daha ne kadar sürebilir? Yâni anarşi olmadan elimizdeki memur ve Orduyu daha ne kadar süre tutabiliriz? *Batıdaki birliklerin ve Heyet-i Temsiliye'nin parası bulunmadığından Kolordumdan borç istiyorsunuz... Henüz uzun ve yıkıcı bir sa-*

vaştan çıkan milletin kesin bir zorunluluk görmedikçe ikna edilemeyeceğinden buyruklara uysa bile, para ve savaş yükümlülüğü denince itaat etmeyeceği kesindir.»[70]

Atatürk, Anadolu'da Meclis ve Hükümet kurmaktan bir olasılık olarak söz edince, Karabekir buna «Para nerede, millet vermez» diye karşı çıkar*. III. Kolordu Komutanı Selâhattin, «Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne karşı daha ılımlı olalım. Zira paramız yok» der. III. Kolordu Komutanı, kesinlikle Ali Rıza Paşa Hükümeti ile anlaşılmasını, parasızlık nedeniyle ister. Atatürk, bağırarak karşılık verir. III. Kolordu Komutanı, «Bağırmaya hakkınız yok, fikrime saygı göstermiyorsunuz» diye toplantıyı bırakıp gider.[71]

Karabekir, Heyet-i Temsiliye'ye para vermeyi reddetmekle birlikte, bağlılıklarını sürdürmek için bir kısım Kürt aşiret başkanlarına paralarını muntazam ödediğini söyler. Bu arada 8 Kasım 1919 tarihli yazısıyla Edirne'deki I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar aracılığıyla Trakya, parasız Heyet-i Temsiliye'den para ister:

«Parasız hiçbir şey olamıyor. Bugün için kurtulmuş sayılabilen bir Trakya parçasının yalnız parasızlık yüzünden Yunan işgaline açık bırakılması...»

---

* Lord Curzon'a Istanbul'dan gönderilen 10 Kasım 1919 tarihli raporda Istanbul Hükûmeti'nin parasızlığı anlatılır. Anadolu'daki gelirlere Mustafa Kemal'in el koyduğu iddia edilir. Sıkıntıdaki Istanbul Hükûmeti'ne para yardımı yapılırsa, bunun bir bakıma milliyetçileri sübvansiyone etmek anlamına geleceği ileri sürülür. Lloyd George ise, 28 Şubat 1920 tarihli Müttefikler toplantısında, «Mustafa Kemal'in Türk Ordusu'nun bakımını kimin karşıladığının araştırılmasını» ister ve «Istanbul'daki Türk Hükûmeti mi parayı ödüyor?» der. (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, cilt I, s. 188 ve 410). Bu sözler, Lloyd George'un Türkiye durumundan habersizliğini gösteriyor.

Öte yandan, Aralof'un yazdığına göre, Başkomutanlık karargâhında 1922 yılında dahi Atatürk, «Türk Maliyesinin içinde bulunduğu ağır durum nedeniyle, İtilâf Devletleri'nin önerilerine boyun eğmek gerektiğini» Maliye Bakanı Hasan Saka'nın savunduğunu anlatır. (Aralof, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, s. 91)

Sobranya (Bulgar Meclisi) üyesi Celâl'in imzasını taşıyan bu yazıya, Heyet-i Temsiliye adına Atatürk, başta Celâl olmak üzere eşrafın keseyi açmasını isteyen bir karşılık verir :

«Müdafaa-i Hukuk örgütünün... parası yoktur. Bu nedenle Batı Trakya örgütü için gelir kaynaklarını yine aynı topraklardan sağlamak zorunludur. Buna sizin gibi doğrudan doğruya ilgili olan yurtsever kişilerin çâre bulacağına kuvvetle inanıyorum.»[72]

BANKA SOYGUNCUSU DENME KORKUSU...

Atatürk ve arkadaşları, Sıvas'tan Ankara'ya gitmeyi kararlaştırırlar, ama para yoktur. Bu günlerde Kansu ile Atatürk arasında şu konuşma geçer :

«Atatürk — Ankara'ya gitmek zamanı yaklaşıyor. Hazırlanmak için gerekenlere emir verdim. Sen de kesenin ağzını aç bakalım...

Kansu — Hangi kesenin ağzını? Ağzı açılacak kese mi var?

Atatürk — Şakayı bırakalım. Yol için para gerek. Mevcudumuz nedir?

Kansu — Hangi mevcut? Bir iki liramız var!

Atatürk — Çâre düşünelim.

Kansu — Çâresi, bankalardan biraz ödünç para almak.

Atatürk — Bu, kesinlikle doğru değildir. Biliyorsun ya, bize Istanbul, yâni *Ferit Paşa, Celâlî eşkiyası diyordu. Şimdi de bankaları soymaya başladılar diye aleyhimize propagandaya başlarlar.* Başka bir çâre düşünelim.

Kansu — Bankalardan Heyet-i Temsiliye adına borç almayız. Kendi adımıza alırız. Örneğin, ben, sen, ya da başka bir arkadaş bankadan borç para alamaz mıyız? Bu da mı soygunculuk sayılacak?

Atatürk — Olabilir ama, bizim durumumuz buna

elverişli değil. Kendi adımıza da olsa, yine hepimize mal ederek soygunculuğa başladılar, derler.

Kansu — O halde başka çâre ne olabilir?

Atatürk — Rica ederim, bununla da sen uğraş, bir çâre elbette bulursun.

Kansu — Düşüneyim, fakat düşündüğümü uygulamak için karışmamanız gerek. Her bulunacak çâreye bir sakınca bulacak olursanız, bu iş çözülemez.

Atatürk — Artık bilmem, ne yaparsan yap... Sen de sakıncaları elbet benim kadar düşünürsün.»[73]

Kansu'nun bulduğu çâre, Osmanlı Bankası Direktörü Mösyö Şimit'ten Kansu adına borç almaktır. Otomobillere lâstik ve benzin de, Amerikan Okulundan sağlanacaktır. Kansu, okul yöneticisi bayandan, iki çift lâstik ve altı teneke benzin karşılığı fatura kesmesini ister. Fatura alınacak, parası sonra ödenecektir. Okul yöneticisi, fatura kesmeyi, para almayı kesinlikle reddeder. Atatürk, kuşkulanır :

«— Şimdi para almıyorlar ama, Amerikalılar, Türkler zorla aldılar, diye bir döneklik yaparlar mı acaba?»

Sorun, Atatürk'ün şu buyruğu ile çözülür :

«— Sen yönetici hanıma, 'Lâstikler ve benzin geldi, çok teşekkür ederiz. Fakat sözlü olarak da belirttiğim gibi, bunların kaç kuruş tuttuğunu ve parasını derhal ödemek üzere, hatta hammal ve araba parasının da eklenmesiyle ve hareketimiz yaklaştığından acele cevap verilmesini' isteyen bir not yaz. O, doğaldır ki, yazıyla para almayacağını bildirir. Bunu belge olarak sakla. Gerçekten biz parasız istemiyoruz, onlar almıyor, evet ama ileride ne olur, ne olmaz .Bizim ısrarımıza rağmen para almadıklarına dair elimizde bir belge bulunsun.»

Osmanlı Bankası Direktörü ise, kredi isteğine hayır demez. Fakat hastayım diye evinden çıkmaz. Randevu verdiği halde, bankaya gelmez. Ancak yola çıkılacağından bir saat önce, sabah saat 8'de Müdür bankaya getirilebilir, bin liralık bir senet yapılır, Yüzbaşı

Bedri «tüccardan» diye kefil olur ve «Eski Bitlis Vâlisi Mazhar Müfit»e borç verilir. Mazhar Müfit Kansu, bu krediyi Müdür Şimit'in gönül rızasıyla verip vermediğini söylemez... Bilinen, Osmanlı Bankası Direktörü Mösyönün günlerce Heyet-i Temsiliye'yi atlattığıdır.

Ankara'ya böylece gelinir. Ama Heyet-i Temsiliye yine parasızdır. Ankara Müftüsü Rıfat'ın önayak olmasıyla bâzı Ankara eşrafı, Heyet-i Temsiliye'nin giderlerini karşılar. Kansu, bu olayı özetle şöyle anlatır :

«Ekmekçiye bile verecek paramız kalmamıştı... Bankalardan ve kurumlardan ödünç bile olsa para almayı Paşa'ya bir türlü kabul ettiremedim... Ankara'ya geldiğimiz zaman bir hafta kadar bizi Belediye besledi. Fakat bu aylarca devam edemezdi.»

Bir sabah, Müftü, Kansu'nun odasına gelir. Müftü, daha önce Mustafa Kemal ile konuşmuş, o da Müftü'yü Kansu'ya yollamıştır. Müftü :

— Sizin biraz sıkıntıda olduğunuzu öğrendik, az olsa da yardımda bulunmayı görev bildik, der.

Cübbesinin altından bir torba çıkarıp içindeki kâğıt paraları sayar. Para, bin liradır. Müftü gidince, Kansu derhal Atatürk'ün odasına koşar. Atatürk, odasının kapısı önünde beklemektedir. Hemen, «Ne kadar?» diye sorar.

«Müftü Efendi'nin getirdiği bu parayı memleketin eşrafı aralarında toplamışlar, bizim parasız kaldığımızı anlamışlar, Müftü Efendi ile göndermişler. Cümlesine teşekkürlerde bulunduk.»[74]

Ankara eşrafı, bu yardımlarda devam eder. Hatta Moskova'ya gönderilecek delegasyonun yolluk giderleri dahi tüccara borçlanarak karşılanır. Ne var ki, Ankara eşrafının yardımı, ihtiyacın pek az kısmını giderir. Para ihtiyacı büyüktür. Atatürk, Istanbul'un işgali üzerine Istanbul'dan Ankara'ya kaçanların Gebze'den Ankara'ya kadar arabalarla getirilmesini düzenlemek için 26 Mart 1920'de tekrar Karabekir'den para istemek zorunda kalır :

«Köylü araçlarından yararlanabilmek için önemlice bir paraya gerek vardır. Parasızlık, bu konuda güçlük çıkarıyor.»

Karabekir, Azerbeycan Hükümeti'nden para istenmesini önerir. Atatürk, 3 Mayıs tarihli Karabekir'e yazısıyla buna rıza gösterir :

«Elde beş para bulunmadığı sizce bilinmektedir. Şimdilik içeride bir kaynak da bulunmuyor. Başka taraftan sağlanıncaya kadar Azerbeycan Hükümeti'nden en geniş ölçüde borç alma olanağının düşünülmesini ve sağlanmasını rica ederim.»

O sırada Bakû'da Bolşevik Hükümeti vardır. Karabekir Paşa, Bakû'daki Türk Komünist Partisi'nin bu borçlanma işinde aracılık etmesini ister.[75]

Moskova'ya giden delegasyonun aracılığıyla Sovyet Hükümeti'nden altın sağlanır. Eylülde ilk altınlar gelir. Karabekir Paşa, bu '500 kiloluk ilk parti altının 200 kilosunu kendine alıkoyar geri kalanını Ankara'ya yollar. Daha sonra Rusya'dan sağlanan 10 milyon altın ruble, subay maaşlarının ödenmesinde yararlı olur...

Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve Hükümetin kurulmasıyla dahi, para sıkıntısında bir hafifleme olmaz. Gerçi Istanbul işgal edilince, Anadolu'daki bütün kurumların ellerinde ve kasalarında ne kadar para olduğunu öğrenerek, bundan sonra paranın Istanbul'a yollanması engellenir. Bir bütçe yapılmasına çalışılır. Fakat giderlerle gelirler arasında büyük dengesizlik vardır. İlk yıllarda gerçek bir bütçeden söz edilemez. Bu nedenle, Ordu ihtiyaçlarının önemli bir kısmının bütçe dışında, yöresel olarak, bağışlar ve benzeri yollarla karşılanması 1921 yılı içinde de devam eder. Ancak Sakarya günlerinde, savaş gereklerine uygun ciddî bir vergilendirmeye gidilebilir.

EŞRAF, PARA VE ASKER TOPLUYOR...

Eşraftan kurulu millî örgütler, asker toplama ve besleme işlerini yürütürler. Örneğin, Balıkesir Kongre-

si'nde kabul edilen esaslara göre, «Merkezde olduğu gibi, ilçe ve bucaklarda da Örgütlenme, Maliye ve Levazım kurulları teşekkül edecek, ilçe ve bucaklardan gönderilen erlerin giderleri, daha sonra genel giderlerden düşülmek üzere, bu kurullara ait olacak, erlerin başında eşraftan bir kişi bulunacak ve bu kişi cephede erlerle birlikte kalacaktır. Genel giderler ise, her yerin büyüklüğü ve zenginliği oranında paylaşılacaktır. Balıkesir Merkez İlçe, giderlerin yüzde 21'ini, Edremit yüzde 17'sini, Burhaniye yüzde 7'sini, Balya yüzde 4'ünü, Bandırma yüzde 10'unu, Gönen yüzde 6'sını, Sındırgı yüzde 4'ünü, Gördes yüzde 4'ünü, Soma yüzde 5'ini, Bergama yüzde 2'sini karşılayacaktır. Subay ve erlere verilecek maaş ve ikramiye tutarı, bulundukları yerlerdeki kurulların yetkisinde olacaktır. Cephelerdeki bütün askerlerin yiyecek, elbise, tedavi, araç, gereç ve ihtiyat kuvvet ihtiyaçlarını karşılamak üzere, cephelerde menzil müfettişlikleri kurulacaktır.»

Ege'yi kapsayan Alaşehir Kongresi'nde de benzer kararlar alınır. Kongre, kurulan örgütün bir eşraf kuruluşu olduğunu açıkça belirtir :

«Genel Kurul, merkez ilçe ile ona bağlı yerlerin eşraf ve ileri gelenlerinin toplantısıyla gerektiğinde gizli oyla seçilir.»[76]

Genel Kurul, Örgütlenme, Maliye ve Levazım kurullarından teşekkül eder. Eşraf ve zenginlere kişisel olarak, ya da kur'a yoluyla belli bir para yükler ve bunu tahsil eder. İlçe ve bucaklarda da kişilere, ya da toptan ilçe ve bucak'a belli bir para yükler ve toplar.

Bedel, yaygın bir gelir kaynağıdır. Örneğin Nazilli Kongresi, askere çağrılanların 50 lira karşılığı üç ay için askere gitmekten bağışlanabileceğini kararlaştırır. Merkez Kurulu, daha sonra bedel miktarını 200 liraya çıkartır. 50 lira bedel verenler, üç ayın sonunda 150 lira daha ödeyerek bağışıklıklarını uzatabilirler.

Asker ve para toplamada, eşrafın nüfuzu kadar, zor-

lamalardan da derece derece yararlanılır. Örneğin, Buldan'da Damatzâde Halil Ağa, kendisi kesenin ağzını ilk açmış, Kadıköy'de millî kurul kurmuş, Buldan ve Kadıköy kurullarının topladığı paraları Sarayköy'e göndermekte öncülük etmiştir, fakat Sarayköy Kurul Defteri'nde ilçe Rumlarından 5 bin ve 10 bin kuruş bağış alındığı yazılıdır! Bu bağışın isteyerek olduğu kolayca söylenemez. Efeler de zorlamalara başvururlar. Hatta bâzı yerlerde alım-satımların vergilendirilmesine, bir cins yöresel iç gümrük alınmasına gidilir. Fakat sistem, temelinde, eşrafın kitle ve hatta efeler üzerindeki sözgeçerliğine dayanarak işler*.

PARA EŞRAFTAN, CAN KÖYLÜDEN

Örneklerle durum çok daha iyi anlaşılacaktır: İsparta'nın Millî Mücadele'ye katkısının sağlanmasında Fatih Camii Ders-i âm'larından Hafız İbrahim Demir-

---

* 1920 başlarında Malta'ya sürülmeden önce Rauf Orbay ile Prens Sabahattin arasında şu konuşma geçer :

Prens Sabahattin — Beyefendi nedir bu Anadolu'da olan zulüm? Halkın parası alınıyormuş, vermeyenler döğülüyormuş. Buna nasıl izin veriyorsunuz?

Rauf Orbay — Evet, öyledir. Halktan para alınıyor. Vermeyenlerden de zorla alınıyor. Nedenini söyleyeyim. Yunanlılar İzmir'e çıktılar, ortalığı ateşe ve kana bulayarak ilerliyorlar, her yan açık... Buradaki Harbiye Bakanlığı buna seyirci... Bunların karşısında yalnızca eline silâh alan gençler çıkıp cephe tutuyorlar. Savaş veriyorlar. Dişleri, tırnaklarıyla savaşıyorlar. Bunları giydirmek, beslemek gerek. Bunun için de kasaba ve şehirlerde cepheye gitmeyen zenginlerden, bunların beslenmesi için para toplanıyor. Parası olup da vermeyenlerden de yine o cephedeki adamlar tarafından zorla alınıyor. Sorun budur.

Prens Sabahattin — Aman efendim, bu zulümdür. Buna nasıl izin verilir?

Rauf Orbay — Efendim, ırzına, malın kasteden düşmanı memleketten çıkarmak için canını siper eden adamlar bunu yapıyor. Başka para yok, ki nereden bulup verelim. Eğer siz da-

alay, ön plânda rol oynar. Tahir Paşazâde Hafız İbrahim Efendi diye bilinen bu kişi, Ispartalı gönüllülerden bine yakın mevcutlu «Demiralay Müfrezesi»ni ve Müdafaa-i Hukuk örgütünün kendi başkanlığında Isparta Şubesi'ni kurar ve ilk Meclis'e Isparta Milletvekili olarak katılır. Hafız İbrahim Efendi'nin «Isparta Millî Müdafaa-i Vataniye» kurulu adına bütün köylere kadar yolladığı bildiri ilginçtir :

«Ey müslümanlar,

Sefil ve çıplak Yunanlıların kirli ayakları altında ezilen aziz topraklarımızın, yaşam ve nâmusları perişan edilen zavallı dindaşlarımızın imdadına koşmak ve geleceğin her bir olasılığına karşı kendi Ispartamızı korumak ve savunmak üzere *Allah'ını, Peygamber'ini, dinini, vatanını hakkıyla seven müslümanlara canını, servetini Allah adına fedâ etmek farz olmuştur...*

Ecdadımız, yaşamlarını hiçe sayarak parlak kılıçlarıyla dünyaya boyun eğdirmişlerdir. Biz onların evlâdı değil miyiz? Eski Yunan Savaşında Dömeke kalesini altı günde süngülerine baş eğdiren Isparta gâzileri değil midir? Çanakkale'lerde, Anafarta'larda aslanlar gibi çarpışarak düşmanın cehennem gibi ateşlerine göğüs geren ve milletin saygıdeğer göğsünde adını şerefle yazdıran Otuzbeşinci Alay erleri kimlerdir? Evet, Isparta kahramanlarıdır. Ve bugün de Isparta adına cami avlusunda ve kütüphane önünde Kutsal Savaş (Cihad) sancağı altında toplanacak olan mücahitlerimizin büyük bir özveriyle vatanımızın nâmusunu savunacaklarından ve İzmir ilimizi geri alacaklarından kuşku duymam. Zâten vatanım uğruna yaşamımı fedaya hazır olduğumu huzurunuzda yemin ile belirttim. Siz de kabul ettiniz. Başınızda olduğum halde Cenâb-ı Hakka olan

---

ha iyi bir yolunu buluyorsanız, ben şimdi Mustafa Kemal Paşa'ya yazarım, teşrif edin, oradan yönetin daha iyi...

Prens Sabahattin — Aman efendim, ben oraya nasıl giderim... (Rauf Orbay'ın Anıları, Yakın Tarihimiz, cilt III, s. 212)

yeminimi ve din ve vatana karşı ödevimi yürek temizliği ile yerine getirmek istiyorum. *Buradaki ailenizin geçimi, harçlığınız ve silâhınız hazırlanmıştır. Memleketimizin eşrafı, itibarlı kişileri, her bakımdan özveride bulunuyorlar. Artık eli silâh tutanları vatan ödevine çağırıyorum**.»[77]

Demek ki, memleketin eşrafı ve itibarlı kişileri, silâh, para ve geride bırakılan ailelerin geçimini sağlar, köylülere ise bu silâhı kullanmak kalır

Uşak'ta da, Meclis ilk açıldığında Muhafız Birliği görevini yapan Uşak Hücum Taburu da, eski Müftü İbrahim (Tahtakılıç) Hoca'nın öncülüğünde, Uşak eşrafının çabalarıyla kurulur. İbrahim Hoca'nın başına geçtiği direnme örgütü, halkı pek sıkmadan köylerden ve eşraftan 2 milyon lira toplamayı başarır. Bu parayla Aznavur hareketinde savaşan Hücum Taburu teşkil edilir, Kuva-yı Milliye beslenir ve Çerkez Etem'in istekleri yerine getirilir**

Sonradan «Halife demek, hükümet demektir. Halife'nin haklarına kimse dokunamaz» diye Atatürk'e karşı broşür yayınlayan, fakat Dürrizâde'nin fetvası üzerine millîci din adamlarının fetvasına imza koyan Afyonkarahisar'lı Hoca Şükrü, İslâmköy dolaylarında kurulan bir Kuva-yı Milliye Alayının başındadır. Medrese hocası Şükrü'nün alayına, gösterdiği yararlıktan ötürü «Çelikalay» adı verilir. Yeni soyadıyla Hoca Şükrü Çelikalay, hem Millet Meclisi üyesidir, hem de cephede kuvvetinin başındadır.

---

* Hafız İbrahim Demiralay, anılarında Hazret-i Muhammed'in Türk kökenli olduğunu yazmaktadır: «Peygamberimiz Hazret-i Muhammed'e gelince, Türk iken Araplaşmıştır. Azerî Türklerinden ve Hicaz'a sonradan yerleşmiş Hazret-i İbrahim oğullarından olup Türklere özgü önemli ve büyük niteliklerle üstünlük göstermektedir.» (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, s. 2127)

** İbrahim Hoca, Alaşehir Kongresi'nde, Atatürk'ün Erzurum ve Sıvas'ta kurduğu Müdafaa-i Hukuk örgütüne, Ege direniş örgütünün katılmasını reddedenler arasındadır. Eski İttihatçı milletvekillerindendir. Büyük Zafer'den sonra Niğde Valiliği ve milletvekilliği yapar.

Yüzbaşı Cevat Rıfat (Atılhan) Efendi'nin müfrezesinin kuruluşu da ilginçtir. Istanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçen Atılhan, Kastamonu'da iken Cebesoy Paşa'dan görev ister. Yüzbaşı, Fransızlarla çarpışmak üzere Bartın ve Bölgesi Taburu Komutanı olarak Çaycuma'ya gönderilir. Atılhan, Kastamonulu Hoca Tevfik Efendi'nin desteğiyle çekirdeğini kurduğu bir müfrezeyle yola çıkıp Daday'a gelir. Orada Daday Müftüsü Rüştü Efendi'nin yardımıyla müfrezesine 15 gönüllü er ve 25 binek hayvanı katar. Ardıç'ta Kaymakam ile Müftü Hasan Tahsin Efendi'nin öncülüğüyle cezaevinden 10 tutuklu, 10 gönüllü ve 15 at alarak müfrezesini güçlendirir. Safranbolu'da da eşraftan Değirmencizâdelerin desteğini görür. Hemen hemen bütün müfreze atlanır. Böylece, müftülerin ve eşrafın destek olmasıyla Zonguldak bölgesinde güçlü bir müfreze kurulmuş olur.

ANKARA MİLLÎ ALAYI

Ankara'da 1919 Ekiminde bir millî alayın kuruluşu, biraz da propaganda amacıyla, Istıtlaat (Haber alma) Komisyonu imzasıyla özel olarak şöyle duyurulur :

«Geçen günkü mitingten sonra Müftü Efendi Hazretlerinin aracılığı ve uyarısı ile, millî bir alayın kuruluşuna girişilmiştir. Müftü Efendi alaya er olarak yazılmak istemiştir. Alayın onursal komutanlığını ve sancaktarlığını kabul eylemiştir. Önde gelen ulemadan Hacı Âtıf Efendi Hazretleri alayın müftülüğünü, Hacı Bayram Veli Camii Hatibi Hafız Mehmet Efendi Birinci Tabur'un imamlığını üstlenmişlerdir. Bundan sonra eşraftan Kütükçüzâde Hacı, Kınacızâde Mehmet ve Belediye üyesinden Emin ve Tomikalezâde Nâşit efendiler gönüllü er yazılmışlardır ve bugün memleket eşrafı, yedek ve emekli subaylar son derece istekle Komisyona başvurmakta ve asker yazmaya devam olunmaktadır. Ankara ili hükümet memurlarından büyük kısmı alaya gönüllü yazılmıştır. İle bağlı yerlerden çok sayıda ge-

len telgraflarda da, saygıdeğer ahali ve eşraftan birçok kişinin bulundukları yerlerde aynı örgütü yapmaya başladığı bildirilmektedir.»[78]

Bildirinin Ali Fuad Cebesoy Paşa'nın çabalarıyla eşrafı harekete geçirmek ve köylerde asker toplamaya teşvik etmek için yazıldığı tahmin olunabilir. Fakat bildiri, para ve askerin, eşrafın adı öne sürülerek toplanabildiğini göstermektedir*.

BÜYÜK TÜCCARLARIN MÜCADELEYE KATKISI

Adana'da ise millî müfrezeleri kurmak için Çukurova'nın büyük zenginlerine, işadamlarına, fabrikatörlere ve arazi sâhiplerine dayanılır. Eşraftan Güleklizâde Tevfik Bey'in seçildiği milletvekilliğini reddetmesi üzerine, onun yerine ilk Meclis'e giren büyük toprak sâhiplerinden Damar Arıkoğlu, anılarında, bunu iyi anlatır :

«Yapacağımız çok işler vardı: Başta silâh, cephane; ikincisi para. Çünkü müfrezemiz içinde muhtaç olan hayli kimse vardı. Bu ağır yükle, biz görevlendirildik. Arkadaşları uğurladıktan sonra, Ahmet Remzi (Yüregir) Bey'le başbaşa, nasıl hareket edeceğimizi plânlaştırdık. Konya'da Adanalı zenginlerimizden Bosnalı Salih Efendi'den ilk olarak yardım isteyeceğiz. İkinci kez

---

* Eşraf aracılığıyla toplanan paraların harcanışı hakkında bir fikir vermek için, Sarayköy Millî Kurul hesaplarından bir örnek verilebilir :

1600 kuruş	30 Haziran 1919 Vatan Ordusuna katılan mücahitlere alınan kundura bedeli olarak Kunduracı Hacı Mestan'a.
17500 kuruş	2 Temmuz 1919'da Kör Hasan Çetesi'ne katılan 35 ere harçlık olmak üzere beşer lira.
6000 kuruş	5 Temmuz 1919'da Aydın'a gönderilen millî suvari erlerinin aileleri için birer haftalık yiyecek bedeli
25000 kuruş	Dalaman'da bulunan Yörük Ali Efe'nin erlerinin yiyecek bedeli için mutemetleri Molla Bekir'e senetle verilen.
160 kuruş	15 Temmuz 1919. Ödemiş Jandarma Komutanı Tahir Bey Çetesi hayvanlarının yem bedeli. vb...

Adana'dan gelen koyun celeplerine başvuracağız. Salih Efendi'ye önceden Müdafaa-i Hukuk adına başvurulmuşsa da, red cevabı alınmıştı. Fakat umudumuz kesilmemişti. Bor ilçesinde oturan Gülekli Tevfik Efendi, Salih Efendi'nin güvendiği bir kişi ve benim de dostum olduğundan birlikte Konya'ya gittik. Kuva-yı Milliyemize yardım olarak bin lira verdi. Daha da yardım edeceğini, fakat gizli tutulmasını, çünkü duyulursa Ermenilerden ve Fransızlardan zarar göreceğini, Adana'daki un ve çırçır fabrikasını yakmakta duraksama göstermeyeceklerini sıkı sıkıya uyardı ve rica etti.

Bir hafta sonra Niğde'ye döndüğümde, Ahmet Remzi Bey, bizim Adanalı kasaplarla konuşmuş. Adana'nın çok karışık bir durum aldığından, koyunlarını götürmek olanaksızlığı karşısında, yardım etmeye paraları da olmadığından daha sonra bedeli ödenmek üzere koyunlarını Müdafaa-i Hukuk'a verebileceklerini bildirmişler, bu yoldan satılan iki sürüden hayli para Müdafaa-i Hukuk kasasına girmiş oldu. Böylece biraz ferahladık*.

Ereğli Kaymakamı Avni Doğan Bey'in himmetiyle, Adana'ya gitmekte olan Pamukçuzâde Hüsnü, Keresteci Mustafa Beylerin iki Chevrolet otomobil armağan etmeleri, ayrıca bize bir sermaye olmuştu...

Birkaç gün önce yeni atanan II. Tümen Komutanı Yarbay Ârif Bey'e hoşgeldiniz ziyareti yapmıştık. Ârif Bey kendisinin Adana kökenli olduğunu, elinden gelen yardımları esirgemiyeceğine söz verdi, biz de bu söz karşısında otomobillerden bir tanesini Ârif Bey'e armağan ettik. İkincisini de Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara'ya gönderdik.»[79]

---

* Damar Arıkoğlu, bir yerde paraya çok fazla ihtiyaçları olmadığını yazmaktadır, fakat bunda biraz parayı küçümseyerek kahramanlığı yüceltme eğiliminin etkisi olsa gerektir. Arıkoğlu şöyle yazar: «Biz mücahitlere para vermezdik. Zaten onlar da istemezlerdi. Parası olmayanlara parası olanlar yardım ederlerdi. Bu arada yalnız bâzı subaylara ailelerini sıkıntıda bırakmamak için aylık verilirdi.» (Yakın Tarihimiz, cilt I, s. 202)

Büyük zenginlerden Erzurumlu Nâfiz Bey de İtalvanlardan bir uçak alıp Ankara'ya armağan eder. Akşehir eşrafı da aralarında para toplayarak bankaya yatırır ve uçak almaya yönelir.

ÇERKEZ ETEM'İN ASKER TOPLAYIŞI

Kısa sürede Mustafa Kemal'e kafa tutabilecek en güçlü kuvvetin komutanı olan Çerkez Etem müfrezesinin kuruluşu da ilginçtir: Bandırma'da ufak çetesiyle eşkiyalık sayılabilecek işler yapan Çerkez Etem ile ağabeyi Reşit Bey, Dünya Savaşı'nın «islâm ihtilâlleri» günlerinden onları tanıyan Rauf Orbay ile Kolordu Komutan Vekili Albay Bekir Sami'nin isteği üzerine, Millî Mücadele'ye katılırlar. Rauf Orbay ve Ege'de ilk millî direnişi örgütlemede büyük emeği geçen Albay Bekir Sami de Çerkez kökenlidir. Etem, Reşit ve Tevfik kardeşlerin Teşkilât-ı Mahsusa'cı olmaları ve bu örgütün başı Kuşçubaşı Eşref'in etkisinde bulunmaları, bu katılmayı çok kolaylaştırır. Çerkez eşrafından olan Etem, sekiz arkadaşıyla Salihli'ye gelir. Orada çetecilikte yetişmiş Dramalılardan bâzılarıyla birleşir. Balıkesir, Gönen, Kirmasti, Bandırma ve Bursa'da sözünü geçirdiği Çerkezlere haber gönderip çağırır ve kuvvetlerine katar. İttihatçı diye Istanbul Hükümetince peşine düşüldüğünden Akhisar bölgesinde dolaşan Serezli Parti Pehlivan da Etem'in hizmetine girer. Böylece güçlenen Etem, kuvvetini artırma çabasındadır. Alaşehir eşrafından Mütevellizâdelerden Mustafa Bey'in kurup Salihli Cephesi'ne gönderdiği müfrezeyi silâh zoruyla ele geçirmeye çalışır.

Alaşehir'de silâhlı direniş başlatılışında Teşkilât-ı Mahsusa'dan Yüzbaşı Süleyman Sururî Bey'in büyük katkısı vardır. 19 Mayıs 1919'da Alaşehir'e gelen Süleyman Sururî Bey, Alaşehir eşrafını Ulu Câmi'de toplar, örgütlenmeyi önerir. Toplantıda Alaşehir'in en geniş arazi sâhibi ve özellikle efeler üzerinde nüfuzlu eşrafın-

dan Mütevellîzâde Tevfik de vardır. Tevfik için, Hacim Muhittin Çarıklı, günügününe tuttuğu notlarda şöyle yazar :

«Mütevellîzâde Tevfik Bey, Amerikan himayesini kabul etmiş, evinin kapısında bir Amerikan bayrağı var!»

«Alaşehir eşraf ve beylerinden 150'den fazla kişi, Fransız himayesine girmişler.»[80]

Bu tutum, işleri güçleştirir. Fakat Kaymakamın desteği ve akrabası Tevfik ile arası açık bulunan Mütevellîzâdelerden Mustafa Bey'in katılmasıyla silâhlı müfrezeler kurulabilir. Postlu Mestan Efe, İzmirli İsmail Efe, Kara Erkek Efe ve Mursallı İsmail Efe Alaşehir Kuva-yı Milliye'si ile ilişki kurarlar. Bunlara silâh, para sağlamaya çalışılır ve fakir halkı soymaktan kaçınmaları öğütlenir. Süleyman Sururî, örgütlendirmeyle görevli yedeksubay Ali'ye (İlkkurşun) efelerin aralarındaki kavgalar ve halkı soymaları bakımından dikkati çeken şu mektubu yazar :

«Sizden, elden gelen çaba esirgenmiyor. Mümkün olduğu kadar çalışıyoruz. Buradaki erlerin elinden toplayarak daha on tüfek gönderebildik. Silâh için geriden gelecek tüfekleri toplamak zorundayız. Siz mümkün olduğu kadar oralardaki efeleri ve beyleri toplayarak hep birlikte hareket etmelerini, asla biribirlerine gücenmeyerek, hak ve gerçekten ayrılmayarak çalışmalarını isterim. *Fakir halkın mal ve canlarını korumak en büyük ödevimizdir. Bu yönü de efelerimize anlatırsınız.*»[81]

Efelerin yanı sıra, Mütevellîzâdelerden Mustafa Bey'in bir müfreze başında Kuva-yı Milliye'ye katılması hareketi güçlendirir. Mustafa Bey, kuvvetlerini göndererek Salihli Cephesi'ne de yardımcı olur. Fakat Etem, bu güçleri komutası altına almak ister. Etem ile birlikte çarpışılamıyacağını gören Mustafa Bey, birliklerini Alaşehir'e çeker. Etem, Alaşehir'e Mustafa Bey'in üzerine yürür. Etem, İlçe Kaymakamı Bezmi Nusret Kaygusuz'a göre, silâhlar patlatarak şehri basar. Silâhların patlaması üzerine, Mütevellîzâde Tevfik ile çok sı-

kı görüşen Jandarma Komutanı Ziya, Kaymakamı uyarır :

— Etem Bey şehri kuşatmak üzeredir. Zorla Mustafa Bey'in taraftarlarını dağıtmak istiyor.

Yüzbaşı Süleyman Sururî, Etem'e silâhla karşı koymayı önerir. Kaymakam, diploması yoluyla sorunu çözmeyi yeğ tutar. Etem'le konuşur, yatıştırır. Ertesi gün Etem, Kaymakamlığa gelir, bir terör havası yaratmak ve halka gücünü göstermek için birkaç kişiyi asmak istediğini bildirir, Kaymakam'a göre, Etem'e bir başka nedenle «idamı hak etmiş» mahpushanedeki iki kolcu ve bir hammalbaşı verilir. Etem, bunları yargılar, suçlarını itiraf ettirir ve çarşı kenarına üç sehpa kurdurup asar! Mustafa Bey'in* kuvvetlerini bozguna uğratır ve onları kaçırarak duruma egemen olur. Hasım bildiği akrabası Mustafa Bey'in Etem tarafında Alaşehir'den uzaklaştırılması üzerine, evine Amerikan bayrağı asan büyük çiftlik sâhibi Mütevellîzâde Tevfik, Etem'e ve Kuva-yı Milliye'ye daha sıkı biçimde sarılır. Alım - satımları vergilendiren bir Beslenme Komisyonu kurdurarak, Millî kuvvetlerin ihtiyacını karşılamaya yönelir. Çerkez Etem ise, iç isyanlardaki başarılarıyla güçlenir ve kuvvetlerini artırır. Örneğin Yozgat isyanı sırasında Alaca eşrafı alevî lideri Galip Dede'yi isyanla ilgili bulur. Etem, kendi deyimiyle «*Siyaseten ve idareten*» Dede'yi yargılatıp asmaz. Bu affa karşılık, ondan dörtyüz kişilik bir suvari müfrezesi kurmasını ister. Müfrezenin silâh donatımını Galip Dede karşılar, başına da oğlu Gazî Bey'i verir**. Etem de arkadaşla-

* Etem, anılarında Mustafa Bey ve yakını Poyraz eşrafından Hacı Ali Bey'in Damat Ferit ve İngiliz Sevenler Derneği ile ilişkili olduklarını, bunun için cezalandırma yoluna gittiğini iddia eder. Etem'e göre, Mustafa Bey'in adamları Alaşehir'de para vermedikleri için bir karı-kocayı boğdurmuşlar, bâzı kızları ırzına geçip öldürmüşlerdir. Cesetler ve gaspedilen para ve mücevherler, gömüldükleri yerden çıkartılmıştır! (Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 21)

** Kurtuluş Savaşı'nda böyle zoraki değil, gönüllü savaşmış Bektaşi babaları vardır. Aydın Cephesi'nde Yunan'a ilk di-

rından yüzbaşı Etem Bey'i «Alaca Müfrezesi» adını alan bu birliğe komutan atar[82] Etem, Eskişehir Müdafaa-i Hukuk'unun Karakeçili aşireti içinden kurduğu 700 kişilik bir milis birliğini de «Bolşevik Taburu» adıyla kuvvetlerine katar![83]

Çeşitli Müdafaa-i Hukuk örgütleri, dolgun ücretli Etem kuvvetlerini beslemek ve giydirmek için seferber olurlar. Etem, zorla ve tehditle, millî örgütlerin kaynaklarını tüketir. Bununla da yetinmez, Ankara Hükümeti'ne ait kaynaklara el atar, kendi başına asker ve para toplar, köyleri yakar ve zenginlerden fidye alır. Etem'in şerrinden Yunana sığınan, hatta Yunan'ı çağıran köy ve kasabalar görülür!

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ZEYBEKLER

Ege Kuva-yı Milliye'sine Etem'in yanı sıra egemen olan Demirci Mehmet Efe de aynı metodları izler. Bu nedenle Etem'li ve Demirci Efe'li Ege Kuva-yı Milliye'si Kurtuluş Savaşımıza önemli yararları bulunmakla birlikte, bir cins eşkiyalık görüntüsünden de kurtulamazlar. Ne var ki, İzmir'i işgal eden Yunan, içerilere doğru ilerleyince, bu ilerleyişe karşı çıkanlar, acele millî müfrezeler kurmak ve efelere başvurmak zorunda kalmışlardır. Örneğin, sonunda kendisi de zeybekliğe yönelecek olan İttihatçı Jandarma Yüzbaşısı Edip (Sarı Edip Efe), İttihatçı iktidarlar döneminde Ege'de etkin

---

reniş günlerinde, 200 kişilik Denizli bölgesi ve Tavas ilçesi gönüllüleri birliği, Teslim Tekkesi Şeyhi Mazlum Baba'nın yedeksubay oğlu Mümtaz'ın komutasında idi. İlk Millet Meclisi'ne katılacak olan Mazlum Baba, Bektaşi tac ve kıyafetiyle cephede yer alacaktır. Bölgedeki Tahtacı ve Çepni aşiretleri, millî birliklere önemli asker sağlayacaktır. Celâl Bayar, Akhisar Millî Alay karargâhındayken, erler arasında yeterli alevî vatandaş göremeyince, alevî köylerine gidip ileri gelenlerle konuştuğunu söyler. Aldığı karşılık, «Bizden istediler de vermedik mi?» olur. Alevî ileri gelenleri, silâhları ve atlarıyla ertesi gün bir miktar suvarinin karargâha yollanacağını, millî ödevde kimseden geri kalmayacaklarını söylerler. (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, cilt VIII. s. 2473).

biçimde eşkiya kovalayan bir jandarma subayıdır. Daha Yunan işgalinden önce, tehcir suçlusu olarak hükümetçe arandığından, Edip, Celâl Bayar ile birlikte gizlenmekte ve Ödemiş bölgesinde direnişi hazırlamaktadır. Maiyetinde eşkiya kovalamakta çalışan Mursallı İsmail Efe'yi direnişe çağırır, onu mücadeleye kazanır. Yiğitçe şehit düşen Gökçen Efe, Edip'in etkin biçimde eşkiya kovalama günlerinde yüze çıkmak istemiş ve 1914'te Bayar'ın aracılığı ve Yüzbaşı Edip'in rızasıyla yüze çıkmıştır. Ne var ki, 1919'da Bayar'ı köyünde gizleyen Gökçen, önceleri direnişe yanaşmaz. Tire eşrafından işbirlikçi Yörükoğlu İbrahim Bey'in etkisinde kalır, Yunanlılarla iyi ilişkiler kurar. Hatta Yunanlılardan alacağı para karşılığı konuğu Celâl Bayar'ı öldürmeye niyetlendiği bile ileri sürülür. Fakat bir süre sonra, birlikte koyun sürüsü beslediği obası Karaçamur'da bulunan Hacı Halil Ağa'nın da etkisiyle, Demirci Mehmet Efe'den silâh ister ve mücadeleye katılır. Aydın'ın kurtarılışının ünlü kişisi, Sarı Tekeli aşiretinden Yörük Ali Efe de, İttihatçıların sıkı eşkiya kovalama günlerinde yüze çıkmış bir kişidir. 57. Tümen Komutanı Şefik Aker'in ısrarları, silâh ve subay sağlamasıyla mücadeleye katılır ve sonuna kadar bağlı kalır. Aydın Cephesi'nde bütün bu efeleri komutası altına alacak olan Demirci Mehmet Efe ise, Yunan işgaline yakın günlerde Karacasu'yu basmış, zengin fakir ayırmadan soymuştur. Onu direnişe çağıran Jandarma Yüzbaşısı Arap Nuri'nin bu çağrısı etkili olmaz. Demirci, ilk savaşlar bittikten sora, 1919 Temmuzu ortalarında Nazilli eşrafının etkisiyle mücadeleye katılır. Efe, yanında geniş mal ve mülk sâhibi eski milletvekili Hacı Süleyman Efendi, eski Belediye Başkanı Şeyh Nuri Efendi ve kendi köyü Pirlebeyli'nin ağası Mehmet Bey'le cepheye gelir. Yaşı başı, kurnazlığı ve güçlü eşraf desteği dolayısiyle kısa sürede duruma egemen olur. Sonradan Çerkez Etem'le sıkı ilişkiler kuracak olan çete savaşı yanlısı ilk Kuva-yı Milliye

komutanlarından Binbaşı Hacı Şükrü ile Yörük Ali Efe'yi ve öteki efeleri kontrolüne alır. Demirci, amansız metodlarla, kuvvetini artırır. Efe'nin 20 Temmuz 1919'da yayınladığı silâh altına alma bildirisi, durumu anlatmaya yeterlidir :

«1310, 1311, 1312 ve 1313 doğumlu erler, bütün silâhlar, techizat ve elbiseleriyle 48 saat zarfında şubelerine başvuracaklardır. Aksi takdirde bildiriye saygısızlık gösterdikleri anda yakalanıp *muhakemesiz idam ve evlerini yaktıracağımı* bütün millete vatan esenliği adına özgürlüğümüzü sağlamak amacı ile ilân ederim.

Bundan sonra birliklerimden firar görülmeyecektir. Her ilçede tellâllar eliyle ilân edilecektir. Bu telgraf aynı zamanda şube başkanlarına aynen gönderilecektir.»

Demirci, tıpkı Çerkez Etem gibi, terör yoluyla asker ve para toplama çabasındaki millî kurulları, kasabaları haraca bağlar. Örneğin Sarayköy'e bir mektup göndererek 5 bin lira ile 150 çuval un ister, bir hafta içinde bunlar gönderilmezse, gelip kendisi fazlasıyla alacaktır. Efe'nin bir yıl sonra Yunan ilerlemesi günlerinde, işbirlikçi eğilimler gösteren bir kısım Denizli eşrafının aymaz tutumu üzerine, Denizli'yi yakması ve bütün halkı ayırım yapmadan kurşundan geçirmesi güçlükle önlenebilir.

Ege'de direniş yanlıları, Demirci Efe'nin çevreyi ürküten ve korkutan bu terör gücünden yararlanırlar. Direnişe karşıt olanları, Demirci'nin ölüm tehdidiyle millîci saflara alırlar, ya da kesenin ağzını açmaya zorlarlar. Celâl Bayar, Nazilli Kongresi'nin istenilen biçimde ancak Demirci Efe'nin çağrı telgraflarıyla toplandığını yazar*. Bayar, bu efe zoruna başvuruşu şu gerekçeyle haklı gösterir :

* Yüzbaşı Hadkinson, Lord Curzon'a yollanan 10 Ocak 1920 tarihli raporunda Isparta'dan Burdur'a gelişinde Efe'nin karşılanışını anlatır: Şehirde Efe'ye büyük tören yapılır. Efe'nin yanında yüzden fazla seçme suvarı vardır. Bütün şehir halkı, Rumlar dâhil, okul çocukları Efe'yi karşılamaya çıkar. Rum ve Türk okul çocuklarının ellerinde Türk bayrakları vardır, birlikte yurtsever şarkılar söylerler. Efe, Hadkinson'a «İtalyanlar-

«Elimizde Gökçen Hüseyin Efe'nin, Demirci Mehmet Efe'nin, bir dereceye kadar Yörük Ali Efe'nin ve arkadaşlarının pervasız kudretlerine başvurmaktan başka yaptırım gücü (müeyyide) yoktu.»

Yörük Ali'nin yanında başarılı bir çete savaşçısı olan Teğmen Zekâi Kaur da, efe terörünün zorunluğunu ileri sürer :

«O günlerin koşullarında, ceberutluğu sâyesinde bir Yörük Ali, ya da Demirci'nin korkusu, bir (Albay) Şefik Bey'in, ya da dengi bir subayın yaratacağı etkiden çoktu. O subay, onlar gibi hareket etmek isteseydi, derhal uzaklaşmak zorunda kalacaktı.»

Ne var ki, bir kısım Nazilli eşrafı millîcilikten işbirlikçiliğe kayınca, onların etkisindeki Demirci Efe'nin millîciliği de zayıflar. Demirci Efe, Çerkez Etem gibi zararlı hâle gelir ve ilk fırsatta tasfiye edilir*.

---

dan şikâyetimiz yok. Bize çok iyi davranıyorlar ve her yardımı yapıyorlar. Fakat Türkiye'yi bir devletin kontrolü gerekirse, bunun da büyük ve daha aydınlanmış bir devlet olmasını yeğ tutarım» diye konuşur. (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 344)

* O günlerde millî kuvvet kurmanın koşullarını belirtmek bakımından, Ege'de direnişi örgütlemeye çabalayanlardan Kâzım Özalp'ın bir anısını aktaralım: 1920 yazında İnönü bölgesinde Özalp, karargâhına giderken kırk kadar silâhlı adam tarafından yolu kesilir. Subayım deyince eşkiyalar öldürdüğünden, Özalp ve yanındaki arkadaşları, kimliklerini saklayarak eşkiyanın elinden kurtulmayı başarırlar. Kuvvet alarak sonradan eşkiyaları yakalarlar. Özalp sözlerini şöyle tamamlar : «Bunlar meğer, önce Kütahya'nın dağ tarafından Kuva-yı Milliye diye kaydolunarak silâh almışlar, sonra kendileriyle birlikte olan subayları vurmuşlar ve işi eşkiyalığa dökmüşler... Ve böyle birçokları vardı.» (Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 326). Millî çeteler hakkında «Atatürk Devrimi Sosyolojisi» yazarı, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: «Bu eşkiyalık, çağdaş toplumsal bir eylemdir, yer alma yeteneğinden... yoksundur. Millî çete savaşlarında ulaşabildikleri en geniş biçimlerde bile, kendi başlarına etken olamazlar.

Çin'de okuma-yazma bilmeyen köylülerin, hatta başıbozuk gruplardan toplanmış partizanların, askerlik yönünden disiplinli ve siyasal bilince sahip devrimciler hâline gelmeleri, sâdece on yıl sürmüştür. Bu olayın arkasındaki devrimci parti ve

AŞİRETLERİN KATKISI

Zeybeklere dayalı Ege millî güçlerine karşılık, Çukurova'da silâhlı direniş daha düzenli gelişir. Mustafa Kemal'in silâh ve subay desteği ile, eşraf millî müfrezeler kurar ve birçok zaman müfrezelerin başında döğüşür. Bunda, Ege direnişinin çok uzun zaman Mustafa Kemal'in kontrolü dışında kalması, İngilizlerin ve Saray'ın çeşitli oyunlara girişmeleri, eşrafın zaman zaman uzlaşma umuduna düşmesi önemli bir rol oynasa gerektir. Çukurova'da ise, Ermenilerin amansız kıyımı üzerine uzlaşma umudu kalmadığı görülür. Çukurova'dan göç eden eşraf temsilcileri, sığındıkları Niğde, Kayseri ve Konya'da kurtuluşun Türk Ordusu'nda olduğunu görürler. Ege'nin kontrol dışı kalmasına karşılık, Torosların hemen gerisinde Türk birlikleri vardır. Mustafa Kemal ve Ali Fuad Cebesoy, 1919 sonbaharından itibaren Çukurova'daki direnişle yakından ilgilenirler, millî müfrezeleri mümkün olan sayıda subayla desteklerler, hattâ Ordu birliklerini önemli ölçüde mücadeleye katarlar. Çukurova'da direniş, bu nedenle, Millî Mücadele adına yaraşır bir gelişme gösterir.

Doğu Karadeniz ve Kars bölgesinde de, daha sonra göreceğimiz üzere, güçlü XV.Kolordu'nun ve Karabekir Paşa'nın varlığı, büyük Ermeni tehlikesi karşısında Millî Mücadelenin Ordu'ya bağımlı olarak gelişmesine yol açar. Kafkaslardan Erzurum'a çekilen Ordu, bırakı-

---

ordunun yetenekleri sâyesinde, eşkiyalık eğilimleri, yoğun bir eğitimle, olumlu alternatif ideolojilere dönüştürülebilmiştir. Kemalist hareket ise, böyle bir gelişme için gerekli olan kadro, ideoloji, örgütlenme ve siyasal ön koşullardan yoksundu.» (Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, s. 100).

Yüzbaşı Hadkinson'un 12 Kasım 1919 tarihli raporunda Ege Kuva-yı Milliye'si için şu haksız sözler var: «Kuva-yı Milliye askerlerinin çoğu, ülkenin ayaktakımı arasından gelmektedir. Bunları dağıtma günü gelince, haydutluğa ya da bolşevikliğe başvurmaları beklenir.» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 240).

lan yerleri Ermeni birlikleri işgale kalkıştığından, geriye gelirken, il ve ilçelerin çoğunda Millî Şûra Hükümetleri kurulmasına destek olur. Şûra (Sovyet) adına rağmen, bunların hepsi katkısız eşraf kuruluşlarıdır. Ordu, bu kuruluşlarca teşkil edilen müfrezelere, çete savaşında uzmanlaşmış subaylar ve silâh sağlar, el altından mücadeleyi yönetir.

XV. Kolordu'nun bir tümeniyle kontrol altında tutulan Trabzon bölgesi de Ermeni ve Pontus Rum Cumhuriyeti tehlikesine karşı, eşrafın desteği ve önayak olmasıyla, —tehlike azalınca sonradan bir duraksama gösterecekse de— daha başından direnişe az çok hazırdır. Hopa-Pazar bölgesinde, Trabzon'u kapsayarak Gümüşhane-Kelkit bölgesine kadar uzanan alanda subayların kontrolünde dört grup olarak eşraf yönetiminde millî güçler hazırlama planları yapılır. Tuzcuoğlu Halit Ağa, İsmail Ağa, Hacı Emin Efendi, Hüsnü Ağa, Tokatlı Ziya Bey, ünlü Topal Osman Ağa vb.[84] gibi kişiler, gerektiğinde millî kuvvetleri yönetecek kişiler olarak önceden saptanır. Bu düzenli ve Ordu himayesindeki gelişme, Çukurova ve Trabzon-Kars bölgesindeki direniş çabalarının tam eşraf egemenliğinde olduğu gerçeğini değiştirmez.

Fırat'ın Doğusunda ise, hatta bir ölçüde Antep ve Maraş direnişinde feodal nitelikteki aşiret başkanları ön planda rol oynarlar. Örneğin Gaziantep bölgesindeki direnişin ünlü kişisi Karayılan, Rişvan oymağının Kabalar Aşireti Başkanı Mamaoğlu Mehmet'tir. Urfa'nın kurtuluşunda aşiretlerin katkısı büyüktür. Urfa mücadelesini düzenleyen Ravendizli Jandarma subayı Ali Saip Ursavaş*, bu savaşında aşiretlere dayanır. Urfa

* İngiltere Büyükelçisinin 1935 yılında Ürdün'de, Atatürk'e bir suikast hazırlandığı konusunda hükümeti uyarması üzerine, Ursavaş tutuklanmıştır. Suikastle ilgisi saptanmamışsa da, kaçakçılık işleriyle ilgili olduğuna, edindiği çiftliği kaçakçılara sığıntı yeri yaptığına kanaat getirilmiştir. (Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hâtıralar, I, s. 400)

Emniyet Genel Müdürlüğü raporlarına göre, soyadı Ata-

kurtuluşunda Badıllı, Döğerli, Seyhanlı, Baziki, Borova, Aneze gibi aşiretler başlarında aşiret başkanları bulunduğu halde savaşan belli başlı millî güçlerdir. Malatya Milletvekili Hacı Bedir Ağa da bin kişilik kuvvetiyle Urfa savaşlarına yönelir. Dünya Savaşı'nda Araplar, Osmanlı Ordularına karşı ayaklanırken, Osmanlıya sonuna kadar bağlı kalan Irak Şeyhler Şeyhi Müntefikli Uceymî Sâdun Paşa, Güneydeki mücadeleye destek olur. Şeyhler Şeyhi'ne Genelkurmay, top, makinelitüfek, 600 büyük çaplı mavzer, 10 bin altın lira ve subay sağlar, bunun üzerine Uceymî Paşa, Aneze Aşireti Başkanı Hacim Paşa'yı Arappınar'da Fransızlara saldırtır, Urfa kurtuluşuna yardımcı olur.[35]

Antep savaşlarına da, pek başarılı oldukları söylenemezse de, Ordu'nun ve öteki kuvvetlerin yanı sıra aşiretler geniş ölçüde katılırlar. Başarılı 19 Ağustos 1920 saldırısında Pazarcıklı Paşo Ağa, Besnili Hasan Ağa, Yamaçobalı Dede, Beziki Aşireti Başkanı Bekir Ağa, Başak Aşireti Başkanı Mustafa Reis, Suruç aşiretleri vb. gibi aşiret kuvvetleri katılır.

Fırat'ın Doğusunda ise, aşiretlerin kazanılması en önemli sorunu teşkil eder. İngiliz ve Fransızlar, Arabistan'da yaptıkları üzere, bu bölgedeki aşiretleri para ve vaatlerle kazanmaya çalışırlar. Bunda bir ölçüde başarılı da olurlar. Basravî, Cemil Çeto, Ali Batı, Millî aşireti gibi aşiret ayaklanmaları, bunun sonucudur. Bu tehlikeye karşı, Atatürk, daha Samsun'a ayak basar basmaz, Karabekir'i ve Diyarbakır'daki Kolordu Komutanını uyararak tedbir alır. Aşiretlere, daha sonra göreceğimiz üzere, Türkiye'den ayrılmanın Ermeni egemenliğine düşmek olduğu anlatılır ve bu uyarı genellikle etkili olur. Gaziantep kuşatmasını yararak çıkan Özdemir

---

türk tarafından verilen Ursavaş şöyle konuşurmuş: «Ben Kürdüm ve bunu inkâr etmem, tam tersine onunla övünürüm. Kürtler olmasaydı, Türkiye'yi Rus ve Ermeniler tâ Akdeniz'e kadar istilâ ederlerdi». (Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hâtıralar, I, s. 384)

Bey, Şemdinli-Revandiz bölgesinde aşiretlerin başına geçerek İngilizlere karşı yıllarca başarılı savaşlar verir. Karabekir'in Doğu savaşlarında aşiret tugay ve alayları geniş ölçüde rol oynar. 1920 yılında Doğubeyazıt, Karakilise (Karaköse), Bulanık ve Hınıs aşiret tugayları seferber edilir.

Kısaca, uzun bir Dünya Savaşı'ndan ağır yitiklerle çıkan Türkiye'de halk tükenmiştir, savaştan yana değildir. Kurtuluş Savaşı için gerekli asker ve para, ancak şeyh, aşiret başkanı, toprak ağası, tefeci, tüccar, müftü, müderris vb. gibi feodal güçlere dayanarak sağlanır. Fakat «eşraf» adı altında toplamaya çalıştığımız bu güçler, bir kurtuluş savaşına hazır mıdırlar?

EŞRAFIN MİLLÎ KURTULUŞÇULUĞU

> Eğer biz uzun yıllar süren savaştan takatsız, yorgun bir hâle geldik, artık bu yolda hareketlere mecalimiz kalmadı, İngilizler gelsin, Fransızlar gelsin, ne olursa olsun, bizi kendi hâlimize bırakınız derseniz, o takdirde benim için de yapacak birşey kalmaz.
>
> Sıvas, Haziran 1919
> ATATÜRK

Emperyalizm karşısında feodal düzenin egemen güçleri genellikle işbirlikçi olurlar. Hindistan'da, Çin'de feodaller kendi halklarına karşı emperyalizmle işbirliği yaparlar. Bu ülkelerde kurtuluş savaşları, hem emperyalist devlete, hem de feodallere karşı verilmiştir. İslâm Dünyası'nda ise, Osmanlı Devleti'nin ve Halife'nin öncülük etmesiyle, feodal düzenin egemen güçleri, Birinci Kitap'ta gördüğümüz üzere, az çok antiemperyalist bir eğilim gösterirler. Ne var ki, Dünya Savaşı'ndan sonra, Istanbul Hükümeti ve Halife, o günlerin baş emperyalist devleti İngiltere'ye sığınır; kurtuluşu direnmekte değil, İngiltere'nin himayesinde görür. Üstelik Almanya gibi güçlü bir devletle müttefik olarak yapılan tüketici bir savaştan Türkiye yenik çıkmış bulunur. Almanya ile birlikte yenilen Türkiye'nin tek başına emperyalizmi yenebileceği düşünülemez. Bu umutsuzluk ortamında, eşrafın, İtilâf Devletleri'ne karşı direnmeye niyeti yoktur. Nitekim Celâl Bayar, Millet Meclisi'nde, Bursa eşrafının Yunan işgalinden sonra dahi direnmeyişini bu umutsuzlukla açıklar :

«Gözlerinde mallarının, canlarının bizim gibi yoksul olanlardan pek büyük bir değeri vardır. Onlar, savunma olanağı görmedikleri zaman herhalde mal ve canlarının da boşa gitmemesini istiyorlardı...»

Yunanlılara oniki kişilik bir ricacı kurul gönderen Aydın eşrafı da, direnişten yana subaylara bu umutsuzluğu dile getirir :

«Siz buraya gelmişsiniz, topal eşekle kervana katılmak istiyorsunuz. Elinizde neyiniz var? Karşısına çıkacağımız kuvveti biliyor musunuz?... Elinizde bir kını kırık tüfeğiniz bile yok. Biz bu durumda birşey yapamayız ve istediklerinizi de veremeyiz. Nereden geldiyseniz, oraya dönün. Bizim de başımızı belâya sokmayın.»

Millî Mücadele'nin ilk günlerinde «Milletçe silâha sarılmak gerektiğini» söyleyen Mustafa Kemal'e Tokat Müftüsü, direnmenin umutsuzluğunu haykırır :

«Elimizde üçbuçuk millet kaldı. Bunu da böyle kırdırmıyalım.»

49. Tümen Komutanı Şükrü Nailî, Trakya eşrafının umutsuzluğunu yazar :

«Eşraf, genellikle çekingen bir durumdadır. Balkan Savaşı faciaları, onların maddî kuvvetlerini sarsmış, manevî kuvvetlerini altüst etmiş, yüksek duygu adına bunlarda birşey bırakmamıştır. Tehlikeli bir zamanda bu gibilerin, mal ve can bakımından bir özveride bulunacaklarını pek o kadar umut etmiyorum.»

İşte bu umutsuzluk içinde, İngilizlere karşı bir direniş yoktur. İngilizler, Mondros Mütarekesi'ni çiğneyerek yurdun çeşitli yerlerine işgal güçleri çıkarttıkları halde, bir direniş görülmez. Tersine, İngilizler, bir hakem gibi karşılanır. Fransızlara karşı da bir direniş yoktur. Trakya'da bir Fransız mandası olasılığı, çekici bulunur. Güneyde direniş, Fransızlara karşı değil, esas itibariyle Fransız üniformalı Ermenilere ve Ermeni çetelerine karşı gelişecektir.

Alaşehir Kongresi delegelerinin hepsi, «eşraftan» diye belirterek imzalayıp General Milne'ye gönderdikleri bildirilerinde, İtilâf Devletleri'ne karşı çıkmayı boş düşünce sayarlar :

«İtilâf Devletleri'ne karşı çıkma fikri, hiç kimsenin aklından geçmeyen boş bir düşüncedir.»

Kongre Başkanı Hacim Muhittin, bir itirazla karşılaşmadan delegelere şu itirafta bulunur :

«İşgal, İngiliz Fransız ya da Amerikalılar tarafından yapılmış olsaydı, kimse ses çıkartmıyacaktı.»

Birinci Kitap'ta uzun uzun açıkladığımız için bu durumu birkaç kelimeyle belirtmekle yetiniyoruz.

İTALYANLARA SIĞINIŞ

— İkinci maddenin başında, «her türlü işgal ve mübadeleyi Rumluk ve Ermenilik kurma amacına yönelmiş sayacağımızdan» deniliyor. Oysa bugün örneğin Antalya ve Konya, İtalyan işgali altında bulunduğundan Rumluk ve Ermenilik kurulmasıyla ilgili olamaz, olsa olsa İtalyanlık kurulması demek olur. Acaba biz yalnız Rumlara ve Ermenilere karşı mı vatanı savunacağız?

MAZHAR MÜFİT KANSU
(Sıvas Kongresi tutanakları)

Emperyalist devletlere teslimiyetçi tutumu, İtalyanlarla olan ilişkiler çarpıcı biçimde açıklar. İtalyanlar, Yunanlılardan da önce Türkiye'nin Güneybatısını işgale koyulmuşlar ve bu işgali Burdur ve Konya'ya kadar uzatmışlardır. İtalyan işgaline bir tepki yoktur, aksine birçok halde İtalyan işgali, Yunan işgalini önleyecek bir garanti sayılır ve eşraf kurulları, işgal için İtalyanları dâvet ederler!...

Temmuz 1919'da İtalyanların Türkiye'deki işgal kuvvetlerinin dökümü şöyledir: Konya 1300 er, 8 makinelitüfek; Antalya 3 tabur, 5 cebel topu, birkaç makinelitüfek; Akşehir 1 subay, 50 er; Fethiye bir müfreze; Afyon 4 subay 262 er; Marmaris bir müfreze; Çeltik 300 er; Milâs 1 tabur; Bucak 1 bölük; Çine bir müfreze ile bir batarya; Bademağacı 1 bölük; Kuşadası bir müfreze; Kirmasti 1 bölük.

Bundan başka Tekirdağ, Malkara, Edirne ve Kırkağaç'ta önemli İtalyan kuvvetleri vardır[86].

İtalyanlar, Lloyd George ve Balfour'un izniyle, Haydarpaşa ve Derince'den 1500 kişiye yakın bir kuvvetle 24-26 Nisan 1919'da Konya'ya gelmişlerdir. Fakat 21 Mart 1919'da İtalyanlar Antalya bölgesini işgal için Lloyd George ve Balfour'dan izin istedikleri zaman, bu istek, Wilson ve Clemenceau'nun da çekimserliğiyle yerine getirilmez. Bunun üzerine İtalyanlar, ilgilendikleri Anadolu kıyılarında yargı hakkına sâhip olmak üzere 23 Martta bir «Deniz İstasyon Komandosu» kurarlar ve bu sularda çalışan bütün gemilerle, bu yerler ve kıyılarda çalışan İtalyan deniz hizmetindeki erleri, Deniz İstasyon Komandosu emrine koyarlar. Sonra da «âsayiş yok» diye Antalya'ya asker çıkartmaya başlarlar.

Yunandan çok önce Anadolu işgaline yönelen İtalyanlara bir tepki yoktur. Tam tersine, o tarihlerde, İzmir'in Yunan işgali olasılığına karşı İtalyan himayesine sığınma fikri İzmir Müdafaa-i Hukukçuları arasında büyük bir ağırlık kazanır. Martta Ege çapında bir genel kongre düzenlemeye karar veren İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti Moralızâde Nail, Mevlevî Şeyhi Nurettin, Sükkerîzâde Tevfik Paşa, Nâcı ve Avukat Sâdık beylerden kurulu bir kurulu İstanbul'a gönderir. Kurul, orada Atatürk'ü İtalya hizmetinde bir komutan yapmak için tertiplere kalkışan İtalyan Komiseri Kont Sforza ile ilişki kurar*. Moralızâde Nail, Sforza'dan her yönden destek sözü alır. Hatta Ege bölgesinden bir kurulun Paris Barış Konferansı'na giderken bir İtalyan savaş gemisinin emirlerine verilmesi vaad edilir!

* Atatürk'e göre, Mütareke günlerinde, Atatürk daha Istanbul'dayken İtalyanlar İzmir ve bölgesinin Yunanlılara işgal ettirileceğini yayıyorlar ve Yunan istilâsına karşı silâhlı örgüt yapılmasını, bu başarılamazsa Yunan yerine dost İtalya'nın yeğ tutulmasını istiyorlarmış. Direnilirse, İtalya, silâh ve malzeme verecekmiş. Komutan da Atatürk olacakmış... Atatürk, Kont Sforza ile görüşür. Sforza, «Ekselans, herhangi bir tehlike karşısında sefarethane emrinize hazırdır» der. Atatürk'ün çok canı sıkılır. (Atatürk'ün Anlattıkları s. 101-102)

Moralîzâde Nail, Ankara Hükümeti'nin ilk İçişleri Bakanlığını yapacak olan Câmi Bey'le birlikte, Mart ortasında bir İtalyan torpitosuyla İzmir'e gelir. Beraberlerinde İtalyan hizmetine girmiş Arnavut soylulardan Ahmet Dino da vardır. Dino'nun görevi, Müdafaa-i Hukuk Kongresinde, «Yunan işgali yerine İtalyan mandası istiyoruz» biçiminde bir karar alınmasını sağlamaktır. Hikâyenin gerisini, İzmir'in parti sorumlusu İttihatçı Celâl Bayar'dan dinleyelim :

«Bu günlerde bir İtalyan torpitosu, aralarında Câmi Bey de bulunan İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden birkaç kişiyi İzmir'e getirdi.

İtalyanlarla Yunanlıların İzmir'i ele geçirmek için rekabet hâlinde oldukları herkesçe biliniyordu. Az sonra öğrendik, İtalyan torpitosuyla gelenler arasında İtalya hesabına propaganda yapan eski vatandaşlarımızdan tanınmış Arnavut beyleri de varmış... Bunların böylece gelişi dikkatimizi çekti. Bâzı Arnavut politikacıları, kendi memleketlerinin geleceğini İtalyan dostluğuna, hatta himayesine bağlanmış görüyordu. Bunlar, yeni efendilerine hizmet için uygun gördükleri kimselere sokuluyorlar, Yunanlılar aleyhine sıkı telkinlerde bulunduktan sonra :

— Eğer siz bir harekete öncülük ederseniz, İtalyanların her yolla yardımını görürsünüz. Bunu biz sağlayabiliriz, diyorlardı.

Bana da böyle bir başvurma olmuştu. İstediğimiz kadar silâh ve yardım vaadinde bulunulmuştu. Benden beklediklerini görmemiş olacaklardı. Birkaç gün sonra beni görmeye gelen Şükrü Kaya, İttihatçılardan Yunanlılar aleyhine harekete geçeceklere, örneğin kabul edersem bana, İtalyanların yardım edeceklerini anlattı.»

İzmir Müdafaa-i Hukuk'unun bütün üyeleri, İstanbul'dan gelen İtalyan mandası şampiyonlarını dinlemek üzere Belediye'de toplanır. Belediye salonu dolmuştur. Kendilerini Sadrâzam Tevfik Paşa'nın bir cins

temsilcisi olarak tanıtan Câmi Bey, Moralızâde Halit ve Ahmet Dino, İtalyan mandasını savunurlar. Dino şöyle konuşur :

— Sadrâzam Paşa Hazretleri, İzmir eşrafının bu durum karşısında şehrin esenliğini ve halkın yaşamını göz önünde tutarak üstlerine düşen görevi yerine getirmek için önlerine çıkan fırsattan yararlanacağına güvenmektedirler. Bu konuda kolaylıkla bir formül bulmak mümkündür inancındayız.

Dino, sorular üzerine formülü de açıklar :

— Şehir halkı adına yapılacak bir başvurma, İtalya Devleti'ni harekete getirir ve kendisine yapılmış olan bir başvurmayı, büyük devletlerden birisi olarak elbette reddetmez. Bu takdirde, İtalya Kara ve Deniz Kuvvetleri, İzmir ve çevresini herhangibir yabancı işgaline karşı savunmuş olur. Bunun için de yapılacak olan şey, şehir halkı adına ve mümkün olduğu kadar çok imza ile mazbatalar düzenleyerek ve derhal onları İtalyan Hükümetine ulaştırmaktır.[87]

GÜLERYÜZLÜ EMPERYALİZM

Celâl Bayar, İtalyan mandacılarının bu girişiminin başarıya ulaşmasını enerjik müdahalesiyle engellediğini iddia eder. Ne var ki, özellikle Yunan işgalinden sonra, bölgede İtalyana sığınma görüşü güçlü kalır. İtalyanlar, kadife eldivenli, okşayıcı bir emperyalist politikayla bu eğilimleri güçlendirmeyi bilirler. İlgilendikleri bölgede Yunana karşı Türk ve müslümanın savunucusu kesilirler, İzmir'de birçok Türk ve müslümana koruma belgeleri dağıtırlar, sosyal yardımlarda bulunurlar. Avusturya şirketlerini ele geçirerek Lloyd Triestiano ile bölgenin deniz ticaretinde etkinlik kazanırlar. Banco di Roma'yı İzmir'de bir Macar bankasının tabelâsını değiştirerek açarlar. Millî Mücadele'ciler, Yunanla savaşlarda İtalyan desteğinden yararlanırlar*.

* Aydın işgali üzerine, onbinlerce kişi İtalyan işgal bölgesine sığınır. Bunlar adına Aydın Kızılay Başkanı Hoca Esat

Bu koşullarda İtalya, Yunan tehlikesine karşı bir sığınak gibi gözükür. Nitekim, Kurtuluş Savaşımızda şerefli yeri olan Ödemiş'te kasaba ileri gelenleri Yunan ilerleyişi üzerine, İtalyan işgalini aramayı kararlaştırırlar. Jandarma Tabur Komutanı Tahir Özerk, Ödemiş Belediyesinde yapılan eşrafın katıldığı bu konudaki toplantıyı şöyle anlatır :

«Yunan kuvvetleri İzmir'den iç şehirlere doğru ilerlemekte, Ödemiş'in de işgal edileceği anlaşılmaktadır. Bu takdirde ne yapmak gerekeceğini görüşmek üzere, ilçenin her meslekten ileri gelenleri toplantıda hazır bulundu. Konuk Yarbay Halim Pertev adında biri, *'daha uygar olan İtalyan işgal kuvvetlerini çağıralım'* yollu bir öneride bulundu ve şiddetli tartışmalara yol açtı. Sonunda Kuşadası'ndaki İtalyan Kuvvetleri Komutanı katına Bayındır, Tire ve Ödemiş'ten birer delegenin gönderilmesi uygun görüldü.»

Delegeler, Kuşadası'na giderler. Kaymakam Ferruh Bey aracılığıyla bir İtalyan savaş gemisi komutanıyla konuşurlar, ama şu karşılığı alırlar :

Efendi, İtilâf Devletleri ile konuşmak üzere 177 imzalı bir dilekçeyle yola çıkar. Gemi Rodos'a uğrar. Hoca Esat Efendi, İtalyan Genel Vâli ve Komutan tarafından kabul edilir. Hoca'nın kendi iddiasına göre, komutanla aralarında şu konuşma geçer :

«— Yunanlılardan korkuyor musunuz?

— Yunanlılardan korkmuyoruz, sizden korkuyoruz.

— Neden?

— Yunan zulüm yapıyor, zulüm yapmakta devam ediyor. Ondan korkmuyoruz. Sizden korkuyoruz. Çünkü halkımıza battaniye, un, pirinç, şeker, çocuklara bisküitler ve ilâçlar dağıtıyorsunuz, vatandaşlarımızı avlamaya çalışıyorsunuz. Korkulacak düşman sizsiniz.» (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, VII, s. 2103)

Yunanlılar da, örneğin Isparta'da. Yunan'ın İtalyan'a yeğ tutulması için şöyle bir propaganda yaparlar: «İtalya'nın nüfusu çok, toprağı az. Yunanın ise toprağı bol, nüfusu az olduğundan, Yunanın yönetiminde memleket daha çok refaha kavuşacaktır.» (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, VII, s. 2133)

«Yunanlılar, buraları Paris Barış Konferansı'nın kararıyla işgal etmişlerdir. Başka yapılacak birşey yoktur.»[88]

Yunana karşı İtalyana sığınma psikolojisini 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Aker, Aydın'dan 23 Mayıs 1919'da İstanbul'a Harbiye Bakanlığına gönderdiği bir yazıda anlatır :

«Bölgedeki ruhsal durumu... arzediyorum :

İslâm halkı, bu ilin (Aydın) İtilâf Devletleri'nden birinin işgali altına girmesine inanmış. Yunan gibi zâlim, ezelî bir Türk düşmanının egemenliği altına girmektense, İtalya'nın işgalini onayladılar. Bu nedenle Osmanlı hakları saklı kalmak koşuluyla, İtalyanları işgal için Kuşadası'na giden bir kurul aracılığıyla Aydın'a dâvet ettiler... Roma'ya yazılmış, henüz cevap gelmemiş. İtalyanların buraya gönderdiği bir propagandacı kurulu, halk istediği takdirde, Aydın'ı işgal ve Yunanlıların Selçuk'tan Aydın bölgesine ilerlemelerine engel olacaklarını kesinlikle söylemekte iken önceki gün Selçuk'taki İtalyan kuvvetinin beş kilometre Batıya çekilmesi olayı vuku bulmuş ve bu çekilme, Selçuk'un Yunanlıların eline geçmesini sonuçlandırmıştır. İtalyanların düşüncesi ve amacı çeşitli kişilerle araştırıldı, şu sonuç alındı: Eğridere'ye kadar Aydın hattı boyunca işgal hakkı, İtilâf Devletleri Kurulunca Yunanlılara verilmiş ve bu nedenle İtalyanların, Yunanlıların Aydın'a ilerlemesine engel olmıyacağı anlaşılmıştır.»[89]

İtalyanın Kuşadası'nı işgali hoşnutlukla karşılanır.*

---

* Yüzbaşı Hadkinson, 1919 yılı sonlarında İtalyan işgal bölgesini dolaşır ve 10 Ocak 1920'de raporunu verir. Rapora göre, Kuşadası'nda çeteler vardır. İtalyanlar, Rumlara karşı seyirci kalmakta, Kuşadası'nı Arvalia Çiftliği sahibi İttihatçı Hacı Mahmut Bey yönetmektedir. Dünya Savaşı'nda sürülen 5 bin Rumdan yalnızca 1500'ü geri gelmiştir. Ama bütün Rum evleri yandığından kirada ya da yıkık evlerde, depolarda oturmaktadırlar. Toprak ve zeytinlikler Türklerin elindedir. Rumlar, göç etmek istemekte, fakat Hacı Mahmut bırakmamaktadır. Bâzı zengin Türkler ise, Kuva-yı Milliye zorla çok para aldığından, kasabadan ayrılmaktadır. Muğla'da Kuva-yı Milliye

Kasabaya giren İtalyan birliği geri çekilince, Yunan işgali korkusuyla eşraf, İtalyan birliğinin geri gelmesini* «İtalya Devleti İşgal Kuvvetleri Yüksek Katına» diye başlayan 34 imzalı bir dilekçeyle ister:

«Kasabamızın, önemli köylerin pazaryeri ve ticaret merkezi olması, geçen yıl Aydın ve bölgesi halkının Yunan vahşet ve zulmünden korkuyla mal ve canımızın tehlike altında bulunması, Barış Konferansı kararıyla Menderes nehri Güney kıyısının İtalya Devleti'nin işgal kuvvetlerine terkedilmiş olması nedenleriyle himaye ve koruma için bir bölük İtalyan askeri kasabamıza gönderilmiş ve böylece bütün nüfusun güvenlik ve esenliği sağlanmıştı.

Bu kez ise, Yunanlılar saldırganlıklarını daha çok şiddetle genişletmiş olduklarından yaşamımız ve malımız bir kat daha tehlike altında bulunmaktadır. Öteden beri İtalya Büyük Devletinin himaye ve yardımıyla şereflenemediğimizden geçmişte olduğu gibi kasabamızda bir İtalyan askerî müfrezesinin bulundurulmasını ve her yolla himayenize nail kılınmamızı arzu ve kabul ediyoruz. Lütfen işbu dileğimizin ivedi yerine getirilmesini dileriz.

34 imza, mühür, imam ve muhtar mühürleri ve Belediye'nin onay mühürü»[90]

ANTALYA EŞRAFININ İŞBİRLİKÇİLİĞİ

Antalya'da da «âsayiş sağlama» gerekçesiyle şehri işgale koyulan İtalyanlar, bir kısım eşrafın dâvetini sağ-

---

çok güçlüdür. Antalya'da ise, millî harekete pek az sempati vardır. İtalyanlar, millîcilere silâh yardımı yapmaktadır. Amaçları, büyük ticaret ve sanayi girişimlerinin temellerini atmaktır. (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 342 - 344)

* Temmuz 1920'de Denizli'de de Yunan intikamından korkulunca Müderris Esat Efendi, Belediye Başkanı Hacı Tevfik ve eşraftan Saracoğlu Salih ve Giyasî Efendiler şehrin geleceği konusunda Antalya'daki İtalyan Komutanına başvurulmasını isterler.

lamayı unutmazlar. İtalyanların işgal zeminini nasıl hazırladıklarını Burdur 12. Tümen Askerlik Dairesi Başkanı İsmail'in 5 Haziran 1919'da Harbiye Bakanlığına ve oradan Genelkurmay ve Başbakanlığa gönderilen yazısı iyi açıklar :

«1 — Antalya'da İtalya politik temsilcisi —ki eski Antalya Konsolosudur— Marki Cranti, yanında askerî danışman bir subay ve bir tercüman ile ve otomobille 4 Haziran 1919'da Antalya'dan Burdur yoluyla Konya tarafına gitmiştir. Antalya-Burdur-Bolvadin arasında yapılan demiryolunu incelediklerini söylemişlerdir. Belediye Başkanı ile temaslarında taşıma araçları ihtiyacı ve demiryolu yapımına kadar Antalya-Burdur-Bolvadin yolundan otomobil işlettirilmesi ve yardım gereğinden söz etmişlerdir. Daha önce, 17-22 Mayıs arasında aynı kurul, Marini adında emekli bir İtalyan generali ile İzmir'den Burdur yoluyla Antalya'ya ve Antalya'dan Elmalı ve Finike'ye gitmiştir. Orman ve maden keşfinde bulunduklarını söylemişlerdir. Elmalı hükümetinden ilçenin yiyecek ve giyecek ihtiyacını sormuşlardır. Aynı temsilci, bir İtalyan teğmeni ile birlikte 24-26 Mayıs tarihlerinde Antalya-Burdur-Isparta-Eğridir şosesinde bir dolaşma yapmışlardır. Finike ve Elmalı yönünde Palermo Sanayi Okulu Müdürü Pace adında öteki bir İtalyan eski eserler aramıştır. İtalyanların Antalya'da demiryolu gereçleri gelmesini beklediklerini ve Antalya, Fethiye ve Konya hatlarını yapacaklarını söylediklerini, Antalya Askerlik Dairesi bildirmiştir. Özetle biri geliyor, öteki gidiyor ve işgal hazırlıkları yapılıyor.

2 — Wilson ilkelerine rağmen, İtalyanların Antalya kıyı ve gerilerini himaye bölgeleri saydığı anlaşılmaktadır. Antalya'da bir sağlıkevi açmışlardır. Parasız hasta bakıp ilâç verdikleri duyulmaktadır. Ekonomik durumu büsbütün ellerine almışlardır. Elmalı ve Burdur'a doktor ve ilâç göndermek düşünceleri vardır. *İslâm eşrafını elde etmeye çalışıyorlar. Zayıf noktaları biliyorlar, gönülleri kazanmak ve duygularla uğraşmak*

İstedikleri seziliyor. Fikren değilse de, ihtiyaç noktalarından çevre, herşeye elverişlidir... 12. Tümen Askerlik Dairesinde sağlık durumu, yolların perişanlığı ve ilkelliği, âsayişsizlik, jandarmaya eşkiya karıştırılması konularıyla ilgili raporlarım, Ordu Askerlik Başkanlığına daha önce sunulmuştu. Yabancıların önce davranmalarına yer bırakılmaksızın, birşeyler yapmak olanağı var ise, hemen başlanması gereklidir. İslâm halkın, nüfus çokluklarını ve yoğunluklarını belgelemeye yetecek ölçüde erginlikleri yoktur. *Özellikle Malta, Girit, Dimyat ve öteki yerlerden gelen mozaik Antalya nüfusu ve aşiretlerinde genel bilinç ve hatta vatandaşlık bilinci belirmemiştir. İtalyan ajanlarının, kolaylıkla halkta görüş ve düşünce yanlışlığı uyandırmaları beklenir. Gizlice halktan oy pusulaları topladıkları söylenmektedir.*»[91]

İtalyanlar, hiçbir tepki görmeden Haziran 1919'da Antalya'ya önemli birlikler getirirler. Bu asker çıkartmasını 19 ve 20 Haziranda Harbiye Bakanlığına bildiren İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, İstanbul'dan tepki gösterilmesini ister, idare adamlarının ve halkın tepkisizliğinden yakınır :

«İtalyanların Antalya'ya önemli sayıda kuvvet çıkarmakta olduklarını, yakında içeriye doğru ilerleyerek Isarta ve Burdur'u da işgal etmelerinin mümkün olduğunu, aynı zamanda İtalyanların kendileri için ayırdıkları nüfuz bölgelerine sâhip çıkmaya başladıklarının anlaşılır hâle geldiğini, bunların bir yanımızı yeter ölçüde askerî kuvvetle sardıktan sonra idareye el koyacaklarından kuşku etmemek gerekir...»

«Millî emellerin buna râzı olmadığını zamanında eylemle kanıtlamak üzere, milis örgütünün ve şehirli ve köylü halkın uyarılmasına biz askerlerce çaba gösterilmesine rağmen, *yöresel idare adamları, sanki yabancıların istek ve emellerini üstün görmekle görevlendirilmişler gibi girişimlerimizi boşa çıkarmakta ve böylece düşmanların ekmeğine yağ sürmektedirler.*»

Ne var ki, Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı,

İkinci Başkan Diyarbakırlı Kâzım Paşa ve Harbiye Bakanı Şevket Turgut Paşa, millîci sayılmalarına rağmen, «Son Menemen, Bergama olayları ortada. Silâhlı direnişten kaçınılsın» karşılığını verirler. Mersinli Cemal Paşa da, Atatürk'e verdiği söze rağmen görevini bırakıp Istanbul'a gider. İtalyan ilerleyişi devam ettiğinden, Bakanlar Kurulu konuyu inceler ve 12 Temmuzda «İslâm halka saldırı yok. Savunmaya kalkışıp iş çıkarılmasın» kararını alır. Karara dayanak sağlayan İkinci Ordu Müfettiş Vekili Selâhattin Bey'in Harbiye Bakanlığına gönderdiği raporlar, ilginçtir ve eşrafın tam teslimiyetini göstermektedir :

«*a) Adalardan gelerek yerleşmiş olan Antalya müslümanlarından bâzı eşrafın önceden İtalyanlara imza vererek dâvet ettikleri bilinmektedir. Propaganda etkisiyle Burdur, Isparta ve çevre bölgede dahi o genel duyguların bozulmasına çalışılmış ve bunda büyük çapta başarılı olmuşlardır. İtalyanlar zayıf noktaları, idarî ve toplumsal durumumuzu çok iyi biliyorlar. Halk üzerinde etkisi olanları, çeşitli yoldan kazanmaktadırlar. Hatta Konya'da Çelebi Efendi ile pek dostça düşüp kalkıyorlar. Doğaldır ki, Çelebi'ye önem veren halkın duyguları da İtalyanlara yöneliyor.*

b) İtalyan temsilci ve birlikleri ile temas zorunda kalacak küçük büyük memurların millî çıkarların korunmasında birer etken olmaları gerekir. Dış ve iç işlerde bilgili, halkın yurtsever duygularını sürdürmeye kudretli, memleketin kurtarılması neye bağlı ise onu yapmaya kararlı idare adamları bulunamadıkça, bu bölgenin elde kalacağına güvenilir bir gözle bakılamaz.

c) Yabancı telkinlerin etkileri hakkında Burdur 12. Tümen Askerlik Dairesi şubelerinden bilgi toplattım. Sonuç olarak o bölgede Türk ve İslâm nüfusunun ezici çoğunluğuna rağmen, Saltanat'ın korunması ve bağımsızlıktan yana genel duyguların bozulmasına ve halkın aldatılmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır. *Halk, Hükümete bağlılık göstermekle birlikte, bir alışkanlık sonucu*

eşraf tarafından yönetilmektedir. Eşrafın bâzıları yabancılara eğilimlidir. İdare adamları da, öteden beri var olan bir anlayışla, işleri eşrafla gördüklerinden, şimdiki durumda tehlike kendini göstermiş oluyor. Halkın Hilâfet ve Saltanat'a bağlı kalmasının sağlanması, Hükümet memurlarının bugünkü durumu gerektiği gibi değerlendirmelerine bağlıdır.

d) Burdur'da İtalyanların sattırdıkları kuşaklar, Antalya-Burdur-Konya bölgesinde manda isteği durumunda, İtalyanlara bağlılık simgesi olarak gösterilecektir.»[92]

Gerçekten Yunana karşı direnilirken, İtalyanlara karşı tam bir teslimiyet vardır. Anadolu'da İtalya'ya karşı Yunanistan'ın kozunu oynayan ve İtalya'nın işgal bölgesini genişletmesine karşı çıkan Lloyd George'a, Tittoni 7 Temmuz 1919 tarihli notasında bu duruma güvenerek kafa tutabilmektedir :

«İtalyan askerleri ilerledikleri bölgelerde, halkın sevinçli gösterileriyle karşılanmışlardır. Oysa Yunanlılar girdikleri yerleri yakmışlar, yağma etmişler, halkı öldürmüşlerdir.»

KONYA'DA TEFECİ HACI EFENDİ'LERİN İŞBİRLİKÇİLİĞİ!

İtalya Dışişleri Bakanı Tittoni, 29 Temmuz 1919'da Paris'te Venizelos ile gizli bir anlaşma imzalayıp Türkiye'nin Batısını paylaşırlar, ama İtalyanların işgal bölgelerinde teslimiyetçilik devam eder. Hatta İtalyan ve İngiliz birlikleri bulunan Konya'da bir kısım eşraf, Kuva-yı Milliye'yi İngilizlere ve İtalyanlara şikâyet eder!

Konya'da Suğla gölü bölgesinde 27 köyün eşrafı 28 Ekim 1919 tarihli bir yazıyla Kuva-yı Milliye'yi Konya'daki yabancı subaylar aracılığıyla İstanbul'daki İngiliz temsilcisine jurnaller. Yazıda özetle şöyle denilir :

«Bozkır'da Kuva-yı Milliye adıyla örgütlenen İttihat ve Terakki Komitesi, seferberlik buyruğu vermiştir. Bunlar, bir vesileyle eşrafın, önde gelen kişilerin ve

okumuş sınıfların evlerine baskın vermiş ve yağma etmişlerdir. Millî kuvvetleri halkın tanıması için top ve makineli tüfeklerle bâzı yerlerde ateş açmışlar ve müslüman, hıristiyan birçok kişiyi öldürmüşlerdir. Kayacık, Ahırlı gibi köylerde 8-10 evi topla yıkmışlardır. Posta ve telgraf bağlantısı kesildiğinden yüksek makamlara bu zulmü duyuramıyoruz.

Mütareke hükümlerine göre, Hükümetimiz, Kuva-yı Milliye'ye karşı koyacak yeterli güçten yoksundur. Bu nedenle, gerekli yardımı mümkün olan hızla İngiliz Hükümeti'nin yapmasını rica ederiz.

Bu raporu alır almaz, Sir, Kuva-yı Milliye'nin ateş ve zulmünden Bozkır'ı kurtarmak amacıyla yardım elinizi uzatmanız için yalvarırız.»[93]

Aynı günlerde, başlarında Belediye Başkanı olduğu halde bir kısım eşraf, Konya'daki İngiliz ve İtalyan temsilcilerine başvururlar, altı subayın 24 saat içinde şehirden çıkarılmalarını, aksi takdirde büyük fenalıklar çıkacağını bildirirler. Bu eşraf kurulu, o sırada Konya'da Kolordu Komutanı bulunan Yemen'de ün kazanmış Sait Paşa'ya da uğrar, aynı istekleri tekrarlar. Sait Paşa, İttihatçılık ve çete örgütü, yâni millî kuvvet kurmaktan suçlu bu altı subayı, bir kısım eşrafın ve İngiliz İrtibat Subayı Teğmenin isteğiyle Konya dışına çıkartır. Bu subaylar arasında Kolordu'nun eski komutanı Fahrettin Altay da vardır![94]

Konya'da bugün de varlıklarını sürdüren, faizciliği İslâm dini reddettiği için şeriata uydurarak faizcilik yapan dindar tefeci tüccar, yörenin egemen gücüdür ve Millî Mücadele'ye karşıdır. Hacı Ağa ya da Hacı Efendi denilen bu tefecilerin Konya'daki egemen durumunu, Orgeneral Fahrettin Altay, anılarında, deneylerine ve sezişlerine dayanarak iyi değerlendirir :

«Bunlar varlıklı kimseler olup hacı olmuşlar, sakallı, başları abanî sarıklı, eli tesbihli beş vakit namazını câmide kılar, temiz ahlâklı, fakat maddî çıkarlara

düşkün basit kişiler. Çoğunun birer dükkânı vardır, küçük ticaret işleri yaparlar. Asıl kazançları ise, köylülere bankerliktir. O zamanlar Ziraat Sandığı ve Osmanlı Bankası'ndan başka esaslı bankalarımız olmadığından halkın kredi ihtiyacını bu hacı ağalar sağlayarak bundan kazanç edinirlerdi. Bu kazanca da faiz adını vermeyerek haram sayılmayacak şer'î hileler ararlar ve işlerini yürütürlerdi. Konya'nın çevre köyleri, bunlar arasında paylaşılmış gibiydi.

Kendi mahallelerinin küçük esnaflık ve sanatkârlıkla ya da bağ-bahçe ürünüyle geçinen *halk tabakası* da Hacı Efendilere bağımlı bulunurlardı. Mahalle imamları ve benzerleri, medreselerin hocaları, bu takabaların en içten arkadaşlarıdır. *Bu Hacı Efendiler ya da ağalar mütegallibe biçiminde görünmez, ama köylüler üzerinde sözügeçerliliği derindir. Köylüler her işi bunlardan sorarlar, çocuklarını bu medreselerde okuturlardı. Kazalardaki benzerleri de kendilerinin birer ajanı idi.*»[95]

İşte bu Hacı Ağa ya da Efendiler, Konya isyanlarında ön planda rol oynarlar. Bunlar, yeniden Kolordu Komutanlığına getirilen Fahrettin Altay'ı 1920 Martının ilk günlerinde bir toplantıya çağırırlar. Hacı Efendiler, Kolordu Karargâhına bir adam yollarlar. Bu haberci, Kolordu Komutanı Altay'a şöyle konuşur :

— Efendim, Hacı Efendiler sizinle gizlice konuşmak için yarın yatsı namazından sonra çay içmeye dâvet ediyorlar, ne var ki, kimseye haber vermeden gelmenizi de rica ediyorlar. İstediğiniz her türlü garantiyi de vermeye hazırdırlar.

— Hiçbir garantiye gerek yoktur, geleceğim.

Toplantıda Refet Bele tarafından Delibaş isyanında idam edilen Kadızâde Hilmi, Taşbaşlı Nâfiz, Hacı Osman gibi onbeş kadar Hacı Efendi vardır. Hacı Efendiler Konya Müdafaa-i Hukuk'undan şikâyetçidirler. Kolordu Komutanına şöyle konuşurlar :

«Hangi kuvvetle dünyanın gâlip kuvvetlerine karşı koyuyoruz? Bu yüzden değil midir ki, Yunanlılar dur-

madan ilerliyorlar. Belki bir gün Konya'ya da geleceklerdir. İstanbul Hükümeti'ne zorluk çıkarmak doğru mudur? Acaba onlar az zararla durumumuzu kurtaramıyacaklar mıdır? Konya Müdafaa-i Hukuk örgütü, iç siyasal işlerde doğru gitmiyor, milleti ikiye bölüyor, bâzı iftiralar yapıyorlar. Bir gün önce duvara Mustafa Kemal aleyhinde yapıştırılan yafta bu meyandadır. Karşıt tanıdıklarını tutuklatıyorlar. Halk bezgindir. Sizi tarafsız ve dürüst bir komutan olarak gördüğümüz için, bu işler hakkındaki fikirlerinizden faydalanmak ve aydınlanmak isteriz.»[96]

İşin ilginç yanı, bu toplantıdan kısa bir süre sonra, Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak'tan gelen yazı üzerine, Yusuf İzzettin Paşa ile birlikte Fahrettin Altay da Ankara Hükümeti ile ilişkilerini kesip İstanbul Hükümeti'nin emrine girer. Refet Bele, Konya'ya yürüyüp başta Fahrettin Altay, Mevlevî Şeyhi Abdülhalim Çelebi ve bol sayıda Hacı Efendi olmak üzere, Konya ileri gelenlerini zorla bir trene bindirip Ankara'ya getirir. Bu zorakî konuklara, Atatürk öğütler verir. Fahrettin Altay, öğütleri dinleyerek bundan sonra Atatürk'ün izinde gidecekse de, Hacı Efendiler işbirlikçi tutumlarını sürdürürler. Hacı Efendi zümresinden olmamakla birlikte, İtalyanlarla yakın dostluk kuran Mevlâna Dergâhı Şeyhi Abdülhalim Çelebi ise, Meclis'e girer ve Millet Meclisi Birinci Başkan Vekili seçilir. Ne var ki, ertesi günü Birinci Başkan Vekili Abdülhalim Çelebi bir önerge verip Meclis'in açılması için Padişah'tan izin alınmasını ister! O günlerde artık İstanbul'la bütün ipler kopmuştur. Padişah, milliciler için «Katli vâciptir» fetvalarına yönelmiştir. Çelebi'nin önergesinin kabulü, Meclis'in doğmadan ölmesi demektir. Önerge, o sırada yeni Ankara'ya gelen Fevzi Çakmak'ın «Padişah, İngilizlerin elinde tutsaktır. Gelecek cevap Padişah'ın değil, İngilizlerin cevabı olacaktır» yolunda çok dokunaklı bir konuşma yapmasıyla geri aldırtılır*.

* Bu toplantıda Atatürk'ün konuşması ilginçtir. Daha bir ay kadar önce Fevzi Çakmak, millîcilere «sergerde» diyor ve İn-

MİLLET MECLİSİ'NİN İŞBİRLİKÇİ EŞRAFA HOŞGÖRÜSÜ...

Konya'da ise, İtalyan ya da İngiliz işgalinden hoşnutluk duyan ve millî direnişe karşı çıkan tefeciler, ayaklanma kışkırtıcılığına devam ederler. Fahrettin Altay, Hacı Efendilerin 1920 baharında körükledikleri bir ayaklanmayı nasıl önlediğini anılarında açıklar. Fakat sonbaharda, bir ara millîcilik taslayacak olan köy ağası Delibaş Mehmet'in hızla genişleyen ayaklanması patlak verir. İsyancılar, Konya şehrini de ele geçirirler; Refet Bele, birçok Hacı Efendi de dâhil, 250 kadar kişiyi idam ederek Ekim 1920'de ayaklanmayı bastırır. Mevlâna Dergâhı Şeyhi Abdülhalim Çelebi, Konya ayaklanması nedeniyle Erzurum'a sürgün cezasına çarptırılırsa da, Millet Meclisi, Birinci Başkan Vekilliğine seç-

---

gilizlere boyun eğilmesini istiyordu. Atatürk, bunu «Padişah gibi Harbiye Bakanı Fevzi Paşa da İngilizlerin elinde tutsaktı» biçiminde kullanır. Atatürk, Çelebi'nin önergesini geri aldırtmak çabasıyla, usta bir taktisyen olarak şöyle konuşur: «Daha dün okuduğumuz uydurma fetvayı, tamamen özgür olan bir Halife verdirir mi?... Bugünkü Kabine'den önceki hükümette Harbiye Bakanı olan Fevzi Paşa Hazretleri, nâmus, onur ve şeref bakımından kendisini yakından tanıyan arkadaşlarımızın kabul ettiği üzere, kuşku ve duraksama gösterilemeyecek üstün kişiliğe sâhiptir. Bir emrinde, 'İngilizlere saygılı olacaksınız, İngilizlerin buyruğunu dinleyeceksiniz, böyle davranmazsanız yok oluruz. Böyle davranmanızı vatana sevginizden beklerim' diyor. Bâzı zayıf düşünceli insanlar, bu kadar saygıdeğer bir arkadaşın bu sözleri karşısında belki de durum böyledir, diye kuşku duyabilirler. Biz ise, böyle bir duraksamaya gerek görmedik ve bunun düşman tarafından zorla yazdırıldığı yargısına vardık. Bu görüşümüzde yanılmamıştık. Zira bir vesileyle gönderdiği Başyâveri Kurmay Salih Bey (Orgeneral Omurtak) buraya geldi ve 'Harbiye Bakanlığı düşman süngüleri altındadır, buyruklarını zorla yazdırıp imza ettiriyorlar. O buyruğa değer verilmemesi için gereğini bildirmek için beni gönderdi' dedi. İşte Efendiler, öyle görülüyor ki, İstanbul böyle acınacak durumdadır.»

Bu mantıkla, doğaldır ki, «Katli vâciptir» fetvaları geçersizdir. Padişah, «Meclisi kapatın» da dese, bu, Padişah istemediği halde, İngilizlerin verdiği bir buyruk olacaktır.

tiği bu kutsal kişinin cezasını, öteki Konya Milletvekili tüccar Kâzım Hüsnü Bey'in cezasıyla birlikte 16 Aralıkta kaldırır. Millet Meclisi, işbirlikçilik ve millîcilik arasında bocalayan Anadolu eşrafının duraksamalarına karşı hoşgörülüdür. Bunun tipik bir örneği, Meclis'te Isparta'nın etkin eşrafından Milletvekili Mehmet Nâdir'in İtalyanlarla işbirliği yaptığı için vatana ihanet suçundan hakkında soruşturma açılması olayıdır. İhanet suçu, bir Meclis komisyonunda görüşülür. Komisyonda Adana'nın büyük arazi sâhiplerinden Damar Arıkoğlu da üyedir. Arıkoğlu, anılarında, vatan ihaneti suçunu çekinmeden doğru sözlülükle kabul eden Isparta eşrafından Nâdir Bey'in suçunun nasıl örtbas edildiğini anlatır :

«Mehmet Nâdir Bey, 60 yaşında, uzun boylu, kır sakallı, güzel yüzlü bir ihtiyardı. Kendisini sorguya çekiyoruz. Ben de Nâdir Bey'e şu soruyu yönelttim :

— Nâdir Bey, babamız yerinde, memleketinde hatırı sayılır, varlığı yerinde bir insan olduğunu, gerek soruşturmamızdan, gerekse görünüşünden anlıyoruz. Nasıl olur da senin gibi önemli bir kişi, *İtalyanların Isparta'yı işgal etmelerini ister ve bizzat memlekete dâvet eder, bunun ağır sorumluluğunu hiç hesaba katıp düşünmediniz mi? Bunun düpedüz vatan ihaneti olduğunu aklınıza getirmediniz mi?*

— Ortalıkta Türk Hükümeti adına güvenilir bir varlık yoktu. Kendi başının derdiyle uğraşmaktaydı. Yunan Ordusu durmadan ilerliyor, geldikleri yerde yapmadıkları işkence ve kötülük bırakmıyordu. Zulüm ve işkence, yağmacılık alabildiğine devam ediyor. *Nâmusumuz, şerefimiz, malımız iki dudak arasında, ayaklar altında.* Bu kötülüğü ve adaletsizliği önleyecek ve ondan yakınacak bir makam da yoktu. Çetelere güvenilemezdi. Girip çıkıyorlar, durumu daha kötüye götürüyorlar. *Benim gibi düşünenler biraraya geldik, her hususta ölçtük biçtik, esenliği İtalyanların işgalinde bul-*

duk. İtalyanlar, girdikleri yerlerde halka hiçbir kötülük yapmıyorlar, zulüm, yağma gibi şeyler hatırlarından geçmiyor, aksine herkese iyilik yapıyor ve işlerini kolaylaştırıyor. Hele hükümet işlerine asla burnunu sokmuyor, bir konuk gibi uzaktan seyirci kalıyorlar. Ben görüştüğüm kişilerin içinden fedaî olarak kendimi ortaya attım. Amacım, memleketime iyilik etmek, hemşehrilerimi Yunan zulmünden korumaktı. *İşte bu inançla gidip İtalyanların Isparta'yı işgal etmeleri ricasında bulundum.* Sonraları kurulan Millî Hükümet'e, memleketimden milletvekili seçilip Büyük Millet Meclisi'ne katıldım... Vicdanım rahat, memlekete bir kötülük olsun diye ben bu işi yapmadım.»[97]

Vatana ihanet suçunu içtenlikle itiraf eden bu eşraf milletvekilinin suçunu, vatana ihaneti saptamakla görevli Soruşturma Komisyonu ve Millet Meclisi örtbas eder. Konya Askerî Mahkemesi'nin cezalarını Millet Meclisi kaldırır. O günün ortamında, Meclis'te eşrafın uzlaşıcılığına karşı belirgin bir hoşgörü vardır*.

---

* Eşraf Milletvekillerinin uzlaşacağına çok sayıda örnek verilebilir. Bunun ilginç örneklerinden biri de Demirci Efe'yi «Mehmet» diye çağıran, Nazilli'de geniş mal ve mülk sâhibi, medrese okumuş dîn adamı, hacı, Hoca Süleyman Efendi'dir. 1908 Meclisinde de milletvekilliği yapan bu zengin hoca, Nazilli millîcilerindendir. Demirci Efe'yi 10 Temmuz 1919'da cepheye o getirir. Fakat Nazilli'deki millîci örgütte işbirlikçiler de vardır. Bunların en ünlüsü, Yunanı Aydın'a dâvet eden Hürriyet ve İtilâf Partisi'nden Avukat İlhamî'dir. Hoca Süleyman Efendi, İlhamî'ye hayli yakındır. Hoca'nın İngiliz himayesine bir itirazı yoktur. Nitekim, «Ben Hicaz'a giderken Mısır'da İngiliz yönetimini gördüm. Olaganüstü iyi idi. İnsanlara şefkatli davranıyorlardı» diye konuşur. İlhamî ve Hoca Süleyman, Demirci Efe'nin Jandarma Genel Komutanı Ali Kemal Paşa aracılığıyla Damat Ferit Hükümeti'ne yaklaşmasında etkin olurlar. Celâl Bayar'ı Efe'nin danışmanlığından uzaklaştırırlar, hattâ öldürtülmesini bile telkin ederler. Bayar, o zamanki Denizli Mutasarrıfı, sonraki milletvekili ve bakanlardan Faik Öztrak'ın da İlhamî Bey - Hoca Süleyman tertibi içinde olduğunu anılarında ileri sürer. İşin ilginç yanı, Millet Meclisi açılınca, İlhamî ve Hoca Süleyman, Millet Meclisi seçimlerini kazanırlar. Celâl Bayar, bir rastlantı sonucu, Bursa'nın Yenişehir ilçesi yakınında

SONUÇ

Özetlersek, halk tükenmiştir, eşraf ise bizi yenen emperyalist devletlerle uzlaşmaktan yanadır. Bir Kurtuluş Savaşı'na istek yoktur. Buna rağmen, Türkiye mazlum milletler arasında ilk kurtuluş savaşını vermeyi başarır. Küçük burjuva kökenli asker-sivil millî devrimci aydınlar, eşraf dediğimiz feodalizm kalıntısı güçlere dayanarak ve bu güçlerin halk üzerindeki sözü geçerliliğinden yararlanarak, Mustafa Kemal'in liderliğinde Kurtuluş Savaşımızı gerçekleştirir.

Eşrafın emperyalizmle tam uzlaşıcılığına rağmen, nasıl olmuştur da emperyalizme karşı, eşrafa dayalı bir Kurtuluş Savaşı verilebilmiştir? Verilebilmiştir, zira emperyalizm karşımıza, eşrafı ve bütün halkı toptan yok etmeye yönelmiş Rumluk ve Ermenilik olarak çıkmıştır. Doğrudan doğruya emperyalizme karşı değil, Türk

---

kırda Bursa'ya vâli atanan Hacim Muhittin'in yanında Milletvekili Hoca Süleyman'la karşılaşır. «Katli vâciptir» fetvaları dönemidir, Yunanın Bursa'ya girmesi yakındır. Hoca Süleyman'ın işbirlikçi eylemlerini bilen Hacim Muhittin, Hoca'yı Orhangazi yöresinde oturan ve Saray'ca elde edilmesine çalışıldığı duyulan Şeyh Şerafettin'i doğru yola getirsin diye yanına aldığını hemen açıklayarak Bayar'ı yatıştırmak ister. Hoca Süleyman, Bayar'dan uzak durur. Bayar, hikâyenin gerisini şöyle anlatır: «Benden fena halde ürktü, sakalları bile titriyor, konuşmakta zorluk çekiyordu. Yukarıda anlattığım günleri anıyarak kendisiyle kırda hesaplaşmak isteyeceğimi düşünmüş olmalıydı. Bana dert yanmaya başladı: 'Nazilli düşman eline düştü. Malımızdan, memleketimizden yoksun burralarda yalnız başımayım. Bu adam (Hacim Muhittin) beni Bursa'ya götürüyor. Orada ne gibi akıbetlerle karşılasacağız, bilmiyorum'.» (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, s. 2285). Ege Kuva-yı Milliye'sini Damat Ferit hizmetine sokmaya kalkışan, bu amaçla Nazilli'ye gelen Jandarma Genel Komutanı Kemal Paşa'yı evinde ağırlayan Hoca Süleyman, Millet Meclisi'nde görev yapar! İlhami ise, Meclis'e alınmaz. Tümen Komutanı Albay Şefik'in, İlhami ve Faik Öztrak ile birlikte hareket ettiğini ve Yunan yerine İtalyan gelsin görüşünü ileri sürdüğünü anılarında yazdığı Doktor Mazhar ise Meclis'e girer, önemli mevkilere gelir.

ve müslümana can ve mal hakkı tanımayan unsurlara karşı, yâni Anadolu'da Rumluk ve Ermenilik kurulmasına karşı savaşılmıştır.

Bu durum, Kurtuluş Savaşımıza iki önemli özellik kazandırmaktadır: Birinci Kitap'ta gördüğümüz üzere, emperyalizme karşı çıkmadan antiemperyalist bir savaş yapılmıştır. Ve bu Kurtuluş Savaşı, feodal güçlere dayanarak yürütülmüştür.

İkinci özellik, İkinci Kitap'ta ele alındığı gibi, ünlü iktisatçı Varga'nın da dikkatini çekmiş ve Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde «Millî Feodal Aristokrasi» kavramı geliştirilmiş ve Türkiye'deki eşrafa bu etiket yapıştırılmıştır. Bunun anlamı, feodal ile köylünün Kurtuluş Savaşı'nı aynı safta, kolkola, hatta köylü feodale bağımlı kılınarak yapmaları demektir. Bu nedenle, kurtuluş savaşlarında feodalin emperyalizmin işbirlikçisi olması genel kural teşkil ettiği ve böylece savaş aynı zamanda antifeodal bir nitelik kazandığı halde, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı antifeodal özden yoksundur.

Bu iki özellik, «tam bağımsızlık içinde hızla çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma» biçiminde özetleyebileceğimiz Kemalizm'in ereklerine varmasını güçleştiren iki önemli engel olarak ortaya çıkmaktadır.

Feodale dayanıp feodalizmi tasfiye etmek, emperyalizme açıkça karşı çıkmadan emperyalizme karşı tam bağımsızlık savaşı vermek gibi çelişkili, fakat tarihsel koşulların yarattığı kaçınılmaz durumun olumsuz etkileri, Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki çağdaşlaşma savaşında bütün ağırlığıyla görülecektir. Fakat bu noktaya geçmeden önce, Kurtuluş Savaşımızın yukarıdaki özellikleri kazanmasına yol açan Rumluk ve Ermenilik sorunlarını, Kurtuluş Savaşımızı anlayabilmek için incelemek gereklidir.

III — KURTULUŞ SAVAŞIMIZ AÇISINDAN RUM VE ERMENİ SORUNU

Mustafa Kemal, Ankara'ya ilk gelişinde Ankara eşrafına verdiği söylevde, Rum ve Ermeni sorununu «emperyalist oyunlara kapılma» biçiminde açıklar :

«Memleketimizde yaşayan hıristiyan unsurların başına ne gelmiş ise, kendilerinin yabancı entrikalara kapılarak ve ayrıcalıklarını kötüye kullanarak vahşi biçimde izledikleri ayrılık politikasının sonucudur.»[98]

Gerçekten Anadolu'da ne Rum, ne de Ermeni nüfus çoğunlukta olmadığı gibi, ülkeye yayılmış hayli dağınık bir durumda bulunmaktadır. Anadolu'da bir Ermenistan, bir Pontus ya da İyonya devleti kurmaya kalkışmak demek, Türk ve müslüman çoğunluğu, bir azınlığın boyunduruğuna vermek demektir. Bu da ancak çoğunluğu zorbalıkla yerinden yurdundan etmekle ve kırımlarla gerçekleştirilebilir. Anadolu'da azınlıklar, kendi güçleriyle bunu başarabilecek durumda değillerdir. Bunun başarılmasını kendi güçlerinden değil, emperyalizmden beklerler. Emperyalizm ise, kendi çıkarları uğruna, hıristiyan azınlıkları devlet kurma yolunda cesaretlendirir ve kışkırtır. Bu emperyalist politikanın sonucu, iki taraflı kanlı ve insafsız kırımlar olur.

«PEYGAMBER'İN SARIĞI, PAPA'NIN TÂCINA YEĞDİR!»

İstanbul'a yerleşen Osmanlı Devleti, müslüman olmayan nüfusa karşı bağnaz bir politika izlemek şöyle dursun, geniş bir hoşgörü politikası uygulamıştır. Hıristiyan bağnazlığı yüzünden yahudiler Avrupa'dan kovu-

lunca, tıpta ileriler diye, Osmanlı Devleti yahudilere topraklarını açmıştır. Müslüman olmayan topluluklara, din ve yönetim bakımından geniş özerklik tanınmıştır. En geniş yetkiyle Patrikler, Rum ve Ermeni topluluklarının başına getirilmişlerdir.

Hıristiyan Avrupa'nın hoşgörmezliğinin aksine olarak, İslâm devletinin gösterdiği bu geniş hoşgörüden Voltaire hayranlıkla söz eder :

«Dar çevremizden çıkalım ve dünyamızın öteki yerlerini inceleyelim. Büyük Türk, çeşitli dinden yirmi milleti barış içinde yönetmektedir. İstanbul'da ikiyüzbin Rum, güvenlik içinde yaşamaktadır... Türk yıllıkları, bu dinlerden herhangibirinin kışkırtmış olabileceği hiçbir ayaklanma yazmamaktadır. Filistin'e, İran'a, Tataristan'a gidiniz, oralarda da aynı hoşgörüyü ve huzuru bulacaksınız... Selim zamanında, öteki Sultanların zamanında, özellikle Süleyman zamanında, Türkler, hıristiyanlara savaşta ölçülü olmayı, zaferde de yumuşak davranmayı öğretmişlerdir.»

Türklerin Rumeli'yi kolayca fetihleri ve her yerde hızla genişlemeleri, yalnız dinsel planda değil*, ekonomik planda da yarıköle-serf durumunda bulunan hıristiyan kitlelere daha fazla özgürlük getirmeleriyle gerçekleşmiştir. Türkleri yaradılıştan barbar olmakla suçlayan ünlü Türk düşmanı Mandelstam dahi, Osmanlı yönetiminde Ermenilerin durumunun iyileştiğini kabul eder :

«Fâtih Mehmet, Rumlar gibi Ermenileri de, onlara

---

* Toynbee, 1453 İstanbul kuşatması sırasında Bizanslı ileri gelen bir kişinin **«Papa'nın tâcına, Peygamber'in sarığını yeğ tutarız»** dediğini yazar. Doğu ve Batı hıristiyanları arasında haçlı seferleri günlerinde kurulan ilk ilişki, Toynbee'ye göre, Doğu hıristiyanlarının Batı hıristiyanlarından nefret etmelerine yol açmıştır: «Doğulu hıristiyanlar, o zaman Batılıları yaman fâtihler, hıristiyanlığın kendilerine göre biçimini ve âyinlerini yaymaya çalışan hiçbir hoşgörüye sâhip olmayan propagandacılar, siyasal yöneticiler ve hepsinden daha ezici olan ticarî amaçlar için politikayı sömürenler olarak tanımışlardır». (Arnold J. Tonybee, Türkiye, s. 49-50)

esas itibariyle dinsel alanda ayrı bir kişilik vererek, 1462 yılında 'millet' olarak düzenledi. Bu milletin başına İstanbul'da oturan bir Patrik getirildi. Doğu bölgelerinde de, 1514'ten beri üçyüz yıldır feodal Kürt beylerinin boyunduruğu altında bulunan Ermenilerin durumu, daha önceki üçyüz yıla göre daha az kötü idi. Osmanlı'dan önceki üçyüz yıl, Selçuklar, Moğollar, Karakoyunlular ve İranlıların yönetiminde kanlı anarşi dönemi olmuştur. XIX. Yüzyılın başında Sultan İkinci Mahmut, Kürt feodalizmini geniş ölçüde yok etmiş ve merkezî devleti güçlendirmiştir. Türk memurları, Ermeni reayayı kuşkusuz sevmemekle birlikte, disiplinsiz Kürtten de aynı ölçüde hoşlanmadığı için, her ikisine de eşit davranmaya çalışmıştır. Ve aynı zamanda Ermeni milletinin ekonomik ve entellektüel yeniden doğuşu (rönesans) başlamıştır.»[99]

Fransa'nın Van Konsolosu Zarzecki de ilginç incelemesinde Doğudaki Ermeni köylüsünün durumunu şöyle değerlendirir :

«Üstünlüğü gittikçe artan müslüman halklar arasında V. Yüzyılda hıristiyan olan küçük Ermeni halkının tek başına kalışı nedeniyle, biribirlerini izleyen müslüman fâtihler, Ermenilere daha aşağı bir ırk gözüyle bakmışlardır. Müslümanlığı benimseyen Kürtler ise, bu fâtihler tarafından iyi gözle görülmüş ve onların Ermeniler üzerinde üstünlük kurmaları doğal olarak teşvik edilmiştir. Bununla birlikte, Kürt bey ve ağaları, tarlalarını işlemek, ya da öteki işlerini gördürmek için yararlandıkları Ermenilere belli bir iyilikle davranmışlardır. Kürt bey ve ağaları, köylerini yağma edip geçici bir kazanç sağlamak, ya da kendi buyruklarına almak amacıyla öteki feodal Kürt beylerinin giriştikleri zorbalıklardan Ermenileri korumuşlardır. Bu dönemde, bâzı Kürtler Ermenilere saldırdı, onları hırpaladı ve soydu diye Kürt aşiretlerinin biribirleriyle savaşmaları sık sık görülmüştür. Kısaca, Kürt ve Ermeni *ilişkileri senyör-serf ilişkileridir : Ermeniler çalışmakta, Kürtler ise onları korumaktadır.* Yüzyıllar boyunca bu duruma alışan

Ermeniler, durumun başka türlü olabileceğini akıllarından bile geçirmedikleri için, hallerinden şikâyetçi olmamışlardır. Zâten maddî bakımdan çok mutsuz durumda değillerdir : Kürt ağalarına belli ödemeleri yaptıktan sonra, yaşamak için ellerinde yeteri kadar kalmaktadır. Bu dönemin sonlarına doğru, özellikle Osman Paşa'nın Van seferinden sonra, hükümetin gücü Kürt şeflerinin, daha doğrusu derebeylerin aleyhine olarak arttığından, Kürtlerin Ermenilere karşı durumu zayıflamıştır. Kürtler, Ermenilerden isteklerinde daha yumuşak davranmışlardır. Ermenilerin ülkeyi yöneten Türk paşalarına sızlanmalarını önleme kaygısıyla, Kürt beyleri, Ermenileri çalıştırmak ve onları başka aşiretlere karşı korumaya devam etmekle birlikte, onları hoş tutmuşlardır. *Ermeniler yararına bu yeni durum, Tanzimat'ın ilânıyla, daha da Ermenilerin yararına olmuştur. Ermenilerin çoğu zenginleşmişler, büyük tarlalar almışlardır. Hatta bu tarlaların çoğu, fakir Kürt reaya tarafından işlenmiştir.* Kürt reaya ile Ermeniler arasında ilişkiler her zaman iyi olmuştur.»[100]

DEVLET BATIYOR, RUM VE ERMENİ YÜKSELİYOR...

Gerçekten daha XVI. ve XVII. Yüzyılda ticaret kapitalizmi aşamasında Avrupa'nın büyük keşifler, sömürge talanı yoluyla üstünlük sağlaması ve Asya ticaret yolunu Akdeniz'den Okyanuslara taşıması yüzünden Osmanlı Devleti'nin bunalıma düşmesi, Rum ve Ermeninin şansı olmuştur. Avrupa üstünlüğü ve baskısı altında başlayan Avrupa ile yeni ve daha sıkı ilişkilerde ve «devleti kurtarma» kaygısıyla gelişigüzel girişilen modernleşme çabalarında, Avrupa dillerini öğrenen Rum ve Ermenileri, devletin en üst kademelerinde çok daha geniş ölçüde kullanma zorunluluğu doğmuştur. Avrupa kapitalistleri de gelişen ticaret ilişkilerinde, aracı olarak, ticaret, bankacılık ve gemicilik alanlarında zâten bir varlık gösteren Rum ve Ermenilere dayan-

mışlardır. Avrupa kapitalizmi, ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçtiği ve tekelci kapitalizm aşamasına yöneldiği ölçüde, Rum ve Ermenilerin Türkiye'deki ekonomik gücü artmıştır. Avrupa emperyalizminin politik müdahaleleriyle, Rum ve Ermenilerin ekonomik gücü kadar, politik mevkii de sağlamlaşmıştır.

AYVALIK BURJUVAZİSİ...

Toynbee Anadolu'da XVIII. Yüzyılda Rumların yükselişini, Ayvalık örneğini vererek çarpıcı bir biçimde anlatır :

«XVIII. Yüzyılın son yirmibeş yılında, Batı etkisi altında, eski Helenleşme sürecini birçok noktada andırır biçimde Ege'de bir modern Yunan canlanması görülmüştür.

Modern hareket, eskisi gibi kolon (göçmen) yerleştirilmesiyle başlamıştır. Bunun en iyi örneği, Ayvalık'a yerleşmedir. Görünüşe göre, Ayvalık'ta doğup büyümüş bir papazın Istanbul resmî çevrelerinde göze girmesi gibi bir raslantı sonucu, kimsenin bilmediği ufak bir hıristiyan köyü birkaç yıl içinde doruğa yükselmiştir. Hakkında birçok hikâye uydurulan hizmetlerine karşılık bu papaz, 1773 yılına doğru Sultan'dan bir ferman elde etmiştir. Bu fermana göre, papazın doğduğu köyün sınırları içinde, hiçbir müslüman oturmayacaktır. Modern Yunanlılara bu, bir araziye dayalı olarak verilen ilk kendi kendine yönetim olanağı idi. Rumlar, bir Batı kavramı olan politik milliyetçiliğin daha o günlerde havada olduğunu gösteren bir istekle, bu fırsatı değerlendirmişlerdir. Arazi ufak bulunmakla birlikte, özellikle verimli olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki kısımlarından, özellikle Ege Adaları'ndan ve Mora'dan Rum kolonları almışlar ve mevcut nüfusta 'Akdeniz' tipinin üstünlüğünü sağlamışlardır. Kayalık arazi, entansif biçimde zeytin yetiştirilmesinde kullanılmıştır. Zeytinyağ ve sabun ihracı yoluyla Batı ile ekonomik ilişkiler kurulmuştur. Yunan İhtilâli'inin patlak verdiği

1821 yılında, Ayvalık ve bağlı köylerde Rum nüfusu 30 bine yükselmiştir. Ayvalık'ta 40 yağ değirmeni, 30 sabun atölyesi, iki hastahane ve bir akademi vardı...

Aynı zamanda Ege'de, özellikle İzmir'den ışın gibi yayılan ticaret yolları boyunca içeriye doğru bir kolon yerleşmesi görülmüştür. Rumlar, İzmir'in ticarî hinterlandının genişlemesinden bir raslantıyla yararlanmışlardır. XVI. Yüzyıldan itibaren modern Batı tüccar topluluklarının İzmir'e gelmesi ve şehirde iş hayatını başlatmasıyla, İzmir'in ticarî hinterlandı genişlemekte devam etmiştir. Batı girişimi, İzmir'de artan miktarda nüfusun ekmeğini kazanma olanağını getirmiştir. Yeni gelenlerin çoğunu Rumlar teşkil etmiştir. Bunlar genellikle kâtip, ya da dükkân sâhibi olarak işe başlamışlar, birçok durumlarda Batı çapında tüccar düzeyine yükselmişlerdir. *Kırım Savaşı'ndan sonra İzmir hinterlandında Fransız ve İngiliz demiryollarının inşasıyla, Rum göçü ve yerleşmesi özellikle önem kazanmıştır. Bunlar demiryolcu, İzmir firmalarının ajanları, yöresel tüccar ve dükkân sahibi olarak içerilere yerleşmişler* ve kârlarını toprağa yatırma eğilimi göstermişlerdir. Rum ağalarının eline çiftlikler geçtikçe, buraları özellikle zeytincilik ve Avrupa Yunanistanı ile Adalar köylülerinin beceri sâhibi oldukları tarım biçimlerinde, doğal olarak Rum tarım işçilerini çekmiştir.

Kula'da karma nüfus içinde, hıristiyan unsurun yarısı kadarı, ilk Ortaçağ Rum nüfusunun Türkleşmiş torunlarıdır, fakat öteki yarısı Sisam ve öteki adalardan son zamanlarda gelen göçmenlerdir. 1919 felâketinden önce Aydın'da dükkân sâhibi, tüccar, işadamı, imalâtçı, serbest meslek sâhibi, arazi sâhibi 12 bin kişiyi barındıran yeni kurulmuş bir Rum mahallesi var idi. Salihli gibi daha ufak çaptaki iç merkezlerde benzer Rum yerleşmeleri görülmekteydi*...

* Ege'de Tanzimat'la başlayan bu Rum yerleşmesi hakkında 57. Tümen Komutanı Şefik Aker'in kitabında ilginç bilgiler vardır. Aker, 1909 yılında Ezine'de 75 yaşındaki Hacı Arif Ağa'-

KALBİ RUM, DİLİ TÜRK...

Kolon yerleşmesi, Türkleşmiş yerli hıristiyanlar arasında Yunan dilinin canlanmasıyla birlikte gitmiştir. Nazilli kasabasından yeni dönen bir Yunan subayı 1921 kışında bana anlattı ki, kasabada görüştüğü hıristiyan ileri gelenlerden biri, onunla millî dille konuşmadığı için büyük üzüntü göstermiş, sonunda elini kalbine koyarak tercümana şöyle konuşmuştur: 'Ona söyle: Dilim Türkçeyse de kalbim Yunandır'. Bu hıristiyan ileri gelenlerinin daha çalışkan dindaşları ise, kalp-

---

dan dinlediklerini şöyle yazar: Kırım Savaşı'na kadar, «Ezine'de tek bir Rum, tek bir Ermeni ve hatta yahudi yoktu. Bu savaştan sonra bilmem ne oldu. Önce üç Rum geldi. Hükümet bunları çok korudu. Bunların arkasından Rumlar geldikçe geldi, yerleşti. İhtiyarlar bu Rumların gelip yerleşmesini tehlikeli görüyorlardı, yakınıyorlardı. Fakat Hükümet, bu hıristiyanları sıkı koruyordu.» Bunun sonucu, 1909'da Ezine'de Rum nüfusu 380 haneye yükselir. Rum mahallesinde yıkılmış câmi harabesi bile vardır. Aker, şöyle devam eder: «Bütün köylerde çoğalan Rumlar, Adalardan, Yanya'dan, Yunan'dan gelmiş, Tanzimatçılığın koruyuculuğu altında gittikçe çoğalmakta devam etmiş bulunuyorlardı. Edremit ve Ayvalık ilçelerinde daha acıklı gerçeklerle karşılaştım. Edremit'teki ihtiyarlardan yaptığım soruşturmada Sivastapol savaşı zamanlarında Edremit'te Midilli'li yalnız iki Rum varmış. Birisi bilmem hangi ağaların, beylerin hizmetkârı imiş. Fakat 1909 yılında Edremit'te 1500 haneyi aşkın Rum vardı... **Edremit köylerinde vaktiyle bir tek Rum yokken uğursuz Tanzimat-ı Hayriye sâyesinde Rumlar, Türklere göre Edremit kıyı köylerinde çoğunluğu sağlamışlardır. Kiliseler, okullar yapmışlar, Türklerin sözü geçer kişilerini eşkiyalıkla kaçırmışlardır.**» (Şefik Aker, Aydın Millî Cidali, cilt I, s. 66).

1803 yılında toplam 100 bin nüfuslu İzmir'de nüfusun yüzde 30'u Rum, yüzde 60'ı Türktür. 1910 yılında 225 binlik İzmir'de Rum nüfusu yüzde 50'yi bulmaktadır.

Bu Tanzimat politikası, Türkiye'yi Avrupa Ortak Pazarı'na açan 1838 Ticaret Anlaşması zihniyetine uygundur. Nitekim Tanzimat'ın Batılılaşmış büyük devlet adamlarından sayılan Sadrâzam Âli Paşa, 1869 yılında şu öneride bulunur: «Kapılarımızı açmalı ve Türkiye'ye seçme yabancı göçmen getirmeye bakmalıyız. Bunlardan bir tehlike gelmez, reforma ve gelişmeye kavuşmamıza yardım ederler.»

lerinin dilini, dillerine öğretmeye koyulmuşlardır. Onlar bu çabalarında, yalnız dillerini getirmeyip dillerini yayma amacıyla okullar kurmaya yönelen Rum göçmenlerden yardım görmüşlerdir.

Zeytinlikler meyva vermeye başlar başlamaz, Ayvalıklılar, yalnızca ilk öğretimle yetinmediler. Osmanlı Hükümeti'nin izniyle 1800 - 1803 yıllarında akademilerini açtılar...

Eğitime ilgi, ekonomik refahla elele gitmiştir. XX. Yüzyılın başından itibaren, Yunan Krallığı'nın da öğretmen ve destek sağlamasıyla, Yunan dilinin canlanması, Karaman ve Kayseri bölgesinde uzak hıristiyan azınlıkları arasında da görülmüştür...

Bu ekonomik ve kültürel canlanışın siyasal plânda ifadesi, Yunan Krallığı ile birlik duygusudur ve bu duyguyu bir olguya dönüştürme duygusudur. Siyasal milliyetçilik bana 1921'de Ayvalık'ta en güçlü gözükmüştür. Ayvalık tam dışa bağımlıdır, para bile Yunan parasıdır...

İzmir'de de Yunan millî duygusu, doğaldır ki, güçlüdür... İzmir'deki Rumların çoğu Yunan uyrukludur. Bununla birlikte, İzmir'deki bütün işadamları topluluğu gibi Rumların refahı da İzmir hinterlandıyla ekonomik kucaklaşmayı sürdürmeye ve geliştirmeye bağlıdır. Bu bakımdan Ayvalık ve İzmir arasında daha büyük bir karşıtlık olamaz. *İzmir, kendi kendine yeten bir topluluk değildir. Orada refahın köklerinin Anadolu topraklarının derinliklerinde yattığının bilinciyle yaşanır...*»[101]

EMPERYALİZMİN HİZMETİNDE KOMPRADOR BİR YUNAN BURJUVAZİSİ GELİŞİYOR...

Böylece Anadolu'da Rum refahı, Yunan Krallığı'na bağlı olarak, bir Rum milliyetçiliğiyle birlikte gelişir. Fakat bu gelişmede emperyalizmin rolü büyüktür. Esasen Byron ve Shelley'in Helenizmi canlandırma türküle-

riyle girişilen Yunan bağımsızlık mücadelesi, emperyalizmin koltuğu altında yürütülmüştür. Kuşkusuz Balkanlarda Sırpların, Bulgarların, Rumların vb. nüfusça toplu bulundukları ve çoğunlukta oldukları yerlerde, kapitalizmin gelişmesi ve burjuvazinin yükselmesiyle birlikte millî devletlerin ergeç kurulması kaçınılmazdır. Bununla birlikte, Yunan Devleti, Avrupa emperyalizmine karşı bir mücadeleyle değil, tam aksine Avrupa emperyalizmine dayanarak kurulmuştur. Emperyalizme karşıt değil, emperyalizmden yana bir millî devlettir.

Yunanlılar, 1821'de bağımsızlık savaşını başlattıklarında İngiltere, Rusya ve Fransa karşımıza çıkmışlar, Osmanlı ve Mısır donanmasını Navarin'de yakarak, Osmanlı'nın savaş gücünü kırmışlardır. Üç devlet, 1830 Şubatında Londra'da bir protokol imzalayarak, «*Yunanistan bağımsız bir devlet olacaktır ve tam bağımsızlığa ilişkin politik, ekonomik ve ticarî bütün haklardan tam yararlanacaktır*» kararını almışlar ve bu bağımsızlığı zorla gerçekleştirmişlerdir. Millî Misak'la Türkiye tam bağımsızlık isteyince, «ne küstahlık» diye karşımıza dikilen İngiltere, Yunanistan'a zorla tam bağımsızlık almıştır. Aslında Osmanlı'ya karşı tam olan Yunan bağımsızlığı, Avrupa kapitalizmine tam bağımlıdır. Rusya ile çetin bir rekabette bulunan İngiltere, Balkanlardaki Slav ve Rus ilerlemesi olasılığına karşı, Yunan bağımsızlığını desteklemiştir. Tanzimat'ın mimarı Büyük Reşit Paşa'nın önünde terlediği İngiltere Büyükelçisi Lord Startford Canning, Yunan yanlısı tarihçi Driault'nun yazdığına göre, Rusya'ya karşı bir duvar teşkil etmek için Yunanistan'da İngiliz nüfuzunu yerleştirmeyi en uygun yol bulmuştur.[102]

Gerçekten Yunan burujvazisi, İngiltere'nin bir aracısı olarak gelişecektir. Dimitri Kitsikis, Yunan burjuvazisinin İngiltere ve Fransa'ya bağlılığını şöyle belirtir :

«Özgür Yunan buruvajzisi 1800 - 1890 arasında belirdi... Yunan burjuvazisi, büyük çoğunluğu ile ve çıkar birliği bakımından Fransız ve İngiliz burjuvazisine

bağlıydı. Ayrıca Yunanistan dışında, Fransa'da, İngiltere'de, Hindistan ve Mısır gibi Büyük Britanya sömürgelerinde, Afrika'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve bütün dünyada yerleşmiş pek çok Yunan işadamı vardı. Bu duruma Yunanistan'a yatırılmış olan İngiliz ve Fransız sermayesinin varlığı da eklenince, Venizelos'un neden daima İngiltere'den yana olduğu ve neden Merkez Devletleri'ne (Almanya - Avusturya) karşı İtilâf Devletleri'ni tutmakta hiç duraksama göstermediği daha iyi anlaşılır.»[103]

Toynbee de bu içiçeliği şöyle açıklar :

«Yunanistan, Batı ile öteki Yakın Doğu komşularının olduğundan daha yakındır. Batı eğitimi, oraya daha çok girmiştir. Ekonomik bakımdan Batı ülkeleriyle ticarete komşularından daha çok bağımlıdır. Batı Avrupa ve ABD'nin Londra, Paris, Viyana, Manchester, Liverpool, Marsilya, Triyeste, New York, Şikago, San Fransisco gibi ticarî ve sosyal merkezlerinde Yunan kolonileri vardır. Birçok aile, nesiller boyu Batıda yaşamış, Batılı ailelerle evlenmiş ve Batı uyrukluğuna geçmiştir. Çocuklarını, vatandaşlığına geçtikleri Batı ülkelerinin en iyi okullarına göndermişlerdir. Bunlar anavatana geleneksel bağlılık dışında her bakımdan birer İngiliz, Fransız, Avusturyalı, ya da Amerikalı olmuşlardır. Batı'da, Yunanistan'a karşı milletlerarası durumu etkileyecek biçimde çok yaygın bir sempati bulunduğundan dışarıdaki Yunanlıların Yunanistan'a bağlılıkları, Batı uyruklu oluşlarıyla hiç çatışmamıştır. Tam aksine, hem Yunanistan'a bağlı, hem de Batı ülkeleri vatandaşı olma durumunun talihli bir birleşmesi, dışarıdaki — her ikisi de çok sayıdaki — zengin ve aydın Yunanlılara Batı işadamlarının, Batı politikacılarının, Batı sanatçılarının... Batı basınının kulağını yakalama olanağını vermiştir*.»[104]

---

* Muğlalı bir Rum olan silâh kralı Sir Basil Zaharof, Lloyd George ve Clemenceau üzerinde tam bir etki kurmuştur. İzmir'e Yunan çıkartılmasında etkili olmuştur. Türk - Yunan savaşında 10 milyon dolar harcadığı ileri sürülür. Yunanistan'a bir

Batıdaki Rumlar gibi, Doğudaki Ermeniler de İngiliz ve Fransız kapitalizminin gelişmesi için destek olurlar. 1840 yılından itibaren İngiltere'de Manchester'e yerleşen Ermeniler, İngiliz tezgâhlarının dokuduğu pamuklu kumaşların İran ile Orta Asya'ya gönderilmesine aracılık yaparlar. Küçük Asya'da Yunanlılar deniz ticaretinde üstünlük gösterirken, Ermeniler kara ticaretinde başarı sağlarlar. XVIII. Yüzyılda Batı belgeleri, Ermenileri şöyle değerlendirmektedir :

«Ermeni milleti, en kalabalık, en zengin ve akıllı millettir. Çalışkan, yorulmak bilmez, azla yetinir, yerde çamurda yatmaktan sakınmaz, en ağır işlerden kaçmaz. Hemen de bütün kervanların en kalabalık unsurunu teşkil eden zengin tüccarlık, ya da at canbazlığı ve iç ticaret ile İran ve Hint ticaretinin en önemli kısmını elinde tutuyor. Sarraf, ya da para bozdurulan kimselerin çoğu Ermenidir. Büyük servetleri de bundandır. Bu sarraflar, memleketin bankerleri durumundadırlar. Aynı zamanda kambiyo aajnlarıdırlar da. Türklere verdikleri borç paralardan yüzde 24'ten yüzde 30'a kadar değişen bir faiz alırlar. Bu işten büyük bir dünyalık yapanları çoktur. İçlerinden İtalya ve Venedik ticareti yapanlar var. Birçokları da mücevher tüccarlığı ile uğraşıyor. Kuyumcu ve mücevhercilerin çoğu bu millettendir.»[105]

TANZİMAT REFORMCULUĞU, RUM VE ERMENİ REFORMCULUĞU DEMEKTİR...

Tekelciliğe doğru yol alan Avrupa kapitalizmi, emperyalist gelişmesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu iki yükselen hıristiyan unsurunu aracı olarak kullanır. Tanzimat ve Tanzimat'ı izleyen reform programları,

---

kruvazör armağan eden Averof da bir Osmanlı Rumudur... Bu arada oğlunun Cumhuriyet Türkiyesinin Londra'da fahrî temsilcisi olmasından övündüğümüz, İttihatçıların Tanzimat kafalı Maliye Bakanı Câvit Bey'in çok yakını ve Musul petrollerinin «Yüzde beş»çisi Ermeni Gülbenkyan'ı hatırlatalım. Yine Türkiye Rumlarından Onasis ve benzerlerini unutmıyalım.

esas itibariyle, Rum ve Ermeni yararına reform demektir. «Makedonya'da reform», «Ermenistan'da reform» diye Büyük Devletlerce empoze edilen, onların müdahaleleriyle yürütülen ve çeşitli özerklik formülleriyle İmparatorluğu parçalanmaya götüren bu reform, ya da ıslahat programları, Osmanlı İmparatorluğu çökene kadar sürer*.

* Reform, yüz yıla yakın bir süre yabancı devlet müdahelesi, Rum ve Ermeniye ayrıcalık ve özerklik anlamına geldiği halde, reform sözünün çekiciliğini hâlâ sürdürmesi ilginçtir... Tanzimat ve reformculuk, Batılılaşma diye bir kısım aydınlarca hâlâ övüldüğüne göre, onlara Atatürk'ün değerlendirmesini hatırlatmak gereklidir. Atatürk, şöyle konuşur: «Size bir tablo yapacağım. Sultan Mahmud-u Adlî döneminde ve ondan sonra Abdülmecit zamanında belki Reşit Paşaların teşvikiyle, daha doğrusu ülkede isyan ocağını körüklemekte olan müslüman olmayan unsurları hoşnut etmek zorunluluğundan, bunların hoşnut edilmesini isteyen Avrupa'nın ve Batının karşısında birşey yapmak gerekti. Gülhane Hatt-ı Hümayun'u meydana çıktı... Kırım'da, Paris'te barış sonucunda tekrar bir reform programı yapmak gerekti... Bu da yabancı istekleri gidermedi. Ondan sonra Sultan Aziz zamanında Âli ve Fuad Paşaların himmetiyle bâzı adlî reform yapıldı. Fakat olumlu sonuç yoktu. Bunu sağlama amacıyla bir Ferman-ı Hümayun daha çıktı. İşte bu Ferman-ı Hümayun'da bir Meclis söz konusu oldu. Fakat bu Meclis, söz konusu reformu izleme ve denetleme hizmetiyle görevlendirildi. Avrupalılar, bu Meclis'in islâm ve hıristiyan üyeden kurulu olmasını istediler... İçte isyan, dışarıdan baskı devam ediyordu. İşte o zaman bâzı hamiyet sâhipleri, milletin yaşamsal esenliğini sağlayacak bir kanun isteğine kıyam cür'etinde bulundular ve en sonunda Saray'a hücum ettiler. Sultan Aziz'in intiharı üzerine Sultan Murat geçti. O da iki üç günde çıldırdı. Ondan sonra Sultan Hamit tahta geçti. Sultan Hamit tahta geçtiği zaman Avrupalılar, Bosna ve Hersek memleketlerini ele geçirmek, reformun kesinlikle iki ay içinde uygulanmasını sağlamak için baskılarda bulunmaya koyuldular. Artık Avrupalılar bu Osmanlı Devleti'nin başlı başına kendisini yönetme gücünden yoksun sayılması gerektiğini ve bu nedenle vesayet altına alınmasının zorunlu olduğunu kesin bir dille bildirdiler!.. İşte o zaman Efendiler, bir Paşanın başkanlığında üçü hıristiyan olmak üzere onaltı memur, on ulema ve iki askerden bir kurul Bâbıâli'de toplandı (elindeki Anayasa'yı göstererek), bu kitabı yazdı... Efendiler, bu kitap düş-

Atatürk, «*Ermeni milletinin gerçek çıkarlarından çok, cihan kapitalistlerinin ekonomik çıkarlarına göre çözülmek istenilen sorun*»[106] diyerek, bu reform hikâyesini gerçek boyutlarına indirger.

Bu hikâye, İngiltere ve «Büyük» Reşit Paşa tarafından Türkiye'yi kalkındıracak bir ekonomik reform diye sunulan 1838 Ticaret Anlaşması'nın İngiltere ile imzalanmasıyla başlar. Anlaşma, Avrupa'ya kapitülasyonların çok ötesinde ekonomik ayrıcalıklar sağlar ve ülkeyi Avrupa'nın ortak pazarı yapar*. İngiliz ve Fransız firmalarının aracı olarak kullandıkları Rum ve Ermenilere de yabancı kapitalistler gibi ayrıcalıklar tanır. Sakızlı Ohanes Paşa ile Portakal Mikael Paşa gibi, Batı tipi okullarımızda ekonomi okutmaya koyulan azınlık paşaları da serbest ticaretin erdemlerini göklere çıkartarak bu gidişe alkış tutarlar.

«Türkiye'nin Düzeni» kitabında uzun uzun anlatılan bu Ticaret Anlaşması, Tanzimat Fermanı ile birlikte gider. Fermanın gerçek amacı, kapitalist girişime ve

---

manlarımızı geçici olsun hoşnut etmek amacını gözetmiş bir kitaptır... Bu nedenle bu kitapla (Anayasa) millet arasında ne ilgi ve ilişki vardır? Efendiler! Bu kitap, üstündeki ünvan ile milleti yıllarca aldatan ve aldattıkça çöküntü çıkmaz yoluna götüren kitaptan başka birşey değildir. (Paçavra sesleri). Bir paçavradır Efendiler... (Alkışlar)

Tunalı Hilmi Bey — Kundak desek daha iyi olur.» (Atatürk'ün 1 Aralık 1921 tarihli Meclis konuşması).

* Alman yazar Steinhaus, İngiltere'nin zorlamasıyla girişilen Tanzimat reformlarının ekonomik nedenini şöyle açıklar: «Tüccarlar yaşamlarını ve varlıklarını liman kentleri dışında da güven altına alabilecek bir hukuk düzeninden yanaydılar. Bu konuda uzun süredir büyük ekonomik çıkarlar söz konusuydu. Örneğin, 1825-1852 arasında İngiltere'nin Türkiye'ye ihracatı 1,1 milyon sterlinden 8,5 milyon sterline çıkmakta, Fransa, Rusya ve İtalya'ya yaptığı toplam ihracatı çok aşmaktaydı. Aynı dönemde Türk - İngiliz dış ticaret farkı, İngiltere lehine yüzbin sterlin açıktan 6,2 milyon sterlin fazlaya yükselmişti. (Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, s. 189)

bu girişimin aracısı hıristiyan unsurlara güvenlik ve ayrıcalık sağlamaktır. Tanzimat'ın ilk ilginç uygulaması Doğuda Kürt aşiretlerine karşı, Alman subayı Moltke' nin de katılmasıyla girişilen seferlerde görülür.

İngiltere, daha önce de belirttiğimiz üzere, İran ve Orta Asya ticaretinde Ermenilere dayanmıştır. Aynı zamanda Rusya ile sert bir rekabet içinde olduğundan, Doğuda hıristiyan unsurları Rusya'ya karşı kazanmak ve güçlendirmek kararındadır. Bu nedenle, Tanzimat'ın Doğu illerine götürülmesini, Ermeni ve Nasturîlerin korunmasını, Kürt aşiretlerinin disiplin altına alınmasını ister. Fransızlar da Geldanîlerin koruyuculuğunu yüklenirler.

Bâbıâli'nin 1842 tarihli bir yazısı, bâzı devlet adamlarının bu koruyuculuğun ne anlama geldiğini bildiklerini göstermektedir. Yazıda şu uyarı yer alır :

«Nasturîler biçimsel olarak Osmanlı Devleti'nin reayası kalacak ve mânen İngiltere'nin sâhipliği altında bulunacaktır... Nasturîleri İngilizler, Geldanî takımını da kolaylıkla Fransızlar diledikleri amaca yönelteceklerdir.»[107]

TANZİMAT, KÜRT AŞİRETLERİNE ERMENİ ÜSTÜNLÜĞÜNÜ KABUL ETTİRMEKLE BAŞLADI...

Bu kuşkuya rağmen, İngilizlerin de istekleriyle, Kürt beylerini disiplin altına almak için askerî harekât başlar. Önce Cizre'de Cizreli Sait Bey dize getirilir. Garzanlılara karşı askerî harekete girişilir.

1843 yılında Kürt beylerinden Bedirhan, Hakkâri bölgesindeki Nasturîlere karşı kanlı bir yağma ve kırıma girişir. Patrik'in anası öldürülür. Patrik, İngiliz Konsolosuna sığınır. Nasturîlerin Tiyat ve Tuhup aşiretleri ezilir. Bunun üzerine Bedirhan'a karşı sefer hazırlıklarına başlanır. Askerî hazırlıkları öğrenen Bedirhan, aşağıdan alır, devlete bağlılığını sunar ve hatta

1846'da Bağdad'daki İngiliz Konsolosuna Şeyh Yusuf aracılığıyla bir taahhütname yollar. Buna göre :

«— Konsolos, güvenlik ve esenlikle gidip döneceğine kefil olursa, Bedirhan Bey Istanbul'a gidecektir.

— Hakkâri ilçelerine, (Nasturî) Tiyar ve Tuhup aşiretlerine bir daha karışmayacaktır.

— Marşemun'u (Patrik) Nasturîlerin patriği olarak kabul edecek, onun işlerine hiçbir biçimde karışmayacaktır.

— Müslüman ve hıristiyanları bir tutup, haklarında eşit tutum uygulayacaktır.»

Konsolos, taahhütnameyi Istanbul'daki İngiltere Büyükelçisine yollar. Elçi, Bâbıâli'ye sunar. Fakat İngilizlerin Bedirhan'a güvenmedikleri anlaşılmaktadır. Hatta İngilizler, Bedirhan'a yumuşak davranıyor diye Osmanlı Devleti'ni kınarlar, Bedirhan ve öteki beylerin yeni kırımlara girişeceklerini ileri sürerler. Nitekim Musul'daki İngiliz Konsolosu 19 Eylül 1846'da şöyle yazar:

«Önceden Hakkâri Beyi Nurullah'a bağlı iken, sonradan onun tarafından Bedirhan Bey'e bırakılan Tuhup Nasturîlerinin Tiyar olayından daha şiddetli biçimde kırıma uğrayacaklarını haber veriyorum...

Bu kez, çevredeki beylerin tümü müttefik bulunmakla, Nasturîlere karşı tasarlanan saldırı, öncekilerden daha önemli olacaktır. Saldırıya katılacak beylerin başlıcaları Bedirhan, Nurullah ve Abdüssamet beylerdir. Kürt beyleri aralarında anlaşamazlarda, kendilerine göre evliyadan sayılan Musullu Şeyh Muhammed ve Zoholu Şeyh Yusuf, bütün Kürtlere aralarındaki geçimsizliği unutarak, hıristiyanları yok etmek için Bedirhan Bey etrafında toplanmalarını, sonra yine kendi dâvalarına bakmalarını öğütlemiştir...

Bâbıâli, Bedirhan Bey'in kuruntuya dayanan kudret ve kuvvetine aldanarak kendisine hoşgörü ile davranmaktadır. Bedirhan Bey'in karşıt ve düşmanı pek çoktur. Şeyhler buradan uzaklaştırılır, Bünyaniş, Zibari

ve öteki Kürt aşiretleri hükümetçe ele alınırsa, bunlar Bedirhan Bey'i bu dağlardan pek çabuk kaçırırlar. Tuhup, Cilo ve Baz Nasturîlerinin elinde birkaç bin tüfek vardır. Bu cezalandırma hareketinde, onlardan da yararlanılabilir.»[108]

İngiliz Konsolosunu Musul'daki Fransız Konsolosu tamamlar. Ertesi gün Istanbul'daki Elçiye şöyle yazar :

«Bâbıâli... birkaç yıldır Kürt âsilerini terbiye etmeye çalışırken hepsinin kuvvetlisi olan Bedirhan Bey hakkında hâlâ bir tedbire başvurulmaması gariptir...

İsmail Paşa'nın yönetiminde tasarlanan hareketin, Bedirhan Bey'i de kapsamı içine almasını isterim...»

Bu yazı üzerine Istanbul'daki Fransız Elçisi, Baştercüman aracılığıyla, Osmanlı Dışişleri Bakanına azarlar tonda bir mesaj yollar :

«1846 yılının kötülükleri, 1843 yılındakileri geçmiştir... Bedirhan'ın ortada durması, Devlet için bir utanç nedenidir... Artık onun kirli vücudundan Kürdistan'ı temizlemek gerekmektedir.»

Osman Paşa Ordusu, büyük kuvvetle harekete geçer. Bir savaşta Bedirhan'ın kayınpederi Han Mahmut yenik düşer ve kaçar. Bedirhan'ın çevresinde birçok aşiret Hükümete eğilim gösterir. Van'a gelen Han Mahmut, Van'da kuvvet toplar. İngilizlerin Erzurum Konsolosu, Van'da harekete geçilmesini ister :

«Istanbul'dan bir miktar asker gönderileceği halkın ağzında dolaşmaktadır. Alınan tedbirler çok ılımlıdır. Bu eyaletten toplanan askerlere güvenilemez. Van'da çıkan isyanın genişlemesi, bu konudaki ihmal ve ilgisizlikten ileri gelmiştir.»[109]

İngiliz Konsolosu, başka bir yazısında da Han Mahmut'a katılacağından kuşkulanılan Kürt ileri gelenlerinden Muş Vâlisi Şerif Paşa'dan Tanzimat'ı uygulamıyor diye yakınır :

«*Salt özel çıkarına bakarak Tanzimat'ı istediği yerlerde uygulamakta ve kurmakta, işine gelmeyen yer-*

lerde Tanzimat-ı Hayriye'yi uygulamaktan bütün bütün vazgeçmektedir... Herkes ticaretin kazançlarından yoksundur. Kişisel güvenlik büsbütün kalkmıştır.»[110]

İngiltere ve Fransa'dan gelen bu ağır baskılar üzerine Van alınır. Osman Paşa, «*Van Sancağının Tanzimat-ı Hayriye'ye katıldığını*» Bâbıâli'ye bildirir. Oruh kalesine çekilen Bedirhan Bey de teslim olur. Bedirhan Girit'e, Han Mahmut Rusçuk'a sürülür.

İngiltere Büyükelçisi, 26 Temmuz 1847'de Dışişleri Bakanlığına yazdığı yazıda, bölgeye Tanzimat'ın girmesinden duyduğu sevinci belirtir :

«Hıristiyan ve günahsız ölülerin öcü alınmıştır*...»

Büyükelçi, «Yakında muazzam Osmanlı Devleti'nde âyin ve mezhep maddeleriyle ilgili olan bütün ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasıyla, Sultan Hazretleri, yalnız inançları bakımından biribirlerinden ayrı olup yoksa Saltanat'a karşı bağlılık ve dürütlükte eşit olan çeşitli unsurlardan kurulu büyük bir milletin Padişahı bulunacaklarında kuşkusu olmadığını» bildirir.

---

* Tanzimat günlerinde İngiliz emperyalizminin ezilmesini istediği Bedirhan ailesinin bâzı bireyleri Mondros Mütarekesi günlerinde İngiltere'nin hizmetinde, Türk milliyetçi hareketini ezmek için kullanılmak istenmiştir. Sıvas Kongresi'ni ezmek ve Mustafa Kemal'i ele geçirmekle görevlendirilen Feyzioğullarından Ali Galip, Kürt işleriyle görevli İngiliz Binbaşı Noel ile birlikte Bedirhan'lara güvenmiştir. O günlerde Malatya Mutasarrıfı olan Bedirhan'lardan Halil Rumi, Kurtuluş Savaşı'nın «yüzellilikler»indendir. Bedirhan'lardan Kürt Derneği kurucusu ve Şeyh Sait isyanında asılan Seyit Abdülkadir, Damat Ferit ile İngiltere'nin hizmetindedir. Ailenin önde gelen kişisi Celâdet, Kürt Hoybon Derneği'nin Genel Sekreteridir. Paris'te oturan Kâmuran Ali, Irak Kürtleri İhtilâl Konseyi Temsilcisi olarak 1968 yılında Kürt sorununu Birleşmiş Milletlere götürmüştür. (Nâzım Sevgen, Kürtler, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 18, s. 72). Sevgen'e göre, Kurtuluş Savaşı'na ilk katılanlardan Vâsıf Çınar ile kardeşi Esat Çınar ve Hoybon'cu Celâdet'in küçük kardeşi Tevfik Ali Çınar, bu ailedendir.

Bâbıâli, bu yazıyı Kürt hareketinin «Avrupa'da pek büyük ve elverişli etkisi görüleceğine kanıt» diye Padişah'a sunar ve Elçiye bir hoşnutluk cevabı yazılmasını ister.[111]

Askerî hareketten sonra, merkezi önce Ahlat diye düşünülen, sonra Erzurum'a alınan vâli yönetiminde bir «Kürdistan Eyaleti» kurulur. Fransa'nın Van Konsolosunun da belirttiği üzere, Osman Paşa'nın Van seferiyle, Ermeniler, Kürt beylerinin hegemonyasından geniş ölçüde kurtulurlar ve Tanzimat'ın açtığı yeni dönemde zenginleşmeye koyulurlar.

İNGİLTERE'NİN ÖNGÖRDÜĞÜ TÜRK-ERMENİ İŞBİRLİĞİ

1863'te devlete Rumlardan daha bağlı sayılan ve «millet-i sâdıka» denilen Ermeniler, Mandelstam'ın sözleriyle, bir Genel Meclis'i öngören gerçek bir Anayasa'ya kavuşurlar. Toplantı yeri Patrikhane olan Genel Meclis'in 140 üyesinden 120'si Ermeni halkı tarafından seçilir. Mandelstam, Doğunun en uzak bölgelerinden gelen delegelerin bulunduğu Genel Meclis'in Avrupa'nın kulaklarına Ermeni şikâyet ve dileklerini duyurmakta yararlı olduğunu yazar. Istanbul, İzmir, Edirne, Bursa, Selânik gibi büyük şehirlerde ise, Ermeniler, iyi ve güvenli bir yaşam sürerler[112]. Ermenilere karşı Türk zulmünü kanıtlamak için yazılmış resmî İngiliz Mavi Kitabı dahi, Türk-Ermeni kader birliğinden söz eder :

«Ermenilerin Türkiye'nin yok edilmesinde değil, yaşatılmasında tam çıkarı vardı. *İmparatorluğun her tarafına dağılmış bulunan, yalnızca Van'da çoğunlukta olan Ermeniler, Slavlar ve Rumlar gibi bağımsızlık umudu besleyemezlerdi.* Tam aksine, dikkat çekici entellektüel yetenekleri sâyesinde, geniş ülkenin yönetilmesi ve kaynaklarının değerlendirilmesi bakımından gerekli her türlü yetenekten yoksun Türklerle birlikte, bütün İmparatorlukta egemenliği paylaşmayı umut edebilirlerdi. Bu nedenle Türk unsuru ile ittifak, Erme-

niler için yaşamsal önemdeydi. Gerçekten XIX. Yüzyılın ortasında bu ittifak gerçekleşecek gibi gözükmekteydi.»[113]

Mavi Kitabın öngördüğü İmparatorluktaki Türk - Ermeni ortak egemenliği, aslında İngiltere'nin egemenliği demektir. Zira Ticaret Anlaşması ve Tanzimat ile birlikte, Istanbul'da İngiltere Büyükelçisi ve Türk pazarlarında da İngiliz malları egemen olur. Büyük Reşit Paşa, İngiliz Elçisi Canning'in buyruğunda iş görür.

Ermenilere giderek artan ezici bir üstünlük sağlayan bu duruma bir Türk tepkisi ilerde gelişebilirdi. Fakat Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin müdahaleleri, Ermeni sorununun çabuk ve şiddetli biçimde patlak vermesinde ön plânda rol oynar.

BÜYÜK DEVLETLERE İÇ İŞLERİMİZE MÜDAHALE HAKKI TANIYORUZ...

Daha 1854 yılında, Türkiye, Çarlık Rusyasına karşı, İngiltere ve Fransa'nın safında savaşmış ve gâlip devlet inancıyla 1856'da Paris Barış Konferansı masasına oturmuştur. O günlerde Türkiye'nin Avrupa ailesine girdiği ve Avrupa devletler hukukundan yararlanacağı ileri sürülür. Yâni Türkiye'nin Batı devletleriyle ilişkileri, devletler hukuku ilkelerine göre eşit düzeyde olacak, eşitsizliğe dayalı kapitülasyonlar son bulacaktır. Nitekim Istanbul'da bakanlar, «Avrupa ile artık eşitiz, kapitülasyonlar kalktı» diye bayram yaparlar. Oysa kapitülasyonlar kalkmadığı gibi, Paris Antlaşması, dokuzuncu maddesiyle Avrupa devletlerine hukuken iç işlerimize müdahale olanağı getirir. Bu maddede Sultan'ın hıristiyan uyruklarının durumunu iyileştireceğini belirten bir ferman yayınladığı, imzacı devletlere bu fermanı ilettiği ve onların da bunun yüksek değerini saptadıkları belirtilir. Her ne kadar maddede, «iç işlere karışmak yok» denilmekteyse de «Fermanın yüksek değerini saptama» deyişine dayanarak, devletler, hıristiyanlar yararına müdahalelerde bulunmaya koyulur-

lar. Suriye'de kırım (1860), Girit olayları (1866), Bulgaristan olayları (1877) gibi iddialarla müdahalelerini sürdürürler.

Bu yıllarda, 1867 Zeytun Ermeni ayaklanması sayılmazsa, Ermeni durumunda önemli bir gelişme yoktur. Fakat Ermeniler, 1856 savaşından sonra Kafkasya'dan Türkiye'ye göç eden Çerkezler ile Kürt aşiretlerinin Ermeni köylerini talan ettiklerinden yakınırlar. Patrikhane, bu yakınmaları devamlı Bâbıâli'ye iletir. Büyük Devletler'den destek gördüğü için cür'etini artırır. Patrikhanede Rusya'ya doğru bir eğilim sezilir. Nitekim 1877 - 1878 savaşında Ermeni Patriği, Yeşilköy'e gelen Rus Komutanından Rus desteğiyle Ermeniler için idarî özerklik sağlanmasını ister*. Fakat Rusya ile imzalanan Yeşilköy Antlaşması'nda Rusya'nın garantisinde Bâbıâli'nin Ermeni reformu yapması kararlaştırılır. Antlaşmanın onaltıncı maddesi şöyledir :

«Ermenistan'da işgal ettiği topraklardan Rus birliklerinin çekilmesi ve buraların Türkiye'ye geri verilmesi çatışmalara yol açabileceği ve iki ülke arasındaki iyi ilişkilere zarar verebileceği için *Bâbıâli, hiç gecikmeksizin Ermenilerin yaşadığı bölgelerde yöresel ihtiyaçların gerekli kıldığı reformları ve iyileştirmeleri gerçekleştirmeyi ve Kürtler ile Çerkezlere karşı Ermenilerin güvenliğini garanti etmeyi yüklenir.*»

Bu sırada Ermenileri Rusya'ya kaptırmayı çıkarlarına kesinlikle aykırı bulan İngiltere, Rusya'ya karşı Türkiye'nin koruyucusu imiş gibi sahneye çıkar. 4 Haziran 1878'de İngiltere ile Kıbrıs Konvansiyonu imzalanır. İngiltere'nin Büyükelçisi, Bâbıâli'ye başvurarak Yeşilköy Antlaşması'nı değiştireceğini, Rusya'ya karşı Osmanlı toprak bütünlüğünü koruyacağını ve bunu yapabilmek için askerî üs olarak Kıbrıs'a yerleşeceğini bil-

* Mandelstam, Rusya'nın Ermenistan denen bölgeyi ilhak edeceği kuşkusuyla, hiç değilse idarî özerklikle durumu kurtarmak için Ermeni Patriğini Yeşilköy'e Bâbıâli'nin gönderdiğini ileri sürer. (Le Sort de l'Empire Ottomane, s. 193). Ama Berlin Konferansı'nda Ermeniler, Doğuda Ermeni vâli isteyeceklerdir.

dirir. İngiltere, ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki hıristiyan unsurların ve ötekilerin korunması ve iyi yönetilmesi için iki devletin birlikte kararlaştıracakları reformların gerçekleştirilme yükümlülüğünü İngiltere'ye karşı Sultan'ın almasını ister...

Mithat Sertoğlu'nun Tarih Kurumu'nun VII. Kongresine sunduğu bildiride açıklanan belgelere göre panik içinde hemen imzalanan anlaşmayı Abdülhamit onaylamaz. Anlaşmanın İngiltere'ye Osmanlı Devleti'nin iç işlerine doğrudan doğruya karışma olanağı getirdiğini ileri sürer. Anlaşmayı «Egemenlik haklarına asla zarar gelmeyeceğinin belirtilmesi» koşuluyla imzalayacağını söyler. İngiltere, bunu reddeder. Abdülhamit'e ağır baskı yapar, Kıbrıs'ı silâh gücüyle işgal edeceğini belirtir. Abdülhamit, İngiltere Kraliçesinden imdat istemeye kalkışır, sonunda İngiliz Elçisi Layard, «Anlaşmanın Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını bozmayacağı» yolunda bir taahhütname verir ve anlaşma onaylanır. Ne var ki, Berlin Antlaşması ile hıristiyan reformlarının gerçekleştirilmesi imzacı devletlerin garantisi altına konularak, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine Büyük Devletler'in müdahalesi resmen ve açıkça tanınır. Antlaşmanın 62. maddesiyle, Bâbıâli, «en büyük genişlikte din özgürlüğü ilkesini koruma» yükümlülüğünü alır. 61. madde ise şöyledir :

«*Bâbıâli hiç gecikmeksizin Ermenilerin yaşadığı bölgelerde yöresel ihtiyaçların gerektirdiği reformları ve iyileştirmeleri gerçekleştirmeyi, Kürtler ve Çerkezlere karşı Ermenilerin güvenliğini garanti etmeyi yüklenir. Bâbıâli, bu amaçla alınan tedbirleri, uygulamayı gözetleyen devletlere belli aralarla bildirecektir.*»

İNGİLİZ KAPİTALİZMİNİN HİZMETİNDE KOMPRADOR ERMENİ BURJUVAZİSİ

İngiltere, bu maddelere dayanarak Makedonya'da ve Ermenistan'da reform şampiyonu kesilir, devamlı müdahalelerde bulunur. İngiltere'nin hıristiyan reform-

larının şampiyonluğunu yapmasının nedeni, daha önce de belirttiğimiz üzere, Rum ve Ermeni'yi Rusya'ya karşı kullanma isteğinin yanı sıra, ekonomiktir. Bu ekonomik nedeni, Mithat Sertoğlu şöyle açıklar :

«Ermeni sorununda İngilizlerin davranış biçimi, Ermenileri değil, yalnızca kendi çıkarlarını korumak amacına yönelmiş bulunuyordu. Zâten İngiltere, Kıbrıs anlaşmasını da bu amaçla imzalamıştı. Doğu Anadolu kendisi için çok önemliydi. *Trabzon, Erzurum ve Doğu Beyazıt aracılığıyla Karadeniz'i İran'a bağlayan ticaret yolu, bu sırada önem kazanmıştı. 1840 yılından itibaren Manchester'de yerleşen Ermeniler, İngiltere tezgâhlarının dokuduğu pamuklu kumaşları, bu yoldan İran'a ve Orta Asya'ya gönderiyorlardı.* 1870 yılından sonra İngiltere'de artmaya başlayan mamul pamuklu stokları büyük bir ekonomik bunalım yaratma yolundaydı. Bunlar, hızla erimez ve yeni imalât için pazar bulunmazsa, birçok imalâthanelerin kapanması, iflâsların biribirini izlemesi ve büyük bir işsiz kitlesinin devletin başına belâ olması işten değildi. Bu ticaret yolu, stoklar için tek kanaldı. *İngilizler, mal gönderilmesini hızlandırmak için Doğu Anadolu'da Ermeni tüccarlarına sermaye ve kredi yardımında bulunmuşlar ve bunun çok faydasını görmüşlerdi.*»

İngiltere, Berlin Antlaşması'nın öngördüğü reformlar ve müdahale ile de yetinmeyip Ermeni özerkliğini amaçlar :

«Bu bölgelerde Ermenilere özerklik tanıyan bir yönetimi (İngiltere) kendisi için daha güvenli bulduğundan, reform sorununu ortaya atmış ve Ermenileri kışkırtmaya başlamıştı. *Zamanla Karadeniz'den Hazer Denizi'ne ulaşan ticaret yolu da önem kazandı. Bu yollardan daha avantajlı ve daha ayrıcalıklı olarak yararlanmak isteyen İngiltere, buralarda yaşayan Ermenileri korumak zorundaydı. Çünkü Doğu Anadolu ve Kuzey İran transit ticareti bunların elindeydi. Rusya'da oturan Ermenilerin Ruslaştırılarak Rus emellerine araç edilme-*

si, Kuzey transit yolunu İngiliz ticaretine kapatacağı gibi, Doğu Anadolu Ermenilerinin bunların etkisi altında kalması daha Güneyden geçen Trabzon - Doğu Beyazıt transit yolunda kurulan İngiliz ticarî egemenliğini de tehlikeye düşürebilirdi. İngilizler, Kıbrıs Anlaşmasıyla bu bölgede reform yükümlülüğünü Osmanlı Devleti'ne yalnızca bu amaçla kabul ettirdikleri gibi, özellikle Liberal Parti'nin iktidara geçişinden sonra, yalnız bu amaç için Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanmasını istemişler ve ihtilâlci Ermeni komitelerini desteklemişlerdi.»[114]

ABDÜLHAMİT'İN DOĞRU DEĞERLENDİRMESİ...

Bu İngiliz amaçlarını Abdülhamit'in doğru değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Abdülhamit'in görüşlerine güvendiği Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa, Padişah'a sunduğu raporda İngiltere açısından Ermeni sorununu şöyle ortaya koyar :

«İngiltere'nin Ermenilerin emel ve isteklerini alkışlar ve onları destekler bir politika gütmesinin nedenine gelince: Ortaya bir Ermenistan sorunu çıkarıp Avrupa'nın kararıyla Rusya sınırı yakınlarında bir Ermeni Beyliği ya da yarı bağımsız bir Ermeni ili kurulacak olursa, Rusya Ermenilerinin de millî duyguları coşarak bu beyliğe, ya da yarı bağımsız ile katılmak isteyecekleri, bunu başaramasalar bile Rus Hükümeti'ni az çok rahatsız edip uğraştıracakları ve bir gün gelip Hindistan, Uzak Doğu, ya da başka yana ait bir işten dolayı Rusya ile İngiltere arasında savaş çıktığı takdirde, zâten İngilizlerin iyiliğine borçlu ve uydusu durumunda olacak olan bu Ermeni Beyliği ya da yarı bağımsız ili, Rusya Ermenileri ile birlikte ayaklanarak, Rus Ordularından bir ikisini olsun oralarda tutmakla savaş yükünü hafifletmek yolunda İngilizlere hizmet edecekleri, kısaca *Ermenilerin böylece Rusya'nın böğründe rahatsız edici daimî bir çıban olacakları düşüncesindedir*.*

* Yeşilköy'e kadar ilerleyen Rusya'ya karşı Kıbrıs'ı alma ve Ermeni reformu yapma koşuluyla bizi korumaya kalkışan

Fakat bu amaçların gerçekleşmesi uğrunda birçok kan dökülecekmiş, birçok Ermeni telef olacakmış, buralarını düşünmek İngiliz diplomatlarının işi, görevi ve alışkanlığı değildir. İngiliz çıkarları uğruna yapılmayacak hiçbir şey yoktur.»[115]

İngiltere, bu hesaplarla Ermeni reformları sorununda öncülüğü ele alır. 1880 Haziranında ağır bir dille yazılmış notayla, öteki devletlerle birlikte, Berlin Antlaşması'nda öngörülen Ermeni reformuna derhal başlanmasını ister. Bâbıâli, jandarmayı, vergileri düzenlemeye koyulduğunu, Batı tipi mahkemelerin yürütme or-

---

İngiltere'nin Ağustos 1878'de Bâbıâli'ye verdiği «**Layard Raporu**» adlı reform programı ilginçtir. Rapor, âsâyiş bölümünde «nâmuslu halk» dediği Ermenilerin Kürt ve Arap gibi vahşî zümrelerden ve Çerkez akıncılarından korunmasını istemektedir: «Nâmuslu halk, Kürt ve Arap gibi vahşi kabilelerin ve Çerkezler gibi akıncı zümresinin zulüm ve eziyetine hedef olmaktadır».

Her işinizde Büyük Devletler'in örgütleyeceği uzmanlar getirin, kanunları onlara yaptırın, borçlarınızı ödeyin, Avrupa sermayesi getirin, nehirlerde gemi işletme işini İngilizlere verin öğütlerinde bulunan rapor, İngiltere'nin Doğu bölgesinde demiryolu yapma düşüncesini de dile getirmektedir: «Dicle nehrinin Doğu tarafında bir demiryolu yapılarak Diyarbakır, Mardin ve bunlara benzer daha bâzı beldeler biribirine bağlanırsa, Anadolu tarafında ticaret kapıları açılıp buralara nice iş bilir insanlar çağrılır... Karadan Hindistan'a dahi öyle bir doğru yol açılır ki, bu yolun önemi, İngilizler kadar Türkleri de ilgilendirir. İngiltere'de bir takım yüksek kimselerin ve iktidar sâhiplerinin etkisi altında birçok sermayedarlar vardır. Bunlar öteden beri Osmanlı Devleti'nin yararına çalışarak, bu uğurda hiçbir giderden kaçınmamışlardır. Şu büyük yoldan birine Osmanlı Devleti'nin sâhip olması, gerek politika, gerekse ticaret bakımından sonsuz önem taşır. Böyle bir yoldan herkesten çok İngiltere yararlanacağı için, İngiliz Hükümeti, özel çıkarları dolayısiyle bu yolun geçeceği ülkenin kuvvetli, bağımsız ve dost bir devletin elinde bulunmasını ister». Ne var ki, bölgedeki Kürt ve Arap kabilelerinin yerine, ticaretten anlayan uygar kişiler bölgeye egemen olmalıdır: «**Vahşi kabilelerin oturmakta olduğu bu illere, uygar ve etkili insanlar dâvet edilerek, muntazam biçimde yerleştirilir**». (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 22, s. 13-27)

ganından bağımsızlığının sağlandığını, bucak reformu yapılacağını, cinayet mahkemeleri kurulacağını belirtir ve özetle şu gerçeği hatırlatır :

«*Âdi suçlar abartılarak yayılıyor ve yakınma konusu yapılıyor. Van, Bitlis, Erzurum ve Sıvas illerinde nüfusun yüzde 17'si Ermeni, yüzde 4'ü başka hıristiyanlar ve yüzde 79'u müslümandır.*»

İngiltere'nin öncülük ettiği devletlerin karşı notası iyice serttir :

«Konsolos raporlarına göre, mahkemelerin bağımsızlığı bir lâftan ibarettir... Bâbıâli, Berlin Antlaşması gereklerini iyi kavramıyor görünüyor. Ermenilerin oturdukları illerde yapılan cinayetlerden söz ediş biçiminden öyle anlaşılıyor ki, Bâbıâli, oradaki anarşinin derecesini onaylamaktan kaçınıyor, oysa bu durumun devamı, oradaki hıristiyan nüfusun yok edilmesine yol açabilir. Bâbıâli, Çerkez ve Kürtlerin aşırı davranışlarının önüne geçmek için olumlu hiçbir öneride bulunmuyor. Bunlar, Bucak Kanununun uygulanmasıyla durdurulamaz, olaganüstü tedbirler gereklidir...

Bâbıâli, aynı düzenlemeyi hem Ermenilere, hem Kürtlere uygulamak istiyor. Yerleşmiş halkla göçebeleri aynı biçimde yönetmek olanak dışıdır. Bir yandan Ermeniler, gerekirse Ermeni ve Türkler ve öte yandan Kürtler için ayrı ayrı düzenlemeler yapılmalıdır...

Kürtleri, Ermenilere özgü reformdan ayrı tutmalı ve Kürtlere savaşçı ve ilkel göreneklerine uygun bir yönetim uygulanmalıdır».

ABDÜLHAMİT'İN RUSYA İLE DOSTLUK POLİTİKASI...

Görüldüğü gibi, eşitlik değil, ekonomik bakımdan zâten üstün olan Ermeniye her alanda üstünlük sağlanması istenmektedir. Fakat İngiltere'nin bu çabaları, Ermeni sorununu coğrafya ve Ermeni nüfus barındır-

ma bakımından etkin biçimde körükleyecek mevkide olan Rusya'nın isteksizliği nedeniyle başarısız kalır. Abdülhamit, Rus dostluğunu aramaya yönelir. İngiltere dostluğu ile işe başlayan Abdülhamit, Kıbrıs ve Mısır'ı yutan İngiltere'nin Rusya'ya karşı Türkiye'yi korumak şöyle dursun, Ermeni özerkliği, Bulgar genişlemesi ve Arabistan'ı ele geçirme hazırlıklarına başlama olayları dolayısiyle Türkiye'yi parçalama yolunda olduğunu anlamıştır. Bu bakımdan, Şair Eşref'in deyimi ile, «Mısır'ın elde koçanının kalışı» olayının yanı sıra, Bulgaristan olayı çarpıcı bir örnektir: Bulgaristan, Rusya'nın çabalarıyla özerklik kazanır. Fakat 1884'te İngilizci bir hükümet, Bulgaristan'da iş başına gelir. Bulgaristan, İngiltere «yeşil ışık» yaktığından Rusya ve Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen, Doğu Rumeli'yi işgal eder. Osmanlı Vâlisini yakalayıp hapseder ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleştiğini ilân eder. 1887'de de Avusturya, İtalya ve İngiltere'nin işbirliğiyle, Bâbıâli'nin onayı alınması gerekirken, bu yapılmadan Avusturya Ordusu subaylarından Ferdinand, Bulgar Prensi seçilir. Avusturya, İtalya ve İngiltere, Türkiye ve Rusya'nın bu oldu-bittilere karşı çıkmasından, hatta Rusya'ya haklarını terketmesinden kuşkuludurlar. Buna karşı aralarında «Doğu Üç Taraflı İttifakı» adı verilen bir anlaşma imzalarlar. Anlaşmanın beşinci maddesi ilginçtir :

«Türkiye, Bulgaristan'daki egemenlik haklarını başka bir devlete ne terkedebilir, ne de ona bu yolda vekâlet verebilir, ne orada bir yabancı idare kurmak için müdahale edebilir, ne de bu amaçla girişilecek köklü tedbirler, bunlar ister askerle işgal, ister gönüllü yollamak biçiminde olsun, hoşgörüyle karşılanabilir. Yine anlaşmalarla Boğazlar'ın bekçiliğiyle görevlendirilmiş olan Türkiye, Küçük Asya'daki egemenlik haklarından hiçbir kısmını başka bir devlete terkedemez ya da bu yolda ona vekâlet veremez.»

Üç devlet, Türkiye'yi Türkiye'ye rağmen koruma amacı güden bu anlaşma için, altıncı madde ile Bâbı-

âli'nin işbirliğini isterler:

«Üç devlet, bu ilkelerin korunması için Türkiye'yi kendileriyle işbirliği yaptırmak dileğindedir.»

Eğer Türkiye işbirliği yapmaz ve oldu-bittileri düzeltmek isterse, bunu gayrımeşru sayan anlaşmanın sekizinci maddede yaptırımı da hazırdır :

«*Eğer Bâbıâli'nin hareketleri, yukarıdaki gayrımeşru girişimlerle bir ortaklık ve onlara uygunluk niteliğini kazanırsa, Üç Devlet, Osmanlı topraklarından uygun görecekleri yerleri geçici olarak işgal edeceklerdir.*»

İşin daha da ilginç yanı, İngiliz belgelerinde «İngilizden çok İngilizci» diye adı geçen Sadrâzam Kâmil Paşa'nın bu anlaşmayı sevinçle karşılaması ve bunu kendisinin bir başarısı saymasıdır. Saray'a yazdığı yazıda, Kâmil Paşa, «İşbu devletler topluluğunun ittifak dairesine girebilmek için onlara yaklaşmak gerekir» der. Sadrâzamın girişimini, Rusya'ya karşı kışkırtıcılık sayan ve tehlikeli bulan Abdülhamit engeller. Abdülhamit düşünmektedir ki, Balkanlarda Slavlar, Doğuda Ermeniler yoluyla Türkiye'nin başına en büyük dertleri açabilecek devlet sınır komşusu Rusya'dır. Bu nedenle, Türkiye hakkında niyetleri belli olan bir İngiltere'nin dümen suyunda Rusya'ya karşı kışkırtıcılıktan kaçınmak gereklidir. Nitekim Kâmil Paşa'nın yazısı üzerine, Abdülhamit, Sadrâzama şu direktifi verir :

«*Belirtmeye gerek olmadığı üzere, Rusya Devleti, Osmanlı Devleti ile komşu olup istediği zaman çok sayıda asker göndererek ta Musul ve Bağdad'a kadar Anadolu illerini işgal eylemesi kendisince mümkün olduğuna* ve gerçi Bulgaristan'da Rusya'ya karşıt bir parti var ise de, halkın büyük çoğunluğu Rusya'ya dönük ve eğilimli olduğu gibi Karadağ halkı dahi büsbütün kendisine bağlı ve tutkun ve Sırbistan ile Romanya halklarının bir kısmı bile Rusya'ya yatkın bulunduğundan *Rusya Devleti asla gücendirilmeyip kendisiyle iyi geçinilmek önemli ve gereklidir. Sorunun başından beri Os-*

manlı Devletince izlenen doktrin, bu ilkeye dayanmaktadır.»[116]

ALMANYA VE RUSYA ERMENİ ÖZERKLİĞİNE KARŞI...

Abdülhamit'in bu politikası, bâzı raslantılarla iyi sonuç verir. Birinci Kitap'ta gördüğümüz üzere, Rusya Balkanlarda ve Orta Doğu'da statükoyu koruyup emperyalist genişleme politikasını Uzak Doğu'ya kaydırmıştır. İngiltere, Makedonya ve Ermeni olaylarını kışkırtarak Rusya'yı tekrar eski emellerine döndürmeye çalıştığı halde, Almanya Rusya'yı Batıda rahat durup Doğuda genişlemeye teşvik eder. Nitekim İngiltere'ye ve onun Rum ve Ermeni oyunlarına karşı Abdülhamit'i hayli destekleyen Kayzer, dostu Çar'a bir mektubunda şöyle yazar :

«... Asya'ya kültürün sokulması, Mogolların ve Budizmin istilâsına karşı ıstavrozun ve eski hıristiyan Avrupa uygarlığının korunması dâvasında Rusya tarafından oynanması gereken büyük rolü bu kadar çabuk anlamış olduğundan dolayı Avrupa sana minnettar olmalıdır. Mâdem ki Rusya bu dev işi üzerine almıştır, Avrupa'da rahatlığın devamını görmek ve Batı sınırlarını hiçbir tehlikenin tehdit etmediğinden güvenli olmak istemek doğaldır. Tanrı'nın iradesiyle sana düşen büyük eseri gerçekleştirdiğin anda, her kim olursa olsun sana karşı dikilmesinin ve sana Avrupa'da hücum

---

* Abdülhamit, diplomasi ustası sayılır, onun yönetiminde savaş olmadığı, milletin rahat bir nefes aldığı ileri sürülür. Bunun nedeni, Abdülhamit'in Tanzimatçıların «Rusya düşman, İngiltere dost ve kurtarıcı» biçimindeki politikasından vazgeçip Çarlık Rusyası'nın da, İngilterenin de düşman olduğunu bilerek herkesle iyi geçinme politikası izlemeye yönelmesidir. Dağılan bir imparatorlukta bu çok güç bir politikaydı. Nitekim 1908'den sonra Rusya ile İngiltere anlaşınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun idam fermanı imzalanmıştır. Fakat bu yine de politikanın gerçekçiliğini değiştirmez. Bu gerçekçi politikayı, kendine güvenen bir millî devlet çerçevesinde, en onurlu ve başarılı biçimde, 1939'da bundan vazgeçilinceye kadar Atatürk uygulayacaktır.

etmesinin önüne geçecek tek adam olduğum apaçıktır. Bu nokta, kiliselerdeki 'Amin' ölçüsünde tartışma götürmez.»[117]

Çar'ın Uzak Doğu'ya dönmesi, uzunca bir süre Osmanlı Devleti'ni rahatlatır. Öte yandan Ermenilere liberal bir politika uygulayan İkinci Aleksandr'ın ölümünden sonra, 1881'de tahta çıkan Üçüncü Aleksandr, Ermenileri Ruslaştırma politikası izler. Ermeni millî duygularını öldürmeye, kiliselere el uzatmaya koyulur.

Türkiye'de Ermeni kilisesi çok geniş yetkilere sâhip iken ve okullarına, mallarına karışılmaz iken, Çar, Rusya'da 320 Ermeni okulunu kapatır. Kilisenin bütün emlâkini Rus Hükümeti'nin yönetimine alır. Ermenilerin en yüksek dinsel başkanı olup Rusya'da Açmiyazin'de oturan Katogikos'un Ruhban Meclisi Sinod'a üye seçme, evlenme ve boşanma konularındaki yetkilerini kısıtlar. 1909 yılında 4 bin Ermeni hapiste, 3 bini sürgündedir. Çarlık, Ermeni papazlarını ve ihtilâlci komitelerini baş düşman sayar. Nitekim Katogikos'a gözdağı veren ve akıl hocası rahipleri cezalandıran Kafkas Rus Genel Vâlisi Prens Galitz'in Çar'a sunduğu ve Çar tarafından onaylanan raporunda Ermeni ayaklanmaları şöyle değerlendirilir :

«Ermeni emelleri : Ermenilerin ayaklanmasından amaç, memleketlerinin eski bağımsızlığını tekrar kurmaktır. Bu düşün, şehirlerde yerleşmiş aydınlar ile din adamları arasında pek yaygındır. Köylüler henüz bu hastalığa tutulmamışlardır. Bu hareketin yapıcısı ve teşvikçisi, din adamları ve Ermeni basını ile yabancı ülkelerde bulunan ihtilâlci komitelerdir. Hoş görülemiyecek bu durumun öteki kısım halka bulaşmaması için daha şiddetli ve düzenli bir yönetim kurmak hükümetçe zorunlu olmaktadır.»[118]

Rusya, Özerk Ermenistan'ın İngiltere hizmetinde ve kendisine karşı bir tehdit teşkil edeceği kanısındadır. Nitekim Rus Dışişleri Bakanı Lobanof, Ermeni işinin en kızıştığı bir sırada Almanya'ya «*Özgür bir Ermenistan bizce kabul edilemez*» der. Bâbıâli de aynı ka-

nıdadır. Londra Büyükelçisi Saffet Paşa, «Balkanlarda özerk bir Bulgaristan yapmaktaki hatâsını anlayan Rusya'nın bunu Doğuda tekrarlamıyacağını» belirtir. Aynı biçimde Almanya, bir İngiliz, ya da Rus nüfuz bölgesi olacağı için, Özerk Ermenistan'a karşıdır. Zira Bağdad hattıyla Almanya, Anadolu'da ekonomik ve politik nüfuz kurma çabasındadır. Hatta Alman emperyalizminin ünlü teorisyenlerinden Rohrback, Ermenilerin Mezopotamya'ya taşınmasını, yerlerine Türk göçmenlerinin yerleştirilmesini çok eski tarihlerde önermiştir. İngilizler de Bağdad hattıyla Alman nüfuzunun Anadolu'ya yayılmasına karşı Ermenileri engel görmektedirler. «Ermenistan» kitabında Gibbons bu durumu yazar :

«*Ermeniler, Almanya'nın emperyalist emellerine karşı temel taşıdır : Büyük kısmı Fransız ve Amerikan okullarında yetişmişlerdir. Fransızca ve İngilizce bilmektedirler. Batı Avrupa, Amerika ve özellikle İngiltere ile ticarî ilişkileri olduğundan, Ermeniler doğaldır ki, gezici Alman ticaret ajanlarına engel olmaktadırlar. Aynı biçimde Ermeniler, Anadolu içinde Avrupa kolon'larının yerleşmesine başarılı biçimde karşı koyabilecek tek tarım unsurunu teşkil etmektedir. Böylece bütün Anadolu'nun Almanlaştırılması tasarılarına Ermeniler bilmeden yolu kapamaktadırlar.* 1895 - 1896 kırımlarından sonra Kayzer İkinci Guillaume, Abdülhamit ile sıcak biçimde kucaklaştıysa, açıktır ki bu yalnızca Kayzer'in Bağdad Demiryolu için değildir, bu demiryoluna bağlı bütün şeyler içindir*.»[119]

* Alman hegemonyasına karşı Özerk Ermenistan kurma fikri, Amerikan Hükümetince de ilgi görmüştür. Yayınlanmış ABD diplomatik belgelerinde yer alan 22 Aralık 1917 tarihli bir memorandumda bu görüş şöyle açıklanmaktadır: «Ermenilere garanti altında bir özerklik sağlamalıyız. Bu yalnızca insanlık ve adalet için değil, Ermeniler Türkiye'nin Alman ekonomik tekeline düşmesini engelleme gücüne sâhip Küçük Asya'nın tek halkı olduğu içindir.» (Foreign Relations of the United States 1919, cilt I, s. 43)

ERMENİ ÇETELERİNİN YABANCI MÜDAHALE KIŞKIRTICILIĞI

İşte bu nedenlerle Almanya ve Rusya, Ermeni özerkliğine karşı çıkarlarken, İngiltere örgütlenmeye koyulan Ermeni ihtilâlcilerinin baş kışkırtıcısı ve teşvikçisi olur. Rusya'daki ağır baskı ve kovuşturma yüzünden Kafkasya'da çalışma olanağı bulamayan Ermeni ihtilâlcileri, kilisenin desteğinde Anadolu'da ihtilâl hazırlıklarına girişirler.

İlk olay, 1890 yılında Erzurum'da patlak verir. Erzurum Senasalyan Kilisesinde silâh, cephane ve bomba yığınağı yapıldığı öğrenilir. Hükümetçe kilisede yapılmak istenen aramaya, Ermeniler karşı koyarlar, bir subay ve iki jandarma erini öldürürler. Çarpışma büyür. Taraflar 100 kadar ölü, 200 - 300 yaralı verir.

Ermeni komitecileri, Merzifon, Kayseri, Yozgat, Çorum, Develi, Aziziye ve Orta Anadolu'nun daha bazı yerlerinde örgütlenir. Merzifon, «Küçük Ermenistan İhtilâl Komitesinin Merkezi» adını alır. Buradaki Amerikan Koleji'nde öğretmenlik yapan Karabet Tomasyan, Türklere karşı Ermenileri kışkırtmaya girişir. 1877-1878 savaşında Türklerin Ermenileri öldürdüklerini ileri sürerek öç alma duygularını körükler.

Ermeni ihtilâlcilerinin amacı, Bulgaristan olaylarının da kanıtladığı üzere, Türklerin hıristiyan kırımı yaptığını iddia ederek, Berlin Antlaşması'nın öngördüğü Ermeni reformunu garanti eden Avrupa devletlerinin müdahalesini ve sonunda Ermeni özerkliğini, ya da bağımsızlığını sağlamaktır. Bu nedenle, müslüman halkın ve hatta Osmanlı Hükümeti'nin sert tepkilerine yol açan kışkırtıcılardan ve cinayetlerden çekinmezler. Balkanlarda başarı kazanan bu kanlı kışkırtıcılığın Doğuda da başarı kazanmasını umarlar. Bu görüşlerinde Ermeni ihtilâlcileri pek haksız sayılmazlar. Zira hıristiyan kırımı iddiaları üzerine, yalnız bu işin baş kışkırtıcılığını yapan İngiltere değil, bütün Avrupa devletleri, Osmanlı'ya karşı hıristiyanı desteklemek, hiç değilse

destekliyor gözükmek zorunda kalır. Özellikle Rusya, içeride Ermenileri ezdiği halde, Ermeni koruyucusu rolünü yitirmek istemez. İngiltere de Rusya'nın gözünü Uzak Doğu'dan Türkiye'ye çevirmek için Ermeni kırımı iddialarından yararlanır.

İngilizceyi Ermenice kadar rahat konuşan bir Ermeni ihtilâlcisiyle tartışan Robert College'in kurucusu ve ilk yöneticisi Dr. Hamlin, 23 Aralık 1893'te Boston Congregationalist Journal'de çıkan mektubunda bir Ermeni ihtilâlcinin ağzından Ermeni ihtilâlcilerinin taktiğini açıklar :

«*İmparatorluğun her yerinde örgütlenen Hınçak çeteleri, Türkleri ve Kürtleri öldürmek, köylerini yakmak için fırsat gözleyecekler ve sonra dağlara kaçacaklardır. Bunun üzerine kuduran müslümanlar, ayaklanarak savunmasız Ermenilere saldıracak ve bunları öylesine bir canavarlıkla öldüreceklerdir ki, Rusya, insanlık ve hıristiyan uygarlığı adına memleketi işgal etmek üzere ileri atılacaktır.*»

Dr. Hamlin, bu sözler üzerine «Tasarlanabilecek en insafsız ve en şeytanca bir plân» der. Ermeni ihtilâlcisi, kılını kıpırdatmadan şu karşılığı verir :

«Kuşkusuz, size böyle görünmektedir. Fakat biz Ermeniler, özgürlüğümüzü kazanmaya kesin kararlıyız. Avrupa, Bulgaristan'da yapılan korkunç şeylerle ilgilendi ve bu memleketi kurtardı. Milyonlarca kadın ve çocuğun kanlarıyla yükselecek olan bizim sesimize de kuşkusuz kulak verecektir.»

28 Mart 1894'te İngiltere Büyükelçisi Sir P. Currie de raporunda durumu Londra'ya şöyle bildirir :

«İhtilâlcilerin ilk amacı kargaşalıklar çıkartmak ve üzerlerine insanlık dışı misillemeler çekerek, bu yoldan Devletler'in insanlık adına müdahalelerine yol açmaktı.»

ABDÜLHAMİT'İN KÜRT - ERMENİ ÇATIŞMASINI KÖRÜKLEMESİ...

Abdülhamit ise, Anadolu'nun elden çıkmasına yol

açabileceğini sezdiği Ermeni komitecilerin ihtilâlci faaliyetlerine karşı, yakınlık kurduğu Rus Çarı'nın seyirci kalacağını düşündüğünden, sertlikle sonuç alma çabasındadır. Hatta Ermeni yanlısı Batılı yazarlara göre, Abdülhamit, dâvayı kökünden çözmek için Ermenilerin yavaş yavaş toptan yok edilmesini plânlar. Bu iddiaya inanmak güç ise de, Abdülhamit Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alayları kurarak kanlı olaylara yol açacak tehlikeli bir girişimde bulunur. Tanzimat Paşalarının tersine olarak, Ermeniye karşı Kürt aşiretlerini kullanma eğilimini gösterir*.

Hamidiye Alayları, Kafkasyalı Şeyh Şâmil'in torunlarından Mareşal Zeki Paşa'nın önerisi üzerine Kazak Alayları örnek alınarak kurulmuştur. Bu birliklere yedi alay veren Hayderanî aşiretinden ve Ankara'da ilk dönem Van Milletvekillerinden Hasan Sıddık Heyderanî, birliklerin kuruluşunu şöyle anlatır :

«Zeki Paşa, Doğuda Van, Erzurum, Bitlis taraflarında yaptığı bir geziden dönüşünde huzura kabul olunduğu zaman Padişah'ın :

— Anadolu'yu nasıl buldunuz?

sorusuna şu karşılığı verir :

— Padişahım, Anadolu her bakımdan tamamen ihmal edilmiştir. Sınırımızın öte yanındaki Moskoflar ise bize örnek olacak ölçüde çaba göstermektedirler. Örneğin bir Kazak örgütleri var ki, gerçekten örnek edinilmeye değer. Ruslar, sınırları içindeki aşiretlerden çok yararlanıyorlar. Bunları silâh altına almıyorlar, ama yılda bir, birbuçuk ay belli bir yerde topluyorlar, Kazak örgütü kadroları içinde eğitim yaptırıyorlar ve sonra yine hepsini serbest bırakıp evlerine gönderiyorlar. Bağ,

* O günlerde Abdülhamit, İngiltere'yi kastederek şöyle konuşmaktadır: «Avrupa, Yunanistan ve Romanya'yı ele almak yoluyla Türk Devleti'nin ayaklarını kesti. Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın ve Mısır'ın yitirilmesi ise bizi kollarımızdan yoksun bıraktı. Şimdi ise, Ermenileri ayaklandırarak ciğerlerimizi sökmek istiyorlar.»

bahçe ve tarlalarında, sürülerinin başında çalışmak olanağını veriyorlar.

Mareşal Zeki Paşa'nın bu açıklamasını dinleyen Sultan Abdülhamit, kısa bir zaman sonra, tarihe de aynı ad ile geçmiş Aşiret Alayları'nın kurulmasını irade buyurdu. Bu iradeyi alan da yine Mareşal Zeki Paşa idi. İbrahim ve Kerim Paşaların da yardımıyla, Rus Kazak Alayları örnek alınarak kurulan Aşiret Alayları'nın her biri 700 ilâ 1000 mevcutlu idi. O zaman Doğuda mevcut Kürt aşiretlerinin hepsi büyüklük, küçüklüğüne göre alaylar donatarak, Hükümet emrine vermişlerdi.

Örneğin, İran'ın Culfa'sından Bitlis'e ve Karaköse'den Erzurum'un Hasankale dolaylarına kadarki alabildiğine uzanan çok geniş bir alana yayılmış bulunan bizim Hayderanî aşireti — başkanı benim babam Mehmet Sıddık Bey ve amcam Hüseyin Paşa — yedi alay verdi. Malazgirt'teki Hasenanlı ve Diyarbakır'daki İbrahim Paşa'nın Milân aşireti ikişer ve sırasıyla Çibranî ve Dütak'taki Sipikanî, Karaköse'deki Zilanlı, Başkale'deki Merzikanî ve Mukurî, Taburî aşiretleri de birer alay verdiler. Ve Doğubeyazıt Celâlî'lerden iki alay, bir de Hoşap'taki Dırbazhanzâde Sâdun Bey'in Şemsikıdem aşireti bir alay verdiler.

Aşiretlerin bütün alayları suvariydi ve atları bizzat kendileri tarafından sağlanır ve özellikle alay defterine işlenir ve damgalanırdı. Aşiret Alaylarının subay maaşları ile yiyecek ve silâhları devlet tarafından verilirdi. Ve her alayın damgası başka başka olup o alayın defterine yazılırdı.»[120]

Hamidiye Alayları'nda, Alay ve Bölük Komutanları muntazam ordudan subaylardır. Aşiret başkanları ise, kuvvetlerine göre binbaşı, ya da yarbay rütbesiyle Alay Komutan Yardımcısı yapılır. Takım subayları teğmenler ise, aşiretin ileri gelenlerinden seçilir. Her alaya, bir yanına Kur'an-ı Kerim'den bir âyet, öteki yanına Pa-

dişah arması ile işlenmiş kırmızı atlastan sancaklarla beyaz ipek kumaşa yaldızla yazılı fermanlar verilir*.

Abdülhamit, yalnız Aşiret Alayları kurmakla yetinmez, Kürt aşiretlerini kendine bağlamak amacıyla aşiret başkanlarının çocukları için, hatta onları bir cins rehine tutacak biçimde, Istanbul'da panislâmist amaçlar da güden Aşiret Okulu açar, Kürt ileri gelenlerini hediyelere boğar. Bu okulu, öğrencilerinden Sıddık Hayderanî şöyle anlatır :

«Aşiret Alayları kurulduktan iki yıl sonra, sanırım yine Mareşal Zeki Paşa'nın teşviki ve Sultan Abdülhamit'in iradesiyle Istanbul'da Kabataş'ta aşiret başkanlarının çocuklarını okutmak üzere Aşiret Mektebi açıldı. Bu okula Kürt Aşiret başkanlarından başka Suriye, Irak, Ürdün, Yemen, Hicaz, Trablusgarp ve Cava gibi yerlerdeki Arap ve müslüman aşiret başkanlarının çocukları getirilmişti. Gelen bu Arap çocuklarının hiçbiri Türkçe bilmezdi. Okulda yedi, sekiz ayda Türkçe konuşmayı mükemmel öğrenirlerdi. Bu okul, Tophane Mareşali Zeki Paşa'nın yönetimi ve yardımcısı Rıza Paşa'nın emirleri altında idi.

İkiyüz mevcudun yarıdan çoğu Kürt, geri kalanı Arap ve birkaçı da Çerkez, Arnavut çocukları idi. Daha sonra Arnavutlar çıkarıldılar.»[121]

Aşiret başkanları ve şeyhler, Abdülhamit'e dayandıklarını ileri sürerek nüfuzlarını artırırlar. Örneğin Tanzimat'tan sonra Osman Paşa orduları üzerlerine yürürken etkileri kırılan ünlü Şemdinan Şeyhleri, Abdülhamit döneminde saltanata erişirler :

«Şemdinan Şeyhleri, özellikle İkinci Abdülhamit zamanında tamamiyle bir derebeylik saltanatı sürmüş-

* Meşrutiyet'ten sonra, 1910 yılında, bu alaylar yeniden düzenlenmiştir. Doğaldır ki, Hamidiye adı kaldırılmış, Aşiret Alayları adı verilmiştir. Bu Aşiret Alayları, Balkan ve Dünya Savaşlarına katılmışlardır. Kurtuluş Savaşımızda da Ermeni harekâtında bu Aşiret Alayları yer almışlardır.

lerdir. Konaklarının oda kapıları boy aynalarıyla kaplı, duvarlara kadar halılarda döşeliydi. Mutfakta pişen yemeklerden her gün birer siniyi Kaymakamın, Jandarma Komutanının, Malmüdürünün evlerine göndermek görenek idi. Zavallı halkın boğazından, nafakasından kesilerek zorla toplanan paralarla bu debdebe ve görkem yıllarca sürdürülmüştür. Seyitler, şeyhler, kapı aynalarının, öteki mobilyanın Sultan Abdülhamit tarafından armağan ve ihsan edildiğini yayarak halk gözünde nüfuz ve egemenliklerini kuvvetlendirmeyi de unutmamışlardır.»[132]

Abdülhamit'in Ermeniye karşı bu aşiretlere yaslanma ve Aşiret Alayları kurma politikasının Ermeni - aşiret çatışmasını körüklediği, kanlı kavgalara yol açtığı açıktır. Nitekim Hamidiye Alaylarının yaptıkları yağma ve kırım, Ermeni zulmü iddialarının belli başlı dayanaklarından biri olacaktır. Fransa'nın eski Van Konsolosu Zarzecki'nin 1914'te ileri sürdüğü şu görüş, çok abartmalı ve gerçeğe aykırı iddialarla da dolu olsa, Hamidiye Alayları kurulmasının Ermeni - Kürt kavgasını kanlı boyutlara ulaştırdığını belirtmek bakımından geçerlidir :

«Abdülhamit, Berlin Antlaşması'nın Ermenistan'da öngördüğü reformları gerçekleştirmek için Devletler tarafından zorlanınca, bir sadrâzama atfedilen deyişle, 'Ermenileri yok ederek' Ermeni sorununu boğmak istemiştir ve Kürtler arasında ateşli yardımcılar bulmuştur. Ermenilerin yavaş, fakat sürekli ilerlemesinden hoşnutsuzluk duyan, onların ihtilâlci girişimlerinden rahatsız olan Kürtler, yükselen Ermeni hareketini terörle ezme yolunda Yıldız'ın gizlice verdiği 'izin'den sevinçle yararlanmışlardır. Hamidiye Alaylarının kurulmasında, Abdülhamit, aşiretlere bir yandan olanaklar sağlarken, öte yandan da onlara yağmacılık ve eşkiyalık içgüdüsüne göre, Ermenilere karşı istedikleri gibi davranma yolunda açık kart vermiştir. Tek tek olaylar olarak, öldürmeler ve ırza geçmeler görülmüştür. Bunun üzerine, milliyetlerinin ve onurlarının bilincine varan

Ermeniler, buna katlanmaya rıza göstermemişler ve misillemelere kalkışmışlardır. Böylece, tek tek olaylar genelleşmiş ve daha kısa bir süre önce barış içinde olan bölgelere yayılmıştır. Abdülhamit'in niyetlerinin sâdık tercümânı olarak, şeyh ve mollalar, müslümanın dinsel bağnazlığına seslenmişler, Ermenileri 'ülkenin sâhipleri olmak istiyorlar' diye kötülemişler ve Kürtler ile Ermeniler arasındaki ilişkileri bozmuşlardır. Bunun gibi, Ermeni İhtilâl Komitelerinin eylemleri, cinayetler ve hırsızlıklar, genel öldürmelere ve plânlı yağmalara dönüşmüştür. Bu olaylar sırasında, Osmanlı yöneticilerinin Ermenilere karşı Kürtlere destek olduğu bilinmektedir. Sasun, Istanbul, Trabzon, Diyarbakır, Van vb. kırımları gibi 1894, 1895 ve 1896 yıllarında Ermenilerin yaşadıkları yerleri kana bulayan olaylar, henüz tâze olduğundan ve iyice bilindiğinden hatırlatmaya gerek yoktur. Abdülhamit, böylece amaçlarına ulaşmış, düne kadar yüzyıllar boyu hayli iyi geçinen Ermeniler ve Kürtler arasında sürekli bir güvensizlik, karşıtlık ve nefret akımı yaratmıştır. Bu akım, giderek şiddetlenecek, bunun felâketli sonuçları, yıllar boyunca görülecek ve ülkenin şimdiki karışıklıklarının nedenlerinden biri olacaktır.»[123]

1894 - 1895 ERMENİ OLAYLARI

1894 ilkbahar ve yazında, özellikle Muş ve Bitlis bölgelerinde, Sasun'da birçok çarpışmalar olur, Ermeniler yenilir ve ezilir. Abdülhamit, olayları Alman Büyükelçisi Prens de Radolen'e kendi açısından anlatır :

«Ermeni kışkırtıcıları, Sus (Van Gölü Güneyi) Ermenilerini vergi vermemeye, memurlarla müslümanlara karşı şiddet göstermeye teşvik ettiler. Ermeniler, açıktan açığa ayaklanmışlardır.

Son derece zâlimcesine davranmışlar, Türklerden savunmasız bâzı kimseleri parçalamışlar ve ateşe verilen barutla onlara işkence etmişlerdir. Ermenilerin gözle görülen amaçları, Türkleri kışkırtmak ve ondan son-

ra kendilerini bastırmak için üzerlerine kuvvet gelince, zulüm gördülerini ileri sürerek Avrupa ve özellikle İngiltere'nin acımasını üzerlerine çekmektir. 'Bulgaristan zulümleri' efsanesinin yenilenmesi sâyesinde, Ermeniler, Balkanlar gibi bir çeşit özerklik kazanmak istiyorlar, fakat Ermeniler hiçbir yerde toplu değildirler ve çokluk teşkil etmezler ve dolayısiyle haklı olarak özerklik isteyemezler. *Ermenileri, âsî durumlarında, Van'daki İngiliz Konsolosunun güya ülke ve halkı inceleme amacıyla yer yer dolaşmasından cesaret almışlardır ve bu dolaşma coşkun Ermenilere Konsolosun kendileri ve hareketleriyle ilgilendiği inancını vermiştir. Bundan başka, 'kızıl elbiselilerin', yâni İngilizlerin, yakında memleketi kurtarmaya gelecekleri inancı, Ermenistan'da pek yayılmıştır.* Kendilerine Türk süsü veren birkaç Ermeni yakalanmıştır, bunlar Ermenileri öldüren kışkırtıcılardı ve böylece Ermenileri Türklere karşı kışkırtmaktadırlar. İngiliz Büyükelçisine, Ermeni öldürmüş bâzı Türklerin adları verilmiş idi. Fakat ben (Abdülhamit), ona kanıtladım ki, tam tersine, bu adı verilmiş Türkler, Ermeniler tarafından öldürülmüşlerdir. Mareşal Zeki Paşa birliklerinin (Erzurum'da IV. Ordu) binlerce Ermeniyi öldürdükleri iftiradan ibarettir. Bununla birlikte soruşturma yaptıracak ve gerekirse cezalar verdireceğim.

İşittim ki, İngiltere Büyükelçisi oraya soruşturma için ataşemiliterini göndermek istiyor, bunu onaylayamam, *zira orada bir İngiliz subayının görünmesi, Ermenilerin en açık biçimde ayaklanmalarına yol açar**. Yemin ederim ki, Ermenilerin haksız baskılarına boyun eğmeyeceğim ve özerkliğe götürecek reformları kabulden ise ölmeyi yeğ tutarım.

Bu söylediklerimi Kayzer'e bildirmenizi, Kayzer'in İngiltere Kraliçesini Ermeni yakınmalarının asılsızlığı-

* Alman Elçisinin Berlin'e ilettiği bu raporun kenarına Kayzer, «Zararı yok; bu, İngiltere'yi oyununu açık oynama zorunda bırakır» diye not düşmüştür.

na inandırmasını, onun ve hükümetinin sonunda barışı bozacak olan tehlikeli bir ihtilâl unsurunu tutmamalarını rica ederim.*»[214]

Kasım 1894'te Abdülhamit'in sözünü ettiği Soruşturma Komisyonu yola çıkar. Abdülhamit, gazetelerde Ermeni eşkiyası hakkında soruşturmada bulunulacağını ilân ettirir. İngiltere Dışişleri Bakanı buna kızar, Elçimizi çağırıp onu azarlar ve İngiltere kamuoyu ile Hükümetinin Ermenilere zulmedenler hakkında soruşturma yapılmasını istediğini bildirir. İngiltere Büyükelçisi, Ermeni illerindeki vâlilerin azlini, İngiliz konsolosunun da katılacağı tarafsız Soruşturma Komisyonunun kurulmasını ister. İngiltere, Aralık ayında Fransa ve Rusya hükümetlerine de başvurur, onları Ermeni sorununu çözmeye çağırır. Bu iki devlet, hıristiyan koruyucusu gözükmekle birlikte, İngiltere'inin girişimini savsaklar. Fakat 1895 yılında Soruşturma Komisyonu ile birlikte çalışan İngiliz, Fransız ve Rus görevlilerinin dönüşüyle, sorun alevlenir. Bu görevliler, Abdülhamit'i Ermeni kırımı yapmakla suçlarlar. Bu üç devlet, Mayıs 1895'te bir muhtıra vererek, Osmanlı Devleti'nden şu tedbirleri almasını isterler :

— Vâlilerin görev süresinin beş yıl olması ve atanmalarında büyükelçilerin oyunun alınması.

— Jandarmada her unsurun bulunması.

— Kürt göçebelerinin kontrol altına alınması.

Abdülhamit, Fransa ve Rusya'nın yumuşak davranacağını bildiğinden, önce reddetmeyi düşündüğü muhtıraya cevap vermeyi geciktirir. İngiltere, bunun üzerine, Rusya ve Fransa'ya Doğu illeri için Avrupalı Genel Komiser atamayı önerir. İki devlet reddeder. İşin ilginç yanı, Abdülhamit'in Sadrâzam ve Dışişleri Bakanının, Büyük Devletler'in dileklerinin kabul edilmesini istemeleridir! Bu sırada İskenderiye'den yola çıkan İngiliz Donanması Osmanlı limanları önünden geçerek

* Kayzer, kenara şu notu yazmıştır: «Eğer İngilizler, bu işte parmaklarını yakacaklarsa, buna engel olmak istemem.»

Boğazlara doğru yol alır. Abdülhamit, buna rağmen «egemenlik haklarına aykırı» diye, Büyük Devletler'in önerilerinin çoğunu 3 Haziran 1895'te reddeder. Fakat 17 Haziranda birçok hususu kabul eder. Polis ve Jandarmada hıristiyan subay bulunmasına, vâli ve mutasarrıf dışında, nüfus oranına göre hıristiyan memur atanmasına, genel af çıkarılmasına, Doğu illeri reformu ile uğraşacak komisyona Bâbıâlice benimsenmiş reformlarla ilgili olarak başvurmalarına rıza gösterir. İngilizler ise, bu komisyonun yarı yarıya hıristiyan ve müslümandan kurulmasını, büyükelçiliklerin duyacakları zulüm yakınmalarını o komisyona bildirmelerini, yâni bireysel olaylarda dahi Büyük Devletler'in söz sâhibi olmalarını önermektedir. Bu nedenle, İngiltere'yi yatıştırmak mümkün olmaz. Salisbury, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması görüşünü bile ortaya atar. Abdülhamit'in Rusya'dan cesaret aldığını düşündüğünden Istanbul ve Boğazlar'ı Rusya'ya peşkeş çeker. Paylaşma önerileri, Rusya ve Almanya'da itibar görmez, kuşku yaratır.

ABDÜLHAMİT, TAHTTAN İNDİRİLECEĞİNDEN KORKUYOR...

İngiltere, Bâbıâli üzerindeki şiddetli baskılarını sürdürür. Bundan cesaretlenen Ermeniler, 1895 sonbaharında Istanbul'da Bâbıâli'ye karşı büyük bir gösteriye girişirler. Kalabalığın Bâbıâli'yi basmasından korkulur. Yürüyüş engellenmek istenir. Bir subayın vurulması üzerine işler çığırından çıkar. Hükümet sert davranır, halktan gruplar da olaya karışır. Ermeniler ezilir. İngilizlerin güdümlü olduğunu iddia ettikleri benzer halk coşkunlukları Trabzon, Diyarbakır gibi yerlerde de görülür. Batıda müthiş bir galeyan ve Türkiye aleyhine yoğun propaganda başlar. Salisbury, öteki devletleri de peşinden sürükleyerek baskısını arttırır. Abdülhamit, Büyük Devletler tarafından tahttan indirileceği korkusundadır. İngilizci Kâmil Paşa'yı Sadrâzam ya-

par ve Büyük Devletler'in isteklerine uyar, çeşitli tedbirleri kabul eder :

— Göçebe Kürt aşiretlerinin yazlak ve kışlaklarına giderken halka ilişmemeleri için asker ve jandarmanın kontrolünde göçmeleri

— Hamidiye Aşiret Alayları üyelerinin ancak tâlim sırasında üniforma giyebilmeleri ve silâh taşıyabilmeleri

— «Mürur tezkeresi» usûlüyle silâh taşıma kayıtlarının aşiretlere de uygulanması

— Kürtlerin kışlaklarına dönünceye kadar bir fenalık etmemeleri için bunların ileri gelenlerinden bâzılarının Hükümetçe rehine olarak alıkonulması

— Göçebe aşiretlerin Hükümetçe yer gösterilip yerleşmeye zorlanması

— Müslüman olmayan yardımcılı Genel Müfettiş atanması

— Genel affın genişletilmesi, kaçmış ve kovulmuş Ermenilerin yerlerine dönmesi

— Reform ilkelerine uygun tedbirlerin, Hükümete karşı ayaklandığı Ermenilerce de kabul edilen Zeytun ve Haçin (Saimbeyli)'de de uygulanması

— Her vâlinin bir hıristiyan yardımcısı olması

— Hıristiyan memur ve kaymakam atanması

— Bucakların halkça seçilen Meclis ve Bucak Müdürü eliyle yönetilmesi

— Üç müslüman, üç hıristiyan adliye müfettişinin dâvaları çabuklaştırması ve cezaevlerini denetlemesi

— Nüfusa göre hıristiyan polis, jandarma ve köy bekçisi alınması

— Kürtlerin Ermeni topraklarını zorla ele geçirdiği iddia edildiğinden mülkiyet haklarını incelemek üzere hıristiyan - müslüman karma komisyon kurulması

— Vergilerin halk tarafından seçilmiş bir kurul tarafından toplanıp Hükümete verilmesi

— Aşârın toptan değil, köy köy ihaleye verilmesi

— Bu reform işlerine bakmak için Bâbıâli'de yarı yarıya hıristiyan - müslüman bir daimî denetleme ko-

misyonu kurulması; büyükelçilerin bu komisyona reformlarla ilgili olarak her türlü başvurmada bulunabilmeleri.

Büyükelçiler, bu Abdülhamit reformlarını şu koşullarla kabul ederler :

— Reformlar, altı Doğu İlinin dışında Ermenilerin önemli miktarda bulunduğu yerlerde de uygulanacaktır.

— Büyükelçiler, memurlar atanırken, bunlar arasında gerekli yeteneklere sâhip bulunmayanları Bâbıâli'ye bildirecek ve atama işlerinde Bâbıâli'ye her türlü yardımda bulunacaklardır...

REFORMLAR, AYAKLANMA GETİRİYOR...

Reformların kabulü, Ermenileri cesaretlendirir; yeniden ayaklanmalar ve çarpışmalar olur; ayaklanmalar şiddetle bastırılır. Osmanlı sularında Büyük Devletler donanma gösterileri yaparlar. Abdülhamit, tahttan indirileceği kuşkusuna kapılır, hatta Kayzer bunu engelledi diye Alman İmparatoruna bir teşekkür telgrafı çeker! Kayzer, hak etmediği teşekkürden duyduğu şaşkınlığı saklamaz. Zira Kayzer, İngilizci Kâmil Paşa «Padişahın karışmayacağı» bir hükümet isteyip Hükümetten uzaklaştırılınca, Istanbul'da bir ihtilâl çıkıp Padişah'ın devrilmesini beklemektedir. Nitekim bu ihtilâl düşüncesini «Felâket yaklaşıyor» diye Çar'a yazar. Çar, felâketi, «Sultan'ın tahttan indirilmesi anlamında anladığı» karşılığını verir.[125]

1896 yılı başında Salisbury, Osmanlı Hükümet'inin genel işleri hakkında büyükelçilerin denetiminin kurulmasını ve İmparatorluk çökerse, alınacak tedbirleri büyükelçilerin şimdiden görüşüp kararlaştırmasını önerir. Almanya, Rusya ve Avusturya buna yanaşmaz. Ama bu tutum, Istanbul'da Ermeni gösterilerini yeniden cesaretlendirir. 26 Ağustos 1896'da Istanbul'da Ermeni komitecileri, geçen yılkinden daha büyük bir ayaklanma düzenlerler, bombalar atarlar, Osmanlı Bankası'nı işgal ederler.

İngiltere'nin Boğazlar'a yürümesi beklenir. Salisbury, Ekim 1896'da Çar'a «*Mısır İngiltere'ye, Boğazlar Rusya'ya*» paylaşma önerisini yapar. Çar, hayır der. Salisbury, bunun üzerine Abdülhamit'in tahttan indirilmesini ısrarla Büyük Devletler'den ister. Hatta Kayzer bile, kendisine iletilen İstanbul olaylarıyla ilgili raporlardan birinin kenarına «Sultan tahttan indirilmeli» kaydını düşer. Çar ise, İngiltere'ye «Otokrat ve dost bir hükümdara yapılacak baskıya katılmayacağı» karşılığını verir.

Abdülhamit böylece, Rusya'nın İngiltere'ye karşı çıkması sâyesinde, 1894 - 1896 fırtınasını atlatır. 1896 yılında iki reform genelgesi daha yayınlarsa da, reformlar esas itibariyle kâğıt üzerinde kalır. Ermeni ihtilâlcileri, 1905'te Abdülhamit'e karşı bir suikast düzenlerler, patlatılan bombayla birçok kişinin ölümüne yol açarlarsa da Abdülhamit'e birşey olmaz.

Abdülhamit, 1894 - 1896 olayları* sırasında Rusya'ya kaçan Ermenilerin geri dönmesinden kuşkuludur. Nitekim Rusya 50 bin Ermeninin bulunduğunu ve bunları geri yollayacağını bildirir. Abdülhamit, Doğuda demiryolu imtiyazını Rusya'ya vererek Ermenilerin dönüşünü önler. 1905 Rus ihtilâli sırasında Çar, Kafkasya'da ayaklanan Ermenilere karşı Türkleri kışkırtır, orada da kanlı Türk - Ermeni çatışmaları olur.

MAKEDONYA REFORMU

Türkiye'de Ermeni olayları 1896'da yatışmakla birlikte, yine İngiltere'nin kışkırtıcılığıyla Makedonya ve sürüp giden Girit olayları patlak verir. Ermeni patırtı-

---

* Batı kaynakları, Ermenilerin abartmalı iddialarına dayanarak 1894 - 1896 olaylarında, 2500 köyün tahrip edildiğini, 559 hıristiyanın müslüman yapıldığını, 568 kilise ve tapınağın yıkıldığını, 282 kilisenin câmi hâline getirildiğini ve 500 Ermeninin perişanlığa düştüğünü, 50 bin Ermeninin Rusya'ya kaçtığını ileri sürmektedirler. Hıristiyan olmayan halkın uğradığı yitiklerin ise, üzerinde bile durulmamaktadır. Batı için hıristiyan kırımı vardır, müslüman kırımı yoktur. Balkanlardaki müslüman kırımına karşı kayıtsızlıkları bunu doğrular.

ları sırasında, Girit Meclisi, Büyük Devletler'in desteğiyle adaya hıristiyan vâli atanmasını ister. Abdülhamit, Kara Todori Paşa'yı atar. Ne var ki, buna müslüman Giritliler karşı çıkar. Turhan Paşa atanır. Bu kez hıristiyanlar karışıklık çıkarır. Büyük Devletler'in baskısıyla Girit için Ağustos 1896'da reform iradesi çıkar. Buna göre, vâli hıristiyan olacak ve Büyük Devletler'in onayıyla atanacaktır. Memurların üçte ikisi hıristiyanlardan seçilecektir. Büyük Devletler, adayı denetleyebilecekler, jandarma ve adliye reformlarını hazırlayacaklardır. Ama karışıklıklar yine durmaz 1897'de hıristiyan ayaklanmaları ve bunun yol açtığı müslüman-hıristiyan çatışmaları şiddetlenir. Bunun üzerine üç Yunan taburu, Kral adına adayı almak için Girit'e çıkar. Türk - Yunan savaşını önleme gerekçesiyle Büyük Devletler Girit'i abluka altına alırlar, birçok limanı işgal ederler, adayı vedia (Tanrı emaneti) olarak aldıklarını, dağlardaki âsilere bildirirler... Girit savaşı, Teselya'da verilir. Mayıs 1897'de Osmanlı Ordusu, Yunan Ordusu'nu bozguna uğratır. Fakat Abdülhamit Çar'ın ricasıyla, Ordu'nun ileri hareketini durdurur. Osmanlı Devleti, Girit özerkliğini tanır. Büyük Devletler'in rızasıyla hıristiyan vâli atanır. Türk kuvvetlerinin adadan çekilmesi kararlaştırılır. Girit böylece fiilen elden gider, ama Yunanistan'a ilhak, geri kalmış olur. 1898'de Padişah'ın Büyük Devletler'in rızasıyla atanması gereken vâli işi oldu-bittiye getirilir. Bâbıâli'ye rağmen, Yunan Kralı'nın oğlu Prens Yorgi, vâli yetkisiyle atanır. Adada Türkiye'den yalnızca müstahkem bir noktada asılması kararlaştırılan Türk bayrağı kalır. Büyük Devletler, 1908 yılında askerlerini Girit'ten çekeceklerini açıklarlar ve Yunanistan adayı ilhaka hazırlanır. Yitirilmiş adanın kavgası, böylece yeniden alevlenir.

EMPERYALİZM, IRKLAR SAVAŞINI KÖRÜKLÜYOR...

Ermenistan'da istediğini elde edemeyen İngiltere, asıl kurtarıcılığına Makedonya'da başlar. Makedonya'da 1904 sayımına göre çoğu Türk, azı Arnavut 1,5 milyon

müslüman yaşamaktadır. 896 bin Bulgar, 307 bin Rum, 100 bin Sırp, 100 bin Volak mevcuttur. Büyük Devletler, Berlin Antlaşması'na göre, Makedonya'da da reform istemekte ve reformları denetleme yetkisini ellerinde tutmaktadırlar. Bu, Makedonya'nın da gidici olduğunun kanıtı sayılır. Bulgar, Sırp ve Yunan devletleri çeteler kurarak, Makedonya'da çete boğuşmalarını başlatırlar. Olaylar üzerine, reform diye gürültü kopartılır. Makedonya, Osmanlı kontrolünden çıkar ve sonunda Balkan Devletleri tarafından paylaşılır. Oyun o kadar açıktır ki, 1899 yılı ortasında İngiltere, Makedonya'da yaklaşan ihtilâli önlemek için reform yapılmasını istemek üzere Almanya'ya başvurunca, Alman Dışişleri Bakanı durumu şöyle açıklar :

«*Ben daha çok sanırım ki, Makedonyalılar, Girit'te olduğu gibi Büyük Devletler'in Makedonya işini ele aldığını anlayınca, asıl patlama kesinlikle meydana gelir.*»

Istanbul'daki İngiltere Büyükelçisi O'Connor, Alman Büyükelçisi Baron Marschall'den Makedonya işini kurcalamaktaki amacının Rusya'nın gözünü Uzak Doğu'dan çevirmek, kamuoyunun baskısıyla onu Balkan işlerine sokmak olduğunu saklamaz ve şöyle konuşur :

«Rus kamuoyu, Ermeni kıyımlarında olduğu gibi, ikinci bir kez hükümetinin seyirci kalmasına tahammül edemez.»

Bunu Berlin'e ileten Baron Marschall, şu yorumu ekler :

«Makedonya'da ihtilâl çıkınca, Giritli Grubu'nun* faaliyete geçmesi umudu beslenilmektedir. Müdahaleye yol açmak için gerekli insancıl kanıtlar eksik olmayacaktır. *Zira başka yerlerde başkaldıran uyruklara karşı kesin bir zorunluk sayılan tedbirlere Türkiye'de kı-*

---

* Rusya'da başında bazı Büyük Düşes'lerin bulunduğu ve Yakın Doğu'da hıristiyanların korunması politikasını savunan takıma verilen ad.

rım adı verilerek Türklerin böylece lekelenmesi gelenek olmuştur.»[126]

Gerçekten olaylar bu şemaya uygun biçimde gelişir. Selânik'te 1893'te kurulan «Makedonya İç İhtilâl Örgütü» (O.R.İ.M.), Makedonya özerkliği amacıyla harekete geçer. Bulgar çeteleri, Bulgar çoğunluk sağlamak için, hıristiyan köylerini bulgarlaştırmaya, bunu yapamadıkları köylerin nüfusunu yok etmeye ya da kaçırtmaya koyulurlar. Sırp ve Yunan çeteleri de aynı amacı güderler. Irkların biribirini yok etme savaşı, Makedonya'da böylece başlar. Çeteler, papazlar ve okul öğretmenleri bu yolda çalışırlar. Osmanlı Ordu ve Jandarmasına çeteleri kovalamak, âsayişi sağlamak düşer.

1902'de ilk büyük ayaklanmalar olur. Abdülhamit, hemen Hüseyin Hilmi Paşa'yı Genel Müfettiş yapar ve reformlara girişir. Fakat bununla yetinmeyen Büyük Devletler, reform programları sunmaya koyulurlar. İngiltere'den ön almak için Rusya ve Avusturya, 1903'te Viyana Reform Tasarısı'nı Bâbıâli'ye verirler. Buna göre, polis ve jandarmayı yabancı uzmanlar düzenleyecekler, hıristiyanlar nüfuslarına göre jandarmaya alınacaklar ve Makedonya Bütçesi (Selânik, Manastır, Kosova) Osmanlı Bankasınca denetlenecektir. Bâbıâli bunu kabul eder. Bulgaristan ve İngiltere, reform taslağını yetersiz bulur. Aziz Eli ayaklanması olur. Selânik'te karışıklıklar çıkartılır. İngiltere'de Osmanlı'ya karşı gösteriler yapılır. İngiltere ve İtalya zora başvurmaya kalkışır. İngiltere, hıristiyan Genel Vâli ister. Avusturya ve Rusya, İngiltere'nin isteklerine göre ılımlı yeni bir reform programı hazırlar. Buna göre, Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanında, reformların uygulanmasını denetlemek, hıristiyan halkların yakınmalarını dinlemek için biri Avusturyalı, ikisi Rus üç memur bulunacaktır. Jandarmayı, Osmanlı hizmetine girecek olan bir yabancı general düzenleyecek, bu general yabancı subaylardan yararlanacaktır. Çeşitli milliyetleri biraraya toplayacak biçimde, idarî bölgeler değiştirile-

cektir. Böylece, Makedonya'nın paylaşılması kolaylaşmış olacaktır.

Abdülhamit, bu programı reddeder. Yardımını umduğu Almanya'nın Elçisine şöyle konuşur :

«Yabancıların idareye ve Orduya katılmalarını içeriyor. Halife olarak, yabancıların iç işlere karışmasını kabul edemem ve Osmanlı olarak, atalarımın Türk kanıyla aldıkları yerleri bırakamam.»

Ne var ki, Almanya'nın öğüdüyle Abdülhamit yumuşar. Fakat hıristiyanların jandarmaya gireceği haberi üzerine, bu kez müslüman Arnavutlar ayaklanır. Avusturya ve İtalya donanmaları Selânik'e gelir. İsyanın derhal bastırılması istenir.

1904'te jandarmayı düzenlemeye bir İtalyan generali atanır. Yirmibeş yabancı subay, Serez Fransız, Drama İngiliz, Selânik Rus, Üsküp Avusturya, Manastır İtalyan olmak üzere bölgeleri paylaşır. Abdülhamit, bu yabancı subayların fes giymesini isterse de, bu kabul edilmez. İngiltere, reformu yeterli bulmaz. Maliye ve adliye reformu ister. 1905 reform taslağı ile Bâbıâli'ye Makedonya'da malî yönetimin Osmanlı Bankası'na bırakılması, ayrı bütçe yapılması önerilir. Bâbıâli reddeder. Büyük Devletler, malî işlerin denetlenmesi için dört maliye delegesi atayacaklarını bildirirler. Bâbıâli, cevap vermez. Büyük Devletler, delegelerin atandığını bildirirler. Bâbıâli, reddeder. Büyük Devletler delegeleri Üsküp'e göndermeyi kararlaştırırlar. 1905 Kasımında Almanya dışında beş Büyük Devlet'in savaş gemileri, Abdülhamit'in direnmesini kırmak için Midilli'yi işgal ederler, Limnos'u alırlar. Abdülhamit yumuşar, maliye delegesi yerine, maliye danışmanı adı verilmek koşuluyla, Maliye Denetleme Komisyonu'nu kabul eder. 1907'de İngiltere, yabancı subayların jandarmaların doğrudan doğruya komutanı olmasını, Makedonya'daki Türk Ordu birliklerinin azaltılmasını ister. Bu müdahalelerin yanı sıra, siyasal cinayetler sürüp gider. Bir istatistiğe göre, 1908 yılının ilk yedi ayında binden fazla insan öldürülür.

İTTİHATÇILARIN TÜRK - ERMENİ İŞBİRLİĞİ ÇABALARI

İngiltere Mart 1908'de, maaşını Büyük Devletler'in garanti edeceği, Saray'dan bağımsız tek bir vâli atanmasını önerir. Türk birliklerinin azaltılması isteğini tekrarlar. Asıl önemlisi, Rus - İngiliz rekabetine son verip Ruslarla uzlaşır. Böylece İmparatorluğun idam fermanı imzalanmış olur.

Haziran 1908'de İngiliz Kralı ile Rus Çarı Reval'de buluşurlar. Buluşmayı Makedonya'nın paylaşılması diye yorumlayan Makedonya'daki İttihatçı genç subaylar, vatanı kurtarmak için harekete geçerler. 1908 Temmuzunda Meşrutiyet'in ilânını sağlarlar. İttihatçılar inanmaktadırlar ki, Anayasa gelince, hıristiyanlara tam eşitlik sağlanınca milliyet dâvaları çözüm bulacaktır. Nitekim çok öncelerden, Abdülhamit'e karşı birlikte mücadele için, İttihat ve Terakki ihtilâlcileri Rum, Ermeni ve Bulgar ihtilâlcileriyle temasa geçerler.

1902 yılında Paris'teki Genç Türkler Kongresi'ne Araplar, Arnavutlar, Rumlar ve Ermeniler de katılırlar. Kongrede Sabahattin Bey ve Ermeniler, «*memlekette reformların gerçekleştirilmesi için yabancı devletlerin müdahalesinin sağlanması*» görüşünü savunurlar. Yabancı devletten murad, İngiltere'dir. İttihatçılar, yabancı müdahalesini reddederler. 1907 Paris Kongresi'ne ise, yalnız Taşnak Ermenileri katılır. Rumlar, Bulgarlar ve Hınçak Ermeni Komitesi, katılmaya yanaşmazlar. Bu kongrede Taşnak Ermeni Komitesi ile İttihatçıların işbirliği kararlaştırılır. Kongre sanunda bir bildiriyle işbirliğinin amaç ve ilkeleri açıklanır. Amaç, Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, Meşrutiyet'in ilânı ve parlamentoculuğun kurulmasıdır. Bu, ihtilâlci yollardan gerçekleştirilecektir. İhtilâl araçları şunlardır :

— Hükümetin, eylemlerine karşı silâhlı direnme.

— Politik ve ekonomik grev ile silâhsız direnme. Polis ve memur grevi.

— Hükümete vergi vermemek.

— Ordular içinde propaganda : Asker, ihtilâlcilere karşı yürümemeye çağrılacak.

— Genel ayaklanma.

Bu ortak ihtilâl programının uygulanmasına gerek kalmaz. Abdülhamit, Makedonya'da subayların dağa çıkması üzerine Meşrutiyet'i ilân eder. Lenin'in «*Ordu'nun devrimci kanadı*» dediği Genç Türk yönetimi, Türk - Ermeni kucaklaşmasıyla başlar. ABD Büyükelçisi Morgenthau'nun yazdığına göre, Türk ve Ermeniler sokaklarda kucaklaşırlar. Talât ve Enver, kiliselere koşarlar, Ermeni mezarlıklarını dolaşırlar, kurbanlar için ağlarlar. Ermeni rahipler, Türk câmilerine giderler.[127]

Meşrutiyet'in ilânından sonra Istanbul'da milliyete dayalı Arap Birliği, Arnavut kulübü vb. çeşitli siyasal dernekler kurulur. İttihat ve Terakki, bunların hepsini, Osmanlı Birliği'nde toplamak ister. Bulgarlar ve Rumlar yanaşmazlar. Taşnak adına 1907 Paris kararlarında Ermenileri temsil eden Malûmyan ile görüşmelere girişilir. Taşnak, şu görüşü ileri sürer :

«Aanayasayı korumakta İttihat ve Terakki ile elele çalışılacaktır. Ama Taşnak, bağımsız devrimci örgütünü ve programını koruyacaktır. Örgüt, eskiden gizli iken, şimdi açık olacaktır.»

Taşnak'ın bu isteği gönülsüz kabul edilir. Zira Taşnak, Ermenistan özerkliğini, hatta bağımsızlığını istemektedir. İttihatçılar ise, bunu önlemek için ihtilâl yapmışlardır.

Rumlar ise, Meşrutiyet'i başından kötü karşılarlar. 9 Ağustos 1908'de Le Monde Hellenique, Rum görüşünü şöyle açıklar :

«Genç Türkler, anayasal özgürlükleri tanıyacaklardır, fakat bu çeşitli milliyetler, onun içinde eridikleri ölçüde olacaktır. Onlar, İmparatorluğun dokunulmadan güçlü ve üniter kalmasını istemektedirler. Her türlü federalizme karşı inatla savaşacaklardır. Federa-

lizmde onlar, ihtilâlin geri gelmemek üzere gömdüğünü iddia ettikleri özerkliklerin ve ademi merkeziyetçiliğin devamını göreceklerdir. Bu nedenle, hayal kurmaya yer yoktur. Yunan milletinin eski ayrıcalıklarını kurtarmak kolay olmayacaktır.»

21 Ekimde de Yunanlılar şöyle konuşurlar :

«Türklerin yönetici ırk kalma iradesini hesaba katmak gerekir. Tehlike, buradadır... Anayasal bir Türkiye, Helenizmin mezarı olabilir.»[128]

ADANA'DA ERMENİ - TÜRK VURUŞMASI

Gerçekten Anayasa ve eşitlik ilkeleriyle Rum ve Ermeni sorununu çözmenin mümkün olamıyacağını olaylar çok çabuk gösterir. Istanbul'da 31 Mart patlak verirken, 1894 - 1896 olaylarının dışında kalan Adana bölgesinde kanlı bir Türk - Ermeni ırklar çatışması görülür. Bunda kuşkusuz Ermeni komitecilerin ve reformist Hınçak'lardan Adana'daki Ermeni dinsel lider Muşeg Efendi'nin kışkırtıcılık ve şımarıklıklarının rolü büyüktür. Fakat Türk asker-sivil yöneticilerin gevşekliği de, İttihatçı yöneticilerin hiç istemedikleri bir zamanda müslüman nüfusun galeyanına ve olayların patlamasına yol açar. Görünüş odur ki, olayların asıl nedeni, son yirmi-otuz yıllık dönemin topluluklar arasında yarattığı kin, nefret ve güvensizliktir. Ermenilerin hızla zenginleştiği bir ortamda, bu durum daha kolay anlaşılabilir.*

* Kırımlı düşünürlerden İsmail Gaspirenski'ye göre, Ermeni sorununun gerçek nedeni ekonomiktir. Zengin Ermeni topluluğu ile etrafında yaşayan **Kürt** aşiretleri arasındaki ekonomik gelişme bakımından mevcut dengesizlik, Ermeni olaylarını doğurmuştur. (Şerif Mardin, Türkiye'de İktisadî Düşüncelerin Gelişmesi, s. 53). Rum olayları için de aynı gerekçe ileri sürülebilir. Aydın'da «Rumlarla iyi geçinin» diyen Padişah Öğüt Kuruluna Esat Hoca'nın verdiği karşılık ilginçtir: «Bu bölgeyi gezerken göreceksiniz, hıristiyan mahalleleri bayındır ve abadan, islâm mahalleleri ise kalkındırılmaya muhtaçtır. Biz Türkler cephelerde savaşır, aziz vatanımızı korumaya çalı-

Ermeni dostluğu güden İttihat ve Terakki, 31 Martın ertesi günü patlak veren bu topluluklar boğuşmasının sorumluluğunu «Kızıl Sultan» denilen Abdülhamit'e yükler. Ermeniler de, 1908 sonbaharından itibaren Abdülhamitçi müslüman hocaların, «Anayasa, Ermeniler yüzünden başımıza geldi» biçimindeki propagandaları yüzünden olayların patlak verdiğini söylerler. Cemal Paşa da anılarında, 1909 yılı başlarında Ermenilerin pek yakında ayaklanacağı ve Türkleri yok edeceği söylentisinin Adana'da yayıldığını ileri sürer. Söylentiye göre, Avrupa devletleri donanmaları, Adana'yı işgal edecekler, bundan yararlanarak Ermeniler, Kilikya Krallığı'nı kuracaklardır.

Bu gerginlik içinde olaylar patlak verir, Vâli Cevat Paşa'nın gevşek tutumuyla genişler, Adana ve bölgesi bir mezbahaya döner. Adana'ya Rumeli askerleri getirilir. Fakat on gün sonra daha büyük olaylar çıkar. Rumeli askerlerinin gevşek davrandıkları ileri sürülür. Meclis, kırım sorumlularını saptamak için Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk ile Tekirdağ Milletvekili Babikyan'ı olay yerine gönderir. Tengirşenk, geniş incelemelerden sonra İngiltere Konsolosu Doughty-Wylie'nin raporunda vardığı sonucu kabul eder ve bu sonuca sonradan anılarında da yer verir :

«Yabancı müdahalesi sâyesinde ayrı bir krallık kur-

şırken, onlar fabrikalar kurmuşlar, bağlar, bahçeleri içinde yaşarlar... Servet, refah, mutluluk herşey onlarda, fakirlik, yoksulluk Türklerde toplanıyor. Öğütü bizlere değil, bizi ekonomik açıdan öldürmeye çalışan zümreye vermelisiniz.» (Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 205). Bu ekonomik üstünlük, hıristiyan ve müslüman servet dengesizliği, çeşitli çatışmalara ve İttihatçıların bunu yenmek için giriştikleri «millî iktisat» politikasına rağmen, sürüp gitmiştir. Nitekim Mustafa Kemal, 19 Eylül 1921 tarihli Meclis konuşmasında, Rum ve Ermenilere zulüm iddialarına karşı şöyle konuşur: «Hıristiyanlara adaletli davranıldığına en büyük kanıt, memleketimizin her noktasında, en ufak köyünde bile, hıristiyan unsurların müslümanlardan çok huzur, refah ve servete sâhip olmalarıdır.» İkinci Dünya Savaşı sırasında, Varlık Vergisi uygulamasında dahi, bu ruhsal durumun payı olsa gerektir.

mak amacıyla girişilmiş bir Ermeni İhtilâli'ne kesinlikle inanmam. Eğer böyle bir amaçları olsaydı, topluca dağlara çekilirler, oradan kendilerini iyice savunabilirlerdi ve hiçbir vakit de birçoğu Adana'da kardeş ve akrabasından olan binlerce hasatçıyı silâhsız tarlalara dağılmış durumda bırakamazlardı. Bundan başka rövolver ve av tüfeklerinden başka birşeyle silâhlı olmayan Ermenilerin yetkin Osmanlı Ordusu'na karşı gelebileceklerini varsaymak saçma olur. Yabancı müdahaleye gelince, politikadan pek az bilgi sâhibi bulunmak, böyle bir fikrin saçmalığını kanıtlamaya yeter.

Müslümanlara gelince, onların pek çoğunun hükümetlerinin, yaşamlarının, dinlerinin tehlikede bulunduğuna gerçekten inandıkları düşüncesindeyim. Cehaletleri böyle bir durumun olanaksızlığını anlamıyacak kadar çok idi. İçlerinden birçoğu Ermenilerce verilen küstahça söylevlerle kışkırtılmış ve bu söylevler onlara duyurulurken pek çok abartma olup, bundan başka yağma hırsı çevrenin çapulcularını çekmişti.»[129]

İttihatçı yöneticiler, kendilerine rağmen olan bu kanlı ırklar çatışmasında, ayırım yapmadıklarını göstermek için dokuz müslümanı — bunlar arasında Bahçe İlçesi Müftüsünü — ve altı Ermeniyi kırımdan sorumlu diye asarlar. Fakat artık hıristiyan - müslüman güvensizliği çok büyümüştür. Üstelik, Kafkasya Ermenilerine baskıyı bırakıp liberal bir politikaya yönelen Rusya, Ermeni sorununu parmağına dolamıştır. Rus ve İngiliz kışkırtmaları, biraz sonra göreceğimiz üzere, tam bir Ermeni kırımına yol açacaktır.

BALKANLARDA MÜSLÜMAN KIRIMI VE TÜRKİYE'YE GÖÇ

Balkanlarda ise, Makedonya'yı güdümlü çeteleriyle kana bulayan Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan devletleri, İtilâfın çabalarıyla birleşerek, Türkiye'ye karşı bir Balkan Savaşı ve büyük çapta islâm kırımı yaparlar.

Girit olayları yüzünden Türk-Yunan ilişkileri, Meş-

rutiyet'in daha başında gergindir. Giritli Rumlar, Eylül 1908'de Enosis ilân ederler. Türkiye'nin tepkisi, gösteriler ve Yunan mallarına boykot olur. Bâbıâli, Büyük Devletler'den Girit'ten askerlerini çekmelerini ister. Büyük Devletler, 27 Temmuz 1909'da Girit'ten askerlerini çekerler. Türkiye'de yine halk gösterileri olur. Girit'te Yunan bayrağı asılmıştır, Büyük Devletler Yunan bayrağını indirip Girit bayrağının çekilmesini emrederler. Bu son çırpınışlardır. Girit, gider. Yunanlılarca işgal edilen Midilli, Sakız gibi adaların kavgası başlar. Yunan elinde bu adalar, Batı Anadolu için büyük tehlike sayılır. Kısaca, olaylar devamlı Türk-Rum düşmanlığını körükler.

Balkan Savaşı ve bunu izleyen müslüman göçmen kitlelerinin Istanbul ve Anadolu'ya perişan akışı, Türk-Rum ilişkilerindeki gerginliği iyice artırır. Şimdiye kadar Balkanlarda gelenek, bir bölgede çoğunluk sağlamak için çetelerle Türk ve müslüman kırımına girişmek, öldürülebileni öldürmek, öldürülemiyenleri de malını mülkünü çeşitli yollardan elinden alıp kaçırtmak olmuştur. Makedonya'da da aynı politika izlenir. Prof. Toynbee, Balkanlardan Türk göçünü şöyle anlatır :

«Türk birlikleri çekildiklerinden, hıristiyan nüfus, bu istilâ edilen bölgelerde islâm azınlığına karşı ayaklandı. Köyler bütünüyle yakıldı, yıkıldı. Cinayet, ırza geçme de görüldü. Gâlip devletler, bu bölgede kontrolü de ele aldıkları halde, terör hiçbir biçimde durmadı. Istanbul'a gelen ve barış imzalandıktan sonra da gelmekte devam eden yüzbinlerce göçmen çıplaktı ve terörize olmuşlardı.»[130]

Selânik, Yunanistan'a çarpışmadan teslim edilir. Çarpışmadan teslim olanlar da kırımdan kurtulamazlar. Selânik'te çıkan Yeni Asır Gazetesi, o günlerde pişmanlıkla bunu yazar :

«Ah! Biz kendi ellerimizle Müttefik Devletler'e teslim olanlar! Bugün adaletine sığınmış bulunurken tarafsız kalmaktan ve teslim olmaktan başka hiçbir günah ve kabahatımız olmadığı halde, hakkımızda teca-

vüz ve saldırılara neden gerek görülüyor? Neden kendisine sığındığımız hükûmet bizi korumuyor, ya da koruyamıyor? Yok eğer, amaç kuzu gibi kendilerine canlarını teslim eden islâmları yok etmek ise... neden birden bir an içinde genel bir kırım yapmıyor da ayrı ayrı yok ediyorlar, köylerine giden köylüleri kesiyorlar, kadınların ırzlarına geçiyorlar, sonra da öldürüyorlar? Onun için diyoruz ki, tevekkül ile canlarını teslim eden ve kendi kanunlarına sığınarak insaf ve adalet bekleyen bu halka, mâsum ve mağdur halka yapılan zulümler, saldırılar ne vakte kadar sürecek, bu gidişin sonu ne olacak?»[131]

Binlerce zulüm ve kırım örneği vardır. Bir tek örnekle yetinelim :

«Poroy'da ikiyüz Türk mezbahalara götürülerek koyun boğazlar gibi kesilmişlerdir. Bunların malları hakkında iki, üç kişi huzurunda güyâ alım-satım muameleleri yapılmış ve ellerinden senet alınarak paraları verilmiştir. Fakat alım-satım kurulu önünden çıkınca, önce verilen para geri alınmış, sonra Türkler mezbahaya götürülerek kesilmişlerdir. Serez'de beşyüz kişi benzer biçimde öldürülmüştür.»

Bu vahşice kırım üzerine, Makedonya'dan Türk göçü hızlanmıştır. Toynbee, Osmanlı resmî kaynaklarına dayanarak, göç hakkında şu tabloyu verir :

	1912-1913	1914-1915	1916-1917	1918-1919	1919-1920	Toplam
A	177.352	120.566	18.912	22.244	74.848	413.922
B	68.947	53.718	1.252	6.736	12.536	143.189

A Balkan Savaşlarında yitirilen bütün topraklardan göç eden Türkler
B Bu savaşlarda Yunanistan'ın kazandığı arazıden göç eden Türkler

RUM KIRIMINA KARŞI MİLLİYETÇİ TÜRK TEPKİSİ

Müslüman kırımı ve göçler, yüzyılı aşan bir süredir olmaktadır, fakat sineye çekilmektedir. Ne var ki,

bu kez Türk milliyetçiliği uyanmıştır. İttihatçıların teorisyeni Ziya Gökalp, 20 Mart 1913'te islâmlığı da bırakmamakla birlikte, ilk kez, «Türkleşmek ve Çağdaşlaşmak» tezini ortaya atmıştır. Bu nedenle, Balkan kırımı tepkisiz kalmayacak, aynı biçimde tepki ile karşılanacaktır. Tepkideki farkı, Prof. Hikmet Bayur şöyle açıklar :

«Osmanlı İmparatorluğu geriledikçe, bıraktığı yerlerdeki Türklerin hemen hepsi göç ederlerdi. Bunun nedenleri arasında yüzyıllarca egemen unsur olduktan sonra başkalarının ve özellikle kendi eski uyruklarının egemenliği altında yaşamak zorunluluğunun ağır gelmesi yönü varsa da, gerçek neden Türklerin kalmış oldukları bu gibi yerlerdeki yeni hükûmetin ve ora halkının bunları kaçırıp mallarını almak ve ülkenin halkını bir tek milletten - kendi milletlerinden - ibaret bırakmak istemeleri ve bunu elde etmek için, hiçbir baskı ve zulümden çekinilmemesi yönü de vardı.

Adalar işi Büyük Devletlerce bir karara bağlanır bağlanmaz, Yunan Hükûmeti ve Makedonya Rumları bu geleneksel usûlü pek acımasızca tâzelerler. Ora Türkleri bir sürü baskın, katil, yağma ve gasp sonunda büyük kitleler hâlinde, ev barklarını bırakıp kaçışmaya ve Osmanlı kalan yerlere akın hâlinde dökülmeye koyulurlar.

O vakte kadar, Osmanlı Hükûmeti'nin bu gibi hareket ve durumları az çok doğal sayması, lâfla protesto etmesi ya da notalar verip dünya önünde sızlanması ve işi daha ileriye götürmemesi görenekten idi. Bu kez de ondan böyle bir durum takınması beklenilmişti. Ancak bu kez durumda bir takım başkalıklar vardı: Halk daha uyanmıştı, Meşrutiyet yönetimi, bütün eksikliklerine ve yanlışlıklarına rağmen, istibdat yönetiminden çok halkla temas etmek ve ona dayanmak zorunda olduğu için, halkın gözü daha çok açılmıştı. Bundan başka, yer ve yurtlarından koğulmuş olan Makedonya Türklerini, Trakya'da ve Batı Anadolu kıyılarında, özellikle Ege

Adaları karşısındaki bölgede bulunan Rumların yerine yerleştirmek ve bu sâyede Trakya ve Anadolu'yu ilerisi için birçok fitne ve fesattan korumak düşüncesi doğal olarak herkesin ve bu arada Hükûmetin aklına geliyordu. Bu nedenle, resmen verilmiş buyruklarla olmasa bile, iş başındakilerin göz yummasıyla bu yol tutuldu. Böylelikle Osmanlı ülkesinde bulunan bir takım Rumlar yer ve yurtlarından oldular.»[132]

RUMLARA KARŞI TEPKİNİN EKONOMİK KÖKENLERİ

Ege Rumlarının zorla Adalar'a ve Yunanistan'a göç ettirilmesinin nedeni yalnızca Rumeli göçmenlerine duyulan bir tepkiden ya da güvenlik kaygısından ibaret değildir. Göç, aynı zamanda «gâvur İzmir'in millîleştirilmesi» biçimindeki «ekonomik milliyetçilik»in tepkisidir. Amaç, Rum ve Ermeni işadamının yerine Türk ve Müslüman işadamını geçirmektir. Bu millî iktisat politikası, Rum ve Ermeni tüccarın, İngiliz ve Fransız kapitalizminin aracısı olması dolayısiyle, Anadolu'da ekonomik nüfuzunu artırma çabasındaki Almanya'nın da desteğini görür. İngiltere ve Fransa'nın Rum ve Ermeni aracısına karşı, Almanya, müslüman ve yahudi işadamlarını destekler. İttihat ve Terakki milliyetçiliğini başından beri destekleyen Selânikli yahudi tüccarlar, millî iktisat politikasından en çok yararlanan unsur olur.

Bu millî iktisat politikası, «Girit bizim canımız, feda olsun kanımız» biçimindeki gösteriler ve Yunan mallarına boykotla gelişir. Yunan yanlısı Fransız tarihçisi Driault, bu boykotları özetle şöyle anlatır :

«1910'dan itibaren Genç Türkler, bütün İmparatorlukta Rum malı ve Rum tüccarı avına başladılar. 'Girit, Türktür' halk gösterileri, kişi ve mallar üzerinde zorlamalara yol açtı. Selânik, İzmir ve başka yerlerde boykot komiteleri kuruldu. Komiteler, Rum mal ve tüccarlarına karşı, açıkça belirtilen, onları tamamen kov-

ma azmiyle inatçı bir savaş yürüttüler. Bütün Doğuyu altüst eden milliyetçi ateş içinde, bu eylem, kısa sürede çok büyük gelişme gösterdi.

Rum reayayı ezmek ve bütün İmparatorlukta Rum ticaretini öldürmek söz konusuydu.

Auguste Boppe, Istanbul'dan Paris'e gönderdiği raporda durumu şu sözlerle belirtir: Rumlara duyulan nefret, en yüksek noktaya ulaşmıştır. Rumları artık görmek istemiyorlar, onları Türkiye'nin ölüme dek düşmanı sayıyorlar. Ne var ki, Rumlar, ticaret, zenaatlar ve hemen hemen tekelini elde tuttukları serbest meslekler yoluyla, nüfusun günlük yaşantısına karışmışlardır. Onlarla herşeyi bitirmek, onları kovmak, iflâs ettirmek ve millî temellere dayalı yeni bir ekonomik sistem kurmak istiyorlar...

Bütün küçük ticaret ve kısmen büyük ticaret, Rumların elindendir. Pazarlar, Rum tüccarlarıyla doludur, deniz taşıması Rum gemileriyle yapılıyor...

Selânik'te Max Choublier'nin gözlemlerine göre, nüfusun büyük kısmını teşkil eden ve İttihat ve Terakki tarafından çok desteklenen yahudiler, Rumların yerini almak için çaba gösterdiler. İzmir'de de yahudiler aynı biçimde davrandılar.

Yunanistan, boykottan büyük zarara uğramaya başladı. Kalergis, ekonomik kargaşalıktan Türk Hükûmeti'ni sorumlu tutarak, 20 milyon tazminat istediyse de aldıran olmadı. Tam tersine, boykot komiteleri güçlendiler ve bir ekonomik savaş komitesi hâlinde toplandılar. Gerçekten bu bir savaştır. Topsuz da öldürücü savaşlar vardır...»

ALMAN EMPERYALİZMİ RUM KOMPRADORA KARŞI YAHUDİ VE MÜSLÜMAN KOMPRADORU DESTEKLİYOR

«Boykot, Fransız çıkarlarına da dokundu. Atina'daki Fransız Elçiliği belirtti ki, Marsilya'dan Pire'ye getirilmiş Fransız malları, Türk İmparatorluğu'nun

bütün kıyılarına Yunan vapurlarıyla taşınmaktaydı...

Atina Bankası ve Union Parisienne, Doğu Bankası ve Comptoir d'Escompte ciddî zarar gördüler ve Hükûmet'e başvurdular. Dışişleri Bakanı Pichon müdahale eyledi. Câvit Bey katında bu insan haklarının bağışlanmaz çiğnenişini sert biçimde protesto etti. Sonuç çıkmadı. Pichon, 21 Temmuz 1910'da Büyük Devletler'in ortak müdahaleye girişecekleri tehdidinde bulundu. İngiltere ve İtalya, girişimi olumlu karşıladılar. Zira eski ekonomik sistemin bütün unsurları gibi, onlar da çeşitli biçimlerde zarara uğramışlardı.* *Avusturya ve Almanya ise, yanaşmadılar... Gerçekten, Türkiye'nin yürüttüğü ekonomik savaşın bütün Akdeniz devletlerinin çıkarlarına zarar vermesinden Almanya ve Avusturya hoşnuttular: Bu, kendi girişimlerine açıkça yol açmak demekti. Türkiye ve Cermen devletleri arasındaki derin dayanışma, Yunanistan ve Türkiye'nin sınır ve çıkarlarını kat kat aşan bir çatışma için, politik ve askerî ittifaka yol açmıştır...*

(Fransız malları ve bankalarının zarar görmesi olayı ile) bütün Doğuda Fransa ile Yunanistan'ı birleştiren ve birleştirecek olan ekonomik dayanışma çarpıcı biçimde kendini göstermiştir.»

1911 baharında ekonomik savaş hızlanır. Driault, Mersin Boykot Komitesi'nin 20 Haziran 1911 tarihli bir afişini yayınlamıştır. Afişte şöyle denilir :

«Rum kahve ve gazinolarında, Ziya Paşa kahvesinde oturmayınız.

---

* Bu olay, Rum aracılarla İngiliz ve Fransız kapitalistlerinin çıkar birliğini çarpıcı biçimde göstermektedir. Bu çıkar birliğini, İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol de 5 Ekim 1921 tarihli telgrafıyla Washington'a bildirir: «... İngiliz ticaret çıkarları, işbirliği yapmakla iki ülkenin ticaret çıkarlarının Orta Doğu ticaretini kontrol edebileceği inancıyla, Rumları desteklemişlerdir. Rumlar, Anadolu gibi İngilizlerin doğrudan doğruya faaliyete geçmek istemedikleri alanlarda İngiltere'nin ajanı olarak faaliyette bulunacaklardır». (Evans, U. States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924, s. 358)

Ey halk! Girit'te işlenen cinayetleri hatırla! Bir sürü genç kızın ırzına geçip kulak ve burunlarını kesmekle yetinmediler, onları Atina'ya sevketmekten bile utanmadılar. Biz artık millî onurdan yoksun muyuz? İçimizden çoğu, bir ikiyüzlülük maskesi altında Osmanlı olduğunu söyler, ama Rum kurumlarından çıkmaz. Bu gibi kişilere duyururuz ki, Dördüncü Afişimizde adlarını yayınlayacağız.»

Yunan yanlısı Fransız tarihçisi, gözlemlerine şu sözlerle devam eder :

«İzmir'de câmilerde hocalar, boykot vaazları vermişlerdir. Rum dükkânları, boyalarla işaretlenmiştir. Rum gazeteleri taşıyanlar, coplarla kovalanmışlardır.»

«Savaş, her biçimi almaktadır : Bu, bir yok etme savaşıdır. Rum ticaretinin yıkıntıları üzerinde, Selânikli yahudilerin kurduğu yeni Ticaret Şirketi* ve Triyeste Lloyd'u parlak işler yapmaktadırlar.»

«22 Nisan 1911'de Yunan Hükûmeti, antlaşmalara ve insan haklarına aykırı bu duruma son vermek amacıyla Büyük Devletler'e başvurdu. Bâbıâli'ye karşı ortak bir girişim istedi. Girişimi Fransa ele aldı. Almanya hayır dedi. İtalya çekimser kaldı.

Üçlü İttifak (Almanya, Avusturya, İtalya), Yunanistan'a karşı blok yaptı. İngiltere ve Rusya ise, Fransa'yı destekledi.»

«Demek oluyor ki, Türk milliyetçiliğinin gerisinde, Yunan ticaretini, Yunan milliyetini ve Doğudaki bütün eski sorumluları yok etmeye kararlı yahudiler, Almanya ve Avusturya vardır. Bu bir yağma savaşıdır. Türkler, bu işte Almanların öncüleridir. *Almanya Rusla-*

---

* İsmet Paşa, dinsel bağnazlıkla müslüman olmayanlara zulüm yapıldığı iddialarına Lozan'da yahudi zenginliğiyle karşılık verir: «Türk Hükümeti'nin ve halkının insanlık dışı herhangibir davranışını öne sürerek, hiçbir zaman yakınmamış olan yahudi topluluğunun verdiği örnek, Rumlara ve Ermenilere ilişkin üzücü olaylarda sorumluluğun tüm olarak Rumlara ve Ermenilere düştüğünü kanıtlamaya yeterlidir». (Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım I, Cilt I, Kitap I, s. 197)

ri Kuzeye, İngiltere'yi Güneye itmektedir. Yerini alabilmesi için, Almanya'nın Helenizm'i boğması gerekli-dir.»[133]

«GÂVUR İZMİR»İN MİLLÎLEŞTİRİLMESİ

İttihatçıların bu millî iktisat savaşı hakkında Türkiye'deki Rum ve Ermeni yanlısı ABD Büyükelçisi de şu görüşleri ileri sürer :

«Küçük Asya'da kendi planları olan Almanya bakımından, Rumlar doğaldır ki, Pancermen emellerine engel teşkil etmekteydiler. Bölgede, Rum kaldığı sürece, Sırbistan gibi Yunanistan da Basra Körfezi'ne doğru Almanya'nın yoluna doğal bir engel olacaktı.»

ABD Elçisi, boykotu ve Talât Paşa'nın boykotu savunmasını şöyle anlatır :

«Türkler, İzmir'deki bütün yabancı kurumlardan Rum personeli kovup yerlerine müslüman personel almalarını istediler. Öteki Amerikan şirketleri gibi Singer Kumpanyası'na da bu bildirilmişti. Singer için araya girerek 60 günlük bir erteleme sağladıysam da, Amerikan şirketi, karara uymak zorunda kaldı. Bütün hıristiyanlara karşı, yalnız Küçük Asya'da değil, İstanbul'da da resmî bir boykota girişildi. Türklerle, hıristiyanlardan daima daha iyi ilişkiler sürdüren yahudiler boykotun dışında kaldı. Resmî kişiler, dükkân kapılarına milliyetini ve işini yazmalarını yahudilerden özellikle istediler. Yahudiler, 'Avram, yahudi, terzi', 'İzak, yahudi, ayakkabıcı' gibi yazılar koydular*. Bu boykotu,

* İttihat ve Terakki, Selânik'te gelişir. Mason localarında Selânik dönmeleri ve yahudilerle yakın ilişkiler kurulur. Birçok İttihatçı lider de Mason localarına girer. Selânik iş çevrelerinin Avusturya ve Almanya ile ilişkileri vardır. Yahudi ve dönmelerin, İngiltere ve Fransa ticaretine bağlı Rumlara karşı «millî iktisat»tan yana İttihatçı milliyetçiliğini desteklemeleri çıkarlarına uygundur. İttihatçılar da bu Selânik «millî burjuvazi»sini kazanmaya önem verirler. İttihatçı genç gazeteci Zekeriya Sertel'in dönmelerden Sabiha Hanımla evlenmesine İttihat ve Terakki'nin verdiği büyük önem, bu bakımdan anlamlıdır. Zekeriya Sertel, düğününü şöyle anlatır: «Be-

Türkiye'nin tepetaklak millî düzeninin belirtisi saydım. Zira bir millet, kendi uyruklarına karşı ticarî boykota girişiyordu...»

«...Talât'ı (Paşa) artık iyi tanıyordum. Hemen her gün onu görüyordum. Milletlerarası ilişkilerdeki her gelişmeyi benimle tartışmaya alışmıştı. Rumlara karşı yapılan muameleye şiddetle karşı çıktım. Dışarıda bunun çok kötü izlenim yaratacağını ve bunun Amerikan çıkarlarına zarar verdiğini söyledim. Talât, millî politikasını açıkladı: Türk İmparatorluğu içindeki bu ayrı unsurlar, daima Türkiye'ye karşı fesat düzenlediler. Bu yerli halkların düşmanlığı yüzünden, Türkiye eyalet üstüne eyalet yitirdi. Yunanistan, Sırbistan, Romanya,

---

nim bir dönme kızıyla evlenmek üzere bulunduğumu İttihat ve Terakki Genel Merkez Komitesi'ne duyurmuşlar. Bir gün bu komitenin ünlü üyesi sayılan Doktor Nâzım, beni çağırdı. Kutladı. Yaptığım için önemini bilip bilmediğimi sordu :

— Sen belki farkında değilsin, dedi, fakat yüzyıllardan beri biribirine yan bakan iki topluluğun birleşip kaynaşmasına yol açıyorsun. Dönmelik kastına ölüm yumruğu indiriyorsun. Biz bu olayı gereği gibi değerlendirmeli ve Türkler ile dönmelerin birleşmesini bu vesileyle kutlamalıyız. Bunu millî ve tarihsel bir olay gibi değerlendirmek gerek...

Şaşırdım :

— Yâni ne yapalım efendim, dedim.

— Yâni nikâhınızı biz kıyacağız. İşi gazetelere duyuracağız. Bu nikâhı bir aile olayından çıkarıp millî olay haline getireceğiz.

Nikâhımız Şehzadebaşı'nda yapıldı... Nikâhımızda kız tarafının vekili zamanın Başbakanı ve İttihat ve Terakki'nin en nüfuzlu adamı Talât Paşa idi... Talât Paşa gülerek ve şakalaşarak :

— Biz kızımızı bedava vermeyiz, bin lira isteriz, dedi.

O vakit nikâh için böyle bir ağırlık (para) vaadetmek gelenekti. Bana sordular: 'Kız tarafı bin lira istiyor, ne dersin?'. O dakikada cebimde on lira bile yoktu. Bütün nikâh giderlerini İttihatçılar görmüşlerdi. Bol keseden 'Veririm' dedim. Ertesi gün bütün gazeteler, bu haberi önemle verdiler. O günden sonra da bizim evlenmemiz dönme topluluğu arasında bir örnek oldu.» (Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905 - 1950), s. 61 - 62).

Selânik dönmeleri, Istanbul'da ve Türkiye'de «millî burjuvazi»nin önemli bir ögesini teşkil edeceklerdir.

Bulgaristan, Bosna-Hersek, Mısır ve Trablusgarp gitti. Böylece Türk İmparatorluğu, hemen yok olma noktasına gelecek kadar ufaldı. *Eğer elinde kalanla Türkiye yaşayacaksa, bu yabancı halklardan Türkiye kurtulmalıdır*, dedi. 'Türkiye, Türklerindir', şimdi Talât'ın kafasındaki egemen düşünceydi. Onun içindir ki, İzmir ve çevresindeki adaları Türkleştirmeyi önerdi.»[134]

Gerçekten dışa bağımlı Rum ve Ermeni ekonomik egemenliğini yıkıp millî burjuva yetiştirmek, İttihatçıların millî amaçlarından biri olur. Millî banka, millî şirket kurmak, fırıncıyı, mavnacıyı örgütleyip ekonomik güç hâline getirmek, esnaf dernekleri ve kooperatifler kurmak, her alanda Türk teknisyen yetiştirmek İttihatçıların başlıca uğraşlarından birini teşkil eder. Özellikle Ege'de Rum nüfusun hızla artması, adaların Yunanistan'ın eline geçmesinden sonra Yunanistan'la savaş olasılığının çoğalması ve yerli Rumların bir «Beşinci Kol» teşkil etmesi korkusu, «Gâvur İzmir'in millîleştirilmesi» politikasına hız kazandırır. Teşkilât-ı Mahsusa, bu konuda raporlar hazırlar. Genç İttihatçılardan Celâl Bayar, İzmir'de partinin Genel Sekreteri yapılarak millî şirketler kurmakla görevlendirilir. Bayar bu amaçla dış ticaret işleri için İthalât ve İhracat Anonim Şirketi, Türkiye Palamutçuluk Ortaklığı, Satış Kooperatifleri, yöresel bankalar, köy kooperatifi ve bir demiryolu okulu kurar. Bunun yanı sıra, boykot, sürgün ve çeşitli askerî tedbirler yürürlüğe konur. Bu işle görevlendirilen Teşkilât-ı Mahsusa Başkanlarından Kuşçubaşı Eşref'in anlattıklarına göre, Ege Rum sorunu, Hükûmet'in dışında İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde, Enver Paşa'nın başında bulunduğu Harbiye Bakanlığı'nda yapılan ve aylarca süren toplantılarda ele alınır. Hıristiyan ögelerin tasfiyesi kararlaştırılır. Enver Paşa, kolordulara kurmaybaşkanı olarak İttihatçıların güvendiği genç subaylar atamıştır. Bunlar Istanbul'a çağrılır, durum kendilerine anlatılır. Oysa Kabine içinde bile, bâzı bakanlardan hazırlıklar gizlenir.

Toplantılardan çıkan sonuçlara göre, Ege ve bölgesinde durum çok tehlikelidir. Yalnız Ayvalık kasabasında 35 bin, Urla yarımadasında 75 bin, Edremit'ten İzmir Karşıyaka'sına kadar uzanan kıyıda 100 bin Rum vardır. İzmir'in içinde 190 bin Rum bulunmaktadır. Bunlar, adalardaki Yunan kolordularına bağlanmıştır, askerliklerini oralarda yapmaktadırlar. Sakız, Sisam ve Midilli'deki Yunan kolordularının, savaş durumunda er ihtiyacını bunlar karşılayacaklardır. Tehlikeyi önlemek için, bir yandan millî iktisat tedbirleri alınırken, öte yandan, Hükûmet'i dışarıda tutarak İttihat ve Terakki ile Teşkilât-ı Mahsusa'nın düzenlemeleriyle Rumların bölgeden adalara kaçırılması planlanır. İzmir şehrine, yabancıların gözü önünde bulunduğundan, dokunulmaktan çekinilir. Teşkilât-ı Mahsusa Başkanı, bu politikanın amacını şöyle özetler :

«Bu mücadele, bir şehri kurtarmak savaşı değildi. Yüzyılların kurduğu ve ticareti reayanın (hıristiyan uyrukların) hakkı sayma aymazlık ve felâketi içinde Türk milletinin ekmeğini ve alınterini asla bizden olmamış ve olamıyacak olanlardan almak ve sonra da bu kutsal emaneti kişisel çıkar ve nüfuz tüccarlarının ellerinden kurtarmak savaşı idi.

Tedbirler, soyut askerî ve idarî alanda kalmış olsaydı, istenen amaç asla gerçekleşmiyecekti. Nitekim memleketin öteki bâzı merkezlerinde bu tedbirlerden yoksun olarak yapılan girişimler, hem daha sert olmuş, hem de aksak ve yarım kalmıştır. İzmir ve hatta bugünkü deyimiyle bütün Ege'de, ancak ondan sonradır ki, Türkler ekonomi ve ticaret yaşamına girebilmek için elverişli zemin ve alan bulmuşlardır. Gâvur İzmir'in Türkleştirilmesinde bu hareket, idarî egemenliğe rağmen, bir toprağa gerçekten sâhip olmanın anlamını bizlere ancak bugün anlatabiliyor...»[135]

EGE'DE 1914 RUM SÜRGÜNÜ

Celâl Bayar'a göre, böyle bir millî hareket sonucu Bergama, Dikili, Menemen, Foça, Karaburun ve Çeşme

gibi İzmir ilçelerinden ve çevresinden 130 bin Rum, Yunanistan'a ve adalara göç eder. Başka kaynaklar, göç ettirilenlerin miktarının çok daha fazla olduğunu ileri sürerler.

Yunanlılar, bu zorla göç işini açıkça yaparken, Türkiye, yabancı baskısından çekinerek göçertmeyi İttihatçı fedaîlere bırakır. İttihatçıların Dışişleri Bakanlarından Halil Menteşe, bu göç işini anılarında şöyle açıklar :

«Alınan tedbir şu oldu: Vâliler ve öteki memurlar, resmen müdahale eder görünmeyecek, Derneğin (İttihat ve Terakki'nin) örgütü işi yönetecek. Bu direktif çerçevesinde işe başlandı. Balkan Savaşı'ndaki hiyanetlerinin tepkisiyle morali bozulmuş olan Rum halkı, gitmek üzere ayaklandı. Yüzbine yakın Rum, kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekip gitti. Bundan sonra aynı biçimde İzmir civarında girişim ele alındı. Urla ve Çeşme'de göç başladı. Bergama, Dikili ve Menemen Rumları da ayaklandılar.»[136]

Türke karşı zulmü tarafsızca yazan Toynbee ise, Ege Rumlarına karşı girişilen misillemeyi şu sözlerle özetler :

«Batı Anadolu Rumlarına karşı Türk misillemesi, 1914 ilkbaharında genelleşmiştir. Rum topluluklarının tümü, terör yoluyla evlerinden ve topraklarından uzaklaştırılmıştır. Birçok durumda taşınır mallara el konulmuş ve bireyler, bu süreç içinde öldürülmüşlerdir. Yalnızca Midilli, Sakız ve Sisam gibi Yunan'a geçmiş üç adanın karşı kıyısındaki topluluklar değil, daha iç bölgelerdeki Rum yerleşmeleri, sürülmüşlerdir. Örneğin, Bergama'da olan biteni, geri dönen sürgünler 1921 yılında bana şöyle anlattılar: 1914 baharında bir gün, yöresel Osmanlı yetkilileri Bergama Rumlarına bildirmişlerdir ki, o gece kasabada kalırlarsa, Osmanlı otoriteleri güvenliklerini koruyamıyacaklardır. Bunun üzerine Rumlar, herşeyi bırakıp, yanlarında ne götürebilirlerse alıp gece düşmeden Dikili kıyısına inmişler ve taşıma

aracı bulunur bulunmaz Midilli'ye geçmişler ve orada altı yıl kalmışlardır. Başvurulan usulün sistemli olduğu kanıtlanmaktadır. Terör, bir bölgeden ötekine sıçramıştır. Terör, Rumeli göçmenleri kadar yöresel nüfustan kurulu ve biçimsel olarak normal Osmanlı jandarmasına takviye kuvvet diye bağlanmış çeteler tarafından yürütülmüştür.»

Toynbee'ye göre, terör sınırlı kalır ve daha ileri gidilmez.[137] Rum yanlısı ABD Büyükelçisi'ne göre ise, kırımlar olmuştur :

«Türk yetkilileri Rumların üzerine saldırmışlar, onları sürüler gibi gruplarda toplamışlar ve gemilere yürütmüşlerdir. Özel işlerini çözümlemek için zaman verilmemiş, aileleri birarada tutmaya aldırış edilmemiştir. Plan, Rumları Ege'deki Yunan adalarına taşımak biçimindedir. Rumlar, doğal olarak, bu duruma isyan etmişler ve bâzı kırımlar olmuştur. Özellikle Foça'da 50 kişi öldürülmüştür.»[138]

Fransa Büyükelçisi ise, Rumların bu işleri daha ince biçimde yaptıklarını, gürültü kopartmayı bildiklerini, Türk ve Bulgarların ise aynı şeyleri daha beceriksizce yaptıklarını, o günlerde gönderdiği raporlarda belirtir :

«Selânik'ten gelip Türk kıyılarına çıkan binlerce (müslüman) göçmen, oralara tam bir yoksulluk içinde varmaktadırlar. Nedeni, onların Makedonya'dan çıkmadan önce herşeylerinin alınmış olmasıdır... Onları (Türk göçmenlerini) görmüş ve bizzat yargıya varacak durumda bulunan Fransızların sözlerine göre, göçmenler, avcılar tarafından kovalanmış ve sonunda bir sığınak bulmuş hayvanlar gibi gelmektedirler».

«...İncelmiş ve daha kurnaz olan Rumlar, zor ve zulümlerini daha iyi örtüyorlar ve bu hareketin doğurduğu kınama duygularını kendi üzerlerinden başkalarının üzerlerine atmak için modern diplomasinin araçlarını kullanıyorlar.»

Ne var ki, o günlerde Rum tüccarının çıkarını Fran-

sız tüccarının çıkarı sayan aynı Büyükelçi, Türke yapılan kırımı görmezlikten geldiği halde, Rumların göç ettirilmesi üzerine, Rumları korumak amacıyla, Latouche-Tréville kruvazörünü İzmir'e çağırır, emrindeki bir başka savaş gemisini Marmara kıyılarına gönderir... Yunan Hükûmeti, savaş ilân edecek duruma gelir. Bu nedenle, Ege'yi Rumlardan kurtarma politikası, kan dökmekten kaçınılarak ölçülü yürütülür ve Büyük Devletler'in baskısı altında yarıda bırakılır. Nitekim yaz başında İçişleri Bakanı Talât (Paşa), yanında yabancı elçiliklerin memurları da olduğu halde İzmir'e gelir, olayları soruşturur ve sona erdirir. Talât Paşa, o sıralarda hesap soran Patrikhane'ye hesap verme durumundadır. Zorlama göçten önce, boykotu protesto eden Patrik'e Mart 1914'te İçişleri Bakanlığı şu karşılığı verir :

«Boykot, kişisel bir kızgınlık sonucu olarak bâzı yurttaşların bâzı esnaf ve tüccardan mal satın almamalarından ibaret bir harekettir.»

Göç olayları hakkında da İçişleri Bakanlığı'nın değerlendirmesi şöyledir :

«Rumların göç nedenleri şunlardır : Trakya'daki Rumların göç etmekte olduklarını gören ya da haber alan islâm göçmenleri ile yerli halktan bâzılarının baskıları, Makedonya'ya göç etmiş Rumlarla önemli sayılara ulaşan asker kaçaklarının (Osmanlı Rumları) teşvikçi mektuplarla aile ve akrabalarını oraya çağırmaları ve Makedonya ve başka yerlerden öteki taraflara göç eden islâm nüfusunun memleketlerinde bırakmış oldukları mülk ve serveti elde edip refaha ulaşmak hayalleri... Akla uygun ciddî nedenlere dayanmayan, salt kuruntu ve hayallere dayanan korku ve heyecan...»

«Göç çok yerde toptan ve birden oluyor ve Rumlar taşınabilir yatak ve eşyadan başka pek çok şeyi yerinde bırakıyorlar, bâzı yağmalar da oluyor, bâzı vuruşma ve öldürmeler de olmuş...»

Gerçek şudur ki, bir yandan Ege'yi Rumluktan kurtarmakta kesin kararlı iken, Büyük Devletler'in baskı-

ları, Dünya Savaşı'nda Venizelos'a rağmen tarafsız kalmaya çalışan bir Yunan Kralı'nın varlığı ve göz önündeki Ege'de hıristiyan-müslüman ilişkilerinin göreceli olarak yumuşaklığı, Rum sorununun Doğu Anadolu'daki gibi kontrol dışı kanlı boyutlara ulaşmasını engellemiştir.

1916 RUM SÜRGÜNÜ

Fakat Dünya Savaşı yıllarında, Rumların İtilâf Devletleri elinde bulunan adalarla bağlantısı, câsusluk ve sabotaj yapmaları, Almanya'nın da isteğiyle Rumlara karşı yeni tedbirler alınmasına yol açar. Bölgenin savunmasıyla görevli V. Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa, bu Rum faaliyetlerini şöyle açıklar :

«Türkiye'deki bu Levantenlerin karakterine karşı bizler neden hiç sempati duymayız, bunu herkes anlar. Çeşitli yollar ve din adamları aracılığıyla verdiğimiz çeşitli öğüt ve uyarılara karşın, 1916 yılı boyunca kıyı bölgesindeki Rumların câsusluğu devam etti. İtilâf Devletleri elinde bulunan adalarla, yalnızca kayıklar aracılığıyla değil, öteki teknik araçlarla da haberleşiliyordu...

1916 başlarında Anadolu kıyısının uç noktasında bulunan köyleri, karşıki adalardan gelen câsus ve korsanlar sık sık basıyorlardı. Bunlar kadın, çocuk ve hayvan kaçırıyorlar, köyleri yakıyorlardı. Bölgede biraz faaliyet göstererek yıl sonlarında bu çetelerin baskınlarını önledik...

Silâhlanmış Rum çetelerine karşı 18 Eylül'de Ayvalık'ın Batısındaki Gimonisi Adası'na bir baskın yapıldı. Burada ele geçirilen pek çok şey arasında câsuslukla ilgili faaliyet hakkında bilgi veren evrak da vardı... Öteki büyük bir baskına ise, 18 sandala binen 190 kişi katıldı. 3 Kasım günü yapılan bu baskında, düşman, Akdeniz'deki Meis Adası'nın Doğusundaki Kekova Adası'nda bastırıldı. Ağır yitiği göze almak pahasına girişilen şiddetli çarpışmalardan sonra, buradaki çeteciler Meis'e kaçtılar.»[139]

Rumların İtilâf Devletleri hesabına çalışmaları, yarıda bırakılan «Gâvur İzmir'i millileştirme» hareketinin daha radikal biçimde ele alınmasına yol açar. Rumlar, iç bölgelere sürülür. Prof. Toynbee, bu politikanın uygulanmasını ölçüsüz bulur :

«Dünya Savaşı'nın başından 1916 baharına kadar... Batı Anadolu Rumları göreceli olarak az acı çektiler. Kuşkusuz, durumları gıpta edilecek gibi değildi. Zira Batı kontrolünün birden kalkması üzerine, Türkler, okuldan fırlamış çocuklar gibi davrandılar. İtilâf Devletleri vatandaşı olup da Türkiye'ye yerleşmiş işadamları gibi, yerli hıristiyan tüccarlar da ağır müsaderelere uğradılar. Hıristiyan Osmanlı uyruklular, 1908 Anayasası'na göre askerlik hizmetiyle yükümlü olduklarından, askere alındılar. Bunların çoğu, Kut'taki İngiliz tutsakları gibi kötü koşullarda İş Taburları'nda çalıştılar...*

1916 baharında Osmanlı askerî yetkilileri, Ege ve Marmara kıyısındaki Rumların önce kısmî, sonra toptan sürgününe giriştiler. Sürgün, kısmen, Venizelos'un Selânik'te kurulan İtilâf Devletleri yanlısı ihtilâlci hükûmetine bir politik karşı gösteri teşkil edebilir. Bununla birlikte, temel neden komşu üç adanın (Sakız, Sisam, Midilli) İtilâf Devletleri deniz güçleri tarafından işgali olsa gerektir. Daha önceki Ermeni sürgününe karşıt olarak, bu sürgünler, gerçek bir askerî güvenlik tedbiri belirtilerini taşımaktadır. 1914'te iç bölgelerde Rumlara karşı dağınık hareketler olduğu halde, 1916-1918 sürgünü düşman deniz harekât alanı olan yerlerle sınırlı kalmıştır. Fakat sert biçimde yürütülmüştür. Örneğin, 1914 sürgününü atlatan Ayvalık'ta 12 ile 80 yaş arasındaki nüfus - yâni edimsel olarak bütün nüfus -, 27 Mart 1917 günü yurtlarından çıkartıldılar. Bunların

* Türk askerinin hangi koşullarda savaştığını yukarıda uzun uzun anlattığımız için, İş Taburları'ndan yakınmalara eklenecek birşey yoktur.

bazıları uzak yerlere taşındılar. Örneğin eski Fransız Konsolos Yardımcısı yaşlı Sabuncuoğlu, Kayseri'ye sürüldü. Fakat görünüşe göre, onun durumu kural dışıdır. Ayvalıklıların çoğu Balıkesir'e götürülmüşe benzemektedir. Savaşın sonuna kadar orada kalmışlardır. Çok sıkıntı çekmişler ve soygun fiyatlarıyla taşıma araçları kiralamışlarsa da... kırıma uğramamışlardır. Kayıpları ve acıları geniş ölçüde müslüman komşularının tutumuna bağlı olmuştur. Örneğin Gemlik yarımadasında bir karma müslüman-hıristiyan köyü olan Armutlu'da Rumlar, 1921 yılında bana Dünya Savaşı sırasında Bursa'ya sürüldüklerinde mal ve mülklerini müslüman komşularının koruduklarını söylediler. Ama 1921 yılında gördüklerime bakılırsa, böyle durumlar çok değildir. Kişisel gözlemlerime dayanarak söyleyebilirim ki, Kınık, Bergama, Ayvalık ve Dikili'de kilise, okul, hastane, hamam gibi Rum topluluğuna ait binalar ağır saldırılara uğramış, resimleri silinmiş ve insafsızca yağma edilmiştir. Hatta cam ve çerçeveleri sökülüp götürülmüştür. Özel evler, tüm yağma olunmuş ve içine müslümanlar yerleşmiştir. Belki de kendi kendine yeten bir Rum topluluğu olduğundan ve kişisel ilişkiler kurulmuş yerli müslüman kimse bulunmadığından, yıkıntı, özellikle Ayvalık'ta daha vahşi olmuşa benzemektedir. Ayvalık, 27 Mart 1917'den sonra, yılların acısıyla bilenmiş Rumeli'nin islâm göçmenlerine verilmiştir. Zarar o ölçüde büyük olmuştur. 1921 yılında Rum evlerinin kapılarına yeni gelenler tarafından boya ile yazılmış ev numaraları hâlâ gözükmekteydi. Nüfus değişikliğinin geçici değil, daimî olduğunun düşünüldüğü anlaşılmaktadır.»[140]

Rum yanlısı olan ve onlardan duyduğu her sözü gerçekmiş gibi kitabına geçiren ABD Büyükelçisi ise, bir sürü abartılmış gerçek dışı iddialarına rağmen, Rum sürgününün haklı nedenlere dayandığını, toplu bir kırıma gidilmediğini kabul etmek zorunda kalır. Istanbul'daki ABD Elçisi Morgenthau, Almanların yaptıklarını ileri sürdüğü Rum sürgününü şu sözlerle anlatır :

«Türkler, Rumlara, Ermenilere karşı uyguladıkları yöntemi uyguladılar. Onları Osmanlı Ordusu'na aldılar, İşçi Taburları'na aktardılar. Kafkasya ve öteki savaş alanlarında yol yapımında kullandılar. Bu Rum askerlerinin binlercesi, Ermeniler gibi, soğuk, açlık ve öteki yokluklar yüzünden öldüler. Rum köylerinde de ev ev silâh araması yapıldı, Rum kadın ve erkekleri de, Ermeniler gibi döğüldü ve işkence edildi. Büyük çapta bir yağma anlamına gelen el koymalara Rumlar da uğradılar...

Rumlar, Ermeniler gibi, Osmanlı Hükûmeti'ne sadakatsızlıkla suçlandılar, Marmara'da İngiliz denizaltılarına yiyecek sağlamaktan ve aynı zamanda câsusluktan sorumlu tutuldular. Türkler, Rumların Osmanlı Devleti'ne bağlı olmayıp Yunanistan'a katılma gününü beklediklerini söylediler ki, bu suçlama kesinlikle doğruydu...

Rumlar her yerde gruplar hâlinde toplandılar. Türk jandarmalarının sözde koruyuculuğu altında, genellikle yaya olarak, iç bölgelere taşındılar. Bu yoldan ne kadarının dağıtıldığı tam bilinmemektedir. Tahminler, 200 bin ile milyon arasında değişmektedir. Bu Rum kervanları, büyük yokluklara katlandılar, fakat Ermeniler gibi genel bir kırıma uğramadılar.*»[141]

Abartmaları ve gerçek dışı iddiaları bir yana bırakarak, buraya kadarki gelişmeleri özetlersek, İttihatçı Hükûmet, yabancı müdahaleleri körükleyen ve Batı Anadolu'nun Makedonya gibi Yunanistan'a katılmasına yol açabilecek olan Rum sorununu, Batı Anadolu'dan Rumları uzaklaştırıp yerlerine Türkleri ve özellikle Rumeli göçmenlerini yerleştirerek temelinden çözmek istemiştir. Örneğin, 1917'de tam bir Rum kasabası olan Ay-

* Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda 300 bin Rumun yok edildiğini, 450 bin Rumun Yunanistan'a sığındığını, yüzbinlerce Rumun Anadolu'nun içlerine sürüldüğünü iddia etmiştir! Türkler aleyhine en aşırı iddialara yer veren Morgenthau dahi bir Rum kırımı olmadığını yazdığına göre, Venizelos'un iddiası tamamen gerçek dışıdır.

valık, Bosna'dan gelen göçmenlere verilmiştir. Rumların arazilerine, evlerine, mallarına vb., ne kadar dikkatli davranılmak istenilirse istenilsin, bu göçmenler ve öteki Türkler geniş ölçüde el koymuşlardır.

Türkiye savaştan yenik çıkınca, Yunanistan'a ve adalara kaçan, iç bölgelere sürülen bu Rumlar kitle hâlinde ve İtilâf Devletleri ile gâlip Yunanistan'ın koruyuculuğu altında, köylerine ve kasabalarına dönmeye koyulurlar. Bunun nasıl bir topluluklararası kavga, keskin ve uzlaşmaz bir çatışma yaratacağını saptamak kolaydır. Fakat buna geçmeden önce, bir kırıma hiçbir zaman dönüşmeyen Rum sürgününden farklı olarak, kanlı bir vuruşmaya dönüşen Ermeni sürgününü görmek gereklidir.

DOĞU ANADOLU'DA IRKLAR SAVAŞI

Milletimize iftira etmeyiniz. Türkiye'de bir Ermeni kırımı değil, bir Türk - Ermeni vuruşması vardır. Bize arkadan vurdular, biz de vurduk.

17 Mayıs 1919
ZİYA GÖKALP
(Ermeni kırımından suçlu olarak yargılandığı Sıkıyönetim Mahkemesindeki sözleri)

İTTİHATÇILARIN ERMENİLERİ KAZANMA ÇABALARI

İttihatçılar, Abdülhamit'ten farklı olarak, Türk-Ermeni dostluğunu yeniden yaratmak için büyük çaba harcarlar. Ermeni milletvekilleriyle yakınlıklar ve dostluk ilişkileri kurarlar, 1909 Adana olayını unutturmak için ellerinden geleni yaparlar. Kürt aşiretlerini disiplin altına almak, aşiretler tarafından el konulduğu iddia edilen araziyi, Ermeni sâhiplerine geri verdirebilmek için çaba harcarlar. O kadar ki, Doğu'da IV. Ordu Komutanı Mareşal Tatar Osman Paşa, 1911 Temmuzunda «gizli ve özel» olarak Harbiye Bakanlığı'na verdiği bir raporda idarenin Kürdü ezdiğini, Ermeniyi koruduğunu ileri sürme gereğini duyar :

«Hükûmet memurları ve mahkemeler gözünde, beraat asıl olduğu halde, kendilerine verilen her konuda ilk önce Kürtlerin suçlu ve Ermenilerin de suçsuz oldukları yolunda kanılarını belli edecek biçimde konuştuklarından, nereye ve kime başvurulacak olursa olsun, haklarının korunamayacağına ve sağlanamayacağına Kürtlerce ve özellikle başlarınca inanılmış görünüyor.

Ermeniler Taşnaksiyon Derneği, Patrikhaneleri, Ruhanî Başkanları ve milletvekilleri aracılığıyla her yerde hükûmet memurlarının işine karışıp ve bu durumlarıyla gizlice hükûmet içinde hükûmet kurup, şikâyet usullerini de pek güzel bildiklerinden ve gizli bir amaca dayanarak, şikâyet usullerini de talim ederek ardını arkasını kesmediklerinden, büyük-küçük bütün adliye ve mülkiye memurları bunların fenalıklarından sakınmak için Ermenilere fazla önem vermeye zorunluluk duymuşlar, ün ve memurluklarının sürdürülmesi için işi oluruna vardırmaya kadar götürmüşlerdir.

Kürtler ise durumlarını anlatmak gücünde olmadıkları ve şikâyet usullerini de bilmediklerinden ve bu konuda kendilerine yardımcı olacak kulüp ve dernekleri de bulunmadığından onlar da Ermenilerden son derece yılmakta ve bu nedenle başlarına bir felâket getirileceğinden çok korkmaktadırlar.

Gezim süresinde hiçbir Kürtte silâh görmedim. Fakat köyler ve hatta şehirler içinde bile Ermenilerin serbest serbest silâh taşıdıklarını gördüm.

Sonuç olarak, Kürtlerde son derece bir umutsuzluk ve korku, Ermenilerde avukatlıkla karışık bir şımarıklık ve taşkınlık hüküm sürmektedir.»[142]

JAURES'İN ÖĞÜDÜ DİNLENİYOR AMA...

Osmanlı Devleti, Avrupa «reform» demeden önce, bunu önlemek için reformlara da girer. İl idaresi ve adliye feromlarının yanı sıra, Fransız Baumann Paşa başkanlığında bulunan jandarma müfettişlerini, illeri gezip tedbirler önermekle görevlendirir: Osmanlı arazi sistemini tamamen kaldıran, taşınmaz mallar üzerindeki işlemleri tam serbest bırakan yasalarla da Batı sermayedarlarına, işbirlikçilerine tatlı kâr olanakları getirilir. Prof. Hikmet Bayur'un deyimiyle, sermayeye bir çeşit rüşvet verilir. Ünlü Fransız sosyalisti Jaures de, kendisini görmeye giden Halil Menteşe, Rahmi ve Dr. Nâzım

gibi ünlü İttihatçılara «Aman reformlarda elinizi çabuk tutun, Ruslara bahane hazırlamayın» öğüdünde bulunur :

«Ermenistan'da reform propagandası başladı. Korkarım ki, Ruslar son darbeyi vurmak için bunu ele almış olmasınlar. Kendiliğinizden oralarda köklü reformlara başlayın, belki tehlikeyi bu yolla önlemiş olabilirsiniz.»[143]

Fakat görüleceği üzere, ne yapılsa boşunadır. İngiltere ile ittifak eden Rusya, artık gözlerini Ermeni sorununa çevirmiştir. İçeride de Rusya Ermenilerine uyguladığı baskı politikasını değiştirmiş, el konan Ermeni mallarını geri vermiş ve Ermeni siyasal suçluları için genel af çıkartmıştır. Bu tutum, Çarlık Rusyası'nın yeminli düşmanı olan Ermeni ihtilâlcilerini bile Rusya'dan yana çevirir. Türkiye'deki Ermeniler artık Rusya'ya katılmayı isterler. Balkan Savaşı'ndaki Osmanlı yenilgisi, Ermenilerin Rusya'ya katılma istek ve umutlarını iyice arttırır. Örneğin, Rusya'nın da kışkırtmasıyla, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ Ermenileri 200 binden fazla imzayla Rus uyrukluğuna alınmalarını isterler. Durumu 24 Aralık 1912 günlü raporunda Bitlis Rus Konsolosu şöyle belirtmektedir :

«...*Ermeniler gece evlerinde görüşmelerde bulunmakta ve Bitlis müslümanlarının ev ve topraklarını kendi aralarında paylaşmakta idiler. Zira Ermenilerin bekledikleri Rus askerlerinin gelmesi üzerine müslümanlar taşınmaz mallarını bırakarak Güneye doğru çekileceklerdi...*

Şimdi Bitlis İli içinde Ermeniler ile müslümanlar arasında şiddetli bir düşmanlık görülmektedir...

Taşnak Drneği, Ermenilerle müslümanlar arasında silâhlı kavga çıkarmaya ve Ermeniler için meydana gelecek felâketli durumun sonucu olarak Rusya müdahalesini ve memleketin Rus askeri tarafından işgalini dâvet eylemeye inatla çalışmaktadır.»

Bu arada Patrikhane de, 'devlet içinde devlet' gibi Bâbıâli'ye sert biçimde kafa tutmaya koyulur. Örneğin

Patrik Arşaruni Efendi Mayıs 1913'te şu demeci verir :

«Her gün Kürtlerin Ermenilere karşı zulümleri ve memurların kayıtsızlığı hakkında haberler alıyoruz...

Anadolu, yabancı subayların gözetimi altında bulunmalıdır...

Avrupalı uzmanların memurlar üzerindeki denetlemesi kesin olarak elzemdir.»

Patrik, 12 Mayısta Sadrâzam'a bir dilekçe vererek Rumeli göçmenlerinin Doğu Anadolu'ya yerleştirilmemesini ister :

«Ermeniler, aralıksız öldürülüyor, yaralanıyor, zorla müslümanlaştırılıyor ve bu zulümlerde bulunan suçlulara dokunulmuyor. Ermenilerin silâhları alınıyor ve müslümanlarınki bırakılıyor ve *Rumeli göçmenleri Doğu Anadolu'ya yerleştiriliyor.*»

Oysa, Patrik'in yakınmalarına rağmen, o tarihlerde ufak tefek olayların dışında önemli çatışmalar yoktur. Hükümet, Ermenilerle iyi geçinme çabasındadır. Doğu Anadolu'ya görevli İngiliz subayları getirmek için Londra'ya başvurmuştur. Ama Patrikhane ve Ermenilerin en yüksek dinsel lideri Katogikos, Rusya'ya katılma yollarını araştırır. Rus Dışişleri Bakanı, o günlerde Petersburg'taki İngiliz İşgüderine şöyle konuşur :

«Türk Ermenileri, Ermeni illerinin Rusya'ya katılmasını istiyorlar. Az önce Katogikos, Petersburg'a geldi ve bu yolda bir dilekte bulundu. Bundan sonra da yine bu düşünceyle Petersburg'a bir adam yolladı. Ermeniler, anlıyorlar ki, hiçbir biçimde özgür bir devlet olamazlar. Çünkü oturdukları Türk illerin ancak yüzde otuzudurlar, dolayısiyle Rusya'ya katılmak amacı güdüyorlar.»

ALMAN ELÇİSİNİN 1913 ERMENİ RAPORU

Rusya bu katılmaya karşıymış gibi davranır. Fakat Ermeni reformu için İngiliz subayları gönderilmesini istemez. Bu sorunda, «İlk planda ilgili Büyük Devlet» olduğunu ileri sürer ve Abdülhamit'in onaylayıp uygula-

madığı 1895 Ermeni reformunun yeni biçimde yürürlüğe konmasını ister. Türkiye, Almanya'ya dayanarak Rus isteklerini yumuşatmaya çalışır. Ama o tarihlerde Almanya da Türkiye'nin geleceğinden umutsuzdur, bir paylaşmada açıkta kalmak korkusundadır. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi, 21 Mayıs ve 10 Haziran 1913 tarihli raporlarında Türkiye'nin geleceği bakımından kapkara bir tablo çizer :

«Osmanlı egemenliği altında bulunan millet ve kabilelerin birçoklarında bağımsızlık ve ayrılma eğilimleri görülüyor. Bu eğilimler, ya yabancı devletler tarafından uyandırılmakta, ya da herhangibir yabancı devletin kendilerini himayesi altına almak isteyeceğine dair yerlilerin beslediği umuttan doğmaktadır. Hatta bugün asıl Türkler arasında da kendi ırklarının geleceğinden umutlarını kesip bir yabancı işgali isteyenler vardır. Türk milletinin zeki olan kısmını derin bir umutsuzluk, bir bunalım kaplamıştır; geri kalan kısmı ise bir ilgisizlik içine düşmüş bulunuyor...

Asya Türkiyesi, kendi kuvvetiyle kendisini koruma gücünde değildir.»

«Türk Devleti'nde Ermenilerin durumunun olağanüstü iyi olduğunu hiç kimse iddia edemez, fakat öte yandan da Türkiye'de yaşayan öteki unsurların, özellikle Türklerin, Ermenilerden daha iyi durumda olduğunu, ya da Ermenilerin durumunun Türk tarihinin herhangi başka bir zamanındakinden daha fena olduğunu da hemen hiçbir kimse kanıtlayamıyacaktır. Şu kesindir ki, şimdiki Türk Hükümeti, Ermeniler için birşey yapmak zorunluğuna tamamen inanmıştır ve devleti parçalama tehlikesine düşmeden Ermeni emellerini elinden geldiği kadar yerine getirmeye hazırdır. Ermeniler, Türkiye'de bugün Rusya'da yahudilere, Lehlilere ve Finlere oranla daha iyi durumda bulunuyorlar. Buna rağmen, bugün en radikal araçlarla çalışan bir propaganda, dünyanın her yanında, Ermenilerin çektikleri azapların günden güne çoğaldığı ve bugün Avrupa'nın müdahalesini ke-

sinlikle gerekli kılacak bir yüksek noktaya eriştiği izlenimini uyandırmaya uğraşmaktadır. Bir takım Ermeni delegeleri, yalvarıp yakararak, Avrupa başkentlerini dolaşmaktadırlar... Ermeni olmayan kaynaklardan gelen haberler, Türklerin taşkınlıklarının çoğaldığına dair hiçbir bilgi vermediği halde, kışkırtıcılığın sistemli biçimde fazlalaştığı açıkça görülmektedir. *Ermeni kışkırtıcılığının nedenleri oldukça açık ve meydandadır. Avrupa Türkiyesindeki hıristiyan ırklar, Türk boyunduruğundan kurtuldular. Şimdi artık Küçük Asya hıristiyanları da kurtulmak istiyorlar...*

Ermeniler, akla uygun davransalardı, bugünkü koşullar içinde, alınyazılarının düzeltilmesi konusunda Büyük Devletler ile Türkiye arasında anlaşma kolay olurdu. Fakat *Ermenilerin istekleri, Türkiye'nin kendi varlığını tehlikeye düşürmeden verebileceği şeyleri çok aşmaktadır.* Ermeni isteklerinin yükselmesine yol açan devlet, Rusya'dır. Katogikos'un, buradaki Ermeni Patriğinin ve Ermeni bölgesinde çalışan hesapsız ajanların yardımı ve büyük ölçüde para harcama yoluyla, Rusya yıllardan beri Ermeni hoşnutsuzluğunu kışkırtmaktadır. *Rusya, Doğu Anadolu'da yol ve demiryolu yapılmasına engel oluyor. Oysa yol ve demiryolu olmadan, Türk Hükümeti, Kürtler ile Ermeniler arasında huzuru sağlayamaz.* Hatta Rusya, Ermenilerden başka Kürtlere de Ermenilerin sırtından eşkiya yaşamlarını sürdürsünler diye para ve silâhla yardım etmektedir. Buradaki (İstanbul) Ermeni Merkez Komitesi, Rus Büyükelçiliğinden para ve öğütler almaktadır. Rusya için Ermeni hareketi öyle bir araçtır ki, Rusya bununla Asya Türkiyesini daimî bir heyecan içinde ve zamanı gelince ilgili komşu devlet sanıyla müdahale hakkı iddia etmesini mümkün kılacak bir durumda tutmaktadır.»[144]

Wangenheim, bu raporları yazarken Rus Meclisi'nde (Duma) bulunan Babacanof gibi Ermeni milletvekilleri 19 Haziran 1913'te isteklerini dile getirirler :

«Ermeniler, Rusya'ya bağlıdırlar; onun için can ve-

rirler. Türkiye Ermenilerinin durumu çok kötüdür. 1877-1878 Savaşı'ndan sonra Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi Ermeni işini Rusya'nın elinden aldı ve onu bütün Büyük Devletler'in eline geçirdi. Bundan sonra Ermenilerin durumu, büsbütün kötüleşti. Abdülhamit, Doğu Anadolu'da bir sürü kırımlarda bulundu, oralara göçmenler yerleştirdi, ekonomik güdüm, oralardaki Ermenileri yok ediyor, iç çatışmaları Osmanlı Hükümeti kendisi körüklüyor. Bu duruma göre, şu yön sağlanılmaktadır :

— Bütün Ermeni illeri tek bir il olsun, oradaki toprak politikası düzeltilsin, kurulacak bu tek ilin başına Avrupalı bir müfettiş, ya da genel vâli getirilsin, onun eş sayıda hıristiyan ve müslüman danışmanları olsun. Avrupa bu reform işini gerçekleştiremez. Biz Ermeniler istiyoruz ki, bunu Rusya yapsın, o Ermenileri tanır...»

İstanbul'daki Patrik Vekili Cevahirciyan da 5 Eylül 1913 günü, Büyük Devletler elçiliklerine bir muhtıra verir ve kurtuluşu onlardan beklediklerini belirtir :

«— Ermeni milletinin bütün umudu Büyük Devletler'dedir, onların kararını beklemektedir.

— Altı il Avrupalı tek genel vâlinin yönetimine konmalı, vâli Bâbıâli'den bağımsız kılınmalıdır. Yeni yönetim, Avrupa kontrolü altında olmalıdır...»

ERMENİ SORUNUNDA RUS-TÜRK ANLAŞMASI

Patrikhane, görüldüğü üzere, Türkiye'den kopmaya yönelmiş bir özerkliğin şampiyonluğunu yapmaktadır. Ermeni sorununda liderliği İngiltere'den alan Rusya da aynı yolda çaba gösterir. Bâbıâli'ye, İngiltere ve Fransa'nın da onayı ile, bir reform taslağı sunar :

«— Altı il (Bugünkü Erzurum, Erzincan, Sıvas, Elazığ, Malatya'nın yarısı, Muş, Van'ın büyük kısmı ve Beyazıt'ı kapsayan bölge), tek il yapılacak, ilin vâlisi Büyük Devletler'in rızasıyla atanacaktır. Bu genel vâli hıristiyan olacaktır.

— Vâli, bütün memurları atayabilecek, azledebilecektir. Yargıçları seçecektir. Polis ve jandarma vâlinin doğrudan doğruya buyruğu altındadır. İstediğinde, âsayişi sağlamak için Ordu da buyruğu altına verilir.

— Eş sayıda hıristiyan ve müslümandan kurulu İl Meclisi, kanun yapabilecektir. Çıkardığı kanunlar, iki ay içinde Sultan tarafından reddedilmezse, yürürlüğe girecektir.

— Barışta il nüfusu askerliğini il içinde yapacak, Kürt Suvari Alayları kaldırılacaktır.

— İl içinde devlet dairelerinde Türkçe, Kürtçe ve Ermenice kullanılabilecektir.

— İle Rumeli'den, ya da başka yerden göçmen yerleştirilemeyecektir*.

— Ermenilerin ellerinden alınmış toprakların geri verilmesini incelemekle genel vâli görevlidir.»

Bu Rus-İngiliz-Fransız reform taslağı, âdeta bir Ermenistan kurulması demektir. Almanya'nın çabasıyla bu tasarı yumuşatılır, fakat Alman baskısı sonucu Türkiye, 1914 yılı başlarında Rusya ile Ermeni reformu anlaşmasını imzalar. Anlaşmaya göre bölgeye, edimsel olarak Büyük Devletler'in göstereceği yabancı uyruklu iki genel müfettiş atanacaktır. Bütün memurlar, polis, jandarma genel müfettişlerin buyruğundadır. Genel müfettiş, yargıçları bile açığa çıkartabilecektir. Ermeniler ise, eşitlik ilkesine göre, Meclislerde, idarede, poliste sa-

* «Türk göçmen gelmesin» isteğinin, mevcut Türk ve müslümanları da kovarak Ermeni çoğunluğu sağlama amacını güttüğü açıktır. Taslağın görüşülmesinde, Ermeni egemenliğini ekonomik ve politik çıkarlarına aykırı gören Almanya buna karşı çıkmıştır. Rus temsilcisi ise, «Müslüman ile hıristiyanın zâten iyi geçinemediği bölgeye Rumeli'den kovuldukları için öç alma duygularının dinsel bağnazlığı keskinleştirdiği göçmenlerin getirilmesini sakıncalı» saymıştır. Fransız temsilcisi ise, «Zâten topraklar paylaşılamıyor, şiddetli toprak kavgası var. Toprakları paylaşmaya yeni kişiler getirmek ihtiyatsızlık olur» görüşünü savunmuştur.

yılarının üstünde bir güçle temsil edilebilecektir. Böylece çoğunluktaki müslüman nüfustan çok, azınlıktaki hıristiyan nüfusun bölgede kudret kazanması sağlanmış olur. İkinci adım, bağımsızlık, ya da Rusya'ya katılmaktır. Nitekim Rus tasarısının hazırlayıcısı ve müzakerelerin yürütücüsü Mandelstam, anlaşma için «Türk boyunduruğundan kurtulma yolunda ilk adım atıldı» der.[145]

BÜYÜK ERMENİ SÜRGÜNÜ

Anlaşma gerçekten tehlikelidir: Rusya'ya tek başına müdahale hakkı, hatta Doğu Ordusunu dolaylı yoldan kontrol olanağı getirmektedir. İttihatçı Hükümet, Alman baskısıyla istemeden bu anlaşmaya boyun eğmiştir. Aslında anlaşmayı uygulamaya istekli değildir.

Büyük yetkili genel müfettişler, Norveçli Hoff ile Hollandalı Westenek, Mayısta Türkiye'ye gelirler. Hükümet, genel müfettişlerin yetkilerini kısmaya çalışır. Savaş başlayınca da Avrupalı müfettişlerin sözleşmelerini fesheder.

Ruslarla savaşa girdiğimiz Sarıkamış felâketi günlerinde, Rus Ordusunda gerek Kafkasya Ermenileri, gerek Türkiye'den gitmiş Ermeniler vardır. Ruslarla savaşta, Ordumuzu arkadan hırpalayan Ermeniler, Türk Genelkurmayınca bir tehlike olarak görülür. Nitekim Sarıkamış felâketi üzerine, Türk Ordusundaki Ermeni askerleri, savaşçı birliklerden yol yapımı ve benzeri işlerde kullanılan İşçi Taburları'na alınırlar. Ayrıca cephe gerisindeki Ermenilerin silâhlarının alınması kararlaştırılır. Birçok Ermeni, Türkiye aleyhine çetecilik emeliyle, ya da aşiretlerin saldırısından kendilerini koruma kaygısıyla silâhlarını vermezler. Silâhların zorla alınmasına çalışılması, ev ve köylere baskınlara girişilmesi ve müslüman halkın zaman zaman olaylara karışması, çatışmalara ve hatta ayaklanmalara yol açar. Türk düşmanı Mandelstam dahi, çevre köylerdeki kırımlara ve bâzı Ermeni ileri gelenlerinin öldürülmeleri iddia-

larına dayanmakla birlikte, Van'da Ermenilerin silâhlı direnişe geçtiğini kabul etmektedir. Ermeniler, Van'da direnerek Rus Ordusu'nun gelişini beklerler. Sason dağlarında silâhlı Ermenilerle Ordu birlikleri arasında çarpışmalar olur. Rus Ordusu Van'dan çekilip Türk birlikleri yeniden Van'a girince çarpışmalar görülür. Zeytun'da Manastırı kaleye çeviren Ermeniler, silâhlı direnişte bulunur. Mandelstam'ın yazdığına göre, kırıma uğrayacakları düşüncesiyle Sıvas, Amasya, Şebinkarahisar ve Urfa'da, Ermeniler silâhla karşı koyarlar.* Musadağı köyleri Ermenilerini Fransız Donanması kurtarır. Bitlis ve Mus'ta benzer çarpışmalar görülür.[146] Osmanlı Meclisi milletvekillerinden Pastırmacıyan, dostu Süren ile birlikte Türklerle savaşmak için Rus Ordusu'na katılır.

Van ayaklanması üzerine İttihatçı Hükümet, Ermenileri toptan Mezopotamya'ya sürme kararı alır. Batı kaynaklarınca 800 bin ilâ 1,2 milyon Ermeninin kırımına yol açtığı iddia edilen ve Damat Ferit'in Bakanı ve Konya Vâlisi Cemal tarafından kabullenilen bu iddianın kaynağını teşkil eden 14 Mayıs 1915 tarihli «Tehcir Kanunu» şöyledir :

«1 — Sefer sırasında Ordu ve Kolordu Komutanları ve bunların vekilleri ve bağımsız mevki komutanları, ahali tarafından herhangibir biçimde Hükûmetin emir-

* Mandelstam'a göre, Sıvas İli'ndeki Ermeniler, önce pasif direnmeyle durumu kurtarmaya çalışmışlar, pasif direnişin işe yaramadığını görünce, silâha sarılmışlar ve Türklere karşı günlerce başarılı savunma yapmışlardır. Şebinkarahisar ve Amasya Ermenileri ise, Türkleri şehirlerinden kovmuşlardır, ama, daha sonra üstün güçler gelince yok olmuşlardır. Zeytun'da Ağustos 1914'te askere alınmayı reddeden bir kısım Ermeni gençleri, dağlara çıkmışlar, bunlardan 25 kişilik bir çete askere alınan müslümanlara saldırmıştır. Sason dağlarında 30 bin Ermeni, önce başıbozuk aşiret silâhlılarıyla çarpışıp onları yenmiş, sonra muntazam Ordu birlikleri önünde yenilgiye uğramışlardır. Kısaca, Ermeni dâvasının en bağnaz avukatları dahi, Ermenilerin en azından her yerde silâhlı bir direnme yapabilecek durumda hazırlandıklarını açıkça kabul etmektedirler. (Mandelstam, Le Sort de l'Empire Ottoman, s. 252)

lerine ve memleketin savunması ve âsayişin korunması ile ilgili eylem ve düzenlemelerine karşıt davranış, silâhlı saldırı ve direniş görürlerse derhal askerî kuvvetlerle en şiddetli cezalandırmaya girişmek, saldırı ve direnişi temelinden yok etmekle yetkili ve yükümlüdürler.

2 — Ordu ve bağımsız Kolordu ve Tümen Komutanları, askerî gerekler dolayısiyle, câsusluk ve hiyanetlerini hissettikleri köyler ve kasabalar halkını teker teker ya da toplu olarak ötəki bölgelere göndertebilir ve yerleştirebilir.»

Buna dayanarak yüzbinlerce Ermeni, çok kısa bir sürede ve topluca Anadolu dışına çıkarılırlar. Teşkilât-ı Mahsusa ve güvenilir İttihatçılar, Ermeni sorununu temelden çözme amacını güttüğü ve Almanlarca onaylandığı anlaşılan bu geniş çaplı ve sistemli sürgünü planlarlar ve yürütürler. İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde Dr. Bahattin Şakir, bu sürgün politikasının şampiyonluğunu yapar. Fakat sürgün uygulanırken pek çok onaylanması olanaksız olay olur.

Enver Paşa, bu toplu sürgüne karşı çıkan ABD Büyükelçisine İttihatçıların kararını şöyle savunur :

«Ermeniler, düşmanlarımıza katıldıkları zaman başlarına neler geleceği hususunda iyice uyarılmışlardı. Üç ay önce Ermeni Patriğini çağırdım ve ona eğer Ermeniler bir ihtilâle başlarlar ya da Ruslara yardım getirirlerse, başlarına geleceklerden onları korumaya gücümün yetmeyeceğini söyledim. Uyarımın hiçbir etkisi olmadı, Ermeniler isyana koyuldular ve Rusya'dan destek gördüler. Van'da olup bitenleri biliyorsunuz. Ermeniler, Van'da şehri ele geçirdiler, hükümet binalarına karşı bombalar kullandılar ve birçok müslümanı öldürdüler. Başka yerlerde de ayaklanmalar planladıklarını bilmekteyiz. Anlamalısınız ki, Çanakkale'de canlarımız için savaşmaktayız, binlerce insanın yaşamını feda etmekteyiz. Böyle bir mücadeleye girişince, kendi vatanımızda bize arkadan saldırılmasına izin veremeyiz.

Başvurulacak çâre ne olursa olsun, bunu engellemek zorundayız. Kesin bir gerçektir ki, Ermeni halkına asla karşı değilim. Bu halkın zekâsına, çalışkanlığına en büyük hayranlığı duymaktayım. En çok isteyeceğim şey, Ermenilerin milletimizin gerçek bir unsuru olmalarıdır. Ama Van bölgesinde düşmanlarımızla ittifak yaparlarsa, yok edilme durumunda kalacaklardır...

Rusya, Fransa, İngiltere ve Amerika, yakınlık göstermek ve onları cesaretlendirmekle Ermenilere hiç de iyilik etmiyorlar. Ayaklanmaya eğilimli bir halk için böyle cesaretlendirmelerin ne demek olduğunu bilirim. Tam inanıyorum ki, yabancı ülkeler cesaret vermeseler, Ermeniler, Hükümete karşı çıkma çabalarından vazgeçerler ve yasalara saygılı vatandaşlar olurlar. Hâlen ülke üzerinde mutlak kontrole sâhibiz. Her ihtilâlciden kolayca öcümüzü alabiliriz.»

ABD Büyükelçisine Talât Paşa da aynı şeyleri söyler. Ayrıca «millî iktisat» özlemini de belli eder :

«Ermenilere karşıtlığımız üç ayrı noktadadır : İlk olarak Ermeniler, Türklerin zararına olarak kendilerini zenginleştirmişlerdir. İkinci olarak bize hükmetmeye ve ayrı devlet kurmaya kararlıdırlar. Üçüncü olarak, açıkça düşmanlarımızı cesaretlendirmişlerdir. Kafkasya'da Rusları desteklemişlerdir. Başarısızlıklarımız (Sarıkamış) geniş ölçüde Ermenilerin eylemleriyle açıklanabilir. Bu nedenlerle, savaş son bulmadan onları güçsüz bırakmaya kesinlikle kararlıyız.»[147]

ERMENİ SÜRGÜNÜNÜN TEMELDEKİ NEDENİ

ABD Büyükelçisine «Türk ve Ermeni artık birarada yaşayamaz. Amerika, bu Ermenilerin bir kısmını alsın» diyen Almanya Büyükelçisi Wangenheim, toplu sürgünün başka bir nedenini açıklar. Bu, Anadolu'daki Rum ve Ermeni nüfustan kurtularak yabancı devletlerin reform maskeli müdahalelerini kesinlikle sona erdirme isteğidir. Nitekim İttihatçı Hükümet, Almanya ile 1914'te ittifak imzalanınca, ilk iş olarak kapitülasyonları kaldır-

mış ve daha sonra yabancılara müdahale hakkı veren 1856 Paris ve 1878 Berlin Antlaşmalarını feshetmiştir. Hıristiyan vâlili Lübnan statüsüne son vermiştir. Türkiye'nin milletlerarası hukuk çerçevesinde Avrupa devletleri ile eşit ve bağımsız olduğu ilân edilmiştir. Bu amaçla 1 Kasım 1916'da Almanya ve Avusturya-Macaristan'a sunulan Türk notasında şöyle denilir:

«*İmparatorluk Hükümeti, imzacı öteki iki devlet ile (Almanya ve Avusturya) tam eşitliğe dayalı bir ittifak imzalamıştır. Bundan böyle, Osmanlı İmparatorluğu, bâzı büyük devletlerin sürdürmekte çıkarları bulunan milletlerarası vesayetten ve aşağı durumdan kesinlikle kurtulduğundan, tam bağımsız bir devletin bütün hak ve yetkilerine sâhip olarak, Avrupa devletleri manzumesi içinde yer almaktadır. Bu yeni durum dahi, yukarıda söz konusu edilen milletlerarası antlaşmaların varlık nedenlerini ortadan kaldırmaya yeterlidir.*»

İşte Rum ve Ermenilerin varlığı, 1856 ve 1878 Antlaşmaları feshedildiği halde dahi, Büyük Devletler'e müdahale ve kapitülasyon bahanesi vermesin diye, sorun temelinden çözülmek istenir. Ekonominin millileştirilmesi, bu politikanın tamamlayıcısıdır. Bu nedenle, Wangenheim'in ABD Büyükelçisine söylediği şu sözler, Ermeni sürgününün temel nedenlerinden birini açıklar* :

«*Türkler, kapitülasyonların onlara tekrar empoze edilmesinden hâlâ çok korkmaktadırlar. Bu kısıtlamalar*

* Lozan'da İtilâf Devletleri'nin isteklerinden biri, kaçan Rum ve Ermenilerin dönmesi olmuştur. Amerikan, İngiliz ve Fransız temsilcileri, «Siz ticaret ve sanatı beceremezsiniz, Rum ve Ermeniye muhtaçsınız» demişlerdir. Türkiye, bu dönüşe kesinlikle karşı çıkmış, ancak Istanbul Rum ve Ermenileri için ödün vermek zorunda kalmıştır. Türk Delegasyonu, Lozan'da, kesin bir kararlılıkla, tıpkı İttihatçılar gibi «milletlerarası hukuk çerçevesinde eşit ve bağımsız devlet olmak hakkını» savunmuştur : Kapitülasyonları bu ilkeye dayanarak reddetmiş, azınlıklar hakkında «Avrupa devletleri azınlıklara ne haklar tanıyorsa, ancak o kadar hak tanırız» demiştir. Ermeni ve Rum dönüşünü de tehlikeli sayarak engellemiştir.

yeniden konuldukları takdirde, iç işlerini öyle düzenlemek istemektedirler ki, yabancı devletlerin müdahale olanağı iyice azalmış bulunsun. Talât Paşa, bana, barışın ilânından önce bu işi tamamlamak kararında olduğunu söylemektedir. Gelecekte Rusya'nın onlara, 'Ülkemde çok sayıda Ermeni var. Onlar Türkiye'deki dindaşlarının dertlerinden etkilenmektedir. Bu nedenle, Ermeni sorunlarına müdahaleye hakkım vardır, diyebilecek mevkide olmasını önlemek niyetindedirler.»[148]

VALİ DR. REŞİT ERMENİ KIRIMINI SAVUNUYOR...

Kısaca, Rum ve Ermeni sorununun en radikal biçimde çözümlenmesi, İttihatçıların gözünde, bağımsızlık içinde Türkiyenin varlığının korunmasının temel koşuludur. Sorun, milletçe «var olmak ya da yok olmak» diye görülür. Nitekim Ermeni sürgününden suçlu sayılan ve idam isteğiyle yargılanacakken cezaevinden kaçan, fakat polis tarafından sarılınca beynine kurşun sıkıp intihar eden genç İttihatçılardan Diyarbakır Vâlisi Dr. Reşit, sürgündeki ölçüsüzlüklerden dolayı parti genel merkezinde Genel Sekreter Mithat Şükrü Bleda tarafından açıklamaya çağırılınca, yapılanları övünçle savunur :

«Bleda — Siz doktorsunuz ve bir doktor olarak daima can kurtarmakla görevli bir insansınız. Nasıl oldu da bunca masumun sürü sürü yakalanıp ölümün kucağına atılmasına yol açtınız?

Vâli Dr. Reşit — Doktor olmak, bana milliyetimi unutturamazdı! Reşit, elbette bir doktordur. Fakat dünyaya bir Türk olarak gelmiştir. Diyarbakır'da Ermenilerin ne türlü vaatlerle, el altından nasıl zehirlenip, refah içinde yaşadıkları bu memlekete karşı ne korkunç düşmanlık duygularıyla beslendiklerini benim gibi yakından görüp incelemek olanağını bulmuş olsaydınız, şimdi bana böyle konuşmazdınız. Doğu Ermenileri, bize karşı öyle kışkırtılmışlardı ki, eğer bulundukları yerde bırakılmış olsalardı, çevrelerinde, bir Türk ve Müslüman

yaşatmayacakları kesindi.

Bunların birçoklarının sicillerini inceledim. Evlerinde yaptığım araştırmalarda, bir orduyu havaya uçurmaya yetecek kadar silâh ve cephane ele geçti. Baktım, korkunç ve müthiş bir örgütleri var. Memleketin her yanına dalbudak salan bu örgütü olduğu gibi bırakırsak, çok geçmeden Anadolu'da Türk'ü mumla arayacağız.

Yâni ya onlar bizi, ya biz onları... Fakat onlar bizi yok etmek kararıyla hazırlanmamış olsalardı, onlara el sürmek aklımızdan bile geçmezdi. Yâni saldırıya geçen ve bizi meşru savunma için hareket etmeye götüren onlardır. Durum böyle olunca, kendi kendime düşündüm: *Hey Dr. Reşit, ortada iki olasılık var; ya Ermeniler Türk'ü temizleyecekler, ya da Türkler tarafından temizlenecekler.*

Bu iki olasılıktan birini seçmek zorunluluğu karşısında duraksayamazdım. Türklüğüm, doktorluğuma üstün geldi. Onlar bizi ortadan kaldıracağına, biz onları ortadan kaldırırız, dedim.

Bleda — Bu davranışınızdan dolayı vicdanınız sizi rahatsız etmiyor mu?

Vâli Dr. Reşit — Etmez olur mu? Fakat ben bu işi ne kişisel gururumu doyurmak, ne de cebimi doldurmak için yaptım. Baktım ki, vatan elden gidiyor, milletimin hayrına gözü kapalı eyleme geçtiğim kanısıyla, çekinmeksizin ileri atıldım.

Bleda — Ya tarihsel sorumluluk?

Vâli Dr. Reşit — Eğer bu davranışımdan dolayı kendi tarihim beni sorumlu tutarsa, ona da eyvallah... Başka milletlerin tarihi hakkımda ne yazarsa yazsın, hiçbiri umurumda değildir.»[149]

SÜRGÜN ZENGİNLERİ

İşte bu gibi düşüncelerle sistemli ve geniş kapsamlı bir Ermeni sürgünü planlanır. İtilâf Devletleri şiddetle karşı çıkarlar ve Çanakkale Savaşı günlerinde, 24 Ma-

yıs 1915'te, İttihatçı liderleri kişisel olarak suçlu sayacaklarını belirten bir açık nota gönderirler ve:

«Türk, Kürt ahali, hükümet memurları ile birlikte ve çok zaman bunların yardımı ile Erzurum, Tercan, Bitlis, Muş, Sason, Zeytun ve bütün Kilikya çevresinde Ermenilerin kırıma uğratıldığını, Van çevresinde yüze yakın köylerin ahalisi öldürüldüğü gibi Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'daki zararsız Ermenilere de zarar verdiğini, Türkiye'nin insanlık ve uygarlığa karşı bu yeni cinayetlerinden dolayı Osmanlı Hükümeti üyelerini, bu gibi kırımlara katılmış ve katılacak olanları kişisel olarak sorumlu tutacaklarını...»

açıklarlar.

İttihatçı Hükümet, buna aynı yoldan sert bir karşılık verir :

«*Yakınmak zorunda bulunduklarını sandıkları olayların bütün sorumluluğu, söz konusu olan ihtilâl hareketlerini kendileri düzenleyip yürüttüklerinden, daha çok Üçlü İttifak hükümetlerine aittir.* Bu sözleri bile, tek başına, Ermeni kışkırtıcılar için bir dayanak ve açık bir cesaretlendirme teşkil eder.»

Bu ortam içinde, Ermenilerin kitle hâlinde sürgününe girişilir. Patrikhane, Osmanlı İmparatorluğu'nda 2 milyon 100 bin Ermeni bulunduğunu iddia eder. İngiliz «Mavi Kitap»ı ise, Ermeni mevcudunu 1,6 ilâ 2 milyon olarak verir. Türk istatistiklerine göre ise, Ermeni mevcudu 1,1 milyondur. «Mavi kitap»a göre, 600 bin Ermeni sürgün dışında kalır, milyonun üstündeki Ermeni ise sürülür ve telef olur. Sürüldükleri yerlerde ancak 600 bin kadar Ermeni, dönüş için kalır. Bu rakamlar, kuşkuyla karşılanabilir. Fakat Ermenilerin aileleriyle birlikte, bir daha dönmeyecekleri umularak kitle hâlinde sürüldükleri açıktır. Ermenilerin yerine sistemli olarak, Rumeli göçmenleri yerleştirilerek sorun temelinden çözülmek istenmiştir.

Sürgün, sayısız olaylara yol açar. Musadağı köylerinden Ermeniler, sürgün emrine uymayı reddederler, 5 bin kişi dağa çıkar ve Türk birlikleriyle savaşır. Ur-

fa'da da sürgüne karşı çıkan Ermeniler, mahallelerini mustahkem mevki hâline getirerek savaşa tutuşurlar.

Sürgün, genellikle kısa bir sürede gerçekleştirildiğinden, sürgünler mallarının pek az bir kısmını satabilir, ya da beraberlerinde götürebilirler. Geride bırakılan malların yönetimi, Hükümetçe saptanan komisyonlara bırakırlarsa da, bu konuda birçok yolsuzluk olduğunu kabul etmek gerektir. Ermeni mallarından zenginleşenler olur. Ermeni binalarına genellikle göçmenler yerleşmekle birlikte, bu karışıklık içinde, bir kısım parti nüfuzluları ve fedaîleri çabuk zenginleşme yollarını bulurlar. Boş kalan ticaret yerleri de doldurulabildikleri ölçüde, «millî burjuvazi»ye palazlanma olanağını getirir. Ermeni çiftlikleri ve arazileri göçmenlerin, köylülerin ve bu arada kudret sâhibi kişilerin tasarrufuna geçer.

Hükümetin sürgün kararının dinsel bir amacı bulunmamakla birlikte, bâzı yerlerde müslümanlığı kabul eden Ermeni kadınları uygulamada sürgün dışı tutulur, bunların çoğu Türklerle evlenir. Bir kısım Ermeni çocukları da müslüman yapılarak Türk ailelerin yanına yerleştirilir. Ayrıca Amerikan ve Avusturya elçiliklerinin baskısıyla, protestan ve katolik olan Ermeniler, genellikle sürgün dışında tutulur.

Batı Anadolu'dan Halep, Şam vb. gibi illere trenle sürgün gönderilen Ermeniler, yerlerine olaysız ulaştıkları halde, Doğu Anadolu'dan genellikle yaya, ya da arabalarla yola çıkan Ermeni kafileleri, jandarmanın gevşekliği ve çeşitli nedenlerle çetelerin saldırılarına uğrar. Cana, mala ve ırza yönelmiş yaygın saldırılar, Kürt-Ermeni ilişkilerini iyice bozar.

VALİ DR. REŞİT, ERMENİ SÜRGÜNÜNÜ ANLATIYOR

1915 Ermeni sürgününün yol açtığı olaylar hakkında bir fikir verebilmek için, bu yüzden kafasına kurşun sıkıp yaşamına son veren İttihatçı Diyarbakır Vâlisi Dr. Reşit'in cezaevindeyken tuttuğu notları, bir savunma

niteliği taşımakla birlikte, durumu aydınlattığı ölçüde özetle aktaralım :

«Diyarbakır'a varışım, savaşın en kritik bir zamanına rastlamıştır. Van ve Bitlis'in önemli bir kısmı, düşman istilâsına uğramış, Ordu'dan akın akın kaçanlar, her yerde saldırılar ve yağmalarda bulunmakta, il içinde ya da sınırında baş gösteren Yezidî ve Nasturî ayaklanmaları etkili tedbirler alınmasını gerektirmekte, Ermenilerin takındıkları saldırgan ve taşkınca durum, Hükümeti cidden düşündürecek bir duruma ulaşmakta, buna karşılık dayanılacak bir muntazam kuvvet yoktur... İslâm nüfus, bir yandan savaş kaygısı öte yandan Ermeni kırım ve saldırıları korkusu ile heyecan içindedir...

Savaş yükümlülüğü ambarları, askeri taşıma işleri ve öteki bütün önemli işler, hep Ermeni komitecilerin ellerine bırakılmış, Ermeni dinsel lideri vâlinin baş danışmanı olmuş, tahsildarlık gibi basit bir görevi yüklenmiş yüksek eğitim görmüş Ermeniler köyleri dolaşarak Ermenileri uyarmaya ve hazırlamaya koyulmuştur. Dinsel lider ve papazlar da çevreyi gezerek fikirleri şöyle görüşlerle zehirlemişlerdir :

— Kurtuluş günü erişti. Hazırlanınız. *Gerekirse çift hayvanlarınızı satıp silâhlanınız, başardıktan sonra müslümanların servetleri, toprakları, mülkleri bize kalacaktır.*

Bunlar Ermeni mahallelerinde Ordu'dan kaçan ve kaçırılan binlerce kişi toplamışlar, polis ve jandarmaları açıkça tahkire koyulmuşlardır. Ermeni mahallelerine polis ve jandarma giremeyecek ölçüde Hükûmet otoritesi kırılmış, açıkça Ermeni bağımsızlık şarkıları söylenmiştir :

Şimdiye kadar siz egemen millet idiniz,
Bundan sonra biz egemen, siz tutsaksınız!

Dinamitlerin ve bombaların patlaması için Rusların biraz daha ilerlemesi ve gelecek buyruk ve işaret beklenmiştir...

İyi niyetle ve kararlı bir tutumla bâzen büyük başarılar sağlanabileceğini düşünerek ve Allaha sığınarak, Hükûmetin onurunu ve müslüman halkın yaşamını kurtarmak istedim. Acele alınan şu tedbirlerle, hamdolsun başarı sağladım :

Şöyle ki, dinsel liderler ile şehir ileri gelenlerini çağırdım. Hükûmetin Ermeniler hakkındaki iyi niyetlerini anlattım. Asker kaçağı, komiteci ve benzeri zararlı kişileri içlerinden çıkarıp Hükûmete teslim etmelerini istedim. Onlara şöyle konuştum :

— Sizin sözünüzden dışarı çıkmazlar. İstemiş olsanız, hepsini teslim edersiniz.

Bir hafta da süre verdim. Bu süre bitene kadar, zararlı kişiler Hükûmete teslim olmazlarsa, onlarla birlikte teşvikçilerini ve koruyucularını yakalayıp Sıkıyönetim Mahkemesi'ne yollayacağımı kesin bir dille söyledim. Sürenin bitişine bir gün kala, bâzı Ermeni liderlerini yeniden çağırdım. Yarım ağızla ve boş özürlerle birşey yapamadıklarını söylediler.

Belli günde sabah erkenden Ermeni mahallesinin en önemli üç dört sokağını ve bâzı önemli noktalarını tutturup evleri baskınla birer birer araştırdım ve bir günde beşyüzden çok asker kaçağını silâhlarıyla birlikte yakalamayı başardım...

Tutukluların söylediklerinden ve elde edilen belgelerden birçok gerçekler meydana çıktı. İlin en küçük bir Ermeni köyünde bile örgüt, silâh ve bomba bulunduğu, büyük - küçük, kadın - erkek bütün Ermenilerin örgüt ve amaçtan bilgili oldukları, paraca, bedence, ya da düşünceyle bütün Ermenilerin bu 'millî' girişime katıldıkları anlaşıldı.

Ermenilerin Diyarbakır'dan başka Van, Bitlis, Erzurum, Erzincan, Maraş, Trabzon, Adana, Sıvas, Urfa ve öteki Osmanlı illerinde bomba ve dinamit gibi patlayıcı ve tahrip edici araçlarla silâhlı isyana hazırlandıkları Hükûmetçe saptandı ve Ermenilerin oturduğu her şehir ve köyde, müthiş tahrip araçları ve silâhlar mey-

dana çıkarıldı. Buna dayanılarak, Ermenilerin göçe zorlanması (tehcir) hakkında Hükûmetçe karar alındı ve illere bildirildi.

Başlangıçta, tehcir hakkında yönetmelik gelmediğinden, doğaldır ki, her yer kendi anlayışına göre davranıyordu. Nitekim ben de yalnız erkeklerin tehciri gerektir düşüncesiyle kadınları ve çocukları ve hatta ihtiyarları ayrı tutuyordum. Fakat sonra ayırdedilmeksizin tümünün gönderilmesi buyurulduğundan o yolda davranıldı.

Yukarıda ayrıntılarıyla yazdığım üzere, bu önemli işi, dingin ve düzenli biçimde yürütmek için elde araç yoktu. İl memurlarını henüz sınayamadığımdan, yetenek ve doğrulukları meçhuldü. Elde mevcut jandarma ve polis ise, sayıca ve yetenekçe hiç durumunda idi.

Ermenilerin gönderilmesi gibi önemli bir sorunun iyi biçimde sonuçlandırılması büyük bir himmeti, yetkin bir muhafız örgütünü gerektirirken, Ordu'ya günde kırk ton yiyecek sağlayıp yollamak, her ilin her yerinde hüküm süren eşkiyaya, yerlilerin isyanına, Ermeni komitelerinin faaliyetine karşı koymak, yakın illerden gelmekte olan binlerce göçmeni barındırıp beslemek gibi önemli sorunlar da vardı. Öte yandan da gerek Ermenilerin emel ve girişimlerinden galeyana gelen, ya da yağma ve soygun amacıyla ayaklanan yerli islâm halk da kafileler için büyük bir tehlikeydi. Ordu ve Hükûmet ise, düzenli bir kuvvet ayırıp bize vermiyordu. Elde bulunan kuvvet, Çerkez jandarmalarla tamamlanarak işe yarar ancak elli-altmış kişilik bir kuvvet meydana getirilebilmişti.

Oysa bu kuvvet bir yandan Milli, Karakeçi, Miran gibi aşiretler arasında dolaşarak taşıma aracı sağlama ve yollamaya, şurada burada çetecileri, eşkiya aşiretleri yok etmeye görevli olarak daima faaliyette bulunduğundan merkez ve ilçelerdeki Ermenilerin gönderilmesi için şehirli esnaflarla islâm olmayan köylülerden kurulabilen ve yine yerli subaylar komutasına verilen milis kuv-

vetleriyle iş görmek zorundayım. *Oysa bu kuvvet, kafilelere saldıran bâzı talancı halktan hemen farksızdı.* Bu nedenle işi daha çok büyüten ve bozan nokta da Erzurum, Bitlis, Harput ve Trabzon illerinden gönderilen Ermeni kafileleri için Diyarbakır İli, Zor yolu üzerinde bulunması nedeniyle, tek geçit yeri olması idi. *Evinde bir yıllık bulguru var iken, beş saat yoldan gelip Ermeni köyünden bir okka bulguru kapan, kafileden geri kalacak bir kişiyi soymak isteyen, ya da kafilenin konduğu yerde unutulabilecek bir çanak ve çömleği, ya da kafileden düşecek bir tek kundurayı almak için üç dört gün süreyle kafileyi izleyen câhil, yağmacı ve işsiz güçsüz halkın bulunduğu bir çevrede, yine o halktan olan muhafızlar gözetiminde yapılan sevkiyatta düzen aranabilir mi?*

Ben, mümkün olduğu kadar her kafileye, kafile başı adıyla bir iki jandarma ayırıyordum. Fakat bu her zaman mümkün olmadığı gibi, tutkunun egemen olduğu bir çevrede, yine o kadar etkili bir tedbir de olamıyordu. Sonunda gerek merkezde, gerekse ilçelerde uygulanmak üzere bir özel yönetmelik hazırlayıp yaydım. Bu yönetmeliğe göre, gönderilecek ailelere birkaç gün önce bilgi verilerek hazır bulunmaları ihtar olunacak, yanlarında götürebilecekleri para ve taşınır malları almaları engellenmiyecekti. (İçişleri Bakanlığının da buyruğu bu yoldaydı).

Bulunabildiği kadarıyla taşıma araçları sağlanmasına çalışılacak ve hiç olmazsa kadınlarla çocukların ve sakat bulunanların bindirilmiş olarak yollanmaları düşünülecek ve dışarıdan hiçbir saldırıya uğramamaları önemle göz önünde tutulacak, Ermeni çetelerinin yaklaşıp müdahalelerine meydan verilmiyecek ve olanaklar ölçüsünde rahatları sağlanacaktı. İşte verilen buyruk ve yönetmelik böyleydi. *Fakat üzücüdür ki, burada bu yönetmeliğin tam uygulanması sağlanamamıştır. Sağlanamazdı da. Bir yandan birçok yerlerde memurlar ve halk küçük çıkarlarına kapılarak, örneğin bâzı Ermeni-*

leri taşımadan kurtarmak için, mallarını ve paralarını almak, bâzı yerlerde silâhlı olaylara meydan vermek gibi üzücü durumlar görüldü. Birkaç kaymakama işten el çektirildi. Tekrar tekrar uyarılar ve bildirilerle bu durumların önüne geçmeye çalışıldı. Fakat çevre o kadar kötüydü ki, eldeki âdi araçlarla bu fenalıkların tam önüne geçmek mümkün olamıyordu. Benim Ermenileri öldürttüğüm ve bunun için bir takım Çerkez jandarmaları kullandığım iddiası büyük yalandır. Benim verdiğim buyruk açıktır.

Ermenilerin elden geldiği ölçüde esenlikle yollanmasında üzüntüyle görülen şiddet, saldırı ve kötü davranışlar, bir yandan disiplin olanaklarının yokluğundan ,öte yandan öç ve yağma duygusuyla davranan bâzı halk ve aşiretlerin saldırılarından, savaş durumunun, özellikle istilâ ve göç felâketleriyle artan savaş durumunun, savaş alanına yakın ve sevkiyat ve ulaşımda yol üzeri olmasının bu ilde yarattığı genel kargaşalıktan, benden önceki vâli döneminde il yönetiminde görülen bozukluktan ileri gelmiştir. Bunları önleyebilmek, olanak dışı idi.

Diyarbakır İli ölçüsünde kötü koşullarda bulunmayan Erzurum, Van, Bitlis ve Harput illerinde ve özellikle savaş alanının pek uzağında bulunan öteki illerde dahi bu gibi üzücü durumlar esefle görülmüştür. Büyük bir bunalım olan bu durumun önüne geçmeye hiçbir vâlinin gücü yetmezdi. Çünkü Ermeni suikastleri, nefret ve öcü kamçılamış, bu durum câhillik, tutku ve taşıma aracı azlığı gibi etkenlerle gergin bir durum almıştır.»

1917 ERMENİ ÖCÜ

Sürülenler, cana, mala ve ırza yönelmiş toptan bir imha için İtilâf Devletleri'nin zaferini beklerler, onların ordularına girerek, Türklere karşı savaşırlar. Fransızlar, Kilikya'da kullanmak üzere «Doğu Lejyonu» adlı birliklerini, öçten tutuşan bu Ermenilerle doldururlar. 1916 yılında Doğu bölgelerimizi işgal eden Rus Ordusun-

da birçok Ermeni asker vardır. Ayrıca Rus orduları Erzurum, Trabzon ve Erzincan vb. gibi illeri işgal ettikçe, ordunun ardından Ermeni çeteleri ve gençleri eski yerlerine Türklerden toptan öç almak için dönerler. Gerçekten Ermeniler, Doğu bölgesinde, özellikle Bolşevik İhtilâliyle Rus askerleri çekilirken, büyük kırım yaparlar. Birkaç örnek, durumu daha iyi belirtecektir :

Trabzon'un Akçaabat ilçesinde Haziran 1915'te, orada mevcut 411 Ermeninin tümü, sürgün edilmek üzere kamplara gönderilir. Bu Ermenilerin bir kısmı, kamplardan kaçarak Kafkasya'ya gider, Rus Ordusu'na katılır. 1916 başında Rus orduları ilerleyip Trabzon'a yaklaşınca Ermeni ve benzer durumda olan Rum öcünden korkan Türkler kitle hâlinde kaçarlar, Samsun ve Ordu'da daha önce boşaltılmış Ermeni evlerine kötü koşullarda yerleşirler. Ermeniler, Rus işgali altındaki yerlerde, çeteleri eliyle Türk kırımına girişmişlerdir. İhtilâlle Rus orduları dağılınca, ilerleyen Türk kuvvetlerinin karşısında geri çekilme zorunda kalan Ermeni ve Rumlar, çeteleri eliyle köy ve kasabaları yakıp yıkarlar, toplu kırımlara girişirler ve Ordumuzla savaşırlar. Bu olayları yaşayan Akçaabat Tarihi yazarı Lermioğlu, gördüklerini şöyle anlatır :

«Türk yönetiminin bir daha geri gelmeyeceği kanısını taşıyan, yüzyıllarca bizimle birarada yaşayan ve bizden çok daha özgür ve mutlu bir yaşam süren, refah ve huzur içinde gelişen Rumlar, Rus Ordusu ve bu ordu ile buralara sarkan Ermenilerle birleştiler. Önce talana ve sonra da rastgeldikleri ve fırsatını düşürdükleri Türkleri kadın, erkek ve çocuk demeksizin, bir ayırım yapmaksızın öldürmeye koyuldular. Her Rum, öldürmeye gücü yetmediği yerde, ağır bir hakaretle Türk komşusunu mânen olsun ezmeye çabalıyordu. Geceleri birçok evleri ateşe vererek, yakın komşularını diri diri yakmışlardı... Rum ve Ermenilerden bâzıları, asker elbise ve silâhlarıyla dağlarda dolaşarak ve kendilerine Rus eri süsü vererek Türk köylüsünün elinde son kalan hayva-

nını, yiyeceğini zorla alıyor, yağma ediyorlardı...»

İhtilâlle Rus Ordusu çekilirken, elini kana bulayan Rum ve Ermeniler de korkuyla kaçarlar. Çeteler yıkıp yakmaya koyulurlar. Rum ve Ermeni çetelerinin yıkım ve kırımını, Türk Ordusu gelinceye kadar azaltmak için dağlarda acele Türk çeteleri kurulur ve «Kahraman Bey» adıyla bir subay, çetelerin başına geçerek, Rum ve Ermeni çeteleriyle mücadeleye girişir. Bu çetelerin yaktıkları kasabalarını kurtarmak için eşraf silâha sarılır. Harakalı Mustafa Ağa, kardeşi Eyüp Ağa, Sadıroğlu Süleyman Ağa ve daha birçok kişi Trabzon çevresinde Ermeni ve Rumlarla savaşır.[150]

Bir Rus subayı, Yarbay Twerdokhleboff, Rus Orduları çekilirken Ermenilerin giriştiği kırımı açıklar :

«Erzurum'un en çok saygı gören eşrafından biri olan Bekir Hacı Efendi, kendi evinde öldürülmüştür.

Tarlalarda çalıştırılan Türk tarım işçilerinin yarısından azı geriye dönmüştür.

Erzincan'da Türk kırımı, çeteler tarafından değil, şehrin doktoru ve Ordu müteahhidi tarafından düzenlenmiştir. Silâhsız Türkler, bir sığır gibi boğazlandıktan sonra Ermenilerin kazdıkları büyük çukurlara atılmışlardır. Kırımı yöneten Ermeni, tâlihsiz kurbanları saydıktan sonra, 'yetmiş' diye haykırmış ve 'daha on kişilik yer var' demiştir. Bunun üzerine daha on kişi boğazlanmış ve çukur doldurulmuştur...

Erzincan'dan Erzurum'a üşüşen Ermeni çeteleri, yolları üzerindeki bütün islâm köylerini yakmışlar ve köylüleri yok etmişlerdir.

Rus Komutanının bana söylediğine göre, Ilıca köyünde kaçamayan bütün Türkler öldürülmüştür. Komutan, kafaları baltayla uçurulmuş çocuk cesetleri görmüştür...

7 Şubat 1918'de Erzurum büyük kırımı başlamıştır. Karabetof adlı bir başçavuşun öncülüğünde Ermeni topçu askerleri, sokaktan 270 Türkü toplamışlar, elbiselerini soyarak onları bir hamama kapamışlar, cinsel

isteklerini gidermişler, sonra onları öldürmüşlerdir. Rus Yarbayı, bunlardan yüz kadarını büyük çabalarla kurtarabilmiştir...

12 Şubatta Ermeniler, Erzurum istasyonunda silâhsız, kendi hâlinde on köylüyü silâhla vurmuşlardır.

Ermeniler, Erzurum'da Türk pazarını ateşe vermişlerdir.

Tepeköy'de erkek, kadın, çocuk hepsi toptan öldürülmüştür...

26/27 Şubat gecesi, Ermeniler, önceden planlanmış yeni bir kırım yapmışlardır. Yakalanan bütün Türkler, teker teker öldürülmüşlerdir. Ermeniler, gururla, gecenin bilançosunun toplam üç bin Türk olduğunu söylemişlerdir.»

Olayları sıralayan Rus Yarbayı, raporunu şu yorumla tamamlar :

«Ermeni halkının eğitim gormüş tabakaları, bu kırımı pek âlâ önleyebilirlerdi. Bu tabakaların cinayetlerde çetelerden daha fazla rol oynadıkları sonucuna varılabilir. Her durumda, baş sorumluluk bunlara aittir.»[151]

Mütareke'den sonra doğduğu şehre dönen Cevat Dursunoğlu, Ermeni kırımından kurtulan Erzurum'u yıkık bir köy olarak bulur :

«Çocukluğumun en mutlu günlerini içinde geçirdiğim ve 1915 - 1916 kışında tabyalarında döğüştüğüm Erzurum şehri, bir enkaz yığını olmuştu. Savaştan önce 80 bin nüfusu oldukça refahla besleyen, çarşılarında pazarlarında kalabalıktan geçilmeyen bu gösterişli sınır kentinden kocaman bir köy harabesi ortada kalmıştı : Savaş yıllarında onbinlerce insan tifüsten ve çeşitli bulaşıcı hastalıklardan ölmüş, istilâ öncesinde eli ayağı tutanlar göçmen olmuş, on bin kadar hemşehriyi de Ermeniler çekilirken öldürmüşlerdi. Şehirde kılıç artığı olarak üç-dört bin kişi kalmıştı. Bir o kadar da köylerden buraya göç eden vardı. Bu yüzden şehir köyleşmişti».[152]

ORDU BİLDİRİLERİ

Ermeni kırımı üzerinedir ki, Türk Ordusu, bir an önce ileri yürüyüşe geçerek Ermeni çetelerini temizlemek ister. O günlerde Ordu'nun resmî bildirileri, sürekli Ermeni kırımlarını yansıtır. İleri harekete geçen Ordu, şu bildiriyi yayınlar :

«Rus birliklerinin çekilmesinden yararlanan Ermeni çeteleri, ellerine geçirdikleri top ve makinelitüfeklerle, Rus birliklerinin bulunmadığı bölgelerde Osmanlı vatandaşlarına karşı her çeşit zulme koyulmuşlardır.»

Bu resmî bildirilerden birkaç örnek, durumu belirtmeye yeterlidir :

«Ermeni çetelerinin Erzincan Batısındaki köylerle Erzincan Doğusunda ve Doğukuzeyinde göstermek istedikleri direnme kolayca kırılmış ve Erzincan şehri ve Kuzeye doğru Erzincan Caddesi ve bu caddenin Batısı ve kıyıda Görele kasabası çetelerden temizlenmiştir.»

«Trabzon şehrimiz çetelerin zulüm ve fenalığından kurtarıldı. Şehirden geçen güvenlik müfrezelerimiz çeteleri kol kol izliyor.»

«Aşkale Doğusunda ve Erzurum'a 36 kilometre mesafede Tilkitepe, Karabıyık hanları, Tazegöl ve civarında siper kazıp tutunmak isteyen Ermeni çeteleri, birliklerimizin baskılarıyla siperlerini bırakıp Doğuya doğru kaçmışlardır. Haydutlar, kaçmadan önce Tazegöl köyünü yakıp, halktan 30 kadar kadın, çocuk ve erkeği öldürmüşler, 25 erkeği bir semt-i meçhule götürmüşlerdir. Kaçarken civardaki köyleri ateşe vermişlerdir.»

«Erzurum'a doğru ilerleyen birliklerimiz, şehir Batısında Ermeni eşkiyalarının saldırısına uğramışsa da, bu saldırı kolaylıkla kırılmıştır.»

«Ermeni çeteleri, Erzurum önünde birliklerimize inatçı savunmada bulunmuşlardır.»

«Birliklerimiz Erzurum'a girmiş ve Ermenilerin çıkarttığı yangınları söndürmeye başlamıştır.»

«Şiddetli bir savaştan sonra Van, tarafımızdan geri alınmıştır.»

Kısaca, Rus-Türk Savaşı biter bitmez, müslüman halkın toptan yok edilmesine yönelmiş Ermeni çeteleriyle, hatta Ermeni Ordusuyla savaş başlar. Bulgaristan Ermenilerinden olup Balkan Savaşlarında Türklere ettiği zulümle ün kazanmış olan Torkum ve ünlü komiteci Antranik, Erzurum'a yerleşirler. Antranik, general üniforması taşır. Fransız generali Niessel'e göre, Ermeniler, biri Türkiye Ermenilerinden olmak üzere, üç tümen kurarlar, iki tümen daha kurma çabasındadırlar. Urmiye'de Kürtlere karşı koyabilmek için, Ermenilerin yardımıyla Nasturîler ve Geldanîler örgütlendirilirler. Aralarında çatışma bulunmakla birlikte, Gürcüler, Türklere karşı cepheyi tutmak için, Ermenilere söz verirler.

Bolşevik Rusya ile Brestlitovsk Antlaşması'nın imzalanması ise, Mart 1918 başlarına kadar uzar. İhtilâlin ilk günlerinde Bolşeviklerin — Batıdaki işçi partilerince de paylaşılan propagandanın etkisiyle — Ermeni sorununu tek yanlı gördükleri, bunun emperyalist kışkırtmaların yol açtığı bir karşılıklı kırım olduğunu iyi değerlendiremedikleri ve daha çok Ermenileri korunmaya muhtaç saydıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Lenin ve Stalin imzalı, Pravda'da yayınlanan 13 sayılı ve 13 Ocak 1918 tarihli kararname, Doğu Anadolu'daki Rus birliklerinin hemen çekilmesini, Ermeni göçmenlerin ve Türk Hükûmetince sürülmüş olan Ermenilerin yerlerine dönmesini, geçici bir Ermeni Millî Hükûmeti'nin kurulmasını, Kafkas İşleri Komiseri Şomiyan'ın bu konularda Ermenilere yardımcı olmasını istemiştir. Sovyet yöneticilerinin o sıralarda Kafkasya olaylarını etkileyecek bir gücü bulunmamakla birlikte, Ermenilerin silâhlandırılmasının, çoğunluktaki halkın kırımına yol açacağını bilmedikleri belli olmaktadır. Nitekim Brestlitovsk'ta Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Nesimî, Troçki'nin bu noktaya dikkatini çeker :

«Ahmet Nesimî — Ermeniler silâhlandıktan sonra oralara egemen olacaklar ve çoğunluktaki müslümanları ezecek ve kıracaklardır. Bunun sorumluluğu doğrudan doğruya bugünkü Rus Cumhuriyeti üzerinde olacaktır. Rusya'nın olmayan bir ülke halkını silâhlandırıp bağımsızlığa kışkırtmanız, Rus Devrimi'nin Brestlitovsk'ta savunduğunuz ilkelerine uymaz... Ruslar bu yola gitmekle bize karşı düşmanca davranmış olurlar, barışı güçleştirir, hatta tehlikeye düşürürler. Yapmak istediğiniz oldu-bitti çok üzücü sonuçlar doğurabilir.

Troçki — Ermenileri, silâhlı Kürtlere karşı kendilerini koruyabilmeleri için silâhlandırdık. Böylelikle Kürtler birşey yapamıyacaklarını anlayınca, onlarla iyi geçinmek zorunda kalacaklar. Toptan halk öldürmeleri konusu üzerinde beni uyarmanıza teşekkür ederim.»

Fakat olan olmuştur. Esasen Kafkasya ve Ermeniler, Moskova yöneticilerinin kontrolü dışındadır. Talât Paşa, Yusuf Akçura ve öteki Kazanlı Türkler yoluyla Kazan'daki İslâm Milletleri Kongresi'ni etkileyip, Ermenilerin kırımlarını önlemek amacıyla harekete geçmesi için Moskova Büyükelçisi Söylemezoğlu'na direktif verir. Elçinin cevabı açık ve kesindir :

«Esas bakımından durumu ancak Ordu'nun Doğu Anadolu'yu kurtarması çözecektir; o vakte kadar Ermeniler ne kadar müslüman öldürebilirlerse öldüreceklerdir.»

Zaten ileri harekete geçmeye sabırsızlanan Ordu, General Niessel'in de belirttiği üzere, «Türkler ve Kürtlerle çarpışan Ermenilere karşı müslümanları korumak için Mütareke çizgisinin ötesine birlikler göndermiştir. Cepheyi tutan Ermeni birlikleri ise, gerilerindeki müslüman halkın ayaklanması yüzünden tehdit altındadır.»[153] Ordu, subayların ve eşrafın öncülüğünde Ermenilere ve Acara müslümanlarını ezen Gürcülere karşı milis kuvvetleri düzenleyerek kırımları önlemeye çalışır. Örneğin Kurtuluş Savaşı'nın ünlü Deli Halit Paşa'sı, Ahıska ve Ahılkelek müslüman kuvvetlerinin başın-

da, Ordu'dan sağlanan silâhlarla savaşa koyulur.

Brestlitovsk barışı imzalanır imzalanmaz da, Ermeniler de dâhil, Kafkasya delegeleriyle Trabzon'da yapılan müzakerelerin sonucunu almadan, Ordu, «Ermenilerin müslümanları öldürdüğü, daha fazla beklenemiyeceği» gerekçesiyle harekete geçer. Ermenilerle savaşarak ilerlenir. Yakup Şevki Paşa, 15 Mayıs 1918'de Gümrü'yü alır ve 28 Mayıs'ta Karakilise yakınlarında Ermeni Ordusu'nu kesin olarak yener. Hatta Ordu'nun Brestlitovsk Antlaşması'nda kabul edilen sınırları aşarak Bakû'ya doğru ilerlemesi, Enver Paşa'nın Turancı emelleri kadar, Kafkasya müslümanlarını Ermeni kırımından koruma kaygısı sonucudur. Nitekim Mart 1918'de Bakû'da 15 bin kadar Türk ve müslüman öldürülür, câmiler topa tutulur, mallar yağma edilir. Kafkasya müslümanları, Türk Ordusu'nun gelmesini isterler. Bakû'da Ermeniler, Türk Ordusu ilerleyince İngiliz kuvvetlerini yardıma çağırırlar. Fakat Ordu Bakû'yu kuşatınca, İngiliz generali Dusterville, şehirden çekilmek zorunda kalır. İleri gelen Taşnak Ermenileri, İngiliz askerleriyle birlikte kaçtıktan sonra, üç-dört bin Ermeni savaşçı direnir. Bu kez ayaklanan müslümanlar, Mart 1918 kırımının Eylül 1918'de öcünü alır...

DOĞU'DA KURTULUŞ SAVAŞI 1918 YILINDA BAŞLAR...

Bu sırada Türk Ordusu, Suriye'de yenilmiş ve Mütareke istemek zorunda kalmıştır. İngilizler, Türk Ordusu'nun Kafkasya'dan acele çekilmesini isterler. Bakû'ya gelen İngiliz generali Thomson, İslâm Orduları Komutanı Nuri Paşa'ya 21 Kasımda bir mektup yollayarak Ermeni iddialarını tekrarlar ve Ermeni hesabı sorar :

«Bakû'ya vardığımda Türk askerlerinin yağmada bulunduklarını ve mallara saldırdıklarını bana bildirdiler. Verilen zararın değerini saptamak için İngiliz, Fran-

sız ve Amerikalıların içinde bulunacakları bir komisyon kurulacaktır. Bu değer, Türkiye hesabına geçirileceğinden, çalınmış malların geri verilebilmesi olanağını size sağlamak ve bize duyurulacak sızlanmaları incelemek üzere daha başka komisyonların da kurulacağını size bildirmek üzere, bu mektubu yazıyorum. Buna göre, bunları size ve generallerinize duyurmayı uygun gördüm.»

İngilizlerin gelişiyle Türk Ordusu, Erzurum'a doğru geri çekilme buyruğunu alır. Enver Paşa, Türk subay ve astsubaylarını Azerbeycan emrinde göstererek, müslümanları korumak üzere, görünüşte Türk Hükûmeti'nden bağımsız askerî kuvvetler kurdurmuştur. Hükûmet, İngiliz baskısıyla, bu subay ve assubayların da geri çekilmesi buyruğunu verir. Bu, meydanın yeniden Ermeni çetelerine bırakılması demektir. Nitekim Türkler çekilince, 6 Aralıkta Antranik'in çeteleri Şosa'yı alırlar, şehirde ve köylerde binlerce Türk ve müslümanı öldürürler. İngilizler aldırış etmezler.

Yakup Şevki Paşa, Istanbul'dan verilen emre uyarak Ordu'yu Erzurum'a kadar geri çeker. Oysa Kars, Ardahan ve Batum'da başlarına gelecekleri bildiklerinden müslüman nüfus, Ordu'nun kalması ve direniş için yalvarır.

Buyruklara bağlı bir subay olan Yakup Şevki Paşa, bu yakarışlara aldırmaz; yalnız Ermenilere karşı direnilebilsin diye, Kars'ta ve Ordu'nun çekildiği öteki illerde eşrafın Millî Şûra Hükûmetleri kurmasına yardımcı olur. Bu ufacık Şûra Hükûmetlerine subay, silâh ve cephane verir. İngilizlerin himayesinde gelen Ermeni birlikleriyle Mütareke'den sonra da savaş böylece devam eder.

Buralar eşrafının İngilizlere karşı bir direnmesi yoktur. Nitekim Halit Paşa'nın çabasıyla kurulan Kars Hükûmeti, şehre gelen İngiliz Komutanı ve birlikleriyle iyi geçinir. Fakat İngilizler, Kars'ın yönetimini Ermenilere devredince, Ermenilerle savaş başlar. Zira bir İn-

giliz yönetiminin can, mal ve ırz güvenliğini sağlayacağı umut edilebilirse de, Ermenilerin gelmesi demek, can, mal ve ırz güvenliğinin yok olması, yâni toptan ölüm demektir. Bu koşullarda ya malını mülkünü bırakıp göç etmek, ya da savaşmaktan başka şık yoktur. Doğu illeri eşrafı, Ordu desteğiyle, Ordu çekildiği halde, daha Atatürk Istanbul'dayken savaşmayı yeğ tutarlar. Bu kuvvetleri yaşatmak için gerekli parayı zenginler seve seve sağlarlar.

AŞİRETLERİN KURTULUŞ SAVAŞI'NA KAZANILIŞI

Ermenilerle kan dâvâsı güden Kürt aşiretleri için de durum farklı değildir. Aşiretlerle oynamaya ve aşiret başkanlarını satın almaya emperyalist politikaları gereği alışık bulunan İngiliz ve Fransızlar, Doğuya gelince, aşiretleri altınla kazanmaya, onları Türklere karşı Ermenilerle uzlaşmaya zorlarlar. İngiltere, Mütareke'den hemen sonra Albay Killing'i Diyarbakır bölgesine göndererek Kürt aşiretleriyle temasa geçer, onları Ermenilerle uzlaştırmaya, sürgündeki Ermenilerin geri dönmesine râzı etmeye çalışır. Ali İhsan Paşa, Albay Killing'i tutuklatır, Allenby ise Paşa'nın derhal görevinden alınmasını ister. İngiltere'ye yakın Osmanlı Dışişleri Bakanlarından Noradonkiyan, bilimsel görünüşlü bir dernek kurarak Kürtlere Ermeni alfabesini kabul ettirmeye uğraşır, Ermeni ve Kürtlerin aynı ırktan olduklarını iddia eder.[155] Yine İngilizlerin baskısıyla, Bogos Nubar Paşa ile Kürt Şerif Paşa Paris Barış Konferansı'nda Kürt-Ermeni uzlaşmasını ilân eylerler. Erzurum'daki İngiliz Temsilcisi Rawlinson, Karabekir Paşa'nın yazdığına göre, Kars bölgesinde Kürt ve Ermenileri anlaştırmak için büyük çaba göstermiştir. Ermeniler de, tanıdıkları Kürt beylerini kazanmayı denerler. Örneğin, Ermeni Haçador Ağa, aşiret ileri gelenlerinden Hamit Bey, Ali Merze Bey, Ahmet Haso Ağa, Yusuf Ağa gibi kişilere mektup göndererek birleşme isteğinde bulunur :

«Bizim çok yüksek ruhlu ve soylu bildiğimiz Kürt milleti neden bizimle uzlaşma yolunu yeğ tutmamıştır? Kürt beyleri, Kürt aşiretleri ve Kürt milletiyle götürülecek bu kardeşliğe cephemizde bulunan tüm Ermeni subayları ve ileri gelenleri hazırdır ve isteklidir... koşullarınızı bildiriniz. Bendeniz siz soylu beylerin ve aşiretlerinizin bütün isteklerini Ermeni Hükûmeti adına sağlayabileceğimi arzediyorum.»

Aşiret beylerinin buna karşılığı kesin bir red olur. Ermenilerden Aras Nehri'nin ötesine çekilmelerini isterler :

«... *Ermenilerle islâm Kürt milleti arasında uzlaşmak olanağı kalmamıştır. Ve beş yıldanberi islâmiyeti yok etmeye, fırsat buldukça islâm nüfusu insanlık ilkelerine aykırı biçimde balta ve süngülerle öldürmeyi ve Osmanlı geleceğine saldırmayı uygun gören Ermenilerle Kürt milleti biraraya gelemez. Ermenilerden on kat çok olan Kürt milleti, Ermenilerin himayesine giremez ve girmesi olanaksızdır.*»[156]

İngilizlerin desteğiyle, Damat Ferit ve işbirlikçi Konya Vâlisi Cemal Paşa, savaş sırasında Konya'ya göç eden Haydaranî Aşireti Başkanı Kürt Hüseyin Paşa'yı silâhlar vererek Sıvas yoluyla Doğuya gönderirse de, bu çaba da sonuç vermez. Karabekir Paşa'nın yazdığına göre, İngilizler, Sitta ve Simko gibi iki aşiret ileri gelenini barıştırırlar, Van'a karşı düzenlenen Ermeni ve Nasturî hareketinin serbest kalmasını sağlamaya çalışırlar. Ama Karabekir, Simko'yu İngiliz etkisinden kurtarıp, yardımlar vererek, Ermeni ve Nasturî'ye karşı savaştırmayı başarır. Yalnız kalan Sitta da bağlılık bildirir.[157] Damat Ferit, Sıvas Kongresi'ni basmak ve Atatürk'ü ele geçirmek için Kürt aşiretlerine dayalı Ali Galip ve Binbaşı Noel olayını düzenlemeye kalkışırsa da, tertip fiyaskoyla sonuçlanır. İngiliz belgelerine göre, Damat Ferit, 1920 yılında dahi Mustafa Kemal'e karşı aşiretleri kullanmayı önerir :

«*Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz. O halde*

birlikte Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı kullanalım.»[158]

Damat Ferit, Süleymaniye'de Türkiye'ye karşı İngilizlerin hizmetine girmeden önce Sıkıyönetim Mahkemelerinde Mustafa Kemalleri ve tüm millîcileri idama mahkûm eden Kürt Mustafa Paşa'lar ve İngiltere hizmetinde Kürt Derneği kurucusu Seyit Abdülkadir'ler bulur, fakat genellikle aşiretler Kurtuluş Savaşımıza bağlı kalırlar. Doğunun ve Güneydoğunun kurtuluşuna, Ordu birliklerinin yanı sıra katılırlar. Zira aşiretlere anlatılır ve onlar çok iyi anlarlar ki, İngiltere'nin dümen suyuna girmek ve Kurtuluş Savaşı'ndan kaçınmak demek, Doğunun Ermenistan olması demektir. Mustafa Kemal, aşiret başkanlarına yazdığı mektuplarla, Karabekir Paşa aşiret başkanlarıyla düzenlediği toplantılarla ve Erzurum Kongresi delegeleri tanıdıklarına yaptıkları uyarılarla, sürekli bu gerçeği dile getirirler ve etkili olurlar. Karabekir'in Kurtuluş Savaşı'nın başında yaptığı şu tahmin doğru çıkar:

«Kürdistan'ın Ermenistan olacağını anlatmakla sorun kolay çözülür.»[159]

Gerçekten öyle olur* ve Amerikan mandası düşleri,

---

* İngiliz diplomatik belgelerinde, Kürtleri millîcilerden ayırmak ve Ermenilerle bağdaştırmak için girişilen çabaların ilginç hikâyeleri vardır: 11 Temmuz 1919'da Binbaşı Noel, Abdülkadir ve Bedirhan'larla Kürdistan'a gelmeleri için anlaştığını yazar. Bunlardan Ermeni ve Nasturîleri korumaları beklenir. Bu kişiler, Noel'e göre, İzmir işgalini ve Ermeni bağımsızlığı söylentilerini sömüren Mustafa Kemal'den kaygılıdırlar. Ona karşı girişilecek bir harekete izin isterler. Noel, Türk Hükümeti bunu istemedikçe hareketten kaçınılmasını, fakat aşiretlere Mustafa Kemal'in yollayacağı aracıların tutuklanmasını belirtir. Noel, 10 Temmuz 1919 tarihli bir telgrafında şöyle yazar: «Türkler ve Kürtler arasındaki ayrılık, çok gerçek bir ayrılıktır. Aradaki uçurum, İzmir'in (Yunan işgali) politikasına benzer biçimde, çoğunluğu Kürt olan bölgeler, kurulacak bir Ermeni Devleti'ne bırakılmadıkça, güçlükle doldurulabilir.» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 39-40). Binbaşı Wooley de 22 Eylül 1919 tarihli raporunda Rişvan Kürtlerinin Mustafa Kemal'e karşı olduklarını, birçok aşiretin ilgisiz bulunduğunu, Urfa Mutasarrıfı'nın kararsızlık içinde kaldığını ya-

İngiliz altınları ve bağımsız hükûmet kurma vaatleri, Ermeni sorunu nedeniyle etkisiz kalır.

zar. Wooley'e göre, Millî Hareket başarı sağlarsa, Kürtler ilgisiz tutumlarını değiştirebilirler. Harput Vâlisi Ali Galip, Wooley'e yabancı müdahalesinden kaçınılmasını, zira bunun Kürtleri Türklerin kucağına atacağını söyler (Aynı eser, s. 221). 9 Aralık 1919'da da Seyit Abdülkadir, Hohler'e, Damat Ferit'in Kürdistan'a tam özerklik vaadettiğini söyler. Ferit ile Hürriyet ve İtilâf, buna karşılık, Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı harekete geçirmesini isterler. Abdülkadir, Hohler'e Paris'te Kürt ve Ermenilerin anlaştığını belirtir ve Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa'nın imzaladıkları belgeleri sunar. Hohler, «iki ırkın anlaşmasından duyduğu büyük hoşnutluğu» açıklar (Aynı eser, s. 274). Fakat bütün bu oyunlar, başarısız kalır, Ermeni sorunu birleştirici rol oynar.

ERZURUM'DA ERMENİYE KARŞI SİLÂHLI DİRENME KARARI

Erzurum Kongresi'nde Fransız, İngiliz ve İtalyanlarla da mücadele edeceğiz dese idik, milletin çekingenlik duygusu olası idi.
ATATÜRK
(Sıvas Kongresi'nde)

Erzurum'da Ermenilerin gelişine karşı silâhlı direnme kararı, bölgesel planda, Atatürk'ün gelişinden önce alınır. Erzurum'un Ermenilere verilmesinin düşünüldüğü anlaşılınca, Mart 1919'da Erzurum Müdafaa-i Hukuk'u kurulur. Dernek, yayınladığı bildiride kuruluş gerekçesini «Ermenilerin Doğu illerinde egemenlik iddiasına» bağlar ve Ermeni sürgünü yolsuzluklarından milletin sorumlu olmadığını, Erzurum'da Ermeni mallarının Rus istilâsına kadar korunduğunu, 1916'da geri gelen Ermenilerin ise, kırım yaptığını belirtir. Müdafaa-i Hukukçular, direniş için Ordu'nun desteğini ararlar, bir komutanın başa geçmesini isterler. Tümen Komutanı (Dadaş) Rüştü Paşa'ya başvurulur. Paşa, açıkça başa geçmeyi reddeder. Umutlarını Yakup Şevki Paşa'ya bağlarlar, ama o da Istanbul'a döner. Cevat Dursunoğlu'nun deyimiyle, «Artık bekleyecek zaman kalmamıştır. Şehirde sinirli bir hava esmekte, halk bu işlerin sonunun ne olacağını sormaktadır.» Ulema, eşraf ve aydınlar biraraya gelir, savunma fikrini köylere kadar yaymak ve «*Her ne gerekirse yaparak Ordu'nun bu işe katılmasını sağlamak*» kararını alırlar.[160]

Bu sırada, bir an önce Ermenilerin yerlerine dön-

mesi, mal ve mülküne kavuşması İtilâf Devletleri'nce istenmektedir. Ermeniler, öç için geleceklerdir. Üstelik, Ermenilerin yerine artık evsiz barksız kalan Türkler yerleşmişlerdir. Erzurum'da Ermeniye yer yoktur. Nitekim Harbiye Bakanı Şevket Turgut Paşa, 15 Haziran 1919 tarihinde Sadrâzam'a yazdığı yazıda bunu belirtir :

«Beyazıt'tan baş göstermeye başlayan Ermeni sızıltısı, az bir zamanda Van'dan Hopa'ya kadar bütün sınır üzerinde genişleyecek bir niteliktedir, buna engel olmak resmî kuvvetlerimizin her türlü girişimlere karşı koymasıyla mümkündür... Ancak bu bölgeye bir de Ermeni göçmenlerin dönmesi sorununu da çözümlemek gereklidir. Osmanlı Ordusu, Erzurum ve bölgesini geri alırken çekilen Ermeniler, müslüman köyleri tüm yakıp yıkmışlar idi. *Buraları geri alındıktan sonra yerlerine dönen müslüman halkın çoğu, kendi köylerini yıkılmış görünce, zorunlu olarak boş ve yıkılmaktan kurtulmuş bulunan Ermeni köylerine yerleşmişlerdir. Bugün Ermeni göçmenleri, geri dönecek olurlarsa, müslümanlar tüm açıkta kalacaklardır...*

Yiyecek sorununu da düşünmek gerekir. Çünkü kurtarılan bölgelerdeki islâm halkı, bugün bile açlıktan kırılmaktadır. Bir de bu bölgeye Ermeni nüfusu eklenirse, bu durum şiddetlenecektir... İşte bu gibi zorunluluklar, Ermenilerin bu yıl için Osmanlı memleketlerine alınmamalarını, kesinlikle gerektirmektedir.»[161]

İşte Erzurum'un Ermenilere verilmesi ve yerlerine Türklerin yerleştirildiği Ermenilerin geri dönmesi kuşkusu içinde Haziran 1919'da Erzurum İl Kongresi toplanır. Kongre, «Bekçi Örgütü» adı altında köylüyü silâhlandırma kararı alır. Ermeni saldırısına karşı sonuna kadar direnilecektir. Kongreye sunulan raporda, silâhlı direniş kararına yol açan durum şöyle açıklanır :

«Ermeni milleti, Doğu illerimizden çoğunu teşkil eden ve Kürtle Türkten kurulu tek bir millet olan müs-

lümanların yaşam hakkını baltalayarak, yedi il ve Kilikya'yı istemek, Ermenistan'a geçecek arazide yaşayan Türk, Tatar ve öteki unsurlardan bu araziyi boşalttırmak, yağmalara katılanlarla, terkedilmiş mallardan (Ermeni malları) yararlananları kovmak ve cezalandırmak... gibi iddialarla... buralardaki müslümanları yok etme amacı gütmekte ve bunu Barış Konferansı'na kabul ettirmeye çalışmaktadır».

Bu durumda, silâhlı direnişten başka yol olmadığı belirtilir. Trabzon ve bölgesi de, Rus işgali sırasında Ermenilerle işbirliği yapan Rum çetelerinden, onların geri dönüşünden ve bir Pontus Devleti'nin kurulmasından kaygılıdır. Doğu illeri için Erzurum Kongresi bu amaçla düzenlenir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, daha önceden kararlaştırılan bölgesel amaçlı bu kongreye katılarak, onu Türkiye çapında genişletmeye koyulurlar. Fakat burada da, eşraf öncülüğünde başlayan direniş hareketi, toptan yok edilme tehlikesine karşı, başka çâre olmadığı için girişilen bir direniştir ve bu, doğrudan doğruya emperyalizme karşı değil, Rumluk ve Ermenilik kurulmasına karşı bir direniştir*.

* 18 Ağustos 1919 tarihli İngiliz askerî raporu, Erzurum Kongresi için şöyle yazar: «Erzurum Kongresi, Yunanlıların İzmir'i işgaline benzer biçimde, Müttefik kuvvetlerinin desteğiyle Ermenilerin Erzurum ilini işgaline ya da Trabzon'u Rumların işgaline Müttefiklerin izin vermesinden korkmaktadır. Bu iki öneri, Rum ve Ermeniler arasında geniş biçimde tartışılmaktadır». (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 86).

EGE'YE RUMLARIN DÖNÜŞÜ

Ermeni çetelerinin zulüm ve saldırılarına hedef olmuş, en büyük felâketi görmüş bir unsur olarak Doğu illeri halkının özveri gereğini en önce anladıkları övünçle görülmektedir. Fakat Anadolu'nun dingin yerleri böyle değildir.

17 Haziran 1919
ATATÜRK

Doğu illeri, aralıksız süren bir topluluklararası savaş içinde olduklarından, direnmekten başka bir kurtuluş umudu bulunmadığını yaşantılarında her an gördüklerinden silâhlı direnişe hazırdırlar, hatta silâhlı direnişe ara vermiş değillerdir.

Dünya Savaşı'nda sürülen Rumların geri dönüşü ve Yunanistan'ın Makedonya'da olduğu gibi Batı Anadolu'yu Türk nüfusu yok ederek topraklarına katma isteği, burada da Doğudakine benzer bir tehlike yaratır. Fakat bunun görülmesi ve silâhlı direnişten başka yol bulunmadığının anlaşılması, Batıda biraz zaman alır. Bunda, Rum sürgününün yumuşak yürütülmesinin ve Balkan Savaşlarına ve Makedonya'daki Türk kırımına rağmen, bu kanlı topluluklararası boğuşma ve kırımların Ege'ye sıçramayışının payı olsa gerektir.

Yunanın İzmir'i işgalinden önceki günlerde, yerli Rumların ve adalardan gelen çetelerin yarattığı yaygın bir huzursuzluk ve heyecan vardır, fakat bir direniş yoktur, genellikle herşey Istanbul Hükûmeti'nden beklenir. Oysa Ocak 1919'dan itibaren, sürülen ve kaçan

Rumlar Midilli, Sakız ve Sisam adalarından gelmeye koyulurlar. Ayvalık'ta Bosna bölgesinden getirilmiş ve Rum evlerine yerleştirilmiş göçmenler direnirler. Hatta Ocak ayı başlarında, Yunan deniz askeri elbisesi giymiş dört çeteciyi yakalayarak Hükûmet'e teslim ederler. Ama malları «emval-i metruke» sayılan Rumlar, artan ölçüde Ayvalık'a dönerler, kanlı öç alma olaylarına girişirler. İlçe Kaymakamı Osman Nuri, Rum yanlısı İngiliz subayının da etkisiyle, Rumeli göçmenlerini evlerinden çıkartmaya, ürettikleri zeytinyağların satışını engellemeye çalışır. Türk mallarına el konulmasına, hatta Mal Müdürünün öldürülmesine seyirci kalır.

Rum çoğunluğundaki Urla'da Rumlar polisleri öldürürler, binlerce kişilik gösteriler düzenlerler; Rum eylemleri, Ordu birliklerinin müdahalesiyle engellenir. Söke Yoran bucağında, adalardan dönen Rumlar, Jandarma Karakolunu basarlar, gümrük memuruna ve karısına işkence yaparlar, kadını yarı çıplak kocasıyla bağlayarak köy sokaklarında dolaştırırlar. Rum çetecileri, Türk köylülerinin hayvanlarını adalara kaçırırlar, köy ağalarını fidye için dağa kaldırırlar. Jandarmalarla savaşırlar. Ayaklanma, 56. Tümen'in müdahalesiyle durdurulur. İzmir'de Çaylıbahçe'de Rumlar polis ve erleri öldürürler ve yaralarlar. Büyük bir kalabalıkla polis merkezi önünde gösteri düzenlerler. İzmir'den Marmara bölgesine geçerek Istanbul'a kadar uzanan bölgede Rum çeteleri, cinayet ve yağma yaparlar. Bu arada Rumların geri dönüşü devam eder.

Patrikhane tam bir şımarıklık içindedir. İttihatçı sayılan Patrik Beşinci Germanos'u Ortodoks Kilisesi azleder. Yerine tam Türk düşmanı Bursa Metropoliti Dorotheos vekil olarak getirilir. Mavri-Mira kurulur. Dorotheos, 9 Mart 1919 tarihli bir bildiriyle, Patrikhane ile Osmanlı Hükûmeti arasında ilişkileri kestiğini açıklar. Osmanlı Devleti'nin Rum uyrukları, buna göre, uyrukluk görevlerinden bağışlanırlar! Osmanlı Devleti'ne karşı Yunan Ordusu'nda savaşan Osmanlı uyruklu

Rumların vatan ihaneti suçuyla yargılanması gerekirken, Patrikhane, onlara «uyrukluk göreviyle yükümlü değilsiniz» demiş olur.

Rum Kilisesi en ateşli biçimde, Yunan planlarının gerçekleşmesi çabasına katılır. Makedonya'nın Türklerden temizlenmesinde rol oynayan Hrisostomos, Eged'e bu işi yüklenir. Hrisostomos, Dünya Savaşı'ndan önce İzmir Metropolitliğine atanır, fakat onu Makedonya'dan tanıyan İzmir Vâlisi Rahmi, zorla bu kişiyi şehir dışına çıkartır. Dünya Savaşı Türk yenilgisiyle sonuçlanınca, sürgündeyken Türk zulmü ve Rum sürgünü üzerine bir kitap yazan Hrisostomos İzmir'e döner, Vâli Rahmi ise tutuklanır. Trabzon'da Hrisantos, Pontus Devleti peşinde koşar. İznik'te Vasilios, «geride tek kişi kalmamak üzere bütün Türklerin yok edilmesini isterdim» diye konuşur. Rum ve Ermeni kiliseleri, 6 Aralık 1918'de Türklere karşı işbirliği için Rum-Ermeni Birliği Komitesi'ni kurarlar. Ermeni Patriği Zaven Efendi, Harbiye Bakanlığı raporlarına göre Mavri-Mira hizmetindedir.

Kısaca, Yunanistan Hükûmeti'nin, Ortodoks Kilisesi ile işbirliği hâlinde, bölgeyi işgale, geri dönen Rumları öç almaya, yerlerine yerleştirilen göçmenleri kovmaya ve Anadolu'da Yunanistan kurmaya hazırlandığı açıktır. Fakat Batı Anadolu'da, büyük bir felâketin yaklaştığı sezildiği halde, bir direniş hazırlığı yoktur. Herşey, Istanbul Hükûmeti'nden beklenir. Güney Anadolu'da da İngiliz işgali tepkisiz geçer. Yalnızca Doğu illerinde ve sınırlı ölçüde Karadeniz kıyılarında Dünya Savaşı'nda başlayan direniş sürer. İtilâf Devletleri ve Istanbul Hükûmeti, izledikleri politikalarla direnişin ilk nüvesini yaratacaklardır.

MİLLÎ DİRENİŞİN BELKEMİĞİNİ İTTİHATÇILAR TEŞKİL ETTİ...

İtilâf Devletleri Türkiye'ye bir bakıma Rum ve Ermeni sorununun hesabını sormak için gelmişlerdir. Rum ve Ermeni sürgünlerinin geri dönmesi, Rum ve Ermeni tutukluların serbest bırakılması, islâmlığı kabul eden Ermeni kadın ve çocuklarının kurtarılması, Rum ve Ermeni mallarının geri alınması ve bunlardan sorumlu olan Türklerin cezalandırılması, özellikle İngilizlerin baş sorunlarından biri olur. Gâlip Komutan Allenby, Ermeni konusunda Bâbıâli'ye sert bir buyruk verir :

«— Ermenilerin memleketlerine dönme işlerine bakılacak ve uğradıkları zararlar ödenecek, yerleri kendilerine geri verilecek ve bayındır kılınacaktır. Ermenilerin yerlerine dönüşlerinde birlikte bulunan ve uğradıkları zararları saptamak için gereken yerlere göndereceğim subaylarıma kolaylık gösterilecektir.

— Cinayetle suçlu olanları, kışkırtıcılıkta bulunanları ve âsayişi bozanları hapsettirmek yetkim çerçevesindedir vb...»

MÜSLÜMAN OLAN ERMENİ KADIN VE ÇOCUKLARI

Bu düşünceye uygun biçimde, İtilâf Devletleri İşgal Kuvvetleri, Istanbul'da Ermeni ve Rum İşleri Bürosu kurarlar. Bâbıâli'yi bu konuda devamlı kötü niyetle suçlarlar, tehdit altında tutarlar. 4 Mart 1919'da Amiral Webb, Osmanlı Dışişleri Bakanlığına âdi suçluların bile, Mondros Mütarekesi'nin 4. maddesi en geniş biçimde yorumlanarak, serbest bırakılacağını belirten ve ayrıca «Rum ve Ermenilerin uğradıkları bütün

zararların ödenmesini, savaş suçlularının en sert biçimde cezalandırılmasını» isteyen sert bir ultimatom verir. Parola, hıristiyanların zâlim Türke karşı korunmasıdır. En çetin iş, «Ermeni kadın ve çocuklarının Türk evlerinden kurtarılması»dır. Bu kurtarma, hıristiyan ihbarlarına göre, evler basarak ve bâzen Türk çocuklarını Ermeni çocukları diye alıp hıristiyanlaştırarak ölçüsüz biçimde yürütülür. Bu konuda çok yayın vardır. Bir örnek olarak Celâl Bayar'ın yazdıkları verilebilir :

«Bunlar işi o kadar büyüttüler ve ileri götürdüler ki, kara gözlü ve biraz esmer Türk çocukları için sokağa çıkmak âdeta tehlikeli olmuştu. Gözlerine kestirdiklerini alıp götürüyorlardı.

Kayseri'den Istanbul'a babaları şehit olmuş 339 müslüman yetimi gönderilmişti. Hepsinin kimlikleri belliydi. Ermeniler zavallıları Haydarpaşa istasyonundan alıp gösteriyle Beyoğlu Balıkpazarı Kilisesine götürdüler. Bunların ancak 165'i geri alınabildi».[162]

Bu Türk yakınmalarının gerçekliğini, haçlı zihniyetiyle yürütülen sert bir kurtarma döneminden sonra, kurtarıcılar dahi tanımak zorunda kalırlar. Amiral Webb, 27 Şubat 1919 tarihli «Türklerin eş tuttukları Ermeni kadınlarının kurtarılması» konusundaki raporunda, sürüklenilen çıkmazı şöyle belirtir :

«Bu kadınlardan birçoğu, kendileriyle dört yıl birlikte yaşamış oldukları kişilere bağlanmışlardır, onları bırakmak isteseler bile, nereye döneceklerini, akrabalarından kimlerin canlı bulunduğunu ya da dönünce onları nasıl karşılayacaklarını bilmemektedirler... Bir de çocuklar sorunu vardır... Şeriat, çocukların sekiz yaşına kadar anneye ait olması gerektiğini buyurmaktadır. Bu kanuna tüm uyulsa bile, bütün bu karışıklık içinde, bu yasanın uygulanmasını hangi hükümet ne ölçüde gözleyebilecektir, bu söylenemez».

Amiral Webb, Istanbul'da 1300'den fazla Ermeni çocuğunu müslüman evlerden kurtardığını övünçle be-

lirtmekle birlikte, 1 Mart 1919'da da bu hıristiyan kurtarma işinden vazgeçilmesini istemek zorunluğunu duyar :

«Bugünkü koşullar altında, Ermeni kadın, kız ve çocuklarının kurtarılması için doğrudan doğruya çaba gösterilmemesinin uygun olacağı fikrindeyim. Son haftalar boyunca kazanılan deney göstermiştir ki, sorun tehlikelerle doludur ve acele davranış, yararlı olmaktan çok, belki de zararlı olabilir*».[163]

Yüksek Komiser Calthorpe, 30 Temmuz 1919'da Lord Curzon'a gönderdiği raporda, hıristiyan kadın ve çocukları kurtarma politikasının bilançosunu verir :

«İnanılmaktadır ki, müslüman evlerinde bulunan hıristiyan çocukların çoğunluğu geri alınmıştır. Fakat kadınlar için aynı şey söylenemez. Evlerinin insanı olan ve hiç değilse sözle islâmlığı kabul eden kadınları teslim eylemekte müslümanların gösterdiği isteksizliğin dışında, kadınları ailelerine dönmeye râzı etmekte sık sık güçlüklerle karşılaşılmıştır. Bâzı durumlarda kadınlar, terör altında, yaşantılarından hoşnut olduklarını söylemişlerdir. Başka durumlarda, özellikle müslüman efendilerine çocuk doğurduklarında, kadınlar, kendi toplulukları tarafından kötü karşılanmaktan kork-

* Bu Rumluk ve Ermenilik politikasına o günlerde Merzifon'da tanık olanlar, şunları anlatmışlardır :

«Savaş içinde kaçamayıp da Merzifon'da kalan Ermeni unsuru tamamen müslüman olmuş ve nüfusa böyle kayıtlarını yaptırmışlardı. Rumlar, Pontus Hükûmeti örgütü içinde gizli gizli çalışıyorlardı.»

«İngilizler gelince, hemen hapiste bulunan kanlı katil, şerir bütün Rumları serbest bıraktılar. Ermeniler, o günden, İngilizler aracılığıyla Hükûmetimize başvurarak, çok acele adlarını değiştirdiler, eski adlarını aldılar. Rumlar, İngilizlere güvenerek, Türk köylerine saldırıya geçtiler. İki gecede bir, silâh, para, eşya ve erzak almak üzere bir Türk köyünü soyarlardı. Köylüler, Hükûmete başvurunca, İngilizlerin işe karışmasıyla bu köylülerin sözde yalan söyledikleri anlaşılır, onlara Rumların değil, islâm eşkiyasının saldırısına uğradıkları kabul ettirilirdi». (Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, Cilt I, s. 188)

makta ve mutlu bir aile yaşantısı kurma umudunu yitirmektedirler.»

Görüldüğü üzere, hıristiyan kadın ve çocuk kurtarma işi, arı kovanına çomak sokmak gibi bir iştir.

RUM VE ERMENİ MALLARI KAVGASI

İtilâf Devletleri, Ermeni kadın ve çocukları gibi, geri dönen Rum ve Ermenilerin mallarının kurtarılmasına da önem verirler. Gerçeğe uygun, ya da gerçek dışı iddialarla, «emval-i metruke»den (terkedilmiş mallar) sayılarak başka ellere geçen mallarının geri verilmesini isteyenlerin işleri, İtilâf Devletleri'nin Rum ve Ermeni İşleri Bürosunu ve Bâbıâli'yi çok uğraştırır. Örneğin, İngilizler, Şubat 1919'da sürülmüş Rum ve Ermenilerle, Osmanlı uyruklu olsun olmasın, hıristiyanlara ait bulunup da Hükümetçe el konulmuş ve böylece emval-i metruke'den sayılarak başkalarına satılmış ev, tarla, dükkân, gemi, sandal ve öteki bütün taşınır ve taşınmaz malların sâhipleri çıktıkça hemen kendilerine geri verilmesini, üstelik Hükümetin bunlara bir de tazminat ödemesini Bâbıâli'ye bildirirler. Bu cümleden Mandiros Sarıyan adlı bir Ermeni Manisa ve Sarayköy'deki dokuma fabrikalarına İzmir tüccarlarından Ali Fikri, Zeki ve Ahmet Beylerin el koyduklarını ve kullandıklarını ileri sürerek, fabrikalarının geri verilmesi dışında 1,4 milyon lira zarar ziyan ile «gâsıp»ların İzmir'deki bütün taşınmaz mallarının haczini ister. Halep İngiliz Komutanı, Antep Ermeni Protestan Kilisesi'nin onarılması için hazırlanıp da sürgün sırasında satılan taşların geri verilmesini, ayrıca 10 bin lira da taşıma ücreti ödenmesini Bâbıâli'ye buyurur*. Kısaca,

* Mal-mülk kavgası, İtilâf Devletleri Rum ve Ermeni iddialarına hemen inanmaya hazır olduklarından her çeşit yolsuzluklara açıktır. Türklerin eline geçen malların geri verilmesini sağlamak için kurulan komisyonların nelerle karşılaşabileceklerini belirtmek bakımından Hasan İzzet Dinamo'nun verdiği örnekler ilginçtir :

ortada, bir kan dâvâsına dönüşebilecek nitelikte yaygın bir mal-mülk kavgası vardır. Rumeli'de herşeyini yitirip Anadolu'ya geçmiş, orada boşaltılan Rum ve Ermeni köy ve kasabalarındaki evlere yerleşmiş, tarlaları işlemeye koyulmuş göçmenlerin, eski sâhipler İtilâf

---

«Sürgünden dönen Ermeni yurttaşlar, eski mallarını herhangibir Türk yurttaşında bulduklarında komisyona şu biçimde bir dâvâ açarak başvuruyorlardı :

— Ben giderken Ahmet Ağa, yirmi altınlık ineğimi üç liraya aldı. Bu inek üç yılda üç yavru yaptı. Günde beş kilo süt verse, yılda bin kilo eder. Bundan en aşağı yüz kilo yağ çıkar. Yüz kilo peynir olur. Yavrularıyla birlikte beşyüz lira eder. Şimdiki parayla ikibin beşyüz liradır. Ahmet Ağa bu parayı bana vermelidir.

Bir başkası mal sâhibi olmak üzere sığır sürülerinin geçtiği yollarda bekliyor, beğendiği en güzel hayvanları mimliyor, sonra komisyona başvurarak :

— Bunlar benimdi, giderken Hasan Ağa'ya emanet etmiştim. Geri gelirsem alırım, gelmezsem helâl olsun, demiştim. Mâdem ki geldim, mallarımı isterim, diyordu.

Komisyon, her zaman dâvâcı Ermeni yurttaşın dâvâsını haklı bularak beğendiği malları ona vermekte gecikmiyordu.

Bir başka Ermeni yurttaş tipi de yeniden mal-mülk sâhibi olmanın yolunu şöylece bulmaya çalışıyordu : Türklerin bağ, bahçe ve evlerini inceliyor, buralarda hoşlarına giden ve işlerine yarayacak her türlü eşyaya göz koyuyor, sonra da bunların kendi malı olduğunu ileri sürerek dâvâ açıyordu :

— Efendim, ben giderken avlumda ve evimde şu malları bırakmıştım. Şimdi bunları Süleyman Ağa'nın evinde buldum. Bu eşya bana lâzım. Evimi onaracağım. Bir de ahır yaptıracağım. Mallarımı geri versin. Şimdiye dek de kullanıp yıprattığı için binikiyüzseksen lira tazminat versin.» (Hasan İzzet Dinamo, Kutsal İsyan, Cilt V, s. 166).

Prof. Toynbee de, Rumların dönüşü üzerine tanık olduğu Türklerce el konulmuş mal iddialarındaki yolsuzlukları açıklar:

Narlıdere ve Balcaova'da Türklerin o yıl kendi ektiği ürünlere, tarlaları Rumlarındır iddiasıyla el konulmuştur. Yine İzmir yakınında başka bir yerde Türklerin mallarına «bizimdir» diye el koymakla yetinmeyip kendileri de öldürülmüştür. Bu nedenle, daha sistemli Rum zulmü başlamadan önce, malı mülkü alınan Türkler göç etmek zorunda kalmışlardır. 1921 baharında Osmanlı Hükûmeti, bu göçmenlerin sayısını 200 bin ilâ 325 bin olarak saptamıştır. (Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 168).

Devletleri himayesinde ve öç alma duygusuyla dönünce nasıl bir duruma düşecekleri açıktır. Yalnız bu malmülk kavgasının dahi topluluklararası kanlı bir boğuşmaya yol açacağı bellidir.

İTTİHATÇI AVI

İtilâf Devletleri, görünürdeki bu kanlı vuruşmayı önlemek yerine, öç duygularıyla dolu Rum ve Ermenilerin anlayışına göre sürgün suçlularının peşine düşerler. Vahdettin ve Damat Ferit, Rum ve Ermeni olayları suçlularını, kraldan fazla kralcı bir zihniyetle cezalandırarak hem İttihatçılardan öç almak, hem de Müttefiklerin gözüne girmek isterler. Vahdettin, 23 Kasım 1918'de Daily Mail muhabirine şöyle konuşur :

«Türkiye'de bâzı siyasal komiteler tarafından Ermenilere yapılan muameleyi büyük üzüntüyle öğrendim. Bu gibi kötülükler ile aynı vatanın evlâtları arasında başgösteren karşılıklı kırımlar, kalbimi kırdı...

Marmara bölgesinde müslüman ve hıristiyanlardan kurulu karma komisyonlar, uzunca süre hıristiyanlar yararına çalışır. Örneğin Bilecik'te iki Ermeni ve iki Türkten kurulu ve Belediye Başkanının başında bulunduğu komisyon, 15 Nisan/4 Ekim 1919 tarihleri arasında yüz mal-mülk iddiasını sonuçlandırır. Ermeni evlerinin geri verilmesi konusunda da yüz kadar iddiayı, yöresel yöneticiler, müslümanları bu evlerden atarak yerine getirirler.

Doğaldır ki, bu olaylar, Dünya Savaşı yıllarında yaygın bir mal-mülke el koyma gerçeğini değiştirmez. Ve bir süre sonra Anadolu'nun yabancı işgalinde bulunmayan yerlerinde işler ters döner. Özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine, Rum ve Ermeni mallarını geri almak üzere kurulan komisyonlar çalışmalarında güçlüklerle karşılaşırlar, kararları uygulanmaz olur. Hatta Anadolu içlerinde, mal ve mülklerini geri almak için gelen Rum ve Ermeniler, oralarda barınamazlar ve geri dönerler. 4 Ağustos 1919'da İstanbul'dan Hohler Londra'ya şöyle yazar :

«Çok haklı olarak birçok Türkü kapı dışarı ettik ve mülkü Rum ve Ermeni sâhiplerine geri verdik. Ama devamlı bir güvenliği sağlayacak güçte bulunmadıkça, bunu yapmak bir iyilik değildir.»

Bu olaylara yol açanların son derece şiddetle cezaya çarptırılması için derhal soruşturma açılmasını buyurdum».

Sultan 8 Ocak 1919'da bu suçluları yargılamak üzere özel mahkemeler kurdurur ve İngiltere Yüksek Komiseri Calthorpe'un 10 Ocak tarihli raporuna göre, «*İngilizlerin istediği her kişiyi cezalandırmaya hazır olduğunu*» bildirir. Ne var ki, Sultan, geniş ölçüde harekete geçildiği takdirde bunun bir ihtilâli kamçılayabileceğinden korktuğunu, tahtından atılıp belki de öldürülebileceğini söyler ve Müttefikler'den kişisel güvenliği için garanti istemeyi unutmaz[164]. Bir süre sonra Tevfik Paşa Hükümeti, 27 İttihatçı lideri tutuklatır. Calthorpe, bunun «*çok iyi başlangıç*» olduğunu Londra'ya duyurur. Tutuklamalar biribirini izler, İttihatçı liderler, memurlar ve hatta bu partinin illerdeki sorumlu sekreterleri tutuklanır. Yurdun her yanında kurulan Sıkıyönetim Mahkemeleri işlemeye başlar. İlk idam, Yozgat'taki Ermeni sürgünü olayları yüzünden Boğazlayan Kaymakamı Kemal'e verilir. Aynı durumdaki eski Diyarbakır Vâlisi Dr. Reşit intihar eder. Bayburt Kaymakamı Nusret* ise, daha sonra asılır.

---

* Erol Toy'un oyun konusu yaptığı Nusret'in Sıkıyönetim'de yargılanması, bir faciadır. Onunla cezaevinde birlikte yatan Falih Rıfkı Atay, bu faciayı anlatır: Nusret, ilk Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmış, üç yıla mahkûm edilmiştir. İngilizler hatta onu bir ara Malta'ya sürmek isterler, fakat Nemrut Mustafa, İngiliz subayına Nusret'in kulaklarıyla duyduğu şu sözleri söyler: «Onu bırakınız, birkaç güne kadar idam edeceğiz». Yeni Sıkıyönetim Başkanı Nemrut Mustafa, gerçekten idam ister, öteki üyeler muhalif kalır, 15 yıl kürek cezasında anlaşmaya varılır. Fakat Nemrut Mustafa, kararı yazdırmaz. Bu arada yeni bir tanık icat eder. Öteki üyeler, kararın ağırlaştırılmasına karşı çıkarlar. Bakanlık bu üyeleri değiştirir. Nusret, yeniden mahkemeye çağrılır. Patrikhane'den dört yeni kadın tanık getirtilmiştir. Kadınlar, ezberletilenleri söylerler. Ama «Nusret'i tanıyor musunuz?» denince, «Tanıyoruz, fakat burada değil» buyururlar. Kadınlar dışarı çıkartılır. Tekrar içeri alınınca, «Nusret, budur» derler. İdare adamı Nusret, göğsünde «para çalmak için kırım yapmıştır» yaftası ile asılır. Panto-

10 Nisan 1919 Perşembe günü akşam üzeri Beyazıt Meydanı'nda Kemal'in asılışı, bir millî mâtem olur. Cenaze ailesine teslim edilirken, Tıbbiye öğrencileri tarafından «Türklerin Büyük Şehidi Kemal Bey» yazılı bir çelenkle karşılanır. Askerler, cenazeye selâm durur. Mezarlıkta, «Merhumu nasıl bilirsiniz?» sorusu, bir gürlemeyle yanıtlanır :

«— Büyük yurtseverdir, iyi biliriz. Allah rahmet eylesin...»

Amiral Calthorpe, daha idamdan önce bu durumu iyi görmüş ve 6 Nisan tarihli raporunda «Ermeni suçlusu varsa, o halde tüm Türkler suçlu» demiştir :

«*Ermenilere zulümden suçlu bütün kişileri cezalandırmak için Türklerin tümünün idamı gereklidir*».

Boğazlayan Kaymakamı Kemal'in idamının uyandırdığı büyük tepki üzerine, İngilizlerde büyük bir çekingenlik başlar. Hükümetin daha ön plandaki suçluları cezalandırmaya gücünün yetmeyeceği kuşkusu uyanır. Calthorpe, 17 Nisanda şöyle yazar :

«Şimdi bize, Hükümetin aynı şiddeti geniş çapta ve hem de yüksek mevkilerde bulunmuş olan suçlulara uygulama cesaretini gösterip gösteremiyeceğini anlamak kalıyor. Kemal'in toprağa verilmesi sempati gösterilerine yol açmıştır. Onun şerefli dâvâ uğruna ilk şehit kurban olarak görülmesi eğiliminin geniş ölçüde yayılışında İttihat ve Terakki Komitesinin hâlâ süren gücünün etken olduğu görülmektedir... Hatta (Komitenin) yandaşlarından birçoğu, bu idam hükmünü, âdil bir ceza olmaktan çok İtilâf Devletleri'ne verilmek zorunda kalınmış bir ödün gibi görmektedirler».

Gerçekten Ziya Gökalp ve önde gelen İttihatçıların Istanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmasında, bu millî heyecan kendini gösterir. Gökalp'in «Milleti-

---

lonu yamalıdır, cebindeki cüzdanından yalnız bir kâğıt lira çıkar. (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 231).

Hükûmet değişince, aleyhine koğuşturma açılan Nemrut Mustafa Paşa ise, İngilizler hesabına Kürtleri Türklere karşı ayaklandırmak için Süleymaniye bölgesine gider...

mize iftira etmeyiniz. Ermeni kırımı yok. Türk-Ermeni vuruşması var. Bizi arkadan vurdular, biz de vurduk» diye haykırması, büyük yankılar uyandırır ve İngilizleri telâşlandırır. Millîci bir direnmenin çekirdeğini teşkil edebilecek bu kişilerin serbest bırakılmasından korkarlar. Calthorpe, 30 Mayıs 1919'da bu korkuyu Londra'ya yazar :

«*Suçlular kaçacak olurlarsa, bunların özellikle başkentte, yalnızca Hükümetin değil, aynı zamanda Müttefikler'in de maddî ve manevî çıkarlarına aykırı olarak karışıklıklar çıkartmasından korkulan İttihat ve Terakki Komitesinin aşırı yandaşlarının derhal çekirdeğini teşkil edecekleri apaçıktır*».[165]

Çâre, 67 Sıkıyönetim suçlusunun acele Malta'ya götürülmesinde bulunur. Bu oldu-bitti, Nemrut Mustafa Sıkıyönetimine duyurulur ve Savcı Yardımcısı Feridun, 3 Haziran günü duruşmada görüşünü açıklar :

«Büyük, Ulu İngiltere Devleti'nin Istanbul siyasî temsilcileri tarafından cezaevinden alınıp cinayetle tutuklu bulunan Sait Halim Paşa (Sadrâzam) ve arkadaşları bir semt-i meçhule gönderilmiştir... Dâvânın ayrılmasını isterim».

Sıkıyönetim Mahkemesi, «Mahkemede hazır bulunmalarının ellerinde olmadığı anlaşıldığından...» gerekçesiyle bu isteğe uyar*.[166]

İlk plandaki lider kadro Malta'ya sürülerek bir millî direnişin çekirdeği olmaları engellenir, fakat bütün ülkede girişilen geniş çapta tutuklamalar ve cezalandırmalar, ikinci plandaki birçok İtihatçının Anadolu içlerine kaçmalarına ve millî direnişin örgütlen-

* Sıkıyönetim Mahkemesi'nin nasıl çalıştığına bir örnek : Kiremitçiyan adında bir Ermeni, yasaya uygun olarak tutuklanmıştır. İngilizler, bu kişiyi kurtarmak isterler. İçişleri Bakanlığı, Sıkıyönetim Mahkemesi'ne başvurur. Mahkemenin cevabı özetle şöyledir : «Kiremitçiyan Efendi, yasalar gereğince tutuklanmıştır. İngiltere Siyasal Temsilcisi'nin iltimasına uymak zorunlu görülüyorsa, idareten tahliye edebiliriz.» (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt V, s. 1535)

mesine katılmalarına yol açar. *Mustafa Kemal, bu İttihatçı çekirdeğe dayanarak ilk direnişi hazırlayabilecektir.*

Rum ve Ermeni hesabı sormaya gelen İtilâf Devletleri'nin, Rum ve Ermenilerle çevrili olması, herşeyi onların gözleriyle görmeleri ve onlar eliyle uygulamaları, İttihatçı avı'nın yaygınlaşmasının bir nedenidir. Toynbee'nin de belirttiği üzere, Ermeni ya da Rum kapıcı, tercüman ve sekreter engellerini aşmadan ufak bir İngiliz subayına derdini bile anlatmak mümkün değildir. Rum ve Ermeni tercümanın karşısında, bir Türkün Rum ve Ermeniden yakınması cesaret işidir :

«Yakın Doğulu'ların askerî tercümanlar olarak kullanılması, özellikle çok tehlikeli bir politika olmuştur. Bunlar çok sayıdaydılar. Kollarındaki yeşil-beyaz pazubenetten başka, onları İngiliz askerlerinden ayırdetmeye yarayacak birşey yoktu. Görev dışındayken, bâzılarının üniformalarından yararlanarak Istanbul'daki eski egemen sınıfa geçmiş hesapları ödetmeye kalkışmaları doğaldı. Görevdeyken bir Bulgar ya da Türk ile İngiliz arasında tercümanlık yapmaktaydılar ve bu olanağı devamlı kötüye kullanma çekiciliğinin baskısı altındaydılar».[167]

Bu durum, Rumcu ve Ermenici politikanın aşırılıklara sürüklenmesine yol açar. Böylece bir «suçlu İttihatçı avı» başlar, ikinci plandaki İttihatçılar dahi, en azından avlanmaktan kurtulmak için direnmeye zorlanırlar.

MİLLÎ DİRENİŞİN İTTİHATÇI ÇEKİRDEĞİ

Örneğin Ege'yi ele alalım. İttihat ve Terakki'nin İzmir Sorumlu Sekreteri Celâl Bayar, İzmir Özel Sıkıyönetim Mahkemesi'nde Ermeni sürgünleri yüzünden bir Ermeni, bir Türk ve bir Rum sorgu yargıcı tarafından sorguya çekilir. Balkan Savaşı'ndaki Rum sürgününden dolayı da Talât Paşa, Dr. Nâzım ve Vâli Rahmi Beylerin suç ortağı olarak sorguya çağrılır. Bayar,

Sıkıyönetimce tutuklanacağını öğrenince, içerilere kaçar, direnişi hazırlamaya çalışır. İzmir jandarma kuvvetleri genellikle direnişten yanadır*. Eski Jandarma Komutanı Albay Avni (Paşa ve sonra milletvekili) Adana Ermeni sürgününden sanıktır, aranmaktadır. Yüzbaşı Sarı Edip (Efe), bölgedeki Rum ve Ermeni eylemlerine karışmış atak bir subaydır, tutuklanması istenmektedir. Bu jandarma subayları, Celâl Bayar ile birlikte Küçük Menderes havzasına çekilmeyi ve beklenen Yunan istilâsına karşı direnişi hazırlamayı daha Mart ayında kararlaştırırlar ve faaliyete koyulurlar[168]. Yüzbaşı Arap Nuri, Yüzbaşı Hüsamettin, Ahmet Rıfat Kemerdereli, Fethi vb. gibi daha birçok jandarma subayı, millî direnişte duraksamasız yer alırlar. Duraksamalar gösteren Yüzbaşı Tahir Özerk, Ödemiş'te ilk direnişin başına geçer.

Yunan işgaliyle, jandarma subayları, tanıdıkları ve görevleri gereği eskiden yakın ilişki kurdukları efeleri direnişe katarlar. Giritli Şevki, Giritli Caferaki gibi olaylara karışmış kabadayıları savaşa sürerler. Enver Paşa'nın hükümet darbelerine karşı Istanbul'da gizlice tuttuğu kuvvetin komutanı olan Yarbay Ali Çetinkaya, Ayvalık'ta Yunana Ordumuzun ilk kurşununu atar. İttihatçılar adına bölgede özel görevler yapmış olan 56. Tümen'den Alay Komutanı Binbaşı Hacı Şükrü, apoletlerini söküp Kuva-yı Milliye lideri olur. Teşkilât-ı Mahsusa'dan Hasan Tahsin, İzmir'de ilk kurşunu sıkar. Ödemiş'te Teşkilât-ı Mahsusa'dan Yüzbaşı Süleyman Sururî, direniş ruhunu uyandırmaya koşar.

Ege'de millî direnişi örgütlemek için çaba gösteren Albay Bekir Sami, Albay Kâzım Özalp ve Rauf Orbay, herkesten önce, bu başı dertteki İttihatçılara dayanırlar, onlara başvururlar. Teşkilât-ı Mahsusa'dan Çerkez Etem ve Reşit kardeşler, Rum ve Ermeni olaylarına adları karıştığından ve Teşkilât-ı Mahsusa liderlerinden

* Ege jandarmasının genellikle direnişten yana oluşunun, Rum tehciri olaylarıyla bir ilişkisi olsa gerektir.

Kuşçubaşı Eşref'in yakını olduklarından ilk başvurulan kişiler arasındadır*. Silâhlı direnişi hemen kabul eden Etem, Teşkilât-ı Mahsusa hizmetinde Rum ve Ermeni olaylarına karışan ve aranmakta bulunan Serezli Parti Pehlivan gibi Rumelili çetecileri kolayca kuvvetlerine katar. Balkan zulümlerini bilen ve Hükümetçe görevinden alınan Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey, göçmenlerden kurulu müfrezelerin başına geçer. Rauf Bey ve albaylar, Etem ve Reşit kardeşler gibi olaylara bulaşmış ve izlenmekte olduğu için çevrede adamlarıyla tedbirli dolaşan çiftlik ağası sivil paşalardan İttihatçı Karaosmanoğlu Halit Paşa'yı ararlar. Paşa, Manisa işgalinin yarattığı bir çöküntüden sonra, Harmandalı - Terkeş Cephesinde direnişe girişir. Birçok İttihatçı, millî kuvvetlerin başına geçerler. Komiser Hamdi, Sındırgılıoğlu Mehmet vb. bunlar arasındadır. Celâl Bayar, Demirci Efe danışmanlığından sonra, bir süre Akhisar Cephe Komutanlığı yapar.

İngilizler ve Bâbıâli tarafından suçlu diye kovalanmakta olan bu İttihatçıların gerisinde İttihatçı eşraf**

* İstanbul'daki İttihatçı Karakol Örgütü kurucuları, Adapazarı ve İzmit dolaylarındaki bâzı çetelerin tehcir olayları yüzünden dağa çıktıklarını öğrenince, onlara garanti verip kendi saflarına kazanmaya yönelirler.

** Eşrafın İttihatçı ve İtilâfçı diye bölünmesi, toplumsal tarihimizi aydınlatmak bakımından önemle incelenecek bir claydır. İttihatçılık, bâzı yazarların iddia ettikleri gibi, toplumsal temelden yoksun bir tepeden inmecilik değildir. İttihatçılar, İtilâf Devletleri'ne dayalı Rum ve Ermeni tüccara karşı, millî tüccarı desteklemişler ve geliştirmişlerdir. Gelişen Anadolu tüccarı ve bu faaliyetlerle ilgilendiği ölçüde eşraf, İttihatçıların sınıfsal dayanağı olmuştur. İttihatçılar, ayrıca fırıncı, kayıkçı, üzüm-incir üreticisi vb. gibi küçük burjuvaziyi örgütleyerek ve geliştirerek toplumsal temellerini genişletmişlerdir. Hıristiyan ögelere karşı millî iktisat politikası ve kutsal savaş çabalarıyla, İttihatçılar, bir kısım din adamlarını da kendilerine kazanmışlardır. İdarede ve Ordu'da geniş bir tasfiyeye giderek genç unsurları getirdiği ve millîci bir politika izlediği için, İttihat ve Terakki'nin idare ve gençlik üzerinde büyük gücü vardır. İşte bu İttihatçıların temsil ettikleri toplumsal güçler, Millî Kurtuluş Savaşımızın da dayandığı millîci güçler olacaktır.

ve «millî» tüccar vardır. Bunlar direnişe genellikle isteklidirler. Para ve asker sağlamakta sözügeçerliliklerini kullanırlar. Örneğin, Rauf Orbay Ege'den Amasya'ya doğru yol alırken, 1946 devalüasyonu ile çıkar sağlama iddialarına adı karışacak olan İttihatçı yetiştirmesi millî tüccarlardan Topçuoğlu Nazmi Bey'den iki bin altın alır. Ege işlerinde Hoca İbrahim (Tahtakılıç), Denizli Müftüsü Ahmet Hulûsi Efendi, Eşme Müftüsü Hacı Nafiz, Muğlalı Hacı Süleyman vb. gibi İttihatçılar, millîci direnişin cephe gerisini örgütlerler. Rum olaylarına karışan, Çeşme Kaymakamlığı ve İzmir Polis Müdürlüğü yapmış İttihatçı idare adamı Hacim Muhittin (Çarıklı), Ege direniş kongrelerinde ön planda rol oynar. İttihatçı milliyetçiliğiyle yetişmiş ve Türk Ocaklarında sivrilmiş Necati, Vâsıf, Refik Şevket (İnce), Şükrü (Saraçoğlu), Mahmut Esat (Bozkurt) vb. gibi genç aydınlar ve yedeksubaylar millî direnişin gönül-

---

İtilâfçılar ise, esas itibariyle, Saray'a bağlı, büyük şehirlere yerleşmiş, Bâbıâli idare mekanizmasıyla kaynaşmış, toprak rantlarıyla geçinen daha feodal unsurları temsil etmektedir. Bunlar, büyük arazi sâhipleridirler, fakat topraklarıyla gelirini toplamanın ötesinde pek az ilgilidirler. Daha çok Istanbul'da ve öteki büyük şehirlerde yaşarlar, Saray'la ilişkilidirler ve yüksek devlet görevleri yüklenirler. Yabancı imtiyazlarda aracılık yaparlar. İttihatçıların toplumsal temeli için bir cins «millî burjuvazi»den söz edilebilirse, İtilâfçılar için de bir cins «feodal aristokrasi»den söz edilebilir.

İttihatçı-İtilâfçı ayırımı, kuşkusuz bu ölçüde basit değildir, çok çeşitli etkenler bunda rol oynamıştır. Örneğin, büyük aileler arasındaki geleneksel düşmanlık, bir yerde ailenin biri İttihatçıysa ötekinin İtilâfçı olmasına yol açabilir. Adapazarı'nda Çerkez Hikmet ailesine karşıt, İttihatçıların zengin ettiği Sait Bey Kuva-yı Milliyeci olunca, Çerkez Hikmet önce Sait Bey'in elinden bu kozu Mustafa Kemal Paşa'ya başvurup almak ister, bu engellenince karşı-devrim saflarına katılır. Bunu öğrenince, Atatürk, Adapazarı, Bursa, Konya, Balıkesir millîci örgütlerine telgraflar çekerek, bu ailelerarası düşmanlıkların millî dâvâya zarar vermesinin önlenmesini ister. Fakat genel bir deyişle, İttihatçıların gittikçe gücü artan, yükselen toplumsal güçlere dayandıkları, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in bu güçlerden kaynak aldığı söylenebilir.

lüleri olurlar. Kısaca, peşlerine düşülen İttihatçı liderler, Ege millîci direnişinin çekirdeğini teşkil ederler.

Istanbul'da da silâhlı direniş hazırlıkları Kara Kemal ve Karakol Örgütü etrafında, peşlerine düşülen İttihatçılar tarafından örgütlendirilir. Kara Kemal, fırıncı, kayıkçı, hammal gibi güçleri örgütlemiş, onlara çıkar sağlamış ve geliştirmiştir. Kara Kemal, bu İttihatçı esnaf gücünü millî direniş hizmetinde kullanır. Özellikle çoğu Karadenizli olan kayıkçı örgütü, millî mücadelede silâh ve malzeme kaçırılmasında yiğitliklerle dolu önemli bir rol oynarlar. İttihatçıların Karakol Örgütü, Atatürk'ün Müdafaa-i Hukuk Örgütü'nün Istanbul kolunu teşkil eder. Karakol, Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmış ünlü çetecileri harekete geçirerek, Üsküdar-İzmit bölgesini Rum çetelerinden temizler ve Istanbul-Ankara kara ulaşımını işler durumda tutar. İngilizler Istanbul'u resmen işgal edip Meclis'i dağıtınca, başta İsmet İnönü olmak üzere, birçok millîcinin Anadolu'ya geçişi, Karakol tarafından sağlanır.

Karakol içindeki oyunlara kurban giden ünlü Makedonyalı çeteci Yahya Kaptan, Dünya Savaşı günlerinde Teşkilât-ı Mahsusa hizmetinde Sırbistan'da başarılı sabotaj eylemlerine girişmiş, Halil Paşa'nın yanında çöllerde gerilla savaşları yapmıştır. Mütareke'de Istanbul'da yalnız, parasız ve tehlikededir. Karakol hizmetinde, daha sonra Atatürk'ün buyruğunda silâhlı direnişe geçmeye hazırdır. Teşkilât-ı Mahsusa'nın ünlü Bulgar Sâdık'ı, Mütareke'de Rum çetelerinin tehdidi altında ve tehlikededir. Karakol hizmetinde silâha sarılıp Alemdağı'na çıkmaktan başka yol yoktur. Kurtuluş Savaşımızın ünlü müfreze komutanlarından Çolak İbrahim, Halil Paşa'yı Bekirağa Bölüğü'nden kaçıranlar arasındadır, direniş yaşamının içindedir. Daha çok millî hizmete girmiş eşkiyalardan sayılması gereken Kara Aslan dahi, Teşkilât-ı Mahsusa'da çalışmıştır ve Karakol'a hemen katılmıştır. Ünlü İttihatçı fedaîler, Dayı Mes'ut, Yenibahçeli Şükrü (Oğuz), Yavuz Fehmi,

Tolçalı Halim vb. Anadolu yakasındaki millî direnişin üst örgütünü teşkil ederler. Bütün bu İttihatçı fedaîler için millî direniş, yaşamlarının gereğidir.

ERZURUM'DA TEHCİR SUÇLUSU BİR BİNBAŞI

Atatürk Samsun'dan çıkıp Erzurum'a yol alırken Sıvas'ta yalnız kalır. Hatta İtilâfçıların karşıt tertipleri ve Ali Galip'in kuşkulu durumu karşısında* acele Sıvas'tan ayrılır. Sıvas'ta çekingen, fakat İttihatçı bir Vâliye rastlaması yine de bir şanstır. Atatürk, Erzurum'da yakınlığı, Ermeni olaylarına iyice karışan İttihatçı fedaî subaylardan Küçük Kâzım'dan görür. Kâzım ve Cevat Dursunoğlu delegelikten istifa ederek, yerlerini Atatürk'e ve Orbay'a bırakırlar, silâhlı direnişin gelişmesini sağlama yolunda çaba gösterirler. Dursunoğlu, «İttihatçı suçlular»dan Jandarma Binbaşısı Küçük Kâzım'ın Erzurum direnişine nasıl hız kazandırdığını anılarında açıklar :

Erzurum'da bir silâhlı direniş azmi vardır, ama yine de direniş felâketli olur diye korkulmakta ve örgütlenmede çok gevşek davranılmaktadır. 10 Mart 1919'da Istanbul merkezine bağlı Erzurum Müdafaa-i Hukuk'u kurulur, fakat Dernek bir faaliyet gösteremez, Hükümeti kuşkulandırabilecek her hareketten kaçınılır. Başkanlığa Istanbul Meclisinde bulunmuş olan daha sonraki Heyet-i Temsiliye üyesi Hoca Raif Efendi getirilirse de, Dernek bir kıpırdama gösteremez. Teşkilât-ı Mahsusa'dan kellesi tehlikede Küçük Kâzım gelince, durum değişir. Dursunoğlu, Kâzım'ın gelişini şöyle yazar :

* Sıvas Kongresi günlerinde, Sıvas'a yürümesi beklenen Ali Galip'e karşı tedbirler alınırken İzmir suikastinde asılacak olan koyu İttihatçı milletvekillerinden Halis Turgut'a da başvurulmuştur. Halis Turgut, Ermeni olaylarından ve İttihatçılıktan suçludur, aranmaktadır, dağa çıkmıştır. Bulunur, yardımı istenir. Halis Turgut gelir ve söze şöyle başlar: «Ben önce İttihatçıyım, sonra da Türkçüyüm. Bunu bir kez bilin de ondan sonra ne isterseniz söyleyin». (Rauf Orbay'ın Hâtıraları, Yakın Tarihimiz, Cilt III, s. 112)

«Tam bu sıralarda, Martın sonlarına doğru, Küçük Kâzım Trabzon'dan Erzurum'a geldi. Kâzım, Erzurum'un her sınıf halkını yakından tanıdığı gibi, herkes de onu biliyordu. 1903-1907 ihtilâllerine adı karışmış, Meşrutiyet'in başında Ömer Nâci ile birlikte İran ihtilâlcilerine yardıma gitmiş, buradan döndükten sonra da Istanbul'da kendisine sorumlu sekreterlik de (kâtib-i mes'ul) verilerek Muş Jandarma Komutanlığına gönderilmişti. O zamanlar Muş'ta ve Van'da azgınlaşan Taşnak komiteleri ile çok keskin ve başarılı mücadelelerde bulunmuş ve böylece siyasal örgütçülük niteliklerini geliştirmiş olan Kâzım, 1914-1918 savaşında Van ve Erzurum cephelerinde büyük işler başarmış, Kargapazarı savaşlarında kahramanlıklar göstermişti.

Erzurum düştükten sonra, Giresun bölgesinde Pontusçularla uğraşmış ve bu çetin ödevi de kısa zamanda başarmıştı. Zeki ve tecrübeli bir politikacı, cesur ve atılgan bir asker olan Kâzım'ın Erzurum'a gelişi daha ilk gününden işe bir hamle verdi. Kâzım, Erzurum'a vardığının ertesi günü bana geldi... Zamanın çok nâzik olduğunu ve halkı toplamak için esaslı hareketlere geçmek gerektiğini, bunun için de herşeyden önce, memleketteki aydınların ve sözü geçen kişilerin örgütle ilgilerinin sağlanmasının gerektiğini anlattı. Bu düşüncelerde birleştik. Kâzım, memlekette doktor, baytar, hukukçu, tarımcı, öğretmen gibi aydınlardan ve esnaf* arasında sözü geçen hemşehrilerden elli-altmış kişilik bir liste yapmıştı. Bunları biraraya toplayarak, fikir ve

* Aydın ve eşraftan kurulu Erzurum Kongresi'ne esnaftan üye alınmaz. Kâzım'ın gelişinden sonra, işleri hızlandırma gereği duyulunca, memur-eşraf büyük bir toplantı yapıp kararlar alır. Ancak ertesi gün esnafın ileri gelenleri çağrılır, kararlar onlara anlatılır ve destekleri istenir. Dursunoğlu'nun sözleriyle, onlar, «her türlü mal ve can kurbanına hazır olduklarını söylerler. Sonra da Ermenistan savaşlarında bu söylediklerini yaparlar». (Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 51)

hizmetlerinden yararlanmak gerekti. Ben Müdafaa-ı Hukuk'a bu öneriyi yapmayı üzerime aldım... Geniş ve toplantılara elverişli evde ilk toplantımızı yaptığımız gün Kâzım'la konuştuğumuz fikirleri derneğe açtım. Arkadaşlar derhal kabul ettiler. Meğer Kâzım, benimle konuştuğu gibi Başkan Raif Efendi ile, Süleyman ve Hüseyin Avni Beylerle de ayrı ayrı görüşerek onları da inandırmıştı. İki üç gün sonra Kâzım ve Necati de (Albayrak) içinde olmak üzere, listedeki hemşehrileri çağırdık, bu toplantıda gelişmenin yavaşlığı, ilçelerde örgütlenmemizin tamamlanmadığı ileri sürülerek eleştirildik. Toplantının sonuna doğru, Baytar Nedim, durumun ağırlığını öne sürerek, Derneğin yeni ve genç arkadaşlarla güçlendirilmesini önerdi ve kabul olundu. Hükümette görevli olan bir iki arkadaşla yaşları çok ilerlemiş olanlar çekildiler. Yerine gizli oyla Kâzım, Necati... seçildiler. Böylece daha türdeş bir yönetim kurulu meydana geldi. Dernek, yeni kurulla işe başladıktan sonra, Albayrak gazetesi derneğin propaganda organı hâlini aldı.»[169]

TEHCİR SUÇLUSU DELİ HALİT PAŞA

Bu yönetim kurulu, Erzurum İl Kongresi'ni, daha sonra Doğu İlleri Erzurum Kongresi'ni düzenler ve Atatürk'ün liderliğini sağlamakta olumlu rol oynar. Esasen kovuşturma altındaki İttihatçı atılganlar, bu legal örgütten önce, kendi aralarında gizli bir örgüt kurmuşlardır. İttihatçı Genel Merkez üyesi Hilmi ve Ermeni sürgününden zenginleşen Erzurum'un İttihatçı kabadayılarından Ebulhintli Câfer ve Teşkilât-ı Mahsusa'dan Gürcü ve Ermeni olaylarında ön planda rol oynayan Deli Halit (Paşa), bu örgütün üyelerindendir.

Yarbay Halit, olaganüstü cesaretiyle tanınan, gerilla savaşlarında sivrilmiş ve ünlü Yakup Cemil'le birlikte çalışmış bir komutandır. Mütareke'den sonra, 3 Ocak 1919'da Ardahan, Ahıska, Ahılkelek, Kağızman, Oltu, Akbaba delegelerinin katıldığı Ardahan Kongre-

si'ni birkaç İttihatçıyla birlikte o düzenler. Kongrede Kars merkez olarak tek yönetimde birleşme kararı alınır. 18 Ocak Kars Kongresi'nde de Güneybatı Geçici Kafkas Hükümeti kurulur. Bütün bu çabalarda, Ardahan'daki Tümen Komutanı Halit Bey'in lider rolü vardır. Halit Bey, Karabekir Paşa'nın XV. Kolordusunun dört Tümen Komutanından biridir. Trabzon, Saray ve İngiltere'nin çeşitli oyunlarına açık olduğu için, bu gerillacı subayın tümeni Trabzon bölgesine aktarılır. İngilizler buna şiddetle karşı çıkarlar, «suçlu'ar» listesindeki Halit Bey'in görevinden alınmasını ve Istanbul'a çağırılmasını isterler. Halit Bey, gitmez. Karabekir'le danışıklı döğüş hâlinde, Tümen'in başından sözde ayrılıp Bayburt'a gider, saklanır. El altından Tümenini yönetir. Atatürk, Erzurum'a gelince, hiyerarşik kurallara titizlikle bağlı Karabekir Paşa'yı devamlı kızdırmak pahasına, bu atılgan subayı kendine bağlar, ona «ihtilâlci» yöntemlerle yürütülebilecek çeşitli görevler verir. Karabekir, anılarında, bu çeşitli özel görevlerden devamlı yakınır. Örneğin, Atatürk, Erzurum Kongresinden sonraki günlerde Trabzon'da başgösteren muhalefetin ve gevşekliğin başlıca etkenlerinden biri olarak Vâli Galip Bey'i görür. Trabzon ve bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanı atadığı Halit Bey'den Vâli'yi paketleyip Erzurum'a göndermesini ister. Istanbul Hükümetince kovuşturulan bu gerillacılıkta uzmanlaşmış İttihatçı subay, görevi yerine getirir. Halit Bey, Envercilik kuşkuları uyandırana kadar, Trabzon'da muhalefeti kontrol altında tutmakta ve gerekli «ihtilâlci» yöntemleri uygulamakta Atatürk'e destek olur. Trabzon seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk örgütünce istenen adayların seçilmesini tabanca çekerek sağlar. Vâli Mehmet Gâlip'ten sonra Vâli Hamit'in Trabzon'dan uzaklaştırılması gerekli sayılınca, Ankara'da yine ilk akla gelen ad, Halit Bey olur. Vâli Hamit, Karabekir Paşa'nın baskısıyla kendiliğinden Ankara'ya gider. Karabekir, gerillacı Halit'i Oltu bölgesine, Ermenilere karşı direnişi milis güç-

leriyle düzenlemeye yollar. Fakat Atatürk, Çerkez Etem'in Ankara'da darbe ve suikast kuşkuları yarattığı günlerde, Halit Bey gibi kişilere duyduğu ihtiyacı 8 Aralık 1920'de Karabekir Paşa'ya bildirir :

«Bu bölgede, küçük tutkularını yüksek ortak çıkarlara yeğ tutan türedilerin davranış ve eylemleri, genel durumumuzu zorlaştıracak ölçüye ulaşıyor. Gerçi karşı koyma nedenleri ve olanakları vardır; ancak sert yaradılışlı, cür'etli ve gereğinde kahredici bir arkadaşa gerek duymaktayım. Bu arkadaşın Yüksek Ordunuzda önemli görevler görmekte olan Albay Halit Bey olabileceğini umuyorum».

Daha önce de Atatürk, Halit Bey'den fedaî subay ister, o da sonraki Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe'yi fedaîliğe yollar.

Kısaca, İngilizlerin ve Bâbıâli'nin «suçlu» diye peşine düştükleri Tümen Komutanı Halit Bey, Kurtuluş Savaşımızın hizmetleri aranan önemli bir kişisidir ve bu kişinin savaşmaktan başka bir çâresi yoktur. Nitekim Halit Bey, Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli cephelerde büyük hizmetler görür*.

Halit Bey'le bağlantılı olan Ebuhintli Câfer, Erzurum'un İttihatçı kabadayılarındandır. Ermeni sürgünü günlerinde, kabadayılık yoluyla, önemli bir servet toplamıştır. Karabekir'e göre, Atatürk Erzurum'a geldiğinde, Câfer ile ilişki kurmuş, hatta onu Damat Ferit'in Sıvas Kongresi'ni basıp Atatürk'ü yakalamakla görevlendirdiği Elâzığ Vâlisi Ali Gâlip'in peşine salmıştır[170]. Olay, doğruysa, Atatürk'ün tehlikeyi hemen sezip tedbir aramasını göstermesi bakımından ilginçtir. İttihatçı fedaîye Ali Gâlip'i «etkisiz kılma» görevi verilmemiş dahi olsa, Atatürk'ün, Halit Bey'in ve hatta Karabekir

* İkinci Dönem Ardahan Milletvekili olan Halit Paşa, Meclis'te Ali Çetinkaya ile döğüşür. Resmî kayıtlara göre Ali Bey tarafından alttan yukarıya, bazılarına göre Rize Milletvekili Rauf Bey tarafından arkasından atılan kurşunla yaralanıp Meclis binasında ölür.

Paşa'nın, Erzurum Müdafaa-i Hukuk'unun yakınmalarına aldırmaksızın, Ebuhintli Câfer'in kabadayılıklarından yararlandıkları açıktır. Millî Mücadele'de hizmetleri geçen Câfer'i, Yeşil Ordu'nun öncü müfrezesi diye, 30-40 atlıyla Erzurum'dan Ankara'ya yollayan Karabekir'dir*. Atatürk de, Ermeni suçlusu olduğu için millî direnişe yatkın bulunan Câfer'den yararlanır. Bu bakımdan Atatürk'ün önemle hizmetinde tuttuğu en ilginç kişi, ünlü Topal Osman'dır.

* Mustafa Suphi'nin güdümlü bir «halk galeyanı» ile Erzurum'dan hakaretlerle kovulmasında Câfer'in rolü vardır. «Yıkıcı, yakıcı, kırıcı» Bolşevik pozunda Câfer, Ankara'dan Erzurum'a «Bolşeviklik adına yakın, kırın» diye bir yazı yollar. Eşraf, bu yazı üzerine galeyana gelir... Mustafa Suphi'yi Erzurum'dan kovar...

KURTULUŞ SAVAŞI'NIN HİZMETİNDE TOPAL OSMAN

> Ben, Erzurum'dan İzmir'e sağ elimde tabanca, sol elimde sehpa öyle geldim.
>
> ATATÜRK

Giresun'un ünlü kabadayılarından olan Topal Osman da Ermeni sürgünü suçlularındandır, aranmaktadır. Osman Ağa, 1917 yılında biraz sermaye ve birkaç kayık sâhibidir. O sıralarda asker kaçakları boldur. Bir yandan düşmanla savaşılırken, öte yandan asker kaçaklarına savaş verilmektedir. Daha sonraları Millî Mücadele karşıtları arasında yer alacak olan Tümen Komutanı Albay Hacı Hamdi, Osman Ağa'ya asker kaçaklarını kovalama ve yakalama yetkisi tanır. Bu belgeyi alan Osman Ağa, kendi küçük çetesini, yakaladığı asker kaçaklarını öteki kaçakları yakalamak için hizmetine alarak bir müfreze hâline sokar. Böylece güçlenir, Türkler de dâhil, Giresun halkı üzerinde korku ve dehşet yaratır. Bir ara Rusya'ya kaçmak isteyen beş Ruma kayık sağladı diye Suşehri'ne gönderilip sekiz ay orada göz hapsinde tutulursa da, dönüşünde tekrar çetesinin başına geçer. Mütareke'de, Ermenilere zâlim davrandığı, işkence ettiği iddialarıyla kovuşturulur. Giresun'dan çıkıp Keşap'a gider ve orada gizlenir. Bu sırada Rum çeteleri, Pontus Devleti emelleriyle Türkleri öldürmeye, köyleri yıkıp yakmaya hız vermişlerdir. Doğu Karadeniz bölgesi, Pontus olmak ya da Ermenilere verilmek tehlikesiyle karşıkarşıyadır. Trabzon ilinde direniş hazırlıkları vardır. Trabzon'a bağlı Giresun'da direnişçi-

ler, Osman Ağa'dan yararlanmayı kararlaştırırlar. Erzurum Kongresi delegesi Giresunlu Dr. Ali Nâci Duyduk, olayı şöyle anlatır :

«... Trabzon merkezi, artan tehlikelerin yarattığı kaygılarla, gerekirse silâhlı direnişe girişme kararı vermişti. Bu karara nasıl uyacağımızı düşünüyorduk. Çünkü müslüman halkta silâh yoktu. Rum çeteleri ise tepeden tırnağa silâhlanmışlardı. Aklımıza Osman Ağa geldi. Onun da silâhlı bir çetesi vardı. Fakat Ermeni sürgününden sorumlu olarak İstanbul Hükümetince aranıyordu. Bu nedenle, Keşap taraflarına gitmişti. Gidip kendisiyle görüşmek ve Giresun'a gelmesini sağlamak kararını verdik. Önce Giresun Kaymakamı Pertev Bey'le anlaştık. Sonra Keşap'a gidip Osman Ağa'yı bulduk, durumu anlattık, Kaymakamın göz yumacağını bildirdik, birlikte çalışmayı önerdik. Kabul etti ve Giresun'a geldi».[171]

Balkan Savaşı'nda topal kalan Osman Ağa, sert metodlarla Rum çetelerini ezer. Rum çeteler, Türk köylerini yakıp kadın ve çocukları öldürünce, Osman Ağa çok daha sert karşılık verir. Her Türk evine yapılan saldırı, en az üç Rum evine saldırıyla cezalandırılır. Çeteciler, gemi kazanlarında yakılır. Osman Ağa, Giresun'dan Samsun'a kadar uzanan bölgede egemen olur*. Osman Ağa, Samsun'da bir derebeyi gibidir. Sakarya Savaşlarında Giresun Gönüllü Alayı'nın başında Yarbay rütbesiyle kahramanca döğüşür. Gönüllüler, süngüleri bulunmadığından, bellerindeki küçük eğri bıçaklarla düşmana saldırırlar ve püskürtürler.

---

* Trabzon'da ise, Teşkilât-ı Mahsusa'nın Trabzon Temsilciliğini yapmış bulunan Ahmet Barutçu'ya bağlı Yahya Kâhya'nın milis güçleri vardır. Mustafa Suphi'nin öldürülüşünü Yahya Kâhya düzenler. Daha sonra Yahya Kâhya, Enver Paşa'nın hizmetinde Mustafa Kemal'e karşı tertiplere girişir. Trabzon'da İttihatçılığı ve Yahya Kâhya'yı etkisiz kılmakla görevlendirilen Tümen Komutanı Sami Sâbit, bunlara karşı mücadele açar. Yahya Kâhya 1922 Temmuzunda askerî kışla önünde, meçhul kişiler tarafından öldürülür.

Osman Ağa, Karadeniz kıyılarında Rum çetelerini, kurduğu kuvvetle temizlemeye çalışırken, Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Rumları bu Türk çetelerinden korumak ve bu çeteleri yok etmek göreviyle Samsun'a çıkartılır! Mustafa Kemal'in Osman Ağa ile bağlantı kurduğu anlaşılmaktadır. Hüsamettin Ertürk'e göre, Atatürk, Samsun'a gelir gelmez Havza'da Osman Ağa ile görüşmüştür. Bu iddia, başka kaynaklarca doğrulanmamakla birlikte, Osman Ağa'nın Atatürk'e bağlandığı bellidir. Nitekim Erzurum Kongresi günlerinde, bugünkü beş ili kapsayan o günkü büyük Trabzon İlinin bâzı delegeleri Atatürk'e karşı çıkarlar. Mustafa Kemal, 56 delegenin 38 ya da 48 oyu ile başkan seçilir. Seçildikten sonra İbrahim Hamdi, Ali Nâci, Ömer Feyzi gibi delegeler, ondan başkanlıktan çekilmesini isterler. İbrahim Hamdi, askerlikten istifa ettiği halde Kongreye ilk gün üniforması ve Padişah Yâverliği kordonuyla gelen Mustafa Kemal'i yüksek sesle eleştirir :

«— Paşa, askerlik elbisesiyle Kongreyi etkiliyorsunuz. Bundan böyle sivil elbiseyle gelmenizi rica ederim.»

Atatürk, elbisesini değiştirir ve öteki toplantılara sivil gelir. Kongre'de Ömer Feyzi, İbrahim Hamdi, Ali Nâci, Yusuf Ziya, Doğu için geniş bir özerkliği öngören, Prens Sabahattin'den esinlenmiş 22 maddelik bir program sunarlar. Programın bir maddesi şöyledir :

«... Doğu Anadolu illerinde Türk soyunun yaradılıştan en kolay kabul edilebileceği Anglosakson uygarlığının rehberleri olan Amerikan ve İngiliz milletlerinden herhangibirinin bilimsel, ekonomik ve uygarca olan yol göstericiliğini ve yardımını iyi karşılar».[172]

Bu program, Kongre'yi baltalama sayılır, özellikle Ordu yerine milis güçleri kurulması istenmesi eleştirilir. Bu muhalifler, Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesine de karşı çıkarlar ve Heyet-i Temsiliye üyelerinin seçimlerini gösteren kapanış tutanağını —Ömer Feyzi'nin kayınbabası Hüseyin Abanozoğlu da dahil— reddederler.

Muhalifler, dönüşte korku içindedirler. Torul-Maçka bölgesinde bulunan Halit Bey'den çekindiklerinden, yol değiştirip güvenlik tedbirleri içinde Trabzon'a dönerler. Sonradan «Yüzellilikler» arasına girecek olan Ömer Feyzi Eyüboğlu, Trabzon'da sert yayın yapar, Heyet-i Temsiliye'ye geçici hükümet gibi çalışma olanağını getiren Erzurum Kongresi kararına ateş püskürür, memleketin eski İttihatçılar elinde yeni bir felâkete sürüklenmekte olduğunu yazar. Halit Bey, Ömer Feyzi'yi susturma kararı alır. Karabekir Paşa, Ömer Feyzi'nin Erzurum'a «paketlenmesini» ister. Bunu duyan Ömer Feyzi, İstanbul'a kaçar. Ali Nâci ile İbrahim Hamdi'nin karşısına da Giresun'da Topal Osman dikilir. Topal Osman'ı bunlar, Giresun Kaymakamını da râzı ederek, saklandığı yerden çıkarmış ve Rum çeteleriyle mücadelede görevlendirmişlerdir. Fakat Topal Osman artık Mustafa Kemal'e bağlıdır, Erzurum Kongresi kararlarına karşı çıkanları bağışlamaz ve Giresun'da barındırmaz. Demokrat Parti milletvekilliği de yapacak ve Yassıada'ya gidecek olan Dr. Ali Nâci Duyduk, Osman Ağadaki tutum değişikliğini şöyle anlatır :

«Kongre'ye gidinceye kadar her dediğimizi yapan, bizimle birlik olan Osman Ağa, birdenbire değişmiş, Kongre'deki tutumumuzu nasıl öğrenmişse öğrenmiş, bize sataşmak için bahane arıyordu. Birkaç kez hakaret ve tehditlerine uğradım. Ben, Giresun Gençler Birliği'nin başkanıydım. Gençleri çağırarak beni başlarından atmalarını söylemiş. Gençler kabul etmeyince, Birliği de, binasını da dağıttı.

Osman Ağa, Giresun'da bir hükümdar gibi idi. Kimseyi dinlemiyor, her istediğini yapıyordu. Dönüşümüzden biraz sonra Giresun'a gelen Kaymakam Hüsnü (Çakır) Bey'i* bile dairesinden çıkarmamış, Trabzon'dan

* İnönü dönemi bakanlarından.

gönderilen bir Fransız torpidosu ile kurtulup Trabzon'a gelebilmişti. İbrahim Hamdi, birkaç ay sonra bir yolunu bulup Giresun'dan da, memleketten de çıkıp gitti.

Bizimle arkadaşlık eden aydın hemşehrilerimiz de korku içindeydiler. Bir seferinde Avukat Cemil ile Bekir Sukûtî kendilerini evlerinin üst kat penceresinden aşağıya atmışlar ve bu yüzden hayli zaman tedavi görmüşlerdi.

Benim durumum çok tehlikeli idi. Her an beni vurdurmak olasılığı var idi. Birkaç kez, Osman Ağa'nın çetesinde bulunan akrabamdan Kaptan'ın* haber vermesiyle ölümden kurtuldum.

Osman Ağa'nın çetesi, Doğuda ayaklanan eşkiya üzerine gönderilince, ben de gidecektim. Fakat son dakikada vazgeçti. Bir zaman sonra haber göndererek Erzurum'a gitmemi emretti. Çârem yoktu, gidecektim. Fakat yakın arkadaşım Bulancak Bucak Müdürü Osman Fikret, yolda öldürüleceğimi haber verince, limandaki bir Fransız ticaret gemisine sığındım».

Öteki Erzurum Kongresi muhalifi Kitapçızâdelerden Yüksek Mühendis İbrahim Hamdi** de, Osman Ağa'nın elinden kaçışını şöyle açıklar :

---

* Mustafa Kaptan, milis teğmeni rütbesiyle Meclis Muhafız Komutanlığını 1923 Martına kadar yapar. Trabzon'un muhalif Milletvekili Ali Şükrü'yü Topal Osman ile birlikte öldürmeleri üzerine tutuklanır, askerî cezaevine konulur. Milletvekilleri, Kaptan'ın subay sayılıp askerî cezaevine konmasına şiddetle karşı çıkarlar, sivil cezaevine konmasını isterler. Bir zamanların İştirakiyun Partisi kurucusu Mehmet Şükrü şöyle haykırır : «Korkarız ki, oradan kaçırılsın... Kaçırılmasın oradan...»

** Bu Erzurum Kongresi muhaliflerinin yaşam hikâyeleri ilginçtir. İbrahim Hamdi Kitapçı, Edinburg Üniversitesi'nde mühendislik okumuştur. Dünya Savaşı ile İttihatçıların ve Ordu mensuplarının memleketi felâkete sürüklediklerine inanır. Erzurum Kongresi'nde Atatürk'e «Üniformanı çıkar» der. Topal Osman'ın tehditlerine uğrayınca İngiltere'ye gider. Almanya'da Siemens'de çalışır. 1933 yılında A.E.G. firmasının Türkiye Temsilcisi olarak Ankara'ya gelir. İkinci Dünya Savaşı günlerinde, A.E.G. Türkiye'de hiçbir şey yapmadığı halde, durmadan

«Mustafa Kemal Paşa ve onu tutan Ordu ile aramız açılınca, daha önce bizim aracılığımızla kaçak durumundan kurtulup Giresun'a gelmiş olan Topal Osman, iyice pervasızlaştı ve kimseyi dinlemez oldu. Üzerimde apoletsiz yedeksubay elbisesi ve cebimde tabanca ile geziyordum. Topal Osman'ın her an bizi öldürmesi mümkündü. Çünkü vahşi yaradılışlı bir insandı. Buyruğundakilerin hepsi de kolaylıkla suç işleyebilecek kişilerdi. Topal Osman'ın her an Ermenilere kötülük ettiği yolunda adı çıkmıştı. Gerçekten Topal Osman, Ermeni ve Rum çetelerini bastırıyordu ve fakat müslümanlara ve Türklere de kötülükleri dokunuyordu. Kimsenin yaşam, mal, ırz güvenliği kalmamıştı. Ben ve birkaç Giresunlu ülkücü ise, sanki memleketimizi korumak görevi bize verilmiş gibi, Giresun'u huzurlu bir yaşam içinde tutabilmeye uğraşıyor ve Topal Osman çetesinin hangi din ve milliyette olursa olsun, mâsum insanlara kötülük etmesini onaylamıyorduk . Nitekim adamlarından biri, bir Türkün eşini kaçırmıştı. Bana gelip yakındılar. Topal Osman'a gittim ve bu gibi olayların tekrarına meydan vermemesini söyledim. O zamanlar bizi dinliyordu. Fakat Erzurum Kongresi'nde muhalif damgasını yiyin-

---

Ankara'ya mühendis yollar. Bunlar, Hitler'in câsuslarıdır. Firmanın Hitler politikasına âlet edildiğini gören Kitapçı, ayrılır. Sümerbank'a danışman olur.

Dr. Ali Nâci Duyduk ise, Fransız işgalindeki Hatay'a yerleşip hekimlik yapar. Hüsnü Çakır'ın aracılığıyla pasaport alıp Türkiye'ye döner. Giresun Hükûmet Tabibi olur. Halk Partisi'ne yazılır. Demokrat Parti'ye geçer. Yassıada'ya gidinceye kadar on yıl milletvekilliği yapar. 2 Haziran 1919'da Trabzon'da çıkarttığı Karadeniz gazetesinde, Türk-İngiliz Dostluk Yurdu kurma çalışmalarından söz eder.

Ömer Fevzi Eyüboğlu, avukat ve gazetecidir. Anglosakson hayranıdır. Atatürk ondan Nutuk'ta «İngiliz ajanı» diye söz ederse de, bu konuda elde bir belge yoktur. Ömer Fevzi, Trabzon'dan uzaklaştırılınca, Millî Mücadele aleyhine Balıkesir'de İrşad gazetesini çıkarır. Zaferden sonra Avrupa'ya kaçar, «Yüzellilikler» listesine alınır. Aftan sonra Türkiye'ye döner.

ce, artık bizi dinlemez oldu. Bizi ortadan kaldırıp Giresun'un tek egemeni olma hevesine kapıldı. Erzurum Kongresi'ni eleştiren yazının çıkmasından sonra ise, yaşamım iyice tehlikeye girmişti... Erzurum Kongresi'nden birkaç ay sonra deniz yoluyla Istanbul'a ve oradan İngiltere'ye gittim.»[173]

TOPAL OSMAN, SEÇİM YÖNETİYOR

Erzurum Kongresi muhaliflerinin etkisiz kılınmasıyla Trabzon'da muhalefet sona ermez. Bu kez Sıvas Kongresi muhalifleri çıkar. Erzurum'da Heyet-i Temsiliye'ye seçilen İzzet Eyüboğlu ve Servet Hacısalihoğlu, Sıvas Kongresi'ni tanımazlar, bölgeci bir tutum takınırlar, Karabekir Paşa'dan da destek görürler. Halit Bey, Karabekir Paşa'ya rağmen, bu muhalefeti susturmaya çalışırsa da, engellenir. Atatürk, Karabekir Paşa'ya karşı Halit Bey'i tutar. Halit Bey, seçimleri etkilemekte rol oynar. Topal Osman ise, Samsun'dan Istanbul Meclisi'ne millîci temsilcilerin gitmesini sağlamaya çalışır. Samsun'da Istanbul Hükümeti yanlısı Mutasarrıf ile Kadı, seçimlerde adaydır. Kastamonu ve Trabzon vâlileri, bu istenmeyen kişilerin adaylıklarını geri almalarını sağlayamazlar. Topal Osman müfrezesi, Samsun üzerine yürür. Mutasarrıf ile Kadı, bir İngiliz savaş gemisine binip Istanbul'a kaçarlar. Sonradan Millî Mücadele'ye katılacak olan Hürriyet ve İtilâfçı Rıza Nur ise, Kuva-yı Milliyecilerin silâhlı gösterilerine rağmen Sinop'ta seçimi kazanır.

Gümüşhane'den de, Erzurum Kongresi'nde Atatürk'le birlik olmakla birlikte, Sıvas Kongresi'nde İzzet ve Servet Beylerle birlikte ona karşı çıkan İbrahim Paşa'nın oğlu Kadirbeyzâde Zeki seçilir. Meclis feshedilince Zeki'nin Damat Ferit'le işbirliği hâlinde Trabzon'da çalışacağı öğrenilir. Atatürk, 8 Nisan 1920'de bunu Karabekir'e yazar ve göz altında tutulup gerektiğinde tutuklanmasını ister. Fakat Zeki Bey daha İnebolu'da yakalanır, Ankara'ya yollanır, milletvekilliğinden istifa

ettirilir ve Gümüşhane'de oturmasına izin verilir*. Erzurum Kongresi'nin Heyet-i Temsiliye üyesi Servet Hacısalihoğlu ise, hemen politikayı bırakır, hatta Trabzon'da oturmayı bile uygun bulmayarak Samsun'a yerleşir ve ticaretle uğraşır. Öteki Heyet-i Temsiliye üyesi İzzet Eyüboğlu, Millet Meclisi seçimlerini kazanır. Istanbul ile Ankara arasındaki anlaşmazlığı gidereceğini, gerekirse Ankara'dan Istanbul'a gideceğini, Padişah'a bağlı bulunduğunu söyleyerek öteki milletvekili arkadaşlarıyla birlikte Ankara'ya yola çıkar. Fakat Samsun-Çarşamba yolu üzerinde Gümüşhane Milletvekili Ziya ile birlikte 6 Mayıs 1920'de eşkiyalar tarafından öldürülür. Öldürülenlerle birlikte yolda bulunan öteki beş milletvekili, olayın basit bir eşkiyalık olmadığını 9 Mayıs 1920'de düzenledikleri bir tutanakla saptarlar.[174]

«MİLLET MECLİSİ, TOPAL OSMAN'DAN SORULUR...»

Bu arada iç isyanlar almış yürümüştür. İsyan dalgaları, Ankara kapılarına ulaşmıştır. Atatürk, 19 Nisanda Karabekir Paşa'dan «Disiplinine, inanç ve iradesine tam güvenilebilecek ve herhangibir yerde patlayacak her ayaklanmayı anında tepeleyebilmek üzere güçlü bir yumruk gibi davranabilecek» 500 ilâ 1000 kişilik bir seçkin kuvvet ister. Karabekir, ancak 30 atlıyla «Yeşil Ordu öncüsü» diye Ebulhintli Câfer'i yollar. Bu kez Atatürk ve İnönü, Trabzon Vâlisi Hamit'e, Tümen Komutanı Dadaş Rüştü'ye, Karabekir Paşa'ya haber vermeden yazarak, «Lazistan ve Giresun»dan müfreze isterler. Akıllarında Osman Ağa vardır. Olayı öğrenen Karabekir, «Osman Ağa giderse Rumlar azar» der. Ama Osman Ağa bölgede kalmak koşuluyla, bir birliğinin Ankara'ya gitmesine râzı olur. Sonradan Topal Osman da Ankara'ya gelir. Mustafa Kemal Paşa'nın özel Muhafız

* Zeki Bey, İkinci Dönem Meclis seçimlerini bağımsız olarak kazanır. İzmir suikastinden tutuklanır. Beraat eder ve politikayı bırakır.

Taburu olarak bu birlik millî kıyafetle görev yapar. Topal Osman, Milis Yarbayı rütbesiyle Giresun Alay Komutanı'dır. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'yı ve Millet Meclisi'ni korumakla görevlidir. Osman Ağa, Meclis'in de kendisinden sorulduğu kanısındadır. Bu anlayışla, eskiden dostu olan tutucu muhaliflerden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü'yü 26 Mart 1923'te öldürür. Son gizli toplantılarda, Birinci ve İkinci Grup üyeleri, eller cepte karşıkarşıya gelmişlerdir. Bir toplantıda Atatürk, eli cebinde kürsüden inmiş, «Memleketi zarara sokuyorsunuz, amacınız nedir?» diyerek Ali Şükrü'nün üzerine yürümüştür. Taraflar vuruşmak üzeredir. Meclis Başkanı Cebesoy Paşa, önündeki çanı kürsüden grupların arasına fırlatarak ortalığı yatıştırır. Topal Osman, kendi anlayışına göre, Ali Şükrü'yü öldürerek Meclis'te âsayişsizliğe son vermek ister. Başbakan, muhalefete göz kırpan Rauf Orbay'dır, olayın üstüne gider, hatta tehditte bulunur. Orbay, anılarında Atatürk'le bu konuda aralarında geçen konuşmayı şöyle açıklar :

«Atatürk — Şimdi ne düşünüyorsun?

Orbay — Birşey düşündüğüm yok. Topal Osman'ı yakalamak gerek. Çankaya'nın arkasında, Ayrancı tarafında Papazınbağı denilen yerde bulunduğu sanılıyor.

Atatürk — Nasıl yakalatacaksın?

Orbay — Meclis Muhafız Birliği ile...

Atatürk — *Meclis Muhafız Birliği'nde Topal Osman'la gelmiş Karadenizliler var. Bunlar birbirlerine ateş etmezlerse, ne sen, ne ben, ne Ankara... Birşey kalmaz...*

Orbay — *Suçluları yakalatmak mutlak gerek... Eğer Başkomutan olarak ve herhangibir düşünceyle, sizce buna gerek görülmüyorsa, benim yarın bunu Meclis'te anlatmam gerekecektir.*»[175]

Bunun üzerine Atatürk, eline hücum planını da çizip vererek İsmail Hakkı Tekçe'yi Osman Ağa ve arkadaşlarını ele geçirmekle görevlendirir. Topal Osman vurulup öldürülür. Meclis'te, cesedinin gömüldüğü yer-

den çıkartılarak Meclis kapısı önünde asılması önerilir. Öneri, oybirliği ile kabul edilir. Başkanın «oybirliği ile kabul edildi» demesi üzerine Erzurum Milletvekili Salih haykırır :

«— Buna el kaldırmayan suç ortağı olacaktır. (Oybirliği ile sesleri).»

Topal Osman hikâyesini, o günlerin koşullarını anlatabilmek için biraz uzun verdik. Belirtmek istediğimiz, 1914-1918 Rum ve Ermeni olaylarına karışan, Mütareke'de suçlu sayılan İttihatçıların ve özellikle Teşkilât-ı Mahsusa görevlilerinin, Kurtuluş Savaşımızın en karanlık günlerinde direniş olanaklarını yarattıklarıdır.

HEYET-İ TEMSİLİYE'DEKİ SUÇLU İTTİHATÇILAR

Mustafa Kemal'in ilk günlerinden yakını olan, Erzurum ve Sıvas Kongrelerine katılıp Heyet-i Temsiliye'ye seçilen, Mutasarrıflık ve Vâlilikten gelme millîciler de, İngilizlerin ve Damat Ferit'in peşine düştükleri, Rum ve Ermeni kırımlarıyla suçladıkları kişilerdir. Örneğin, Erzurum'a Atatürk'ten önce gelen ve derhal hizmetine giren Bitlis Vâlisi Mazhar Müfit Kansu, Makedonya dağlarında çeteler kovalamış eski bir İttihatçıdır. Ruslar Bitlis'ten çekilince, Talât Paşa, onu Siirt, Muş ve Genç Mutasarrıflıklarını kapsayan Bitlis'e vâli atamıştır. İstilâ görmüş şehirlerde oturan memurlara yüzde 70 zam verildiği için, il merkezini Muş, Siirt ya da Genç şehirlerinde kurma yetkisi bulunduğu halde, Mazhar Müfit, Bitlis şehrine yerleşir. Şehirde insan ve aile kalmamıştır. Ermeni çetelerinin kırımları ve göçler, Kansu'ya göre, şehir nüfusunu iki-üç yüz kişiye indirmiştir. Çadırlarda barınan göçmenler, ev ve köylerine dönme çabasındadır.

Mütareke'den sonra Vâli Kansu, Damat Ferit'ten bir telgraf alır :

«Doğu illerinde bâzı yerlerin Ermenistan'a bırakılması zorunluğunun doğması olasıdır... Şimdiden kamuoyunu hazırlamak faydadan uzak değildir.»

Kansu, özetle şu karşılığı verir :

«Bir karış toprağı bile düşmana bırakmak için kamuoyunu hazırlamak elimden gelmez».

Damat Ferit bu arada Jandarma Komutanına, Vâliyi azlederse aşiretlerden ve halktan tepki gelip gelmeyeceğini sorar. Jandarma Komutanı Hasan, bu İttihatçı Vâliyi aşiretlerin tuttuğunu, gizli ve kuvvetli örgüte sâhip bulunduğunu, atılırsa olaylar çıkacağını yazar. Fakat yine de azli kararlaştırılır, tutuklanıp mevcutlu olarak Istanbul'a sevki istenir ve bu, komşu vâlilere bildirilir. Arkadaşı olan Elâzığ Vâlisi Ali Seydi, bu durumu bir şifreyle Kansu'ya duyurur :

«Ermeni sürgünü sorunu yüzünden Sıkıyönetim Mahkemesi'ne gönderilmek üzere tutuklanmanız ve Istanbul'a gönderilmeniz hakkında buyruk geldi. Eğer Elâzığ'dan geçersen hem bu buyruk, doğaldır ki, uygulanmaz, hem de istersen burada kalır ve saklanabilirsin».

Kansu, Erzurum'a gitmeye karar verir. Orada Karabekir Paşa, Erzurum'da kalmasını, yolda bulunan Mustafa Kemal'in de bunu istediğini söyler. Kansu, kalır. Hoca Raif Efendi ve Hacı Hafız Efendi gibi direnişten yana İttihatçılarla temasa koyulur. Ilıca'da Atatürk'ü karşılamaya gider. Beklerken Mezararkalı Mevlut Ağa adlı ihtiyarla konuşur. İhtiyar, herkesce onaylanan şu görüşü dile getirir :

«— Sen ne diyorsun beyim? Alimallah Ermenilere bir karış toprak bile vermeyiz. Çoluk çocuk bu uğurda can vermeye, kanımızı dökmeye hazırız. Zâten hepimizin kararı da bu. Ermenilerden bu savaş içinde çok zulüm gördük. Yeter artık!

Paşa (Karabekir), bize bir kere arş desin, bak o zaman neler olur, neler...»

Bu arada Atatürk gelir ve Kansu ile aralarında şu konuşma geçer :

«Atatürk — Istanbul'a gitmiş olsaydınız sizi tutuklayacaklardı. Anadolu'da hep beraber çalışacağız.

Kansu — Paşam, çalışmak için hazırım... Buyruklarınızı aldım ve bekledim. Tutuklanacağımı da biliyorum. Fakat zâten Istanbul'a gidecek değildim. Durumu öğrenmek, temaslar yapmak için Erzurum'a gelmiştim. Durum ve koşullara göre ya burada kalacak, ya da Azerbeycan'a geçecektim».

Bâbıâli, Kansu'nun peşini bırakmaz. Vâli Vekili Kadı Hurşit'ten onun tutuklanmasını ister :

«Erzurum'da bulunduğu ve oradaki ihtilâlcilerle birleştiği öğrenilen eski Bitlis Vâlisi Mazhar Müfit Bey'in gerek Ermeni sürgünü sorunundan ve gerekse Bitlis'te vâli iken Hükümete karşı... binlerce silâhlı çeteler kurup ihtilâle yöneltmekten dolayı Sıkıyönetimce yargılanmasına karar verilen bu kişinin kaçmasına meydan bırakılmayarak yakalanması ve mevcutlu olarak Istanbul'a yollanması...»

Şakacı bir kişi olan Kadı Hutşit*, bu buyruğu, «Sıkıyönetimde yargılanmak ve asılmak istiyorsanız Istanbul'a gidin» diye Kansu'ya duyurur. Bu kez Atatürk şakayı sürdürür ve Kansu'yu sorguya çeker :

«Atatürk — Azizim Mazhar Müfit, gelelim senin tutuklanma sorununa. Sen âdeta sabıkalı sayılırsın. Erzurum'daki durumun ve tutuklanmanı gerektiren neden belli: İhtilâl, halkı isyana teşvik, Anayasaya aykırı eylem, şu bu... Fakat öteki nedenler nedir? Ermeni sürgünü yapmışsın, haksız olarak mal edinmişsin. Kürtleri Hükümete karşı silâhlandırıp isyana kışkırtmışsın. Nerede senin silâhlandırdığın binlerce Kürt? Bunlar şimdi bize gerekli olacak.

Kansu — Yaa Paşam, binlerce, onbinlerce silâhlı

* Mustafa Kemal'in tutuklanması istenince de, Vâli Vekili Kadı Hurşit, Atatürk'e gider :

— Tutuklanmanız için buyruk aldım. Lütfen zâtıâlilerinizi tutuklamama izin verir misiniz? der.

— Vermezsem ne olacak?

— Ne olacak, hiçbir şey...

çete buyruğumu beklemekte... Ermeni sürgünü konusunda hakkımda Istanbul Hükümeti'ne ihbar ve şikâyette bulunan, Karabet Efendi adında biridir. Güya bu kişi, İran uyrukluymuş. Buna rağmen, kendisini öteki Ermeniler arasında sürmüş, evini ve eşyasını yağma eylemişiz...

Atatürk — Neyse, şimdi biz vatanı el birliği ile kurtaralım da, sen sonra Damat Paşa ile ve Karabet'le hesaplaşırsın...»[176]

Ermeni tehciri suçlusu Kansu gibi, ilk günlerde Atatürk'ün yanında yer alan idare adamları, benzer durumdaki İttihatçılardır. Rauf Orbay'la birlikte Anadolu'ya geçen, Erzurum ve Sıvaş Kongrelerine katılan İbrahim Süreyya Yiğit, Abdülhamit günlerinde hapislerde yatmış, Trablusgarp gerilla savaşlarında gönüllü döğüşmüş bir İttihatçıdır. Son görevi, İzmit Mutasarrıflığıdır. Fakat İttihatçılığı bilindiğinden görevinden atılır. Her an tutuklanma tehdidi altındaki Yiğit, Anadolu'ya geçer. Heyet-i Temsiliye üyesi Hakkı Behiç, Edirne kurtarılınca oraya vâli yapılmış bir İttihatçıdır. Mütareke'de açığa alınmıştır. Damat Ferit Hükümetince izlenmektedir. Yine Heyet-i Temsiliye üyesi Hüsrev Sami Kızıldoğan Teşkilât-ı Mahsusa işlerine karışmış, geçici Trakya Hükümeti kurmada rol almış ünlü bir İttihatçıdır.

Örnekleri uzatmak kolaydır. Fakat bu kadarı, Kuva-yı Milliye'nin ilk kaynağını, peşlerine düşülen İttihatçıların ve Teşkilât-ı Mahsusa eylemlerine karışmış çetecilerin teşkil ettiğini göstermeye yeterlidir. Falih Rıfkı Atay, bu gerçeği çarpıcı formüllerle anlatır :

«*Savaş bitip de İngilizler ve müttefikleri, İttihatçı ve hele Ermeni öldürüşçülüğü hesaplarını sormak yoluna gidince, ne kadar gocunan varsa silâhlanıp bir çeteye katılmıştır*».

«*Anadolu eşrafı, hıristiyanların ve Hürriyet ve İtilâf'ın jurnalleri ile koğalanma altında. Doğaldır ki, kimse de şerefini, canını gelen gidene kahve gibi ikram et-*

mez. Yakalanmayanlar ya gizlenmişlerdir, ya da silâhlanarak dağa çıkmışlar, çiftliklerine çekilmişlerdir: Kuva-yı Milliye'nin ilk kaynağı.»[177]

Atatürk, kovalanan ve bâzı yerlerde kendiliğinden eyleme geçmiş bu İttihatçı çekirdeğe dayanarak, Millî Mücadele'yi yürütür ve düzenler*. Ne var ki, o günlerde İttihatçılık, günümüzün komünistlik suçlamaları gibi bağışlanmaz bir suçtur. Bu nedenle, Atatürk ve çevresi, İttihatçılığın sürdürücüleri olduklarını daima reddederler. Millî hareketin, İttihatçılıkla hiçbir ilişkisi bulunmadığını ısrarla belirtirler. Millî Mücadele'yi destekleyen en ön plandaki İttihatçı liderlerin Anadolu'ya geçmesine karşı çıkarlar. Ermeni kırımından tutuklanan Halil Paşa ve Küçük Talât kaçıp Sıvas'a gelince Atatürk tarafından gizlice konuk edilirler ve Anadolu'da görev verilmeyerek Kafkasya'ya yollanırlar**. Fakat, genel politika bu olmakla birlikte, millî direnişin

* Yüzbaşı Hadkinson, Balıkesir bölgesindeki bir geziden sonra verdiği 12 Kasım 1919 tarihli raporda, millîcilerin çoğunun İttihatçı olduğunu yazar: «Balıkesir'deki son kongreyi yakından izleme fırsatını elde etmiş ve liderlerin çoğuyla temas kurmuş bir kişi olarak, aksine ne söylenirse söylensin, bugün her zamankinden daha çok inanmış bulunuyorum ki, millî hareketin temelinde İttihat ve Terakki vardır. Rastladığım liderlerin dörtte üçüne yakını, eski İttihat ve Terakki üyeleridir» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 239). Yüksek Komiser de Robeck ise, Lord Curzon'a sunduğu uzun raporda, «Millîciler, kafaca İttihatçı» der: «Temel karakter aynıdır: Türkler için Türkiye istemektedirler. Yabancı müdahalesi ve yabancı himayesi istemezler. Osmanlı hıristiyanları, onların hayvan sürüsüdür ve onlar keyiflerinin buyurduğunu yapmayı arzularlar. Avrupa'ya ve hepsinden önce İngiltere'ye karşı panislâmizm ve panturanizm silâhlarıyla savaşmak isterler. Özlemleri, İmparatorluğun ölüm kâğıdını imzalamak değil, *yeniden yaşama kavuşmaktır*» (Aynı eser, s. 141). Diplomat Eyre A. Crowe ise, Mustafa Kemal hareketinin İttihatçı ve emperyalist olduğunu ileri sürer! Emperyalistlik, Türkiye'yi her türlü yabancı kontrolünün dışında tutmak ve Rum, Ermeni ve Kürtlerin bulundukları bölgeleri İmparatorluk sınırları içinde bırakmak isteği anlamına gelirmiş... (Aynı eser, s. 250).

** Mustafa Kemal, Sıvas'a gelen Enver ve Nuri Paşaların

ilk dayanağını kovalanan İttihatçılar teşkil eder. Millet Meclisi'nin de ilk işlerinden biri, 8 Mayıs 1920'de tehcir suçundan tutuklu bulunanların salınmasını kararlaştırmak olur.

yâverleri Kılıç Ali ile Selim'i de kuşkuyla karşılar. Onlarla görüşmez. Uzaklaştırılmalarını ister. Sıvas'tan ayrılmadıklarını öğrenince de, «Hâlâ burada mıdırlar?» diye kızar. Bu kişiler, Güneye gerillayı düzenlemeye yollanırlar. Enver Paşa'nın adamları Kılıç Ali ile Yörük Selim, Kuva-yı Milliye liderleri olarak, Fransızlara karşı savaşta önemli rol oynarlar.

IV — KURTULUŞ SAVAŞI'NIN BÜROKRASİSİ KURULUYOR

Millî direnişten yana İttihatçılar, eşraf arasında olduğu kadar, subay ve sivil memurlar arasında da yaygındır. Atatürk, bir yandan bu çekirdek kadroya dayanarak eşrafı ve millî güçleri örgütlerken, öte yandan da Ordu'yu ve idareyi kazanmaya büyük önem verir.

Kurtuluş Savaşı günlerinde, Ordu Komutanları, vâli ve kaymakamların eşrafa dayanmadan direnişe geçebilme olanakları yoktur ama, eşrafın duraksamalarını yenmek, direniş cesaretini artırmak yolunda olumlu ya da olumsuz etkileri geleneksel olarak büyüktür. Bir kaymakam ve vâlinin olumlu tutumu, birçok yerde direnişten yana eşrafın eyleme geçmesi olanağını yaratırken, olumsuz tutumu bu olanakları ortadan kaldırabilmiştir. Komutanlar, bu konuda sivillerden daha etkili olmuştur.

Onun içindir ki, idareyi ve Ordu'yu Istanbul Hükümeti'nden kopartabilmek, bu bağ biçimsel olarak sürse bile, Ordu ve idareyi edimsel olarak Heyet-i Temsiliye'ye bağlayabilmek, Millî Mücadele'nin önemli amaçlarından biri olur.

Kurtuluş Savaşı'nın başladığı günlerde idare ve Ordu, İttihatçı memur ve komutanlardan pek fazla temizlenebilmiş değildir. Bürokrasi, her yerde olduğu gibi, tutucu ve idare-i maslahatçı eğilimler göstermekle birlikte, Kurt Steinhaus'un deyimiyle, kuruluş ve kişiler olarak «burjuva demokratik devrime yatkın»dır.[178] Millî Mücadele amaçlarına eğilimlidir. Hele genç İttihatçı subay ve memurlar, uzun yıllardır burjuva demokratik devrimin mücadelesi içindedirler. Demek ki, Millî

Mücadele'nin idarî ve askerî temellerini kurmak için bir ayrı planda başarısı kuşkulu başka bir mücadele vermeye gerek yoktur. Bu temel, Batılılaşma günlerinden beri kurulmuştur.

KURTULUŞ DEVRİMİMİZİN İKİNCİ BÜYÜK ÖZELLİĞİ

Millî Kurtuluş Devrimimizin, onu, diyelim Çin millî devriminden ayıran, ikinci bir özelliğini bu durum teşkil eder. Daha önce belirttiğimiz üzere, Kurtuluş Savaşımız eşraf dediğimiz feodal ya da yarı-feodal unsurlara dayanarak yürütülmüştür. Bu sınıf, Türkiye'nin özel koşulları içinde millî bir nitelik göstermiştir. Oysa Çin ve Hindistan'da feodaller, sömürgeci emperyalist devletle işbirliği yapmışlar, millî kurtuluş devrimi de zorunlu olarak antifeodal bir nitelik kazanmıştır.

İkinci olarak, Çin'de bu feodalite, kendi bürokrasisine sâhip özerk askerî diktatörlükler biçimindedir. Bu işbirlikçi feodallere karşı millî mücadele, feodal bürokrası, feodalin hizmetinde olduğuna göre, millî mücadeleye ve demokratik devrime yatkın yeni bir askerî ve idarî temel kurmayı gerektirmiştir. Nitekim Çin millî devrimini yürüten Kuomingtang hareketi, Cumhuriyet öncesi dönemin egemenlik biçimlerini ve feodal askerî diktatörlükleri yıkmak için, ideolojisine uygun kadroları kendi yetiştirmek zorunda kalmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek ise, kitleleri harekete getirmeyi, kitlelerle birlikte çalışmayı ve kitleler içinden gerekli kadroyu çıkarmayı zorunlu kılmıştır. Türkiye'de bir idarî ve askerî temelin varlığı, bunun yeni yönetime uyabilecek nitelikte olması, Steinhaus'a göre, «milliyetçileri, yeni bir siyasal altyapı kurmak üzere kitleleri bilinçlendirme ve onlarla birlikte çalışma zorunluğundan kurtarmıştır. Aynı nedenle, halk kitlelerinin sürekli olarak harekete getirilmeleri ve yeniden örgütlendirilmeleri de gerekmemiştir.»

Sorun, bu mevcut askerî ve idarî temeli, Istanbul Hükümeti'nden koparıp yeni yönetime bağlamak olarak çıkınca, ulaşım ve haberleşme bakımından kurulan geniş şebeke, bunu sağlamakta ve bölgeci eğilimleri etkisiz bırakmakta yararlı olur. Özellikle telgraf şebekesinin Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında küçümsenemiyecek bir katkısı görülür. «Kurtuluş Savaşı'nı Atatürk, telgraf başında kazanmıştır» sözü, çok aşırı bir abartma değildir. Telgrafçılar, savaşçılar kadar zaferde rol oynarlar.

Kurt Steinhaus, bu noktaya şu sözlerle dikkati çeker :

«Kemalist yürütme organının yaratılmasında Anadolu'da modern sayılabilecek bir devlet mekanizması kurmuş olan Jön Türklerden kalan mirastan yararlanıldı. İdarî ve askerî kuvvetler, Batıdan alınan örneklere uygun olarak örgütlenmişti. Belli bir ölçüde gelişmiş olan haberleşme ağı sâyesinde, siyasal altyapıda bir birlik sağlanabilmişti...

Anadolu yolları, büyük kentleri ulaşım ve özellikle haberleşme açısından biribirlerine kolayca bağlayacak kadar gelişmişti. 1908'de elektrikli araç ve gereçlerin yurda girme yasağının kaldırılmasından sonra kurulmaya başlanan telgraf ağı, Birinci Dünya Savaşı başında bin kilometrekarede 91 kilometrelik bir yoğunluğa erişmişti. Bu oran, Hindistan telgraf ağının (28 kilometre) iki katından çok, Amerika'dakinin ise (236 kilometre), yüzde 40'ı kadardı. Bundan başka, öbür bağımlı ülkelere kıyasla, Türkiye, yalnız kıyı yollarına değil, aynı zamanda yurdu bir uçtan bir uca bağlayan demiryollarına da sâhipti*. Ayrıca savaş sırasında Alman mü-

* Cebesoy Paşa, anılarında ilginç bir gözlemde bulunur, demiryoluna yakın olan bölgelerin halkının Millî Mücadele'ye daha yatkın olduğunu yazar (Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 352). Bunda, demiryolu sâyesinde bürokrasiye ve esrafa egemen olabilme kolaylığının payı olsa gerektir. İngiliz belgelerinde de sık sık Batı Anadolu'da demiryolu kontrolünün İngilizlerde oluşunun, Kemalistlerin Ege direnişini kontrol altı-

hendisleri, bir takım kara yolları yapmışlardı. Millî hareket açısından, ulaşım ağı genellikle yeterli sayılabilecek bir durumdaydı».[179]

Atatürk, bu haberleşme ve ulaşım olanaklarından, günlerini telgraf başında geçirerek bürokrasi üzerinde egemenliğini kurmak, millî örgütleri ve direniş azmini geliştirmek ve bürokrasi-eşraf işbirliğini pekiştirmek için büyük bir ustalıkla yararlanmasını bilir.

ANADOLU'DA EN KIDEMLİ KOMUTAN OLMANIN ÖNEMİ

Şimdi bunu kısaca görelim: Mustafa Kemal, bürokrasinin eşrafı sürüklemekte etkisini ve askerlikte rütbenin değerini tanıdığı için, Istanbul'dan bölgesindeki vâli ve kaymakamlara da buyruk verme yetkisine sâhip en yüksek komutan olarak çıkmaya büyük önem verir. Sultanın yâverliği sanını da aynı ölçüde değerlendirir. Daha Samsun'a geldiğinde vâli ve komutanları telgraf yağmuru altında tutarak, kendinden buyruk almaya alıştırır. Herşeyden çok önem verdiği, Kolordu Komutanlarını komutasında tutabilmek ve onların desteğiyle millî örgütleri geliştirmektir*. Istanbul'da henüz yurtsever Harbiye Bakanı ve Genelkurmay Başkanı bulunması sâyesinde Karabekir, Cebesoy, Albay Bekir Sami, Kâzım Özalp, Refet Bele gibi komutanların tümen

---

na almalarını güçleştirdiği belirtilir. Gerçi eşrafın Millî Mücadele'ye yatkınlığında çok çeşitli etkenler rol oynamıştır: İttihatçılık-İtilâfçılık, sivil ve asker yöneticilerin tutumu, Rum ve Ermeni tehlikesinin yakınlığı ve uzaklığı, büyük eşraf aileleri arasındaki tarihsel kavgalar nedeniyle, bunların biri millîciyse, ötekinin işbirlikçiliği seçmesi, Saray'a bağlılıklar, ekonomik nedenler vb. gibi... Fakat Ali Fuad Cebesoy'un gözleminde de önemli bir gerçek payı vardır.

* Atatürk, daha 1918'de Yıldırım Orduları Komutanı iken güvenilir subayları toplamaya, ötekileri uzaklaştırmaya koyulduğunu söyler: «Bana yardım eden Ordu, Kolordu Komutanları ve kurmayları her olasılığa karşı benimle olmaya söz vermiş kişilerdi. Böyle olmayanları birer bahane ile uzaklaştırdım». (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 147).

ve kolorduların başına atanması işleri kolaylaştırır.

29 Mayıs 1919'da Atatürk, Havza'dan Karabekir Paşa'ya şöyle yazar :

«Sivil yönetimin güvenilir kişileriyle elele vererek bağımsızlığımızın savunulması uğrunda gerekli örgütü — doğaldır ki gizlice— dışa karşı sezdirilmeyecek biçimde kurmaya başlamayı zorunlu sayıyorum. Bu husus, (örgütlenmedeki) bilgisi nedeniyle biz askerlerin yurtseverliğine düşmektedir».[180]

Atatürk, Fahrettin Altay'a yazdığı bir mektupta da, ona cesaret verme ve yol gösterme amacını gütmekle birlikte, askerlerin millî örgütlenmede ön planda oynayacakları rolü belirtir :

«Milletimizi, mevcut ters ve zararlı akımlar arasında sağlam bir kitle hâlinde tutabilmek, herşeyden önce siz kardeşimiz gibi değerli, yurtsever komutan arkadaşlarımızın çaba ve özverilerine bağlıdır.

Sivil idare ileri gelenlerinin çok halde dönüşler yaptıklarını deneyler göstermiştir. İçlerinden en hamiyetli olanlar bile, daima askerî komutanlara uymaktan başka birşey yapmamıştır».[181]

Atatürk, ilk iş olarak, Amasya'da XX. Kolordu Komutanı Ali Fuad Cebesoy, III. Kolordu Komutanı Refet Bele gibi arkadaşlarıyla biraraya gelerek, İkinci Ordu Müfettişi (Mersinli) Cemal Paşa ve XV. Kolordu Komutanı Karabekir'in de katılmasını sağlayarak, Sıvas'ta Millî Kongre toplanmasını öngören Amasya Kararlarını aldırır. Bunun gerçekleştirilmesi için Ordu Müfettişleri ile Erzurum, Diyarbakır, Sıvas, Konya, Ankara, Bursa ve Edirne'deki Kolordu Komutanlarını görevlendirir. Amasya'da alınan önemli bir karar, komuta'nın hiçbir biçimde bırakılmaması ve başkasına devredilmemesidir.

Erzurum'da Atatürk'ün en önemle üzerinde durduğu bu sorun olur. Askerlikten istifa zorunda kalışını, asker-sivil bürokrasi üzerindeki kontrolünü yitirme olasılığı yüzünden kaygıyla karşılar. Nitekim Atatürk'le

birlikte Binbaşı Refik Saydam, Binbaşı, Hüsrev Gerede, yâverler ve sekreteri Ordu ile ilişkilerini keserlerse de, Kurmay Başkanı Kâzım Dirik*, askerlikten ayrılmak yerine, Atatürk'ten ayrılmayı yeğ tutar. Olaya tanık olan Rauf Orbay, Atatürk'ü sarsan bu tutumu anılarında ayrıntılarıyla anlatır. İstifa üzerine, Kâzım Dirik ayağa kalkar ve Atatürk'e dönerek şöyle konuşur :

«— Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu görevime devam olanağım kalmadı. İzninizle Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dan askerî bir görev isteyeceğim. Evrakı kime teslim etmemi buyuruyorsunuz?»

Mustafa Kemal, beklemediği bu öneri karşısında sararır, çok sarsılır. Dirik'e yol verir, «yığılmış biçimde koltukta bir süre düşündükten sonra» konuşur :

«— Rauf, gördün mü? Ben haklı değil mi idim? Devlet orun (makam) ve dayanağının değerini gördün mü? Dün benim ile en yüksek gayret ve kuşku götürmeyecek kadar içtenlikle çalışan bu adamın gördüğün hareketi, benim görüşümün haklılığını doğrulamadı mı?»

Atatürk, bu umutsuzluk anında, Orbay'a göre, hattâ şöyle der :

«— Şimdi tanığı olduğumuz hareket, inşallah başlangıç değildir. Seninle benim yapacağımız birşey kaldı, o da güvenli bir yere çekilip, ayak altında ezilmemeye çalışmaktır.»

Mustafa Kemal Paşa, Karabekir'in gelip kendisini tutuklamasını beklemektedir. Karabekir gelir, Kolordu'nun eskisi gibi buyruğunda olduğunu söyler[182]. Atatürk, Erzurum Kongresi'ne üniformayla ve Sultan Yâverliği kordonunu takarak gider, uyarı üzerine sivil elbiseyi giyer. Ama millî irade adına Ordu'nun başıymış gibi davranmakta devam eder.

---

* Kâzım Dirik'in Tiflis Temsilciliği yaparken Gürcistan yararına bizi Rusya'ya karşı savaşa sokmak için gösterdiği çabaları İkinci Kitap'ta yazmıştık. Dirik, Cumhuriyet'ten sonra İzmir Vâliliği, Trakya Genel Müfettişliği gibi önemli görevlerde bulunacaktır.

İHTİLÂLCİ YÖNTEMLE ORDU'YU ELDE TUTMA ÇABALARI

İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın, Amasya'da alınan «görevden ayrılma yok» kararına rağmen, Istanbul'a dönüşünden Atatürk müthiş kaygılanır. Hemen Konya'daki XII. Kolordu Komutanı Mehmet Selâhattin Bey'i bulur ve Ankara'daki XX. Kolordu Komutanı Cebesoy'la birlikte her türlü olumsuz durumlara karşı ortak tedbir alınmasını ister. Bütün komutanlara ve vâlilere, yine Ordu Müfettişi imiş gibi telgrafla şu kararı bildirir :

«— Devlet ve milletin kaderine egemen olan, millî iradedir. Ordu, bu millî iradenin hizmetindedir.

— Komutanlar, görevlerinden uzaklaştırılsalar bile, yerlerine atananları bekleyecekler, ardıllarını (haleflerini) amaç yolunda çalışmaya maddî ve manevî olarak yetenekli görürlerse, komutayı bırakacaklardır. Ancak buna rağmen dahi, eski komutan kesinlikle Istanbul'a gitmeyerek bölgesi içinde kalacak ve yeni komutanın eylemlerini ve çalışmalarını gözleyecektir. Eğer herhangibir aksaklık ve olumsuz tutum görülürse, komutan işten uzaklaştırılarak geldiği yere geri gönderilecektir.

— Sivil memurlar da aynı biçimde davranacaktır.»

Paşa'nın bu aşırı kaygısını Mazhar Müfit gereksiz bulur, «Bir iki komutanın gitmesinden ne çıkar» deyince Atatürk'ten şu karşılığı alır :

«— Kaygıda haklıyız... Kendilerine güvendiğimiz arkadaşların işbaşından uzaklaşmaları yalnız kaygı kaynağı olmakla kalmaz, tehlike de teşkil edebilir... Yeni komutan ve vâlilerle mutasarrıflar, hiç kuşkusuz ve pek doğal olarak, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin sâdık adamları olacaktır. Bunlar elbette ki, Istanbul Hükümeti'nin istek ve emeline uygun hizmet etmek yoluna girecekler, bizi uğraştıracaklar, gerçekleştirmek istediğimiz iş beraberliğini bozacaklardır. Görülüyor ki, işte

kaygının yeri ve hatta tehlike var olduğunu kabul etmek gerektir.»[183]

Bu sırada Refet Bele'den haber gelir. Yerine III. Kolordu Komutanlığına (Çolak) Selâhattin atanmış, bir İngiliz torpitosuyla Samsun'a gelmiştir. Bele, Millî Mücadele'ye Albay Selâhattin'in azimle katılacağı kanısına vardığından komutayı kendisine devrettiğini bildirir. İngiliz torpitosuyla Istanbul'a gitmesi istenmişse de, Refet, gitmemiştir.

Bele'nin kendisine danışmadan görev devri, Atatürk'ü kaygılandırır. Hele Bele'nin isteğiyle Samsun Mutasarrıflığına atanan Hâmit Bey'in Istanbul'a dönmeye kalkışması kaygısını iyice artırır. Her ikisinin de Sıvas'a ya da Erzurum'a gelmesini ister. İngiliz belgelerinde kendisinden övgü ile söz edilen Hamit'i «Gideceğin yer Malta» diye uyarır.

Bele 22 Temmuz'da bir telgraf çekerek, komutanlığı devrettiği Albay Selâhattin'in yurtsever, fakat kaçmaya hazır ikircimli bir kişi olduğunu, İngiliz baskısı artar kuşkusuyla, yeni Kolordu Komutanını güç durumda bırakmamak için izini kaybedeceğini bildirir. İngilizlere karşı dikkatli davranılmasını, Sıvas Kongresi'nden vazgeçilmesini ister. Sıvas ve Amasya halkının uyuşukluğundan söz eder.

Bütün bunlar, kolordu komutanlarını işbirliği hâlinde yürütmenin güçlüklerini göstermektedir. Atatürk, hemen ertesi gün, Refet Bey'e «İstifa et, ama Sıvas'ta Kolordunun başında kal, Halit Bey gibi yap» der:

«İngilizler, benim Istanbul'a çağrılmam için olaganüstü ısrarda bulundular ve Hükümete son derece baskı yaptılar... Fakat Ordu'dan ayrılınca ısrar son buldu.

Sizin için de istifadan sonra, büyük ısrar olacağını ummam... İzinizi kaybettirmekten ise, Selâhattin Bey'in güç duruma girmesini yeğ tutarım*.

* İngiliz belgelerine göre, Refet Bele, Hükûmetin izni olmadan Gurka'lar (Hintli askerler) içerilere yollanırsa, direniş

Burada Halit Bey hakkında Hükümet ve İngilizler Kâzım Paşa'ya çok ısrar ettiler. Kâzım (Karabekir) Paşa, birşey yapılamıyacağını söylemekte direnince, Halit Bey, edimsel olarak Tümenine sâhip bulunuyor.»

Atatürk, Sıvas'ta Millî Kongre toplama çabasındadır, fakat Sıvas'taki eski Kolordu Komutanı Refet Bele,

---

gösterileceğini bir telgrafla Samsun'daki İngiliz subayına bildirir. İngilizler, Mustafa Kemal gibi onun da derhal Istanbul'a çağrılmasını isterler ve Bele'nin Mustafa Kemal'in buyruğuyla hareket ettiğini ileri sürerler. Yüksek Komiser Calthorpe'un bu isteği üzerine, 9 Temmuz 1919'da Sadrâzam, üst komutan Mustafa Kemal'in buyruğu ile hareket ettiğine göre, Bele'ye dönüşünde cezalandırılmayacağı hususunda garanti verilmesini önerir. Calthorpe, reddeder. Sonunda karar verilir ki, yeni Kolordu Komutanı, 10 Temmuzda İngiliz Shark destroyeriyle Samsun'a gidecek ve Bele'den bu destroyerle hemen Istanbul'a dönmesini isteyecek, gelmezse Mustafa Kemal gibi kanun dışı ilân edileceğini bildirecektir. Bele, bu sırada Amasya'dadır. 7 Temmuzda Yarbay Ian Smith ile konuşur, Gurka'lara direnileceği hususunda telgraf çektiğini ona söylemez. Mustafa Kemal'in eylemini savunur, fakat «aceleci ve Istanbul'a karşı diktatörce davranışlı» diye onu eleştirmekten kendini alamaz. 11 Temmuzda Shark destroyeriyle yeni Kolordu Komutanı Albay (Çolak) Selâhattin gelir. Hemen Bele'yi bulmaya gider!. Refet dönmez. Fakat aynı gün Gurka birliği, hiçbir direnişle karşılaşmadan Samsun'dan Merzifon'a ulaşır. 20 Temmuzda İngiliz subayları, Albay Selâhattin'le konuşurlar. Selâhattin, İngiliz raporlarına göre, kendini konuşmanın heyecanına kaptırarak, «Her gerçek Türkün Mustafa Kemal Paşa'yı harekete geçiren yurtseverliğin temizliğini tanımak zorunda bulunduğunu» söyler. İngiliz subayları, bu sözleri şu yorumla rapor ederler: «Buyruk dinlemeyen Albay Refet'i yola getirmek için on gün önce Bâbıâli tarafından özellikle seçilen adam da böyle konuşuyor!»

O günlerde İngilizler, Bele'nin direnme telgrafı kadar, Samsun'daki Yüzbaşı Hurst'ün Lâz çeteleri tarafından soyulmasına öfkelidirler. Soygunu Mustafa Kemal ve Refet'in düzenlediğini düşünmektedirler. Bir İngiliz subayının soyulmasına cesaret edilebilmesi, İngilizlerin dokunulmazlığını bozar diye, olay Istanbul ve Londra'da müthiş önemsenir. Sadrâzam'dan bu nedenle Mustafa Kemal'i ille Istanbul'a getirmesi istenir. Sadrâzam, «Görevden aldım, gelmiyor» der ve Mustafa Kemal'i kanun dışı ilân etme yoluna gidilir. (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 38-60).

izini kaybettirmekten söz etmektedir, İngiliz destroyeriyle gelen yeni Kolordu Komutanı Selâhattin hakkında ise kuşkular vardır. Hatta onun İtilâfçı Sâdık Bey'le ilişkisi olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu arada Amasya'daki Beşinci Tümen Komutan Vekili, Atatürk'ün yakını Ârif Bey*'den rahatlatıcı telgraf gelir. Ârif Bey, yeni Kolordu Komutanını gerektiğinde İngilizlere direnecek kadar cesaretli görmediğini bildirmekle birlikte, Refet Bey'in Sıvas'a gittiğini ve Ünye ile Niksar arasında harekât hâlindeki iki taburun Sıvas'ın güvenliğini sağlayacağını duyurur**. Üst komutanlar duraksama gösterirse, askerî hiyerarşi hesaba katılmadan alt komutanlara dayanılacaktır...

Ali Fuad Cebesoy ise, 29 Ağustosta Kolordu Komutanlığından uzaklaştırılır. Yerine Hulûsi Paşa getirilir. Fakat Ali Fuad, Kolordusunu bırakmaz. Tümen Komutanı Mahmut ve Kolordu Kurmay Başkanı Hâlis Bıyıktay'ın uyarıları üzerine, Hulûsi Paşa, komutanlığı kabule cesaret edemez.

---

* Ayıcı Arif, Atatürk'ün yakınıdır. Sonradan İzmir Suikasti ile ilgili olarak asılmıştır.

** Atatürk, bu güvensizlik ortamında, askerî hiyerarşiyi çiğneyerek, daha alt kademelerle doğrudan doğruya ilişkiler kurma zorunda kalır. Kuşku duyulan Kolordu Komutanı Selâhattin'e karşı Tümen Komutan Vekili (Ayıcı) Arif'e dayanılmaktadır. Diyarbakır'da hareketsiz kalan Kolordu Komutanı Albay Cevdet'e karşı Kurmay Başkanı Halit'le bağlantı sürdürülmekte, ona güvenilmektedir. Hatta Karabekir'e karşı dahi, daha önce gördüğümüz üzere, (Deli) Halit Bey'le doğrudan bağlantı kurulmuştur. Falih Rıfkı Atay, bu konuda şöyle yazar: «Halit Paşa, gerektiğinde Kâzım Karabekir'le ilgisini keserek doğrudan doğruya Mustafa Kemal'i tanıyacağını yazıyordu. Karabekir, bu kararın Mustafa Kemal Erzurum'da iken verilmiş olduğunu saptadı. Atılgan ve gözü pek Halit Paşa, gerektiğinde komutaya doğrudan doğruya el koyacaktı» (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 181)

Falih Rıfkı Atay, Rauf Orbay'ın anlattığı Kâzım Dirik olayını dahi bir mizansen saymaktadır. Amaç, güvendiği Kâzım Dirik'i Erzurum'da bırakarak, Karabekir'i kontrol altında tutmaktır! Falih Rıfkı'nın bu yorumu, bize pek yerinde gözükmedi.

Yeni Harbiye Bakanı Süleyman Şefik Paşa, bu sırada millî direniş açısından telgrafın önemini anlar. 15 Ağustosta Kolordulara gönderdiği telgrafla, Kolordu-ların aralarında şifreyle doğrudan doğruya haberleşmelerini yasaklar. Haberleşme, Istanbul kanalıyla yapılacaktır. Cebesoy Paşa, bu buyruğu şöyle yorumlar :

«Hayır, bu buyruk uygulanamaz. Uygulandığı takdirde millî örgütün iç bağlantısı çok gevşeyecek ve bir bölge ötekinden çabuk haber alamıyacak ve böylece birlik bozulacaktır. Bundan başka Yunanlılarla savaşa tutuşmuş olan millî müfrezelerimiz, yönetim ve ikmal işlerinde fena bir duruma düşeceklerdir.»[184]

Telgrafın kontrolünü elde tutma önemlidir. Bu nedenle Cebesoy, bölgesindeki bütün telgrafhaneleri askerî işgal altına aldırarak şifreli haberleşmenin eskisi gibi devamını sağlar. Telgrafın kontrolü kaptırılmaz.

SIVAS KONGRESİ, KOMUTANLARIN ÇABASIYLA GERÇEKLEŞEBİLDİ

Eylül başında, bölgesel nitelikteki Erzurum Kongresi'nden sonra, ülke çapında Sıvas Kongresi toplanacaktır. Ne var ki, Sıvas'ta millî temsili sağlamak pek güç olur. Doğu illeri, başta Trabzon olmak üzere, Sıvas Kongresi ile ilgilenmez. Karabekir Paşa dahi bu tutumu paylaşır gibidir. Atatürk, dokuz kişilik Erzurum Heyet-i Temsiliye'sinin toplayabildiği beş kişisini (Atatürk, Orbay, Kansu, Hoca Raif ve Şeyh Fevzi), kendilerine böyle bir temsil yetkisi verilmediği halde, Doğu illerinin temsilcileri sayar. Bütün komutan, vâli ve mutasarrıflara telgraflar çekerek, Sıvas Kongresi'ne delege seçtirmelerini ister. Ancak Ankara'daki Kolordu Komutanı Cebesoy Paşa'nın büyük çabalarıyla bâzı illerden delege sağlanabilir. Kansu, Atatürk'ün de onayladığı bu durumu şöyle açıklar :

«Tarih huzurunda saptamak ve itiraf etmek yerin-

de olur ki, Ali Fuad Cebesoy'un büyük himmeti, kesin azmi, esaslı tedbirleri olmasaydı, Sıvas Kongresi belki de toplanmaz ve delegeler Sıvas'a gelebilmek olanaklarını bütün isteklerine rağmen bulamazlardı.»[185]

Kongre günlerinde Ordu'yu kontrolün önemi bir kez daha ortaya çıkar: Elazığ Vâlisi emekli Kurmay Albay Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Bedirhanlardan Halil'in, öteki Kürt ileri gelenlerinin ve İngilizlerin desteğiyle ve İçişleri Bakanı Âdil ve Harbiye Bakanı Süleyman Şefik'in buyruğuyla bir Kürt müfrezesi kurup Sıvas Kongresi'ni basacak, yakaladıklarını Istanbul'a yollayacak, kendisi de Sıvas'ta Vâli ve Kolordu Komutanı olacaktır. Ali Galip, Malatya'dan yola çıkmak üzeredir. Diyarbakır'daki Kolordu Komutanı Cevdet, gevşek ve ilgisizdir. Bu gevşeklik çok pahalıya mal olabilecekken Atatürk, hiyerarşiyi hiçe sayarak bu tehlikeyi önler. III. Kolordu Komutanı Selâhattin imzasıyla ve «dakika geciktirilemez» kaydıyla, doğrudan doğruya Harput'taki Cevdet Bey'in XIII. Kolordusuna bağlı 15. Alay Komutanı Binbaşı İlyas'a Malatya'ya yürüyüp Ali Galip ve arkadaşlarını tutuklama buyruğunu verdirtir. XIII. Kolordu Komutanını atlayarak, Kurmay Başkanı Halit'ten Kolordunun da bu buyruğu vermesini istetir :

«15. Alay'a verilecek buyruğun suretinin acele gönderilmesini ayrıca rica ederim. *Bu hususların, komutanınızın onayı olmasa bile yerine getirilmesi elzemdir*».

Ne var ki, Halit Bey birşey yapamaz. Kolordu Komutanı da harekete hazır hâle gelen Binbaşı İlyas'ı durdurur. Istanbul'dan buyruk beklenir. İlyas, bunu Sıvas'a bildirir. Bu kez Atatürk doğrudan doğruya Kurmay Başkanı Halit'e buyruk verir :

«... Istanbul Hükümeti, bu alçaklıkta ortaktır. Oradan buyruk beklemek, düşmana fırsat vermektir. Bu konuda, direktifimiz gereğince, hiç kimseyi duraksamaya düşürmeyecek biçimde derhal buyruk vermek, vakit geçirmemek gerektir.

Kolordu Komutanının duraksama göstereceğini düşünüyorsanız, siz kendiniz Elazığ ve Malatya'daki alay komutanlarına direktifimizin aynen uygulanmasını bildiriniz. Eğer gerçekten gerekiyorsa, komutayı uygun gördüğünüz tümen komutanlarından biri alsın. Ağır davranma zamanı geçmiştir. Eylem ve yanıtınızı beklemekteyiz, kardeşim.»

Atatürk, Elazığ ve Malatya'daki alay komutanlarına da, Kolordu Komutanına aldırış etmeden harekete geçmelerini yazar. Binbaşı İlyas'a şöyle der :

«Sorunun çözümünü sizden bekliyoruz... Malatya'daki eyleminizden sonra, gerekirse Sıvas'ta bize katılırsınız».

Atatürk, bir baskınla Ali Galip'i tutuklatmak için bu gibi işlerde yetenekli yâveri Recep Zühtü'yü Malatya'ya yollar. Kemah'taki Hâlet Sağıroğlu'ndan Kürt ileri gelenlerini uyarmasını ister. Fakat Kolordu Komutanının gevşekliği, bir sonuç almayı engeller. Atatürk, Sıvas'taki ve Erzurum'daki Kolordulardan Malatya ve Elazığ'a doğru kuvvet gönderilmesini kararlaştırır ve bunu Diyarbakır'a bildirir. Ancak bunun üzerine Albay Cevdet Bey duraksamasını yener ve Binbaşı İlyas Malatya'ya yürür. Ali Galip ve arkadaşları kaçarlar. Atatürk, Binbaşı İlyas'tan ve Kurmay Başkanı Halit'ten Malatya Mutasarrıflığına Jandarma Komutanı Tevfik'in getirilmesini ve yurtsever bir kişinin Elazığ Vâlisi yapılmasını ister! Atatürk, Ali Galip'in kaçabilmesini şöyle yorumlar :

«İlyas Bey, 250 estersüvar ve iki mitralyözle Elazığ'dan Malatya'ya gitti. Cemal Bey'in alayı da Malatya'da idi. Fakat hainler kaçtı. Yolda otomobil bozulmayıp da Recep Zühtü oraya vaktinde gidebilseydi, vâliyi de, hepsini de toparlar getirirdi. Neyse ki, büyük bir belâyı, büyük bir musibeti gerçekleşmesine fırsat bırakmaksızın atlatmış olduk.»[186]

Görüldüğü üzere, bir kolordu komutanının kaypaklığı, bir Sıvas baskınıyla, Millî Mücadeleyi tehlikeye

atabilecektir. Güvenilir komutanların, vâli ve kaymakamların bulunması yaşamsal görülmektedir.

ATATÜRK'ÜN TELGRAF MEYDAN SAVAŞI

Atatürk, bu sırada, Damat Ferit Hükümeti'nin milliyetçilere karşı giriştiği hainçe tutumdan yararlanarak, olaylara dışardan bakan birinin «büyük bir kumar», «tehlikeli bir poker oyunu» sayabileceği bir deneye yönelir. Atatürk, Heyet-i Temsiliye'ye tehlikeli girişimini şöyle açıklar :

«Bu işi toptan çözmemizin çâresini bulmamız gerekiyor... Enerji ve güçlerimizi dağıtmak israf olur. Hücumu ve bütün isteklerimizi bir noktaya yoğunlaştırmak gerekiyor. Hükümetin hainliği, memleketi karıştırmak istediği, bir Kürdistan kurmaya dahi hoşgörü gösterdiği ve millî mücadele ruhunu öldürmek için her tertibi aldığı saptandığına göre, bizim bütün istek ve dileklerimizi Padişah'a yöneltmek, saldırılarımızı da Ferit Paşa Hükümeti'ne karşı yoğunlaştırmak herhalde yararsız olmayacaktır. Padişah'ın Ferit Paşa ile birlik olduğuna ve her hareketi onayladığına kuşku yoktur. Fakat biz bunu bilmez görünerek, Ferit Paşa sizi aldatıyor, gerçekleri ve olguları sizden saklıyor, milletin gerçek duygularını ve isteklerini öğrendiğiniz zaman sizi aldatanları cezalandıracağınıza güveniyoruz... taktiğini kullanmak yoluna girmeliyiz. Bunun için de doğrudan doğruya Padişah ile haberleşmeye çalışmalıyız.»

Atatürk'ün bu görüşü Heyet-i Temsiliye'ce uygun bulunur ve şu kararlar alınır :

— Herşey Padişah'a anlatılacak ve yeni hükümet kurulması istenecektir.

— Yeni bir hükümet kuruluncaya kadar, Anadolu ile Istanbul arasında resmî haberleşme kesilecektir.

— Ordu ile milletin millî dâvâda ortak olduğu, Ordu ve Kolordu Komutanlarının Padişah'a çekecekleri ortak bir telgrafla belirtilecektir.

Bu kararlar, görüşleri de istenerek, fakat alınması gerekli sayılan tedbirler belirtilerek sivil ve askerî yöneticilere sunulur. Bu sunuşta en önem verilen nokta, millî dâvâ hizmetinde bir bürokrasinin kurulması ve geliştirilmesidir :

«— Hükümet memurlarının kendilerine verilen ödevleri, milletin meşru emellerine uygun biçimde yerine getirmeleri doğaldır. Bununla birlikte ödevini yapmaktan kaçınanların özürleri istifa sayılarak yerlerine uygunları vekil olarak getirilecektir.

— Görevde millî akım ve emellere aykırı davranışları beliren ve gerçekleşenlerin, din ve millet esenliği adına şiddetle cezalandırılacakları kesindir.

— İstifa etmiş memurlar ve halktan kim olursa olsun, millî kararlara aykırı hareket ve telkinlerde bulunurlarsa şiddetle cezalandırılacaklardır.

— Ülkenin güvenlik ve âsayişi için gerekli her türlü tedbirin alınması, Kolordu Komutanları ile vâli ve bağımsız mutasarrıflardan beklenir.

— Meşru bir hükümet kuruluncaya kadar, haberleşme orunu (makamı) Sıvas'ta Genel Kongre Heyet-i Temsiliyesi olacaktır.»

Böylece, hiç beklenmedik bir anda, hukuk açısından bir dernek yönetim kurulu olan Heyet-i Temsiliye, aksi iddia edilmekle birlikte, hükümet durumuna getirilmekte, asker ve sivil bürokrasi ona bağlanmaktadır. Gerçi bu, Padişah'ın hain Damat Ferit Hükümeti'ni işten uzaklaştırıp Istanbul'da millî emellere uygun bir hükümet kurmasına kadar alınmış geçici bir tedbirdir, ama Heyet-i Temsiliye'yi hükümet durumuna getirdiği de açıktır.

Bu meydan okuma karşısında Padişah ne yapacaktır?

Padişah'a çok okşayıcı bir mektup yazılır. Padişah'a bağlı Ordu'nun her türlü siyasal akımların dışında bulunduğu, ancak millete destek olduğu hatırlatılır, millet ve Ordu'nun yeni bir hükümet kurularak tatmini is-

tenir. Kolordu ve Tümen Komutanlarından Bâbıâli'ye çekecekleri telgraflarla bu girişimi desteklemeleri beklenir. Istanbul Başmüdürlüğüne, eğer bir saat içinde Padişah'ı Heyet-i Temsiliye'ye ve komutanlara bağlamazsa, Anadolu'yla haberleşmenin kesileceği bildirilir.

Artık, zarlar atılmıştır. Ferit, boyun eğmez. Haberleşme kesilir. İller buna boyun eğecek midir? Valiler ve komutanlar ne yapacaklardır? İlk itirazlar çok sert biçimde Trabzon'dan işitilir. Sıvas Müdafaa-i Hukuk'u dahi kararı olumsuz karşılar. Karabekir Paşa'nın desteği tam değildir. Diyarbakır'daki Kolordu Komutan Vekili Cevdet, 14 Eylül 1919'da açıkça karşı çıkar :

«Bitlis İli'nin bir kısmı dışında bölge işgal acısı duymamıştır. En çok bu yüzden ve başka çeşitli etkilerden dolayı, gereken kişiler aydınlatılmış olmasına rağmen, bölgemde Doğu illerinin öteki yerleri gibi tek bir kitle hâlinde millî birliğe uygun fikirler yoktur... Bunda İngiliz propagandası ve İngiliz parasıyla aldatılmış bâzı Kürt gençlerinin de etkisi çoktur. Devamlı uyarı ve teşviklere rağmen Diyarbakır ve Elazığ illerinden Erzurum Kongresi'ne kimsenin katılmayışı ve Kongre kararları heryerde gerekli kişilere verildiği, amaç anlatıldığı halde hâlâ istenen örgütün yapılamaması, böylece bölgemde henüz Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin kurulmuş olmaması yüzünden, herkes gerçek amaçlardan habersizdir. Onun içindir ki, Istanbul Hükümeti ile tüm ilişkiler kesilerek, haberleşme merkezi Heyet-i Temsiliye olursa, muhalifler, siyasal bir amaç güdenler, bu hareketi halka başka türlü anlatacaklar, Hilâfete karşı isyanmış gibi göstererek fikirleri karıştıracaklardır... Bölgemin İngiliz nüfuz ve işgali altında bulunan yerlere yakın ve Arabistan'la sınır komşusu olması nedeniyle İngilizler, bu noktada da propaganda yapacaklardır...

Özellikle bölgemde Arap ve Kürt birçok aşiretler olduğundan bunları Hilâfet politikasıyla elde tuttuğumuzu göz önüne almak gerekir.»[187]

Cevdet Bey, Diyarbakır bölgesinin, ancak burasının Ermenistan'a bırakıldığı anlaşılırsa Istanbul Hükümeti'nden yüz çevirip geçici bir hükümeti duraksamasız benimseyeceğini yazar. Bu olumsuz tutum karşısında Heyet-i Temsiliye, Tümen Komutanı Kenan'ın (Paşa) Kolordu Komutanı tanınmasını ve Heyet-i Temsiliye adına haberleşmenin onunla yapılmasını kararlaştırır.

20 Eylülde Padişah, Damat Ferit'i desteklediğini açıklayan bir bildiriyle karşı-saldırıya geçer. Ferit, bu Sultan bildirisinin köylere kadar yayılmasını buyurur. Telgrafların kesik olması nedeniyle, Padişah bildirisi istendiği gibi duyurulamaz, fakat bâzı merkezlerde öğrenilir. Heyet-i Temsiliye, Padişah'ı okşayan bir karşı-bildiri yayınlar ve her merkezden Padişah'a telgraflar yağar. Elçilikler bile, «amacımız milleti temsil eden bir hükümetin barış antlaşmasını imzalaması» diye uyarılır.

HEYET-İ TEMSİLİYE, HALK MAHKEMESİ OLARAK ÇALIŞIYOR...

Ankara, Konya, Kastamonu ve Trabzon illerinde vâliler, millî harekete açıkça karşıdırlar. Eskişehir, Çorum ve Afyon da aynı durumdadır. Hatta Ankara Vâlisi Muhittin, Ali Galip denemesinden sonra ikinci kez Sıvas'ı basma, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını ölü-diri yakalama çabasındadır. Heyet-i Temsiliye'nin Istanbul İstihbarat Merkezi, Vâli Muhittin'in Hacıbektaş'ta Çelebi'yi elde etmeye çalıştığını, millî hareketi dağıtmak için İngilizlerden çok para sağladığını bildirmiştir. Cebesoy, bunun üzerine Albay Osman'ı bir mektupla Çelebi Efendi'ye gönderir, onun Vâli Muhittin'e yardımcı olmasını önler. Hacıbektaş'ta umduğunu bulamayan Vâli Muhittin, Çorum'a gelir, oradaki Mutasarrıf Samih Fethi'nin (Tarihçi Turhan Tan) elindeki kuvvetlerle bir baskın düzenlemeye koyulur. Kastamonu'daki 58. Alay Komutanı Mustafa, Vâli Muhittin'in yardımına yetişir. Bu kişiler, güçlü durumda olduklarına inanırlar. Vâli

Muhittin, 14 Eylül 1919'da İçişleri Bakanına Ankara şehri dışında, bölge illerinde durumlarının çok iyi olduğunu, az bir kuvvetle millîcilerin etkisiz kılınabileceğini bildirir. İçişleri Bakanı Âdil, 15 Eylül'de «Jandarma toplayın, her tedbiri alın ve bunları silâhla temizleyin» buyruğunu verir. Heyet-i Temsiliye de Vâli'nin derhal tutuklanıp mevcutlu olarak Sıvas'a yollanmasını Cebesoy'dan ister. Kolordu Komutan Vekili Mahmut ve Kurmay Başkanı Hâlis Bıyıktay, Vâli'nin peşindedir. Bunlar, ilk Meclis'e giren ve sonra asılan mütegallibeden Keskin'li Rıza Bey'in müfrezesini bu işle görevlendirirler. Vâli'nin yanındaki Jandarma Komutanı da tutuklanmayı kolaylaştırır. Vâli, Sıvas'a yollanır, Alay Komutanı Mustafa Ankara'da alıkonur. Vâli'nin tutuklandığını gören Çorum, derhal Istanbul'la ilişkisini keser, Sıvas'a bağlanır. Mutasarrıf, Sıvas'a gider. Sıvas'ta Vâli Muhittin, bir cins «Halk Mahkemesi» görevini yüklenen Heyet-i Temsiliye tarafından sorguya çekilir ve yargılanır. Muhittin, «Istanbul Hükümeti'nin hain olduğunu, beni aldattığını şimdi anladım. Şu andan sonra bütün varlığımla size bağlıyım» diye savunmasını yapar. Heyet-i Temsiliye, düşmanla birleşmeyeceği hakkında kesin nâmus sözü vermek koşuluyla Muhittin'in Istanbul'a gitmesine izin verilmesini kararlaştırır*. Ankara'ya Yahya Gâlip vâli atanır.

Trabzon Vâlisi Gâlip, Karabekir Paşa'ya rağmen, Trabzon ve Bölgesi Kuva-yı Miliye Komutanı Halit Bey tarafından Hükümet Konağında paketlenir ve etkisiz

* Muhittin, sözünü tutacaktır. Sıvas'ta alıkonulan Dersim Mutasarrıfı Osman Nuri, Millî Mücadele'ye karşı çıkmayacağına dair nâmus sözü verince, Heyet-i Temsiliye, Istanbul'a dönmesini kararlaştırır, fakat bu kişi sözünü tutmayarak Bolu Mutasarrıfı olur ve isyanlarda rol oynar. 16 Eylülde Tümene verilen buyrukla Niğde Mutasarrıfı Behçet, muhasebeci ve başkomiser tutuklanıp Sıvas'a getirilir. Heyet-i Temsiliyece sorguya çekilip hıyanetleri saptanır. Komiser ve muhasebecinin işten çıkarılmasıyla yetinilir. Mutasarrıf Behçet'ten nâmus sözü alınıp Istanbul'a yollanır. Behçet, gider gitmez Kuva-yı Milliye ve Atatürk'e karşı sert yayınlara girişir.

kılınır. Kastamonu'nun Sıvas'a bağlanmasının sağlanması ise, Cebesoy Paşa'ya verilir. Cebesoy, Albay Osman'ı bu işle görevlendirir. Kastamonu'ya gelen Albay Osman, bir oyuna gelir ve Vâli Vekili ile Jandarma Komutanı tarafından tutuklanır. Ama Kastamonu'daki bir iki genç subay, bu oyunu bozar. Albay Osman'ı kurtarıp ötekileri hapsederler. Istanbul'dan yollanan Vâli Ali Rıza, Zonguldak'a çıkarsa da, tutuklanacağını bildiğinden geri kaçar. Defterdar Ferit, vâli atanır. İngilizlerden para istediğine dair belgeler ortaya çıkan Afyon Mutasarrıfı uzaklaştırılır, yerine Kadı Efendi getirilir.

En büyük tehlike Konya'dadır. İçişleri Bakanlığı yaptığı sırada İttihatçıların 300 bin Ermeniyi öldürdüğünü ileri sürerek «Artin Cemal» adını kazanan Cemal, Konya'da vâlidir. Kurnaz bir kişi olan Cemal, millîcilere göz açtırmamakta, Bozkır isyanının tohumlarını ekmektedir. Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın ve Kolordu Komutanı Selâhattin'in uzaklaştırılmasında rol oynamıştır. Istanbul ile telgraf haberleşmesi başka yerlerde kesildiği halde, Cemal, demiryolu şirketinin telgrafı sâyesinde Istanbul'la zaman zaman bağlantı kurabilmektedir. Hapishanedeki cânileri serbest bırakarak, kendine göre bir baskı gücü kurmuştur. İngiliz ve İtalyanlarla ilişkilidir. Cemal'in üzerine Afyon'dan millî müfrezeler gönderilir. Refet Bele de onu ele geçirmek için Sıvas'tan yola çıkar. Bu sırada Cebesoy, Eskişehir'i ağır baskı altında tutmaktadır. Eskişehir'in ele geçirildiği bir telgrafla Konya'ya duyurulur. Refet Bele'nin yola çıktığı bilinmektedir. Bu durum, Konya'da millîci gösterilere yol açar. Vâli Cemal, korkarak İngilizlere

* İngiliz belgelerinden öğrenmekteyiz ki, Vâli Cemal'in kaçışı, İngilizlerin kuvvet göndermeyi reddedip Damat Ferit'i istifa zorunda bırakmalarında büyük rol oynar. Zira Vâli Cemal'in büyük kuvveti olduğuna Istanbul'da inanılmaktadır. Cemal yenik düşünce, gönderilecek kuvvetlerin Mustafa Kemal'e katılacağından çekinilir. Konya'daki İngiliz Kontrol Subayı, 25 Eylül 1919'da sıcağı sıcağına Cemal'in kaçışını şöyle anlatır: «Vâ-

sığınır, onlar da kendisini gizlice Istanbul'a kaçırırlar. Atatürk'ün «*Damat Ferit'in en büyük eylem adamı ve en önemli dayanak noktası saydığı*» Cemal'in kaçışı, Sıvas'ta bir bayram havası yaratır*. Atatürk, gece saat 3'te Heyet-i Temsiliye üyelerini, müjdeyi vermek için yataktan kaldırır. Konya'ya Hoca Vehbi Efendi Vâli seçilir.

Böylece askerî güce dayanarak ve ihtilâlci yöntemler uygulayarak vâliler ve mutasarrıflar değiştirilir, ülkenin büyük bir kısmında idare Sıvas'a bağlanır. Damat Ferit, Istanbul'da kuşatılmış kalır. Ferit, askerî kuvvete başvurmaktan başka yol görmez, Eskişehir üzerine 2 bin kişilik kuvvet göndermek ister. İngilizler, yanaşmazlar. Ağır baskı altında tutulan vâliler ve mutasarrıflar elde edildikçe telgraf bombardımanı altında kalan Ferit, İngilizlerce desteklenmeyince ve Kabinesinde de görüş ayrılıkları çıkınca, 2 Ekim 1919'da istifa zorunda kalır. Hohler, 4 Ekimde olayın değerlendirmesini özetle şöyle yapar :

«Ferit, bize karşı en dostça ve dürüst biçimde davrandı. Kendisi benim çok eski bir dostum...

Görünüşe göre, Mustafa Kemal'in halk kitlesi arasında büyük tarafları yok, fakat terhis edilmiş subayları ve maaş alamayan memurları ve hoşnutsuzları kendine çekmiş*. Halk bütünüyle savaştan, kuşkusuz,

---

li Cemal Bey, bu sabah beni görmeye geldi. Çok heyecanlı bir hâldeydi. Kendisini öldüreceklerini, evini bombalayacaklarını söyledi. Tutunamayacak duruma geldiğini belirtti ve istifa konusunda benden öğüt istedi. Bütün unsurları değerlendirdikten sonra, ona gayri resmî olarak, son hızla uzaklaşmasını öğütledim. Bu öğüt, şu düşüncelere dayanır :

1 — Bir haftadan fazla bir süredir Merkezî Hükûmet ile bağlantı tamamen kesilmiştir.

2 — Konya şehri bugün milliyetçiler tarafından çevrilmiştir. Çember, her gün daralmaktadır. Vâli'nin görevde kalışı, şehrin milliyetçilerin eline düşmesini engellemiyecektir.» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 149)

* Amiral Webb de 2 Aralık 1919 tarihli raporunda, Anadolu hareketini şöyle değerlendirir : «Hâlen milliyetçilerin Anadolu halkı arasında güçlü bir desteği olmadığı bence açıktır.

iyice yorgundur ve rahat bırakılmak istemektedir. Ama Mustafa ve az çok eğitilmiş takımı kongreler topluyor ve vâlilikleri biribiri ardına ele geçiriyor. Ferit, bildiğiniz üzere, son dakikaya kadar bir kuvvetin başında bizzat kendisi gitmeye ya da hiç değilse kuvvet göndermeye çok istekliydi, onu biz engelledik. Sonuç, gerçekte hareket serbestîsini kısıtlayamıyacağımız Mustafa'ya yardım etmek oldu. Oysa Ferit'in, yâni meşru hükümetin, hareket serbestîsini kısıtlayacak güçteydik ve bunu yaptık. Yine de doğru davrandığımızdan kuşkum yok. Eğer Mustafa Kemal'e karşı kuvvet gönderseydik, iki şeyden biri olacaktı: Büyük bir olasılıkla ya bu kuvvet Mustafa Kemal'in yanında yer alacaktı, ya da ülkede hıristiyanlara çok zarar verecek bir iç savaş başlayacaktı.»[188]

Böylece Ferit gider, de Robeck, Atatürk'ün zaferini «küçük ihtilâl» diye yorumlar. Gerçekten Heyet-i Temsiliye'yi bütün Anadolu'da bir hükümet durumuna getiren bu ihtilâlci girişime İngilizlerin seyirci kalması ve Padişah'ın boyun eğmesi üzerine, bütün gözler Sıvas'a çevrilir. O günden sonra Mustafa Kemal Paşa, Selek'in sözleriyle, «Türkiye'nin Padişah'tan sonra gelen ikinci adamı»[189] kabul edilir. Kanımızca, Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan ilk zafer, 2 Ekimde Damat Ferit'in istifa zorunda bırakılmasıdır. Böylece, telgraf tellerine dayalı bir psikolojik meydan savaşı kazanılmış olur. Istanbul ve Sıvas arasında şaşkın kalan ve ikili oynayan idare adamları, o tarihten sonra Heyet-i Temsiliye'nin otoritesini, sanki bir ikinci hükümet, hatta hükümetin üstünde bir yermiş gibi tanırlar*.

Hareket, millî olmaktan çok, askerî-siyasal bir örgüttür, Ordu'ya ve halkın karışık zamanlarda ön plana çıkan unsurlarına dayanmakta ve Anadolu'nun uysal ve yasalara bağlı halkına genellikle egemen olmaktadır.» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 258)

* Ege'deki idare adamlarının pek çoğunun - Cumhuriyet'in İçişleri Bakanlarından Faik (Öztrak) de dâhil - ikili oynadıklarını ileri süren Celâl Bayar, bir kaymakamın ağzından idare adamının durum ve tutumunu şöyle anlatır: «Allahın budala

Telgraf makinesini, kolordular gibi bir savaş aracı olarak kullanmasını çok iyi bilen Atatürk, millî örgütü geliştirmek ve asker-sivil bürokrasi üzerinde egemenliğini iyice sağlamlaştırmak için bu psikolojik zaferden iyice yararlanır. Zaten daha Ferit'in düştüğü duyulur duyulmaz, Edirne Vâlisi Sâlim Paşa ile Polis Müdürü Fuad Bey, gece bir yabancı otomobiliyle Bulgar işgali altındaki Karaağaç'a kaçarlar! Eskişehir'de Millî Mücadeleciler duruma egemen olurlar. İngiliz yanlısı Mutasarrıf Hilmi, tabancayla vurulup öldürülür. Yerine İl Saymanı Sabri getirilir. Ferit Paşa'nın adamı olan Bursa Vâlisi, 3 Ekimde Tümen Komutanı tarafından tutuklanarak Istanbul'a gönderilir. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami, Vâli'yi neden uzaklaştırdığını bir bildiriyle halka açıklar :

«Memleket ve milletin kurtarılması uğrunda dünya tarihinin tanık olmadığı kahramanlıklarla çarpışan yiğit islâm ve Türk Dünyasının aziz şehitlerine saldırıcı bir dille hakaret ederek saygı göstermekte kusur eden Bursa Vâlisi Mustafa Paşa'nın, çıkacak esef verici olaylara meydan bırakmamak ve şehitlerin ruhuna karşı vicdanî ve millî borcumuzu ödemek üzere, vâlilik görevinden el çektirilerek Istanbul'a gönderilmiş olduğu ilân olunur.»

Ege'de, Istanbul'un ve İngiliz oyunlarının da etkisiyle, Sivas Kongresi'ni ve Heyet-i Temsiliye'yi tanımayan direniş örgütü, tam kontrol altına alınamazsa da, Balıkesir Red-di İlhak Derneği Başkanı sanıyla Hacim Muhittin'in toplamaya kalkıştığı Anadolu Kongresi ön-

---

bir yaratığı günün birinde beni ikiyüzlülükle suçlamaktan çekinmemiştir. Oysa ben bizzat itiraf edeyim ki, o sırada iki değil, beş-on çeşit yüzüm ve politikam vardı. Yalnız kalbim birdi. O da ancak memleket için çarpardı. Düşünmelidir ki, o zaman beni arkalayacak hangi kuvvet ve kudret vardı? Istanbul Hükûmeti, bir buyrukla işten çıkartabilir. Heyet-i Temsiliye küçük bir yanlışlık ya da iddia üzerine kovabilir. Çerkez Etem, Demirci Efe öldürebilir ve nihayet Fransız ve İngiliz her türlü zorluğu çıkarabilirdi...» (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VIII, s. 2509)

lenir. Müdafaa-i Hukuk örgütleri geliştirilir. Bu çabalar, yine Kolordu ve Tümen Komutanları aracılığıyla yürütülür. Örneğin 14 Ekimde Atatürk, Cebesoy'a, Kâzım Özalp'e ve Albay Bekir Sami'ye Hacim Muhittin'in kongre girişimini önlemelerini, Sıvas Kongresi tüzüğüne uygun biçimde mevcut kuruluşların tüzüklerini değiştirip Heyet-i Temsiliye'ye bağlanmalarının sağlanmasını yazar. Konya'daki Refet Bele'ye, «Konya, Isparta, Burdur, Antalya, Afyon, Denizli, Muğla'da tüzük gereğince millî örgütün hızla kurulması ve örgütlenmesi pek önemlidir. Örgütün mümkün olan yollardan Aydın, Manisa, İzmir'e yayılmasına çalışmak gerekir» direktifini verir. Balıkesir'deki Kâzım Özalp'ten millî ve askerî örgütün birleştirilmesini, yâni Sıvas'a bağlanmasını ister.

YÜZBAŞI SELÂHATTİN'İN ROMANI

Yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükümeti'nden ve onun millîci sayılan Harbiye Bakanı (Mersinli) Cemal Paşa'dan Mustafa Kemal'in en çok beklediği şey, güvenilir kişilerin elinde bir Ordu ve sivil yönetim kurulmasıdır. Nitekim Atatürk, ilk iş olarak Mersinli Cemal Paşa'dan Cevat (Çobanlı) ya da Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay'a, İsmet İnönü'nün Harbiye Müsteşarlığına, Tümen Komutanı Yarbay Kemalettin Sami'nin (Paşa) Emniyet Genel Müdürlüğüne, Refet Bele'nin Konya'daki Kolorduya atanmasını, Doğuda Karabekir'in, Batıda ise Cebesoy'un Ordu Müfettişi yapılmasını ister. Yeni Hükümet ile Heyet-i Temsiliye arasında en büyük anlaşmazlık ve kavgalar, bu atamalar yüzünden çıkar. Atatürk, Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin atadığı Millî Mücadele'den yana olmayan komutan ve vâlileri devamlı geri çevirir, Anadolu'da sivil ve askerî bürokrasiyi kontrolünde tutmaya büyük önem verir. Hatta 1920 Martında Balıkesir'deki XIV. Kolordu Komutanı Yusuf İzzettin Paşa ile Konya'daki Kolordu Komutanı Fahrettin Altay, Harbiye Bakanı Fevzi Çakmak'ın isteği

üzerine Ankara'yı bırakıp Istanbul Hükümeti'nin buyruğuna girince, Atatürk, en sert tedbirlere başvurmaktan çekinmez. Refet Bele, müfrezelerle Konya'ya yollanır, Vâli Suphi ile Fahrettin Altay'ı trene bindirip zorla Ankara'ya getirir. Altay'ın yerine İsmet İnönü atanır, fakat Altay'ın bundan böyle tam bağlılık göstereceğine inanılınca, Altay tekrar Kolordusunun başına getirilir.

Yusuf İzzettin Paşa'nın tutuklanarak Ankara'ya yollanması için Atatürk'ün başlattığı girişim, özellikle ilginçtir. Atatürk, üç buyruk yazar. Bunun ilki «Yusuf İzzettin Paşa Hazretleri'ne»dir ve Ankara'yı şereflendirmelerini saygıyla rica eder. İkinci buyruk, Tümen Komutanı Albay Bekir Sami'yedir. Buyruk'ta «Yusuf İzzettin Paşa'ya birşey sezdirmeden ve kırmadan Ankara'ya gelmesini söyleyiniz. Gelmemekte ısrar ederse, kendisini tutuklu olarak Ankara'ya gönderiniz» denir. Üçüncü buyruk «Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı»nın kahramanı, Albay Bekir Sami'nin yâveri genç subay Selâhattin'e yazılır. Buyruk şöyledir :

«Bekir Sami Bey'e gösterdikten sonra Yusuf İzzettin Paşa'nın şifresini kendisine veriniz. Onun çabuk Ankara'ya hareketini sağlamak için Bekir Sami Bey katında bütün gücünüzü kullanınız. Yusuf İzzettin Paşa, Ankara'ya gelmemekte diretirse, tutuklayarak Ankara'ya gönderiniz. Bu hareketinize Bekir Sami engel olmaya kalkarsa, onu da tutuklayıp Ankara'ya yollayınız. Bunları dağdağasız ve çabucak çökmenizi rica ve umut eder, gözlerinizden öperim. Sonucu bana telgraf başında bildiriniz.»[190]

Selâhattin buyruğu yerine getirir ve Yusuf İzzettin Paşa'yı Yüzbaşı Şükrü'nün (Orgeneral Şükrü Kanatlı) yardımıyla Ankara'ya postalar. Yusuf İzzettin Paşa yine komutanlıklara getirilir. Onları Ankara'dan koparıp Istanbul'a bağlatan Fevzi Çakmak da, kısa bir süre sonra Ankara'ya gelmek zorunda kalınca, lider kad-

ro arasında yer alır. Ordu üzerinde Ankara'nın egemenliği böylece sağlanmış olur*.

ISTANBUL MİLLÎCİLERİNİN ANKARA'YA GELİŞİ

Damat Ferit'in düşürülmesi ve bürokrasi üzerinde Heyet-i Temsiliye kontrolünün kurulması büyük bir psikolojik zafer olmakla birlikte, millîci sayılan yeni Is-

* Fevzi Çakmak, yurtsever bir tutucudur. Falih Rıfkı Atay, onu şöyle tanıtır: «Fevzi Paşa, vatanını seven ve onun uğruna her zaman ölecek bir Osmanlı askeri idi. Mustafa Kemal'in Ordu Müfettişliği ile Anadolu'ya gitmesi tertiplerini hazırlayanlardan biri idi... Fakat Fevzi Çakmak, kafa ve vicdan kuruluşu bakımından muhafazakârdır. Padişah'a ve Halife'ye bağlıdır. Mustafa Kemal'in Anadolu hizmetlerini de bu disiplin çerçevesi içinde görür. O günkü Mustafa Kemal, askerlikten ayrılarak milletten biri olmuştur, Padişah ve Halife'ye karşı isyan bayrağı açmıştır. Fevzi Çakmak, hiç kuşkusuz, ikiden biri arasında onu seçmez...

Fevzi Çakmak, işgal tarihine kadar Istanbul'da kaldı. İngilizler devlet merkezine de el koyarak, vatanseverler arasında kendisini de tutacaklarını öğrenince Anadolu'ya sığınmaktan başka çâre görmedi... Fevzi Çakmak, Ankara'da tıpkı Padişah ve Halife'ye olduğu gibi, Mustafa Kemal'e de bağlanmıştır. O, bu kez de içten idi ve kuşkusuz düşündüğü tek şey artık düşman boyunduruğu altına giren Padişah ve Halife'yi kurtarmaktı. İnsanlar üzerinde hiç hayal yapmayan gerçekçi ve işini bilir Mustafa Kemal, kendisini hükûmet başkanlığına kadar çıkarmıştır. Sonra da ölünceye kadar Genelkurmay Başkanlığı'nda tuttu.

Fevzi Çakmak devletin ve görevinin adamı idi. Muhafazakârdı. Devrimlerden hiçbirinin yanlısı olmadığını bilirdik.» (Falih Rıfkı Atay, Çankaya s. 208)

O halde neden Atatürk, Çakmak'ı Ordu'nun başında tutmuştur? Atay'a göre bunun nedeni Çakmak'ın ihtilâlci her türlü girişimden kesinlikle uzak, güvenilir bir kişi oluşudur: «Ordu ile pek ilgilenen ve Terakkiperverler muhalefetinden önceki komutanlar olayından beri dikkat kesilen Atatürk, savaşta kendisi başkomutan olacağını düşündüğüne göre, barışta askerî kuvvetlerin başında tamamiyle güvenilir bir kişi bulundurmak istemişti. Zaafı bundandır. Rejim, Fevzi Çakmak'ı gerektiğinden çok fazla Ordu'nun başında tuttu. Aydın general ve subaylar, eski anlayışlara bağlılık yüzünden, Ordu'nun pek geri kaldığından daima yakınmakta idiler». (Çakaya, s. 210)

tanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye'nin arası bu kontrol yüzünden çabuk açılır. Bu durum Millî Mücadele'nin başarısı için çok tehlikeli görüşlere yol açar. Denilir ki, artık Istanbul'da Millî Hükümet var, Millî Meclis var, Heyet-i Temsiliye'ye ne gerek var? Karabekir Paşa, bu görüşü paylaşır ve 23 Şubat 1920'de Mustafa Kemal'e şöyle yazar :

«Heyet-i Temsiliye'nin bu işin içinden vakarla çıkmasını ve işin sorumluluğunu ve değerlendirilmesini artık Millî Meclis'e bırakmasını uygun görüyorum.»[191]

Oysa Atatürk, daha başından beri, Istanbul'daki millîci sayılan hükümetlerin İngilizlerin aracı olacağını, hatta Millî Meclis'in de bundan kurtulamıyacağını ileri sürer, Meclis'in Anadolu'da toplanmasını başından beri ister. Nitekim Sıvas'ta yapılan Heyet-i Temsiliye ve komutanlar toplantısında (XV, XX ve II. Kolordu Komutanları ile XIII. Kolordu Kurmay Başkanı), Atatürk, Meclis'in Anadolu'da toplanması görüşünü savunur*. Görüşmeler, 16 Kasımdan 29 Kasıma kadar sürer. Toplantıda Atatürk'ün görüşü kazanmaz, Meclis'in Istanbul'da toplanması kararlaştırılır. Buna göre, Mec-

---

* Karabekir Paşa, Atatürk'ün kendisine şu öneriyi yaptığını iddia eder: «Meclis, kesinlikle Istanbul'da toplanmasın. Istanbul Hükûmeti'ni millet gözünde gayri meşru gösterip dağıtmak, Eskişehir ya da Ankara'da Millî Meclis'i toplayıp millî bir hükûmet yapmak. Bu işleri başarmak için Ordu aracılığıyla bir inkılâp hareketine başlamak». (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 357)

Atatürk'ün «Istanbul'da Millî Meclis olmaz» görüşünde ne kadar haklı olduğunu belirtmek için o günlerde İngiltere Yüksek Komiseri Calthorpe'un yazdığı bir raporu açıklayalım: «Hâlen seçim propagandası, millî duyguları kuvvetli kimseleri ortaya çıkaracağı için pek istenmeyen bir akımdır. Fakat... Parlamentonun Istanbul'da toplanmasını yasaklamakla, onun memleket içindeki herhangibir yerde toplanabilmesi, Istanbul Hükûmeti'ne ve Padişah'a bağlılığı reddeden, Anadolu'da bağımsız, belki de şiddetli bağnaz ve Avrupa'ya düşman bir hükûmetin kurulması önlenemez.» (G. Jaschke, İngiliz Belgeleri, s. 138).

lis'in tam güvenlik içinde bulunduğu anlaşılınca, Müdafaa-i Hukuk Genel Kongresi toplanacak ve örgütün geleceğini saptayacaktır. İstenilen, Kuva-yı Milliye'nin dağılması ve Heyet-i Temsiliye'nin görevinin son bulmasıdır.

Meclis hakkında Atatürk'ün görüşleri doğru çıkar. Millî Misak gibi şerefli bir belgeyi kabul etmekle birlikte Meclis, Istanbul'un uzlaşıcı havasına girer. Atatürk, Meclis'te Müdafaa-i Hukuk örgütünün varlığını ve gücünü göstermek isterken, millîci milletvekilleri bu bağlılığın açıkça ortaya konmasını sakıncalı bulup «Müdafaa-i Hukuk» etiketinden kaçınırlar, «Felâh-ı Vatan Grubu» adını alırlar. Yine aynı nedenle, Mustafa Kemal'i başkan seçmezler. Meclis'te Kuva-yı Milliye'yi yasa dışı sayan konuşmalar bile alkış toplamaya başlar! Millî Mücadele azmi gevşemektedir. Nitekim Istanbul Meclisi'ndeki bu millîci milletvekilleri için Atatürk Nutuk'ta çok sert konuşur :

«... İmansız idiler, korkak idiler, câhil idiler.

İmansız idiler, çünkü millî emellerin ciddîliğine ve kesinliğine ve bu emellerin dayanağı olan millî örgütün sağlamlığına inanmıyorlardı.

Korkak idiler, çünkü millî örgütten olmayı belâ getirir sayıyorlardı.

Câhil idiler, çünkü tek dayanağın ve kurtuluşun millet olduğunu ve olacağını göremiyorlardı. Padişah'a dalkavukluk ederek, yabancılara hoş görünerek, yumuşak ve kibar davranarak büyük ülkülerin elde edilebileceği aymazlığını gösteriyorlardı.»

Millî Mücadele tehlikeye girme yolundadır. İtilâf Devletleri, Millî Mücadele'ye İzmir işgali gibi bilmeyerek ikinci bir yardımda bulunurlar, Istanbul'u resmen işgal ederler, Millî Meclis'i dağılmaya zorlarlar, millîcileri tutuklamaya koyulurlar. İşte ancak o zaman, Atatürk'ün ağır biçimde suçladığı Istanbul millîcileri, İsmet Paşa da dâhil,* kitle hâlinde Ankara'ya gelmeye,

* İsmet Paşa'nın Anadolu'ya geç geçişi, çok merak uyan-

Atatürk'ün etrafında toplanmaya, sivil ve askerî idarede en önemli yerleri doldurmaya başlarlar. İngiliz işgal ve tutuklamaları olmasa, bunların pek çoğunun Anadolu'ya gelecekleri yoktur...

BİR KANADI TUTUCU, ÖTEKİ KANADI DEVRİMCİ BİR BÜROKRASİ

Millî Kurtuluş Devriminin asker-sivil kadrosu böyle biçimlenir. Bu biçimlenişte, tutucu ve devrimci diye bir ayırım yoktur, Ankara'ya bağlandığı ölçüde, idarî ve askerî tecrübesi olan Bâbıâli'nin en tutucu unsurları, yeni yönetimde yerlerini alırlar. Daha 1919 yazında, Atatürk Erzurum'da iken, İstanbul'un buraya vâli

---

dıran bir konudur. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün kendisine bu konuda şu açıklamayı yaptığını yazar: «Sen benim tarihimi yazacak olanlardansın. İşin gerçeği, kendisinin benimle gelmesini istemeye gitmiştim.

— Yeni evlendim. *Beni biraz rahat bırak, dedi.*

Gelmek istemedi.»

Lord Kinross da İsmet'in Anadolu'ya gidişi reddettiğini, bunun üzerine Atatürk'ün III. Kolordu'nun başına Refet Bele'yi götürdüğünü yazar ve bu reddi İsmet Paşa'nın karakterine bağlar: «Mustafa Kemal, İsmet'i ziyaret ederek emrindeki iki kolordudan birinin komutanlığını önerdi. Bu, Ali Fuad'ın Ankara'da bulunan XX. Kolordusuna karşılık teşekkül eden, Sıvas'taki III. Kolordu idi. Lâkin İsmet, kendisi için vakti biraz erken buluyordu. Kemal'in istediği işin ne gibi bir sonuç göstereceğini bile pek kestiremiyordu. Bütün yurtseverliğine rağmen, bu derece rizikolu bir girişime yönelebilecek yaradılışta bir insan değildi. Doğuştan ölçülüydü. Üstelik sınırları açıkça belirtilmiş durumlara alışık, asker kafalı bir adamdı. Mustafa Kemal'in ilk karşılaşacağı sorun, siyasal nitelikte olacak ve kaypak bir durumla uğraşmak zorunda kalacaktı. İsmet, Harbiye Bakanlığı'nda güvenli bir yerde bulunuyordu. Saray'da da tanıdıkları vardı... sonra Paris'teki Barış Konferansı'na delege olarak gönderilmesi hâlâ mümkündü». (Lord Kinross, Atatürk, s. 246)

İsmet Paşa, bir ara Ankara'ya gelir, fakat fazla kalmaz, geri döner. Cebesoy Paşa, İnönü'nün dönüşünü önlemek için çalıştığını, fakat onun «Atatürk'ten bir teklif yok» diye geri döndüğünü ileri sürer. Atatürk kadro sıkıntısı çekerken, en yetenekli «İkinci Adam» olduğu kuşku götürmeyen İsmet Paşa'nın dönüşünü gönül rızasıyla kabul ettiğine inanmak güçtür.

gönderdiği Reşit, gelir gelmez millîcilerden «Celâlî eşkiyası» diye söz etmiş, sıkıştırılınca «hidayete erdim» demiş ve bunun üzerine görevinde bırakılmıştır. Van Vâliliğine atanan Mithat, kişisel çıkar peşinde koşan tam bir Bâbıâli bürokratı olduğu halde, Erzurum'da bağlılık bildirince, Van'a yollanmıştır. Atatürk, hatta Padişahçı ve İngilizci Konya Vâlisi Cemal için, onu becerikli bularak, «Keşki bizden olsaydı» diye hayıflanır*. Bir Bekir Sami Sıvas'ta Amerikan mandacılığını savunur, sonra Dışişleri Bakanı olur, Türkiye'yi ekonomik sömürge yapan anlaşmaları Ankara'ya sormadan imzalar. Bu zihniyette bir kişi, en kritik bir anda en önemli bir bakanlığın başında bulunur. Tanzimat Batıcılığı zihniyetini taşıyan Bâbıâli yüksek memurları ve generalleri, yeni yönetime, dudak ucuyla bile olsa bağlandıkları ölçüde Ankara'da olumlu karşılanırlar. Kadro sıkıntısı çekilen bir dönemde, bunun zorunlu olduğu ileri sürülür. Böylece tutucu bürokratlar ile küçük burjuva devrimcilerinden kurulu bir kadro gelişir. Bir yanda «ağaları ve tefecileri yok etmedikçe hiçbir şey yapılamaz» diyen Dr. Reşit Gâlip, Necati, Tonguç, Rüştü Uzel, Dursunoğlu vb. çizgisinde devrimciler vardır, öteyanda da Tanzimat Batıcılığı zihniyetini sürdüren Osmanlı bürokratları** vardır. Kurtuluş Devrimimizin bürokrasisi, daha başından itibaren, bu iki kanattan

---

* Atatürk, Millî Mücadele'nin bu amansız düşmanı işbirlikçi vâli hakkında şöyle konuşur: «Cemal Bey, yabana atılacak biri değil. Yeteneklerini, irade ve girişimlerini, enerjisini, bize sonsuz düşmanlık göstermesine karşın, beğenirim. Eğer Damat Ferit hainlinin buyruğunda olacak yerde, bizimle birleşerek çalışmış olsaydı, kesindir ki, memleket için de, kendisi için de büyük faydalar sağlanacaktı». (Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 318).

** Son yıllarda Türkiye'de ileri çevrelerde memur yerine, yanlış olarak **bürokrat** deyimi kullanılmaktadır. Bürokratın baş özelliği tutuculuktur. Bu nedenle ancak tutucu memur anlamına kullanılabilir. Bir Tonguç memurdur, hem de yüksek memurdur, ama asla bir bürokrat değildir, devrimcidir. Bürokrat olunca, burjuva devrimcisi bile olunamaz.

oluşur: Küçük burjuva devrimcilerinin karşısında emperyalizmle uzlaşmaya her an yatkın bir tutucu kanat bulunur. Memurlar, parti işlerinde ve Millet Meclisi'nde de önemli ölçüde rol oynadığına göre, bürokrasideki bu ikilik, Meclis'e ve tek partiye de geniş ölçüde yansır.

Atatürk, geçmişi ne olursa olsun, bağlılık gösteren her bürokrattan yararlanma görüşünü adam kıtlığına bağlar*. 1921 Temmuzunda Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektupta «yüksek memurların geçmişlerinin ve kişiliklerinin eleştirilmesi» üzerine şu karşılığı verir :

«Her işi bütün erdemlere ve karaktere sâhip çok iyi yetişmiş adamlara vermek pek değerli ve tatlı bir temenni»dir.

«Çevremizde temel düşün ve inançları, kişisel erdemleri, bilimsel değeri vb. gibi maddî ve manevî kişisel nitelikleri ile gerekli koşullara sâhip adam bulma olanağı yoktur».[192]

Atatürk devrimciliğinin en büyük handikaplarından birinin Bâbıâli bürokrasisi olduğunu yıllardır ısrarla söyleyen Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cumhuriyet'in Ellinci Yılında bu konudaki bir anısını açıklar :

«Devrimlerin yürümesi için eski dönem adamlarından arınmak gerekti. Oysa biz Bâbıâli'den ne bulduksa devraldık, yeni bir devletin başına geçirdik. Jön Türkler bile, bu hoşgörüyü göstermemişlerdir. Abdülhamit döneminden kalmış o zamanın yüksek memurlarını, tazminatlarını vermek koşuluyla, kadro dışı bırakmışlardır. İşte bu ihmal, bugün de karşılaştığımız birçok karışık şeyin nedenidir. Bunun için bir broşür yazdım ve Atatürk'e gönderdim :

* İ. Hakkı Tonguç, Kurtuluş Savaşı yıllarında genç öğretmenlerin ülke sorunlarını tartıştıklarını, devrimin takılıp kalacağından kaygılandıklarını yazar. Bir yaşlı öğretmen, tartışmalar sırasında şu kötümser görüşü ileri sürer: «Çocuklar, boş yere biribirinizi hırpalıyorsunuz. Kurtuluş Savaşı'nı Anadolu Hükûmeti kazanacak olursa, bugün bizim çektiğimiz sıkıntılara katılmayan Osmanlı Efendileri, akın akın gelirler; hem öğ-

— Başıma iş çıkarma, dedi. Ben bu millî mücadeleye yeşil sarıklı hocalarla başladım. Adam yoktu, bulamadım. Geldi mi, bana sadakatla hizmet etti mi? Etti... Hilâfet'i, Saltanat'ı bile şeyh fetvası ile onlara kaldırttım».[193]

Öyle anlaşılmaktadır ki, Atatürk, Cumhuriyetin ve devrimlerin kadrosunun yeni kuşaklar yetişmesiyle kurulacağı kanısındadır. Nutuk'ta bunu belirtir. Daha Sıvas'ta iken de, Mazhar Müfit Kansu'ya göre, şöyle konuşur :

«Biz herşeyi gençliğe bırakacağız... Bütün umudum gençliktedir».[194]

İşte Atatürk, Rum ve Ermeni olaylarından dolayı kovuşturulan İttihatçılar ile Rum ve Ermeni öcünün direnişe zorladığı, duraksamalar içinde bir eşrafa dayanarak ve bürokrasiyi tutucu kanadıyla birlikte elde tutmaya çalışarak, halkın Dünya Savaşı'ndan bitmiş ve tükenmiş çıktığı bir ortamda Kurtuluş Savaşı'nı yürütmüştür.

Direnişin başlangıç ve gelişmesini kısaca görerek, savaş dönemini artık kapayalım.

---

retmen, hem müdür, hem milletvekili, hem bakan, herşey olurlar. O zaman sizi de kimse arayıp sormaz. Bakanın dediği fikir merkezlerini de yapmazlar (Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi, Anadolu'nun bellibaşlı kentlerinde fikir merkezleri kurulacağını açıklamıştır). Siz gençsiniz, çok çalışın, işlere el koyabilecek yerlere yükselin. O fikir merkezlerini yaratacak kuşağı yetiştirin». (Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri, s. 112).

V — RUM VE ERMENİYE KARŞI DAHİ DURAKSAMALI BİR EŞRAF DİRENİŞİ...

Direniş, genellikle İtilâf Devletleri'ne karşı değil, Rum ve Ermeniye karşı olmuştur, fakat bunun da duraksamalardan ve uzlaşıcılıktan uzak bulunduğu söylenemez.

Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkartmaları bütün yurtta bir heyecan dalgası yaratır, her yandan protesto sesleri yükselir. Samsun'a çıkan Ordu Müfettişi Mustafa Kemal, her taraftan bildiriler yayınlanmasını ve gösteriler düzenlenmesini ister. Bu çabalar, protestoları daha da hızlandırır. Fakat yine de Erzurum ve Trabzon gibi, Erzurum Kongresi'ne öncülük eden iki büyük ilde, İzmir işgalinin protestosunda duraksama gösterilir. Trabzon, Rumlar uygunsuz davranışta bulunabilirler ve hiç yoktan olay çıkarabilirler diye, kararlaştırdığı gösteri toplantısını yapmaktan vazgeçer. Gösteriyi hazırlayacak kurul, toplantısında İstrati ve Polidis'i de bulundurur. Trabzon millîcileri, böylece kendilerini Rum öcünden korumayı umarlar.[195]

Erzurum'da da eşraf, İzmir işgalini protesto için gösteri düzenlemenin başlarına iş açıp açmayacağını Karabekir Paşa'ya sorar :

«— Doğu için fenalığı olur mu? Erzurum'daki İngilizlerin gözü önünde iyi olur mu?»[196]

Bununla birlikte, bütün yurtta İzmir işgali, bir mâtem yaratır ve en coşkun biçimde protesto edilir. Protesto, özellikle İzmir'inkine benzer bir yazgının yakın olduğunu sezen, Rumların sürüldüğü kıyı şehirlerinde büyük olur. Örneğin Edremit'te protestoya Hür-

riyet ve İtilâf Partisi dahi katılır. Sürülen Rumların yerlerine yerleştirilmiş Rumeli göçmenleri, özellikle sert tepkiler gösterirler. Fabrikatör, tüccar, müderris, Ticaret Odası Başkanı vb. gibi çok sayıda islâm eşrafının imzaladığı Edremit protesto bildirisinde, Yunan işgalinin sakıncaları belirtilir :

«Öç duygusu ile dolu bulunan Yunan Milleti yüzünden pek feci durumların çıkması olasılığı büyüktür, hatta kesindir. *Bura islâm halkı ve göçmenlerin, her türlü anlatma ve düşünmenin üstünde zulümlere uğrayacağına kuşku yoktur.* Bütün tedbirlere rağmen, bu bölgenin geçici işgali zorunlu olduğu takdirde, bu işgalin herhalde Yunanistan tarafından yapılmaması...»

Yunan işgalinin ne olduğu bilinmektedir. Fakat bütün bulunabilen tedbir, Birinci Kitap'ta görüldüğü üzere, işgali başka bir devletin yapmasıdır. Nitekim İzmir'de de, Yunan işgalinin olacağı anlaşılınca, Türk Ocağı'nda toplanan millîciler, o anda Büyük Devletler'e başvurmaktan başka çâre bulamazlar :

«ABD Temsilcisine başvurarak, İzmir işgalinin ABD, İngiltere, Fransa ya da İtalya tarafından yapılmasının istenmesi...»

İZMİR KIRIMI

Yunan işgali, gerçekten beklendiği gibi felâketli olur. İngiliz, Fransız ve Amerikan donanmaları subaylarının gözleri önünde, Yunanlılar, Türk kırımına girişirler. Direnmeyi yasaklayan Kolordu Komutanı Ali Nâdir başta olmak üzere, subaylar en ağır hakaretlere uğratılır, bir kısmı şehit edilir. Evler basılır, ırza geçilir, çarşı yağma olunur. Ayrıntılarına girmek istemediğimiz tek yanlı çok yazılmış İzmir kırımını Prof. Tayyip Gökbilgin, millî burjuvazi açısından özetler :

«Hakarete dayanamayan Askerlik Şubesi Başkanı Fethi Bey, Hukuk-u Beşer gazetesi sâhibi Hasan Tahsin Recep, tüccardan Bakırcızâde Hafız Sabri Beyler,

otuzdan fazla yüksek rütbeli subay şehit edilir. Gümrükteki mallar ve şehirdeki bâzı mağaza ve dükkânlar tamamen yağma olunur. Bunlar arasında Süleyman Şevket ve ortakları, Kırzâdeler, Zaimzâdeler, Şeyhzâdeler, Alâiyeli Mahmut Bey ve daha bini aşkın Türk ticarethanesi vardı. Zarar ve ziyan, o zaman 3 milyon lira saptanır».[197]

Prof. Toynbee, yabancılardan dinlediklerine dayanarak İzmir olaylarını özetle şöyle anlatır :

«İtilâf Devletleri planına göre, çıkabilecek olayları önlemek için, Yunanlıların şehrin iki aşırı ucundan girerek kenar mahalleleri çevirmeleri ve çıkartma başlarken karadan da varlıklarını duyurmaları kararlaştırılmıştı. Fakat ertesi gün Yunanlılar, rıhtımın orta yerine çıktılar. Rahip, karşılamaya geldi. Dinsel tören ve millî danslar yapıldı. Birlikler şehre ilerledi. Bir ateş sesi gelince, askerler kalabalığa ateş açtı...

Ateşe tutulan ve teslim olan Türk subayları, elleri başlarında rıhtıma doğru yürütüldüler. 'Yaşasın Venizelos' ya da 'Yaşasın Yunanistan' diye bağırttırıldılar. Onları tutsak alanları hoşnut etmeye yetecek kadar yüksek sesle haykırmak koşuluyla, ister Venizelos, isterse Yunanistan yaşasın demekte onlar serbesttiler. Yürüyüş sırasında tökezleyen ya da düşen subaylar, hemen muhafızları tarafından süngülendiler ve denize atıldılar...

Rıhtımda bekletilirken, yerli sivil Rumlar, muhafızların ellerinden silâhlarını kaparak bâzı tutsaklara ateş açtılar. İzmir geleneklerinin yabancısı olan Yunan askerleri, fes giyen her sivili kurşunladılar. Bu yüzden fes giyen Rum, Ermeni ve Yahudiler de ateşe uğradılar. Kırım, sokaklarda tek bir fes görülmeyinceye kadar günlerce devam etti. Yağma ise, 15 günden fazla sürdü. Yağma, görünüşe göre, askerlerden çok yerli Osmanlı Rumları tarafından yapıldı. Yalnız İzmir kentinde değil, kenti altı millik bir çevrede kuşatan köylerde dahi yerli Rumlar, birden silâh edindiler ve Türk kom-

şularının evlerine saldırdılar. Ev eşyalarını yağma ettiler, hayvan sürülerini götürdüler. Steryadis (Yunan Yüksek Komiseri) sahneye çıkana kadar, işgal kuvvetleri bu olaylara izin verdiler... En azından 200 Türk öldürüldü».[198]

Böylece Ege'de topluluklararası kırım en açık biçimde başlar ve devam eder. 16 Mayıs 1919'da Urla'da karaya çıkan bir piyade Efzun Bölüğü, İzmir olaylarını tekrarlar. Halka ve subaylara saldırır. Urla civarındaki Kuşçular, Kızılcaköy, Devederesi gibi köyler yakılır, malları yağma edilir. Köylülerden sağ kalanlar ilçe merkezine sığınır. Seferhisar, Çeşme ilçeleri de hemen ve kolayca işgal edilir. Seferhisar ve Gülbahçesi'ndeki müfrezelerimiz, İzmir'in Yunanlılar eline düştüğünü haber alınca, Celâl Bayar'a göre, dağılırlar...[199]

Yunanlılar, İzmir hinterlandına sarkmaya başlarlar. Torbalı yönünde ilerlerler. Seydiköy ve Buca'nın yerli Rumları, Cumaovası'na doğru bütün islâm köylerine saldırırlar, hayvanları yağma ederler. Torbalı ve Söke köylerinde aynı olaylar görülür.

EGE'DE TESLİM OLMA DÖNEMİ

Rumların giriştikleri bu duruma karşı tepki ne olur? Önce kaçmaktan başka bir tepki gösterilmez. Ali Fuad Cebesoy'un deyimiyle, 15 Mayıstan 25 Mayısa kadar uzanan günler, «teslim olma» dönemidir. Subayların çoğu dahi, 15 Mayıs faciasından sonra başlarına gelecekleri beklerler. Bir kısmı ise, içerilere kaçarlar ve direnişi hazırlamaya koyulurlar. Örneğin Giritli Üsteğmen Zekâi Kaur sansür subayıdır, işgal haberini öğrenince içerilere kaçar, Yörük Ali Çetesinde gerillacı olur. Ali Nâdir Paşa'nın buyruklara itaat diye imza toplaması üzerine, imza vermeyi reddeden Yüzbaşı İsmail Hakkı (Manastır) ve küçük subay Abdurrahman Drama aynı yolu izlerler. Fakat subaylar önceleri içerilerde iyi karşılanmazlar. Tire'de subaylar «istenmeyen kişi» ilân olunurlar. İzmir'den yirmi kadar subay arka-

daşıyla kaçan Albay Nedim Bey, Ödemiş'te bir direniş örgütü kurmaya çalışırsa da başarısızlığa uğrar. Daha önce kaçan tehcir suçlusu İttihatçılar ve jandarma subayları, örgütlenmeyi denerler. Ali Nâdir Paşa'nın yerine Kolordunun başına getirilen Albay Bekir Sami, 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Aker ve Teşkilât-ı Mahsusa'dan gelme Albay Kâzım Özalp direniş azmini uyandırma yolunda çaba gösterirler. O günlerde Damat Ferit Hükümeti dahi ve özellikle bu hükümetin Harbiye Bakanları, Yunana karşı millî güçlerin direnişinden yanadırlar. İçişleri Bakanı Ali Kemal bile kendisini görmeye gelen Balıkesir Red-di İlhak kuruluna şöyle konuşur :

«— *Biz size ayaklanmayı önleyici buyruklar veririz. Çünkü baskı altındayız. Siz, bize karşı da ayaklanınız. Millî savunma, bir milletin en kutsal hakkıdır*».

Harbiye Bakanı Şevket Turgut ve Genelkurmay Başkanı Cevat Çobanlı, millî direnişi örgütlesinler diye Kâzım Özalp, Bekir Sami ve Ali Çetinkaya gibi subayları Ege'de komutanlıklara atarlar. Ne var ki, bütün bu çabalara rağmen, Ege'de bir direnişe istek gözükmez. Uslu durulursa, Rum komşularla anlaşılırsa, milletin başını belâya sokan İttihatçı subaydan uzak durulursa, Yunanla geçinilebileceğine inanılır. Hürriyet ve İtilâf Partisi çevreleri etkili biçimde şu propagandayı yayarlar :

«— İzmir'de silâh patlamasaydı, bu facia olmazdı.

— İşgal geçicidir.

— Subayların lâfına aldanmayınız. Onların bir dikili ağacı bile yok. Sizi yeni bir mâceraya sürükleyecekler.»

Tümen Komutanı Şefik Aker, 23 Mayısta Harbiye Bakanlığına şu umutsuz tabloyu çizer :

«Yunanlıların özellikle çetelerin zulmü ve bu zulme karşı İtilâf Devletleri'nin susması, halkın moral gücünü kırmış, başlangıçta görülen coşkunluk ve yurtseverlik, korku ve umutsuzluğa dönüşmüştür... Halkın

moralinin kırılmasının başlıca nedeni, Yunanlıların düzenleyip Ordu birliklerinden ileriye sürdükleri sivil çetelerin giriştikleri zulme karşı korunmayışlarıdır. Bu çetelere karşı Tümenin aldığı tedbirler, Söke bölgesinde bir fayda sağlamışsa da, Tümen mevcudunun azlığı ve askerlerin kaçışlarının genel bir biçim alması nedeniyle Selçuk, Torbalı bölgesinde çetelerin alçaklıklarına bir etki yapma olanağı kalmamıştır.

Vuruşmaya hazır halktan özveride bulunacak küçük bir zümre varsa da, daha önceden düzenli ve gizli bir örgütün hazırlanamayışı yüzünden, bunlardan istenen faydalar elde edilemiyor.

Bununla birlikte, üzülerek belirteyim ki, Aydın'da zulümden kurtulmak için, kamuoyunda Yunanlıları dâvet eğilimi açık biçimde kendini göstermiştir. Selçuk, Torbalı arasında başka yerlere gidemeyen bâzı düşkünlerin bataklıklara atılarak öldürüldükleri söylentileri, halkı daha çok korkutmuştur. Arz ve itiraf ederim ki, *bu bölgede halkın yüksek ve orta tabakası genellikle kaygılıdır, bir yılgınlık ve kansızlık hüküm sürmektedir. Yalnız miktarı pek az olan ve çoğu Çerkez ve Giritli asabî yaradılışlı bir azınlık mücadeleye isteklidir.* Bununla birlikte, ciddî ve genel bir direniş örgütlenmesine başlanılsa, bunun moralin yükselmesine yol açacağı ve önemli meyva sağlayacağı kanısında bulunduğumu arzederim».

Harbiye Bakanı Şevket Turgut da bu görüşleri paylaşır ve 25 Mayısta Sadrâzam'a tedbir alınmasını isteyen bir yazı yazar:

«Yunan birliklerinin ve uzun süredir İzmir ve dolaylarında özel bir amaçla beslenen ve örgütlendirilen çetelerin, İzmir işgaliyle birlikte, bütün Urla yarımadasında yaşayan islâm nüfusa uygulamaya koyuldukları öldürmeler, ilin başka bölgelerine dehşet vererek, bugün hiçbir yandan koruma görmeyen halkı, umutsuzluk ve korkuya ve bunun sonucu, Yunanlıları iyi karşılama düşüncesine kadar vardırmıştır.»[200]

Şevket Turgut, hemen Hükümetçe eyleme geçilmezse, Ege'nin elden çıkabileceğini belirterek yazısını bitirir.

KOLORDU KOMUTANI ALBAY BEKİR SAMİ'NİN SERÜVENİ

XVII. Kolordu Komutanlığına atanan Albay Bekir Sami, 22 Mayısta Bandırma'ya çıktığında, Ege şehirlerini Yunan bayraklarıyla donanmış görür. Bandırma'da bayrakları indirtir, fakat Balıkesir'de ve Akhisar'da da aynı durumla karşılaşır :

«Balıkesir'e geldik, bütün istasyonlara Yunan bayrakları çekilmiş gördük».

«24 Mayıs 1919 sabahı Akhisar'ın manzarası şöyleydi: Bütün caddelere Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların gelmesini bekliyor. Birçok kimse yerli Rumların yanına sokulmuş, dalkavukluk ediyor ve bu sâyede Yunan şehre girince yaşamını, malını, mülkünü güven altına alacağını sanıyor. Bütün terzi dükkânları, geniş Yunan bayrakları dikmekle uğraşıyor.»

Albay Bekir Sami, Akhisar'da, yanında Kâzım Özalp de olduğu halde, kasaba ileri gelenleriyle toplantı yapar. «Kurtuluş, direniştedir» der. Kâzım Özalp, İzmir'deki Rum cinayetlerini anlatır. Rumlarla uzlaşarak zulmün önlenemiyeceğini, tek yolun direniş olduğunu belirtir. Fakat Albaylar, Akhisar ileri gelenlerinden şu karşılığı alırlar :

«Biz âciziz. Bu gibi şeyleri yapmak elimizden gelmez. Hükümet birşey yapamazsa, asker getirmezse, bizim için Yunanlılara itaatten başka yol yoktur.»[201]

Bir umut ışığını, Hükümetçe kovuşturulan Manisa'nın eski derebeyi ailelerinden İttihatçı Halit Paşa yakar. Büyük çiftlik sâhibi Halit Paşa, bölgede nüfuzludur. Akhisar'da gece otelde Bekir Sami'yi ziyaret eden Halit Paşa, bin atlı ve bir o kadar da piyade çıkarabileceğini ve Yunana baskın verilebileceğini söyler.

Manisa, böylece savunulacaktır. Gece, hep birlikte gizlice yola çıkılır. Albay Bekir Sami, umutsuzluk içinde umutlu ve coşkundur. Arkadaşlarına yağmurlu ve karanlık gecede şöyle konuşur:

«— *Vatanlarında vatansız kalanların, vatan yapma mücadelesinin içinde geçirdiğimiz bu günler, acı olduğu kadar da yücedir.*»

Halit Paşa uğraşır, çevreye adamlar salarak kuvvet toplamaya çalışır. Fakat köylüler üzerinde çok etkili olan bu derebey kökenli kişi, köylülere söz geçiremez, kuvvet toplayamaz. Halit Paşa, 25 Mayısta Pelen köyüne gelen Albaylara «Hemen buradan ayrılın» der:

«— Bu sabah Manisa işgal olunmuş, halkın moralî bozulmuştur. Birşey yapamıyacaklarını söylüyorlar, köyde de sizlerin fazla kalmamanızı istiyorlar.»

Halit Paşa daha sonra millî cephede çarpışacak ve çiftliğinde Rumlarla vuruşarak şehit düşecektir, ama o anda yapacak başka birşey yoktur. Manisa, hiç direnmeden teslim olur. İngiliz irtibat subayı teğmenin müdahalesiyle, yaşamsal önemdeki silâh, cephane ve top düşmana direnmesiz bırakılır. Albaylar, yeniden Akhisar yolunu tutarlar. O gün Ege'de millî direnişi örgütlemek için uğraşan Rauf Orbay'dan bir mektup gelir. Rauf Bey, «*İzlenimlerinin iyi olmadığını, mevcut koşullar altında hiçbir şey yapılamıyacağını, Aydın yanlarına geçmek zorunda kaldığını*» belirtir.

Albay Bekir Sami, Salihli'ye varır. Orada da direniş isteği yoktur. Hatta Salihli Kaymakamı, Müftü ve Belediye Başkanı, Yunan Komutanını ilçenin işgaline çağırırlar*. Albay Alaşehir'e geçer. Kaymakam Bezmi

* Bekir Sami Bey, Eşme'den, Ödemiş ve Ahmetli'nin işgali üzerine, 4 Haziran 1919'da Salihli durumu için Genelkurmay'a şöyle yazar: «Yunanlılar, işgalden sonra, hemen yerli Rumlarla mevcutlarını artırarak silâh araması bahanesiyle köylere ve yerli Rumların gösterdikleri kişilerin mal ve canına ve ırzına saldırmakta, bu dehşet önünde halk göç etmekte ve halktan bâzılarının ise servet ve yaşamlarını korumak için yerli Rumların himayesine sığınmakta oldukları ve hatta pek az Rumu

Kaygusuz ile konuşur. Kolordu Komutanı Albay, «*Monşer, Hükümet yok*» diye sinirli sinirli söylenir. Kaymakam, bu konuşmayı şöyle yorumlar :

«*Pencereden dışarıya baktım. Hayvanın sırtında eğeri duruyordu. Kolordunun bir kişiye kalması ve onun da hareket etmek üzere bulunması, beni ürkütmekten uzak kalmadı.*»[202]

AYDIN'DA YUNAN'A ÇIKARILAN DÂVETİYE

Aydın şehrinde ise, zengin Rum ve Türkler anlaşmışlar, birbirlerini karşılıklı korumayı kararlaştırmışlardır. Bunlar, ilk iş olarak 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Aker'den askerleriyle birlikte Aydın'ı boşaltmalarını isterler. Albay Aker, Çine'ye çekilir. Daha sonra Hürriyet ve İtilâfçı Avukat İlhami Bey*, zengin Rum fabrikatörü Teohari Yorgiyadis, Mihal Barocu ve eşraftan daha iki Türkten kurulu bir karma heyet, İzmir'e giderek Yunan Komutanından Aydın'ı işgal etmeleri ricasında bulunur. Yunanlılar, Aydın'ı bu teslimiyet içinde 27 Mayısta işgal ederler.

Prof. Toynbee, Aydın'a geldiğinde ona birçok Türk muhtarı tarafından imzalanmış ve mühürlenmiş bir dilekçe gösterilir. Dilekçede Yunan yönetiminin sonsuza dek sürmesi istendikten sonra şöyle denilir :

«Yüksek kişiliğinize duyurmak isteriz ki, bu dilekçe sâhibi bendeleriniz, lânetli Osmanlılar aşiretinden değillerdir. Damarlarında eski ve soylu Selçuk kanı akar. Yüksek kişiliğiniz gibi onlar da yüzyıllar boyu,

---

bulunan Salihli kasabasında Yunanlıların hunharlığından can kurtarmak kaygısıyla bir Zafer Takı yapıldığı, zenginlerden Mehmet Efendi'nin kuzu ziyafeti için otuz lira verdiği, Kaymakamlığın Zafer Takı yapılmasına karşı çıkmadığı...» (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 14, s. 55)

* Bu kişi, daha sonra Nazilli millî güçleri arasına sızacak, Demirci Efe'nin Istanbul Hükûmeti'ne yanaşmasında rol oynayacaktır.

işgalci Osmanlı zulmü altında çile çekmişlerdir. Helen soyluluğu sâyesinde şimdi kurtulmuş bulunmaktayız. İnsanlık ve uygarlığın kaçınılmaz gerekleri, bizleri yeniden zâlimlerin eline bırakmayı engeller.»[203]

Rahmi Apak da Ege durumu hakkında acı bir tablo çizer :

«... Zâlim ve istilâcı (Yunan) tabur ve alaylarına her kentten elde beyaz bayrak olarak çıkıldı. Hacı ya da hoca, sarıklı sakallılar, bol pantalonlu belediye başkanları, hantal eşraf bozmaları... ve benzerlerinden kurulu can kurtarma kafileleri, yanlarında bir papaz ya da birkaç Rum yurttaş alarak kentlerden saatlerce uzaklara karşıcı çıkıp işgal ordusunun komutanlarına tuz ve ekmek sundular...»

Umutsuzluktan ve çeşitli propagandalardan doğan bu teslimiyetçi ortama rağmen, aslında Helenizme karşı direnme isteği vardır. Yalnız nasıl direnilebileceği bilinmemektedir. Albayların, kovuşturulan İttihatçıların ve genç millîcilerin çabalarıyla, zeybekler de elde edilerek ilk direniş Ödemiş'te başlatılır. Mayıs sonlarında Ödemiş'te (İlkkurşun'da), millî güçler, Yunanla ilk savaşı verir. O günlerde Rumların geri dönüşüyle gergin bir havada bulunan Ayvalık'ta da Alay Komutanı Ali Çetinkaya, Ordu birliklerinin ilk kurşununu Yunana atar. Yunanın gelişiyle, yerleştikleri arazi ve evlerden atılacaklarını bilen Rumeli göçmenleri, dövüşmeye ve ölmeye hazırdırlar, fakat Ordu birliklerinin destek olmasını beklerler. Ayvalık işgali üzerine, Çetinkaya*, millî güçleri ve halkı küçümseyen bir dille de olsa, Ordu'nun direnişinin bu bakımdan önemini, 3 Haziran 1919'da Genelkurmay'a bildirir :

«İzmir olayı üzerine, Yunanlılar, Ayvalık'ın işgalini

* Ali Çetinkaya, XIV. Kolordu Komutanı Yusuf İzzettin Paşa'nın 23 Haziran 1919 tarihli şifreli telgrafı üzerine, «Bu cephede, millî hareketin durmasına çalışılmaya başlandı. Hükûmetin kesin isteği çerçevesinde davranılacağı ve örgütün dağıtılmasının sağlanacağı konusunda umutluyum» karşılığını verir! (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt: VIII, s. 2497)

tasarladıkları halde bunu ancak 15 gün sonra başarabilmişlerdir. Bugün dahi Ayvalık'tan ilerlemek Yunanlılar için bir sorundur... İşgalin genişlemesini kapamak istemekteyim ve bu bakımdan Ayvalık Rumlarınca yaşamsal olan zeytin ormanlarını işgalim altında tutmaktayım... Böyle davranılmayıp da işgal kuvvetlerinin önü açık bırakılırsa, heyecan içinde göç etmekte bulunan islâm halkı karmakarışıklık içinde kalacağı gibi, işgal birlikleri de istedikleri yönde kolaylıkla ilerleyecekler ve öteden beri bozup satın aldığı bâzı memur ve hamiyetsiz islâm aracılığıyla birçok yerlerde iyi kabul göreceklerdir ve hatta vaktinden önce, bir an önce işgal etmeleri için dâvet yapılacaktır... Bu durum karşısında, 61. Tümen'den yazıldığı gibi, Soma ve Balıkesir yönünde, bir neden yok iken askeri çekmek tehlikelidir ve olanak dışıdır...

Başıbozuk kuvvetlerin eylemi, bence engellenemezse de, olanak ölçüsünde bunları, barışçı yollardan durdurmaya ve gereksiz saldırıdan vazgeçirmeye çalışacağım. Yunan kuvvetlerine karşı konmayarak, her yanı açık bırakmak, millî ve siyasal eğitimi yetersiz olan milletimizi kendi yazgısına bırakmak...» olacaktır.[204]

RUMELİ GÖÇMENLERİNİN DİRENİŞİ

Oysa Ayvalık ve çevre halkı direnmeye hazırdır. Direnişi söndürmeye çalışan İngiliz Temsilcisi, Balıkesir Mutasarrıfını çağırtarak ondan zeytinliklerin boşaltılmasını, vapurla Bursa'ya gönderilmek üzere askerî birliklerin teslim olmalarını, Rumeli göçmenlerinin, Rumlar eski evlerine döneceklerinden, buradan çıkmalarını ister. Hadkinson'un tercümanlığı ile konuşan bir Yunan subayı da, *Ayvalık Rum halkının zeytinliklerinde ve tarlalarında serbestçe çalışmasını sağlamak için işgalin yapıldığını,* Çetinkaya kuvvetlerinin çekilmesi gerektiğini bildirir. Rumeli göçmenleri, yeni evlerini ve tarlalarını kolayca bırakmak niyetinde değillerdir. Ordu birliklerinin de desteğiyle, adım adım döğüşürler.

Akbaş cephaneliği baskınıyla bilinen Edremit Kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey, Burhaniye Kaymakamı Özdemir Salim gibi millîci güçlerin başına geçer. Ayvalık'a doğru yapılan başarılı bir saldırıyı Hamdi Bey,* 16 Haziran'da şöyle anlatır:

«Düşmanın topçu ve makinelitüfek ateşi altında ilerleyen kendini esirgemez arkadaşlarımızın hareketi, her çeşit övgünün üstündedir. Eylemlere katılan Edremit Bölüğü ile Boşnakların canlarını feda edercesine çalışmalarını özel olarak belirtiyorum. Edremit'in soylu çocukları, 4,5 saat süren büyücek savaş ile adlarını tarihe geçirdiler. Yitiğimiz pek önemsizdir. Tanrı'nın desteğiyle düşman yenilecek ve vatan kurtarılacaktır.»[205]

Bu ilk direnişler, Yunana direnilebileceğini kanıtlar.

İLK MİLLÎCİ BAŞARI: BERGAMA SALDIRISI

Yusuf İzzettin Paşa ve Kâzım Özalp'in desteğiyle, Ordu birlikleri ve Ayvalık çevresi millîci güçleri, Bergama baskını gibi cür'etli bir saldırıya girişirler.

Bergama eşrafı, İzmir işgali üzerine her yana «Memleketi silâhla savunacağız» diye şiddetli protesto telgrafları yollar, fakat düşman yaklaşınca bir direniş görülmez. Hürriyet ve İtilâfçılar daha ağır basarlar. Bunların Çeçen Hamit Çavuş gibi eli silâh tutan etkin alanyari'leri de (kabadayıları) vardır. Eşraftan bir kurul ve Fransız uyruklu Ömer adlı kişi, Yunanlıları Bergama'ya dâvet için bir dilekçe hazırlarlar, elli kadar kişiye bunu imzalatırlar. Kaymakam da onlarla birliktir.

Yusuf İzzettin Paşa'nın Kuva-yı Milliye'de çalış-

* Hamdi Bey, çetelere haraç vermek yerine, cepheye para ve gönüllü vermek için halka baskı yaptığından, bir kışkırtma ile, elbiseleri soyulup don-gömlek işkence edilerek, yalınayak dolaştırılarak, sopa atılarak, sırtına binilerek öldürülür. (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 241)

mak için Soma'ya gönderdiği Yüzbaşı Kemal (Tümgeneral Kemal Balıkesir) bir telgraf üzerine Bergama'ya gelir. Hatta Ramazan'da sabaha karşı Jandarma Komutanı aracılığıyla bütün câmi minarelerinde «Selât-ü Selâm» verdirir, davulcuları ve bekçileri seferber edip halkı Hükümet Meydanı'na çağırır, gönüllüler toplar. Fakat Hamit Çavuş ve çevresi, Yüzbaşı Kemal'i tutsak alıp Yunanlılara teslim eder. Gönüllüler dağılır. Bergama eşrafından bir kurul, Yunan kuvvetlerini şehir dışında karşılar ve 12 Haziran 1919'da Yunanlılar dâvetli olarak Bergama'yı işgal ederler.

Çetinkaya Alayı'nın bir taburu ile Altınova, Burhaniye, Gömeç, Kozak ve çevre köylerinden toplanan millî güçler Bergama üzerine yürür. Yağcı Bedir aşireti de katılır. Millî güçler, kasabayı çevirirler ve 14 Haziran günü akşam üstü Yunan kuvvetlerini perişan ederler. Yunanlılar, Menemen'e kaçar.

Bergama baskını, millî güçlerin büyük bir başarısıdır, fakat Yunanlılar daha büyük güçler getirerek 19 Haziranda Bergama'yı yeniden işgal ederler. Öç almaya girişirler. Balkan Savaşı'ndan sonra Bergama'dan sürülen ve şimdi geri dönen bir kısım Rumlar da karışıklıklar yaratırlar. Bununla birlikte Yunanlılar, Bergama'nın öcünü büyük bir kırımla Menemen'de alırlar.

DİRENİŞTE BİR DÖNÜM NOKTASI : MENEMEN'DE EŞRAF KIRIMI

Menemen 21 Mayısta direnmesiz işgal edilmiştir. Kaymakam Kemal, eşrafı toplamış «İşgal geçicidir. İtilâf Devletleri istiyor. Kaygıya gerek yok» diye işgalin olaysız geçmesini sağlamıştır. Yunan askerleri de, önce fazla bir olay çıkartmazlar. Fakat Bergama'da millî güçlerden dayak yiyip kaçan Yunan kuvvetleri Menemen'e gelince durum değişir. Geliştirilmiş bir «Türkleri imha politikası» uygulamaya başlarlar. Gece vakti, yerli Rum izcileri hıristiyan mağazalarına haç işareti koyarlar. Rum gençlerine asker elbisesi ve silâh dağıtılır.

Kasabaya egemen yerlere mitralyözler yerleştirilir. Önce «İşgal geçici, direnme yok» diyen Kaymakam ile jandarmalar, Hükümet Konağında öldürülür. Zenginlerin malları yağma edilir. Yüzlerce Türk öldürülür. Eşraf kırımı yapılır. Menemen'de tüccar ve fabrikatör Çerkez Sefer Efendi, bu kırımı özetle şöyle anlatır:

«Çarşı kahvesinde birkaç eşrafla birlikte oturuyorduk. Öğleye doğru Rum mahallesinden silâh sesleri gelmeye, herkes dükkânlarını kapayıp evlerine doğru koşmaya başladı. Ben de derhal kendimi evime attım. Fakat evime gelinceye kadar Değirmen Dağı'ndan ve istihkâmlar içinden şehre mitralyözlerle ateş ediliyordu. Şehir üzerine mermi yağmuru yağıyordu. Saat yarımda başlayan bu ateş dörde kadar sürdü. Ne olup bittiğini anlamak üzere kendimi dışarıya attım. Sokağa adımımı basar basmaz, önümde üç kadının cansız yattığını gördüm. Bir iki adım daha ilerledim, bir yanda on yaşında bir erkek çocuk yatıyordu. Biraz daha ilerledim, dizinden vurulmuş bir kız çocuğu kapı önünde yuvarlanmış, korkudan rengi uçmuş, imdat bekliyordu.

Artık daha ileriye gitmeye cesaret edemedim. Komşum İshak Efendi de evinin önünde öldürülmüştü. Tekrar eve döndüm. Bir süre sonra kasaba yakınındaki çiftlik bahçemde çalışan hizmetçim Todori geldi, ağlayarak Ahmet'in öldürüldüğünü, sığırların da Yunanlılar tarafından alındığını anlattı.

18 Haziran Çarşamba gününe kadar (üç gün) evden çıkmadım. O gün âsayiş sağlandı. İzmir'den İngiliz, Fransız mümessilleri geldi, dediler. Biraz cesaret alarak çıktım. Mahallemizin islâm mezarlığı yönünde arabalarla Türk ölülerinin getirilerek gömüldüğünü gördüm. Mahallemizde cenazeler olduğu gibi duruyor, kimse gömmeye cesaret edemiyordu...

19 Haziran Perşembe günü Menemen'i bırakmaya karar verdik. Mümkün olduğu kadar eşya aldık, komşularla helâlleştik, istasyona indik. Orada bizim gibi

göçmeye hazır birçok Türk aileleri daha bulduk. Tren geldi, kadınları bindirdik. Fakat biz trene bindirilmedik. Aramızdan tüccar Râşit Efendi ile berber Ahmet Efendi gibi birkaç kişi tutuklandı. Nihayet birkaç saat sonra, öteki bir trenle hareket etmemize izin verildi.

Özet olarak şunu söyleyeyim ki, üç dört gün içinde Yunan askerleri Menemen şehrinde 300, köylerinde 700 kadar Türkü şehit etmişlerdir.

Bu arada benim bildiklerim şunlardır :

— Üç yaşındaki küçük kızını süngüyle tehdit ederek, Râşit Efendi'den 200 kâğıt lira ve 500 altın alınmıştır.

— Tüccardan Kayserilizâde İbrahim Efendi ve kardeşi süngüyle yaralanıp iki bin altını alınmış ve tüm eşyası yağma edilmiştir.

— Küçük Hacızâde Mehmet Efendi'nin tüm eşyası yağma olunmuştur.

— Çarşıda Türk mağazaları soyguna uğramıştır.

— Şube Başkanı Cemil, kardeşi Söke Ceza Başkanı Hafız Mazhar, akrabasından Hacı Zeki Beyler yaralanarak bin liralarına el konulmuştur.

— Rençber Bölükemini Mustafa oğlu Mehmet ve dört hizmetçisi şehit edilip bütün hayvanları yağma olunmuştur.

— Musa Bey, Helvacı, Kesek, Türklü, Güzelhisar köyleri yerle bir edilmiştir.»[206]

EGE DİRENİŞİ ÖRGÜTLENİYOR

Görüldüğü üzere, Yunan zulmü, fakir-zengin ayırımı yapmadan, hatta belki de zengini daha çok hedef alarak tüm Türk ve müslümanın yok edilmesine yönelmiştir. Kaçmak ya da direnmekten başka yol yoktur. İlk tepki kaçmaktır. Fakat direnilebileceği görülünce, subaylar ile kovuşturulan İttihatçılar direnişi örgütleyince silâha sarılınabilmektedir. İşgal altına alı-

nan yerlerden, Ege'nin henüz işgal edilmemiş kentlerine akan göçmenler ve direnişçiler, orada artık direnişi örgütlemeye hazır bir ortam bulabilmektedir. Örneğin Akhisar bayraklarla donatılıp Yunan işgalini beklemiştir, ama Menemen kırımı üzerine direniş hızla örgütlenir. Eşraf, 20 Haziran 1919'da Harbiye Bakanlığına «Kancık düşman ilimizin her noktasını hemen boşaltmadıkça silâhımızı elimizden bırakmayacağımızı ve nefis savunmasından doğacak kötü sonuçlardan kesinlikle sorumlu olamıyacağımızı arz eyleriz» diye telgraf çeker. Yunana zafer takları kuran Salihli, Alaşehir'in desteği ve Çerkez Etem'in gelişiyle direnişe yönelir. Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanı Kâzım Özalp, direnişi düzenler.

Güneyde de 4 Haziranda Nazilli işgal edilince, Denizli tehdit altına düşer. İttihatçı Müftü Ahmet Hulûsi'nin ilk günden sağlamaya çalıştığı direniş, bu durumda hızla gelişir. Millî müfrezeler kurulur. Menderes'in Güneyinde İtalyanlar, direnişi cesaretlendirir ve kolaylaştırır. İtalyanlar Çine'ye gelir ve Çine'de karargâhını kuran 57. Tümen Komutanı Şefik Aker, Yörük Ali gibi efeleri çağırır ve Muğlalı İttihatçı Hacı Süleyman Efendi'nin de çabalarıyla millî müfrezeler kurar. Yunanlıların Menderes'in Güneyine geçmesini İtalyanlar engellerler...

Yunanlılar Nazilli'yi, İtilâf Devletleri kararına aykırı olarak izinsiz işgal etmişlerdir. Niyetleri Denizli'ye ilerlemektir. İzmir'deki İngiliz temsilcisinin birkaç kez ısrarlı başvurması üzerine Nazilli'yi boşaltma zorunda kalırlar. Bu, çevrede toplanan direniş güçlerini daha da cesaretlendirir. Millî kuvvetler, baskınlar düzenlerler ve hatta Aydın şehrinin kurtarılması gibi cesur bir girişime hazırlanırlar.

Yunanlıların Nazilli'yi boşaltırken* eşraftan kırk

* Nazilli işgal altındayken, Rumların zulmünü Celâl Bayar şöyle anlatır: «Kadınlara saldırıyorlar, ezan okuyan müezzinleri minareden dayakla aşağı indiriyorlardı. Sokak satıcılarının

kişiyi rehine götürmesi, Atça ve Sultanhisar'dan yirmi kadar Türkü çetelerle birlik diye toplaması ve bunları yolda öldürmesi, öç duygularını kamçılar. Germencik'te de çoğu eşraftan 61 kişi trene bindirilir ve yolda boğazlanır. Reşadiye, Karapınar, Erbeyli köyleri yakılır, halkı öldürülür.

Yunanlıların halkı silâhsızlandırmaya kalkmaları da, karşı koyma iradesini artırır. Silâhsızlanmak, koyun gibi boğazlanmaya hazırlık sayılır. Örneğin, Aydın'daki işgal komutanı, «halkın elinde 6 bin silâh bulunduğunu, bunların 18 saat içinde eksiksiz teslimini, vermeyenlerin kurşuna dizileceğini, işgalin geçici değil, kalıcı olduğunu» açıklar. Silâhlar zorla alınmaya kalkışılır. Halk, başka güvenebileceği birşey olmadığından silâhını vermez. Terör, böylece koyulaşır. Köyler yakılır, kaçamayanlar öldürülür.

Bu durum, bir kısmı çetelerden ve hapishanelerden çıkartılmış kişilerden kurulan millî güçlerin öç duygularını kızıştırır. Nazilli boşaltıldıktan sonra bölgeyi gezen İtilâf Devletleri subayları, yüz kadar Rum cesedi sayarlar.

Yunanlılar çekildikten sonra Nazilli'ye, Malkoç Köprüsü baskınını yapan Yörük Ali çetesi girer. Celâl Bayar'ın yazdığına göre, «Efe, Yunanlıları alkışlayanları cezalandırır. Bu arada, Rumların bir kısmı talana uğrar.»[207]

Tümen Komutanı Şefik Aker, Aydın baskınının hazırlandığı günlerde, 24 Haziranda, Harbiye Bakanlığına durumu özet olarak şöyle rapor eder :

«Demiryolunu korumakla görevli Yunan kuvvetlerinin uğradıkları feci baskınlardan korkarak Aydın'dan itibaren Germencik istasyonuna kadar bütün kuvvetlerini ve Rum halkı dahi Aydın'da toplamışlardır... Kent içinde üç bin kadar Yunan kuvveti olduğu bildirilmektedir. Bunlardan başka yerlilerden ve çevreden

---

tablaları dökülüyor, Türk dükkânlarından hoşlarına giden mallar, bedel ödenmeden alınıyordu.» (Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt: VIII, s. 2539)

toplanan Rum gençleri silâhlandırılmış ve tâlimden geçirilmiştir. Kuva-yı Milliyemiz, kent içindeki Yunan kuvvetinin maddî bakımdan çok altındadır, ancak çete eylemleriyle girişilen cesur davranış, Yunanlıları gücü yetmez bırakmış ve şehre kapatmıştır. Kente karşı yapılacak bir saldırı, Yunanlılar kentin egemen noktalarını berkittiklerinden, başarıyla sonuçlanamaz. Boş yere morali bozar, kentteki islâm halkın kırıma uğramasına yol açar. Şimdilik Aydın'ı ve Yunan kuvvetini yiyeceksiz bırakmak, Aydın'dan dışarı salmamak, baskınlar ile rahatsız etmek planı izlenmektedir.

Aydın'da dükkânların büyük kısmı kapalıdır. Bütün islâm ve hıristiyan halk, büyük bir korku geçirmektedir. Aydın Mutasarrıfı ile görevli gelen İngiliz subayı Hoder, Nazilli'ye soruşturma için gitmişler ve dönmüşlerdir. Yunanlıların zulümlerini saptamışlardır. Bununla birlikte, eşkiyadan Yörük Ali çetesi* de cins ve mezhep ayırmaksızın bâzı kişileri öldürmüş ve mallarını yağma etmiştir. Bu çete, elli kişilik bir Yunan kuvvetini Sultanhisar yakınında kıstırarak topunu yok etmek ve makinelitüfeklerini almakla ünlüdür. Büyük bir olasılıkla, Yunan kuvvetlerine karşıcı çıkan kişileri öldürmüştür».[208]

İşte böyle bir ortamda, Haziran sonlarına doğru Aydın savaşı başlatılır ve 30 Haziranda Yörük Ali'nin, çevre kentlerden gelmiş millî müfrezelerin ve 57. Tümen'in el altından çabalarıyla Aydın kurtarılır. Aydın'da çetelerin öç alması önlenemez. Millî güçlerin ardından Aydın'a giren Celâl Bayar'ın yazdıklarına göre, Nurettin Paşa'yı vâlilikten attıran Manisalı İstelyo, Hürriyet ve İtilâfçı Avukat İlhami Bey'le birlikte Yunanı Aydın'a dâvet eden zengin fabrikatör Teohari Yorgiyadis gibi kişiler öldürülür. Aydın gibi büyük bir kentin Rum elinde bulunan çarşısının talanı kısmen ön-

* Yörük Ali'yi Millî Mücadele'ye katılmaya râzı eden Şefik Aker'in kendisidir. Yörük Ali, Millî Mücadele'ye sonuna kadar bağlı kalmış bir kişidir. Efelere ateş püsküren Falih Rıfkı Atay dahi, onun için «Vurucu değildir, gözü pektir» der.

lenebilir[209]. Tonybee ise, Rum mahallesinde tam bir kırım yapıldığını ileri sürer. Çarşı yağmalanmış, fabrikaların makineleri kırılmış, evler talan edilmiş ve yakılmıştır.

Üç gün sonra Yunanlılar daha büyük kuvvetlerle Aydın'ı yeniden işgal ederler. Kentte bu kez Rumlar büyük çapta Türk ve islâm kırımına girişirler. Toynbee, bu kırımdan bir yıl sonra Aydın'a gelir ve Türk mahallesinin büyük bir kısmının yandığını, câmilerin yıkıldığını ve kentte hemen hiçbir Türk kalmadığını görür.[210]

EŞRAFI İMHA POLİTİKASI

Yunanlıların başlattığı bu kırım, Makedonya'da olduğu gibi sistemli bir yok etme, göçe zorlama ve yerleşme amacı güder. İzmir işgalinden sonra 80 bine yakın Türk yerlerini bırakıp kaçarken, 100 binden fazla Rum geri döner. Zulüm bir bakıma, Türkleri malını mülkünü bırakıp kaçırma politikasının uygulanması olur. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Ekim 1919 tarihli bir raporu, bu sistemli yok etme politikasını dile getirir :

«Eski Yunanistan, Adalar ve Makedonya ile Epir'den çoğunluğu sağlamak amacıyla getirilecek Rumların ve eşkiyanın Osmanlı toprağında oturmaları ve yerleşmeleri kesinlikle uygun değildir. Çünkü bunlar, müslümanların evlerinde oturacaklar ve bir daha çıkarılmayacaklardır. Sonunda o yerler islâm unsurları göçmen ve sefil düşecekler, dolaşa dolaşa mahv ve perişan olacaklardır. Yunan Hükümeti zâten Girit, Makedonya, Epir ve adalarda islâmlara karşı izlediği yavaş yavaş yok etme politikasını bir süreden beri İzmir'deki işgal bölgesinde de uygulamaya başlamıştır».[211]

Türk unsurunu bu sistemli yok etme ve göçe zorlama politikasında, Yunanlılar, Prof. Toynbee'ye göre, daha çok eşraf ve zengini yok edip fakir köylüyü kazanma gibi bir ayırım güderler. Millîciler eşrafa da-

yanma ve eşrafı kazanma için çaba gösterirken, Yunanlılar, fakir köylüyü kazanmayı denerler! Prof. Toynbee, bu ilginç görüşünü şöyle açıklar :

«... *Sürgünlerde, Yunan yetkilileri, darbeyi Türk yüksek sınıfına indirme politikasını izlemişlerdir. Hiç kuşku yok, böylece onlar, geleneksel liderleri ortadan kaldırınca, köylü kitlesi üzerinde egemenliklerini daha çabuk kuracaklarını ummuşlardır*».

«Yüksek sivil yetkililer ve bâzı uyanık Venizelosçu generaller, Türk köylüsünün güvenini kazanmayı ve uzlaşmayı açık biçimde istemişlerdir. Yunan yönetimiyle içtenlikle bağdaşmaz saydıkları Türk yönetici sınıfından böylece köylü kitlesini koparmayı düşünmüşlerdir».[212]

Yunanlıların eşrafın malını ve canını alıp köylü kitlesini kazanma gibi bir politika izleyip izlemediklerini bilebilecek durumda değiliz, fakat malı ve canı tehdit altına giren eşrafın, köylü kitlesi üzerindeki sözügeçerliliğinden de yararlanarak, Balıkesir, Nazilli, Alaşehir gibi çeşitli kongreler topladığı, bölge çapında örgütlendiği ve millî müfrezeler kurduğu açıktır.

Özetlersek, Yunan işgaline dahi aslında ciddî bir direniş yoktur, direniş Yunanlıların mala ve cana saldırısı üzerine başlar. Akhisar'daki İngiliz irtibat subayı, 3 Eylül 1919 tarihli raporunda bu durumu saptar :

«*Yunan işgali gerçekleşince bile örgütlü bir direnme yoktu. Direnme, Yunanlılar zulümlerinde ısrar edip köyleri yakmaya, Türkleri öldürmeye ve çocukları boğazlamaya devam eyledikten sonra ortaya çıktı*».

57. Tümen Komutanı Şefik Aker de 8 Ağustos 1919 tarihli raporunda bu görüşü paylaşır :

«*İslâm halkın Yunanlılara karşı silâha sarılması, Yunanlıların yaptığı işgale karşı değil, ancak ırzlarına, canlarına, mallarına ve kutsal bildiklerine*» *saldırdığı içindir.*[213]

EGE DİRENİŞİNDE DURAKSAMA

Buna rağmen direniş, duraksamalı olur. İngilizle-

rin Yunan işgal bölgesine bir sınır çizmeye kalkışması, General Milne'nin bu amaçla Ege'ye gelişi, Amiral Bristol başkanlığındaki bir soruşturma kurulunun Rum zulmünü incelemeye koyulması, Istanbul Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye'yi dağıtma çabaları ve Jandarma Genel Komutanının çalışmaları, Yunan ileri yürüyüşünün durması ve Meclis seçimlerine gidilmesi bölgedeki millîcileri etkiler ve Ege'de direniş, 1919 sonbaharında zayıflar. Sıvas Kongresi'nin Batı Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Komutanlığına atadığı Ali Fuad Cebesoy, Kuva-yı Milliye'nin sinme eğilimi gösterdiğini söyler ve bunu canlandırma çâreleri araştırır. Yunan işgalindeki yerler için ise, 10 Ekim 1919'da Cebesoy Paşa şu değerlendirmeyi yapar :

«İzmir, Aydın, Manisa, Menemen, Kasaba, Nif, Bergama, Foça, Seferhisar, Urla, Çeşme, Karaburun, Bayındır, Tire ve Ödemiş Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. İşgal altında bulunan bu yerlerde, milliyetçilerin ne sözügeçerliliği ve ne de örgütü bırakılmıştı, hepsi dağıtılmıştı. Yunan birlikleri, millî müfrezelerimiz karşısında, mevzilerini berkitmeye başlamışlardı».[214]

Ege Kuva-yı Milliyesinin 1919 sonbaharında sindiği söylenemezse de, bir bekleyiş dönemine girdiği açıktır. Ali Fuad Cebesoy, bölgeye gelip direnişi canlandırmayı ısrarla isterse de, Damat Ferit'in düşüşünden sonra millîcilerle dost geçinen Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından engellenir. Cebesoy Paşa, bu hükümete karşı çıkmayı, koşullar gereği uygun bulmaz. Cebesoy'un yerine yollanan Refet Bele ise, 57. Tümen Komutanı Şefik Aker gibi, âdeta Demirci Mehmet Efe'nin komutası altına düşer. Demirci Efe ise, Istanbul Hükümeti'ne yakın bir eğilim gösterir. Hatta bütün Ege Kuva-yı Milliyesi, Atatürk'ün örgüt birliğini sağlama yolundaki çabalarına rağmen, Heyet-i Temsiliye'den bağımsız kalır. Kâzım Özalp, bu ayrı duruşu içtenlikle açıklar :

«Bu konuyu aramızda bir hayli konuştuk. Ve şu

karara vardık ki, biz halka Yunanlıları gösterip bir örgüt kurduk, yürütüyoruz. Şimdi genel örgüte katılırsak politikaya karışmış olacağız ve halkı kaygıya düşürerek örgütümüzü sarsacağız. Onun için uzak duralım dedik. Bize Istanbul'dan şöyle öneriler geliyordu :

— *Heyet-i Temsiliye ile bir ilişiğiniz olmadığını ilân eder, bağımsız olduğunuzu söylerseniz, Istanbul'dan mücadelenize yardım eder, silâh, malzeme, cephane veririz.*

Cevap olarak :

— Onlarla beraber değiliz, fakat bunu da ilân etmeyiz, dedik. Durumun iyice aydınlanmasını bekledik ve sonunda bir kongre toplayarak katılma kararı verdik.»

Bu kongre, 22 Mart 1920'de 58 kişiyle Balıkesir'de toplanır ve şu kararı alır :

«Genel Kurul, 4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sıvas Kongresi'nin millî birlik ve bağımsızlığımızın korunması uğrunda kabul ettiği amaçlara ve siyasal emellere bütünüyle katılır».

Sabahattin Selek'in sözleriyle, bu yine de bir katılma kararı değildir. Genel Kurul bağımsız çalışma eğiliminde olduğu için çok ince ayrıntılara da inerek, âdeta bir devlet kurar gibi idarî, askerî ve malî örgütlenme kararları alır.

Sıvas Kongresi'nin amaç güttüğü birlik, ancak Büyük Millet Meclisi'nin açılıp kendini kabul ettirmesinden sonra kurulabilir.[215]

DENİZLİ'DE RUMLARLA İŞBİRLİĞİ VE DEMİRCİ EFE KIRIMI

Trakya'da da direnme zayıf ve dağınık kalır. Hele Haziran-Temmuz 1920'de Yunanlılar, İngilizlerin isteğiyle genel saldırıya giriştiklerinde, Kuva-yı Milliye bir başarı gösteremez. Ülkeyi yeniden bir umutsuzluk dalgası sarar. Kaçan kaçar, kaçamayan uzlaşma yolları arar.

Müftü Ahmet Hulûsi Hoca'nın Denizlisindeki acı olaylar, bu bakımdan düşündürücü ve öğreticidir: 23 Haziran günü, Yunanlılar üstün güçlerle ilerleyip Nazilli'yi yeniden işgal ederler, Denizli'ye doğru ilerlemeye koyulurlar. Millî güçler, Menderes'in Doğusuna, Isparta, Burdur ve Sandıklı'ya doğru çekilirler.

Denizli'de, Aydın, Umurlu, Köşk, Sultanhisar, Atça ve Nazilli'den göç ettirilmiş Rumlar vardır. Ödemiş, Balyanbolu köylerinden ve Nazilli'den bir kısım Türk göçmenleri de buraya yerleştirilmiştir.

Yunan ilerlemesi, Denizli'deki bu Rumları coşturur. Yunan bayrakları hazırlamaya koyulurlar, komşuları Türklere güvence verirler :

— Korkmayın, biz sizi koruruz.

Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'in çağrısı üzerine, şehirde kalan tanınmış Türkler ve hıristiyanlar Belediye'de toplanırlar ve «Göç Etmeyeceklerin Haklarını Koruma Derneği» kurarlar. Denizli'yi yönetmek üzere sekiz kişilik bir kurul seçerler. Bu kurulda, millî mücadeleye karşı işbirlikçiler egemendir.

Bu kurula karşı, 1 Temmuz 1920'de Müftü Ahmet Hulûsi Efendi, Delikliçınar semtinde bir miting düzenler ve gönüllü toplar. 115 kişilik «Millî Öç Bölüğü»nü kurar. Fakat Müftü, tehdit altındadır. «Göç Etmeyeceklerin Haklarını Koruma» kurulu, Müftü'ye Denizli'den ayrılması için baskı yapar :

— Eğer Yunanlılar gelirse, seni elimizle teslim ederiz, buradan kalk git... derler.

Müftü, bölgenin komutanı Demirci Efe'den Tavas'a gitme izni alır. Fakat bu arada Efe'ye şu öneride bulunur :

«Denizli'de Rumlar önemli bir çoğunluk durumuna geldi. Geçen yıl islâmlara karşı Yunanlılarla birlikte facialar yaratmışlardı. Onun için Denizli'de kalan müslümanların yaşamı ve cephe kuvveti tehlikede kalacak-

tır. Hiç olmazsa erkeklerin Denizli'den kaldırılarak içeriye gönderilmesini islâm halkı adına rica ederim.»

Demirci Efe bu öneriye katılır. Tümen Komutanlığınca da uygun görülerek, 15 yaşından küçükler, ihtiyarlar ve sakatlar dışında bütün Rum erkeklerin Eğridir'e götürülmesi kararlaştırılır. Trenler hazırlanır, bu işle görevli subaylar Denizli yöneticilerine durumu bildirmeye ve göçü düzenlemeye gelirler. Fakat Rumların sürülmesi, bir kısım Denizli eşrafını korkutur:

«— Yunanlılar Denizli'ye girince, Rum sürgününün öcünü göç etmeyen Türklerden alır. Rumlar sürülmesin» derler.

Demirci, Rum sürgününe yardımcı olmak üzere en güvendiği efelerden Sökeli Ali'yi bir müfrezeyle Denizli'ye yollar. Eşraf, Sökeli Ali'yi de sürgünden vazgeçirmeye çalışır. Fakat o, Demirci'nin sürgün buyruğunu kesinlikle uygulama kararındadır.

Sökeli Ali, bâzı Türk zenginlerinin sürülecek Rumları evlerinde sakladıklarını öğrenir. Efe, bunu yapanların cezalandırılacağını tellâl ile ilân ettirir. Denizli zenginlerinin birinin evinde birkaç Rum sakladığı meydana çıkar. Efe, bu eşraftan nüfuzlu kişiyi döğer, hakaret eder ve sürgünü hazırlamaya koyulur. Bu sırada Denizli'de Mevki Komutanı Albay Tevfik, bir telgrafla Tümen Komutanı Albay Şefik Aker'i sürgünden vazgeçirmeye çalışır:

«— Rumların götürülmeleri, siyasal açıdan zararlı olacaktır. Öteki cephelerde böyle bir yola gidilmediğinden, Rumların içeriye yollanmasından vazgeçilmesi...»

Tümen Komutanının karşılığı serttir:

«— Bu gibi millî işlere sizin karışmamanızı rica ederim».

Sonunda 7 Temmuza kadar iki gün içinde Rum erkekleri Eğridir'e gönderilirler.

Bu işe karşı olan eşraf, Denizli tabaklarını silâhlandırır. Bunlar Sökeli Ali Efe ve arkadaşlarını pusu-

ya düşürüp öldürürler. Demirci Efe, öç almak için kuvvetlerinin başında Denizli'ye gelir. Tümen Komutanına göre, Demirci'nin kararı şudur :

— *Denizli'yi ateşe vermek ve ayırım yapmadan bütün halkı kurşundan geçirmek!*

Denizli'nin toptan yakılmasını Sarayköylü Şeyh Tahir Efendi önler. Demirci'nin karşısına dikilir:

— Yaptığın Cenâb-ı Hak'kın rızasına aykırıdır.

— Şeyh Efendi, ben yeminimi yerine getirmek isterim. Şehri yakmaya, Denizlilileri cezalandırmaya yemin etmiştim.

— Oğlum, şeriatta zorluk yoktur. Herşeyin kolayı bulunur. Denizli'nin mezarlığı da kenti sayılır. Orada oturanlar, kentte bulunanlardan çoktur. Burasını ateşlediğiniz takdirde yemininiz yerine getirilmiş olur.

Gaz tenekeleri mezarlığa taşınır ve mezarlık yakılır. Bu arada Demirci Efe, Albay Tevfik'i Tümen Komutanının gözü önünde öldürtür. Sökeli Ali Efe ve arkadaşlarını öldürmekten sanık 200 kadar kişi yakalanıp Demirci'nin önüne getirilir. Burada Sökeli Ali Efe'nin yanında bulunup da ölümden kurtulan birkaç zeybek, kurbanlık koyun seçer gibi suçluyu suçsuzu ayırırlar. Zeybeklerin «Bu da işe karışmıştı» dedikleri, bir avluda toplanır ve boğazlanırlar. Altmış kadar kişi öldürülür. Bunlar içinde Mutasarrıf Vekili Kadı Kahraman Seyfi ve «Göç Etmeyenlerin Hakkını Koruma» kurulunun bâzı üyeleri vardır.

Demirci, bu işi bitirdikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafla durumu bildirir :

«— Denizlililer isyan etmişti. Gereken tedbir alındı. Âsayiş ve güven sağlandı. »[216]

Tümen Komutanı değiştirilir ve Denizli kırımı görmezlikten gelinir.

SİMAV DRAMI

Çerkez Etem'in o günlerin tek başarısı olan Demirci zaferi üzerine, 21 Ağustos 1920'de Atatürk'ün Meclis'te yaptığı konuşma, Simav'ın benzer bir dramını dile getirir: Düşman, Temmuz ortalarına doğru Gördes ve Demirci yönlerinde ilerler. İslâm halkın ellerindeki silâhları toplar. Demirci ve Simav'da bulunduğu kabul edilen millî güçler, düşmanla temasa dahi geçmeden dağılırlar. Yunanlılar 21 Temmuzda Demirci'yi işgal ederler, Simav yönünde ilerlerler. Demirci dağlarında dururlar. Kütahya ve bölgesi komutanlığına atanan Çerkez Etem, Simav'a doğru yola çıkar. Atatürk'ün Meclis'te «Kahrolsun» sözleriyle kesilen deyimiyle «Simavlılar ya da Simavlılar arasında bulunan bâzı zararlı ve karşıt kişiler, doğrudan doğruya Yunanlılarla işbirliği yaparlar». Hatta müfrezeler düzenlerler, bunları Gediz'e kadar gönderirler. Etem Bey kuvvetleri, 30 Temmuzda Simav yakınına gelir. Simavlıları öğütle yola getirmeyi dener. Söz anlatılamayınca, Simavlılar cezalandırılarak zorla kente girilir.*

BURSA BURJUVAZİSİ YUNANA KUCAK AÇIYOR...

Yunanlıların yaklaştığı günlerde Bursa'da da durum Simav'dakine benzer gelişmeler gösterir. Kuva-yı Milliye'ye karşı 300 kişilik müfreze hazırlanır. Yunan askeri, kurtarıcı gibi karşılanır. Mahmut Goloğlu, Millet Meclisi tutanaklarına dayanarak Bursa durumunu şöyle özetler :

---

* 1921 yılında bir soruşturma kurulu ile Anadolu'da bulunan Prof. Toynbee, şunları yazar: «Sorumsuz Yunan çevrelerinde, Rus Kazak sistemini örnek alma yolunda konuşmalar yapılmaktaydı: Yunanistan'ın Anadolu'da devamlı elinde tutmak istediği bölgenin sınırlarına asker göçmen olarak ayrıcalıklı Çerkezler yerleştirilmeliydi. Bunlar Yunan bölgesini koruyucu bir kordon teşkil etmeliydi.» Yunan yetkililerinin gerçekten bunu yapmayı düşünüp düşünmedikleri bilinemez, fakat 1921 yılı içinde çok sayıda Çerkez yardımcılar topladıkları ke-

«Yunan saldırı hazırlıkları başlayıp da şehirlerdeki birlikler cepheye gitmeye koyulunca, Bursa ileri gelenleri ve daha çok zenginler, âsayişsizlik nedeniyle varlıklarını iç talana kaptırmamak için bir 'Bölgesel Yönetim Kurulu' kurdular. Sonra cephedekilerin beslenmesi görevini de üzerlerine aldılar. Bunun için kentte 400 bin liraya yakın bir para da toplayarak gerçekten yurtseverlik görevlerini yapma yoluna gittiler. Bunlar da yurtlarını seviyorlardı ama, Manisa Milletvekili Celâl Bey'in* (Bayar) dediği gibi, savunma olanağı kalmadığını gördükleri zaman, mal ve canlarının da yok olmasını istemiyorlardı. Yunanlıların saldırıya geçtikleri haberi duyulduğu zaman, Bursa'daki kurul, işte bu düşüncenin etkisi altında idi ve düşmana karşı olmanın yararlı olup olmayacağını tartışıyordu. Bu tartışma, en azından cephedeki birliklerin gerideki halk tarafından güçlendirilmesine engel olmuştu. Tam bu sırada Istanbul Hükümeti'nin Yunanlılarla anlaştığı, *Yunanlıların yalnızca Kuva-yı Milliye'ye karşı hareket ettiği, memleketi dinsizlerin elinden kurtaracağı yolundaki propaganda da yayılınca,* Manisa Milletvekili Mustafa Necati Bey'in dediği gibi, Kulalıların** çağır-

---

sindir. Soruşturma komisyonu raporunda, bu konuda şu yargıya varılır: «Bu Çerkezler, mükemmel yarı-düzenli savaşçılardır, fakat aynı zamanda yaptıkları pek az kontrol edilebilen çetelerdir. Aşırılıklar yaparlar ve böylece ülkeyi yıkan ve insansız bırakan devamlı misillemelerin sürmesine yardımcı olurlar». (Arnold J. Tonybee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 281).

* Celâl Bayar'ın Meclis'teki konuşması şöyledir: «İngilizleri, Yunanlıları Bursalılar çağırmıştır, deniliyor. Kesinlikle yanlıştır. Bunu düşünen bir kuruldur. Bunu da açıklamak isterim ki, o kurul, Fransızların burjuvazi dedikleri kesimdendir. Gözlerinde mallarının, canlarının bizim gibi yoksul olanlardan pek büyük değeri vardır. Onlar savunma olanağı görmedikleri zaman herhalde mal ve canlarının da boşa gitmemesini istiyorlardı. Eğer bu suçsa, bundan kurul sorumludur... Burjuvazi kesiminden Bursalılar suçludur».

** Kula olayı özetle şöyledir: Kula dolaylarında bir cephe

ması üzerine 15 Yunan atlısı kasabayı işgal etmişti. Bursa da aynı telâş, kuşku ve hazırlık içindeydi, fakat zâten fazla birşey yapmaya olanak kalmamış, Yunan Ordusu bir anda kentin kapısında görünmüş, yurtsever Bursa halkı ile hiç ilgisi olmaksızın birkaç dar kafalı gerici, birkaç hasis zenginin yüzünden kente bir din kurtarıcısı gibi girmişti... Bu ağır bir darbeydi. Fakat darbeyi ve üzüntüyü dayanılmaz ölçüde artıran husus, düşman ordusunun Bursa'ya bir Halife Ordusu gibi girmiş olmasıydı».[217]

YUNANIN SİSTEMLİ İMHA POLİTİKASINDAN ÖRNEKLER

Ne var ki, Yunana sığınarak kurtuluşun olanağı yoktur. Yunanlılar, propaganda amaçlarıyla zaman zaman Türk nüfusa iyi davranır görünmeye çalışırlarsa da, Türkü terörle yok etme ve göçe zorlama politikalarından vazgeçmezler. 1921'de bir soruşturma kuruluyla birlikte Yunan işgal bölgesinde incelemeler yapan Prof. Toynbee'nin kitabı, Yunanlıların sistemli eşrafı yok etme, Türkleri göçe zorlama politikalarının sayısız örnekleriyle doludur. Toynbee'nin kitabından birkaç örnekle durumu belirtmeye çalışalım :

«İşgal altındaki Alaşehir'in Kaymakamı Rifat Bey, Yunan askerlerinin kötü davranışları hakkında bir rapor hazırlar. Raporu, beş kez Yunan komutanına sunar,

---

tutmak üzere iki alay ve bir hücum taburu, kentin Batısına çekilmiştir. Hürriyet ve İtilâfçı eşraf, subaylara öğle yemeği tertipler. Kadın-erkek bir kısım Kulalılar başsız kalan erlerin içine dalarak, askeri kışkırtırlar: «Subaylarınız içki masasında bulunuyor, onlar sizi kırdıracaklar... Savaşınız, Padişah'ın isteğine karşıdır. Siz kendi canınızı kurtarınız». Bu propagandadan sonra birliklerinin başına dönen subaylar, birkaç erden başka birşey bulamazlar. Yunan askeri, 27 Haziranda dostluk gösterileri arasında Kula'ya girer.

Istanbul Hükûmeti'nin Adalet Bakanı Ali Rüştü, o günlerde, 12 Temmuzda Peyam gazetesine sevinçle demeç verir: «Mustafa Kemal'in Ordusu, öteden beriden toplanmış haydutlar, sâbıkalılar ve yağmacılardır.»

ses çıkmaz. Ancak beşincide raporun dikkate alınacağı cevabını alır. Ama daha başka birşey olmaz, Rifat Bey, ikinci bir rapor yazar, bir ses çıkmaz. Bunun üzerine, Alaşehir Kaymakamı iki raporun kopyalarını 9 Mayıs 1921'de bir mektupla birlikte İzmir'deki Batı konsoloslarına yollar. Yunanlılar bunu öğrenince, Kaymakamı tutuklarlar. Kaymakamla birlikte Yargıç'ı, Müftü'yü ve 25 kasaba eşrafını savaş tutsağı gibi sürerler. Sürgün, yaya yapılır, sürgünler geceleri açık havada geçirirler. İzmir'e varılınca eşraf kafilesinin bir gemiye bindirildiği öğrenilir. Bir daha onlardan haber alınmaz».

«Sürgünler, bâzen yollarda muhafızlar tarafından öldürülür. Örneğin, Sultanhisarlıoğlu Ömer Efendi, Köşk'ten 20 Nisan 1921'de sürülür, cesedi yolda bulunur, onunla birlikte sürülen 14 arkadaşından bir haber alınmaz.»

«Aydın bölgesinde, adamlar sürüldükten sonra bâzen Yunan subay ve assubayları tarafından evde kalan kadınların ırzına geçilir ve evler talan edilir. Tire'de Ispartalı Hacı Süleyman ve eşraftan bir başka kişi, 28 Haziranda yakılan ve yağma edilen civardaki 18 köyden kaçan bir grup insandan iki kişiyi evlerinde konuk ettiler diye sürülürler».

«Köylülerin dehşete kapılarak evlerini bırakıp ormanlara ve dağlara kaçmaları —ki orada çoğu barınaksızlık ve açlıktan telef olur— ya da büyük kentlere sığınmaları için bir iki kişinin öldürülmesi yeterlidir».

«*Komisyon üyeleri, Yunan Ordusu'nun işgali altındaki Gemlik ve Yalova ilçelerinde, Türk köylerinin yok edilmesi ve müslüman nüfusun telef edilmesi için sistemli bir plan uygulandığı kanısındadırlar. Plan, Rum ve Ermeni çeteleri tarafından yürütülmektedir. Fakat bunlar, Yunan direktifi altında ve hatta bâzen Ordu birliklerinden müfrezelerin yardımıyla eylem yapıyor gözükmektedirler*».

«Mudanya'nın karşısında Armutlu'da, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rumlar, Bursa'ya sürülmüşlerdir.

Fakat Armutlu Türkleri, Rumların mallarını dönüşlerine kadar korumuşlardır. Yunan işgali günlerinde de, Armutlu'nun İmralı doğumlu rahibi Papa Foti, Türkleri korumak için elinden geleni yapmıştır. Bu yüzden rahibin sürülmesi istenir. Armutlu'ya çeteler Yalova ve Gemlik'ten gelir... Hristo çetesi, Müttefiklerarası Soruşturma Komisyonu'nun gözü önünde Kapaklı, Narlı ve Karacaali köylerini yakar ve Armutlu'dan üç bin lira haraç ister. Para verilemez, iki kişiyi öldürüp çekilirler.

Bir hafta sonra Gemlik'ten başlarında subay olan bir grup askerle birlikte dönerler. Çeteciler, Yunan üniforması giymiştir, fakat yüzlerinden tanınırlar. Türkler, evlerine kapanırlar. Gelenler, 12 baş sığır alıp giderler.

Armutlu halkı, Gemlik'teki 10. Yunan Tümeni karargâhına başvurur. Armutlu'ya başlarında bir teğmen bulunan 30 kişilik bir daimî koruma gücü yollanır. Geceleri bu subay, Türk evlerine akınlar düzenler, para, değerli eşya ve kadınları alır. Bu arada kızlar, teğmen gelince arka kapıdan kaçmayı öğrenirler, fakat istediğini bulamıyan teğmen, aile reisini döğer. Emine adında yetmişlik bir kadın, büyük torununu saklar. Kızı nereye sakladığını söylemeyi reddeder. Yetmişlik kadın, bu kahraman teğmen ve adamları tarafından çok fena döğülür. Günlerce yerinden kıpırdayamaz. 17 Mayıs 1921'de Armutlu'ya Müttefiklerarası Soruşturma Kurulu gelince, Emine kadın yaralarını onlara göstermeye çalışır, ama Yunan askerlerinin süngüleriyle uzaklaştırılır. İlkinden sonuncuya kadar pek çok kadının ırzına geçilir, zira subay, her gece başka bir kadın alır.

Soruşturma Kurulunun gelişinden sonra bu subay değiştirilir. Fakat 30 kişilik Yunan koruyucu birliğinin bütün giderlerini, rakı da dâhil, Türkler öder. Çeteler, etrafta dolaşır. Kızılay, yerlerinden ayrılma olanağını sağlayınca, Armutlular sevinçle göç yolunu tutarlar.»

«... Karamürsel yıkıntıları içinde ancak iki canlı varlığa rastladık. Bunlardan biri Hatice adında bir Türk kadınıydı. Irzına geçilmiş ve tüfek dipçiği ile döğülmüştü. Öteki de tükenmiş bir Yunan askeriydi».

«1920 Temmuzunda İzmit'i işgal eden Yunan Ordusu, 1921 Haziranında oradan çekilir. Ordu ile birlikte, Türklere zulmeden, Türklerin malına, ırzına ve canına saldıran yerli hıristiyan halk da, öç korkusuyla yollara düşer. Taşınmaz mallarını bırakmak zorundadırlar, bu giderayak öç duygularını kamçılar. Öfkeyle Türklere saldırırlar.

Yunan birlikleri ayrılmadan önce, ilk olarak, İzmit'in Doğusundaki köylerdeki hıristiyan nüfusun boşaltılması kararlaştırılır. Türk köylüleri, kağnılarıyla, bu hıristiyanların eşyalarını İzmit'e taşımakla görevlendirilir.

Toynbee ve Soruşturma Kurulu üyeleri, boşaltmanın tamamlanışından 35 saat sonra İzmit'te karaya çıkarlar. Rıhtıma açılan sokaklar kağnı kalıntılarıyla doludur. Öküzlerin işe yaramaz artıkları suyu pisletmektedir. Hayvanlar, et ve derileri gemiye kolay yüklensin diye iskele üzerinde boğazlanmıştır. Hizmetlerine karşılık öldürülen Türk kağnı sürücülerinin ve bir iki kadının cesedi, hayvan artıklarının yanında dalgalanmaktadır.

İzmit kasabasında, Türk dükkânları sistemli biçimde yağma edilmiştir. Hıristiyan dükkânlarının kapısına, sâhiplerinin adları yazılarak ve haç işareti konularak talan edilmesi önlenmiştir. İzmit'in merkezindeki bir Türk ve yahudi mahallesi ateşe verilmiştir...

Yalnız halıları ve öteki eşyası alınmakla kalmamış, câmiler pisletilmiştir. Pertev Mehmet Câmii'nin içinde, avlusunda domuzlar boğazlanmıştır.

Genel bir kırım, İzmit'teki Fransız İrtibat Subayı'nın çabalarıyla önlenmiştir. Bu subay, kırım başlar başlamaz, bir Fransız destroyerinin komutanı ile birlikte sokaklarda devriye gezmiştir. Fakat Yunanın İzmit'i boşaltmasından üç gün önce, kentin en yüksek yerin-

deki Bahçeçeşme ve Tepekhane Türk mahallelerinin bütün nüfusu mezarlığa götürülmüş ve toplu halde öldürülmüşlerdir. 29 Haziran Çarşamba günü, iki mezarın açıldığında hazırdım. Mezarlardan müslüman cesetleri çıktı. Elleri, arkadan bağlanmıştı. Bu iki mezarda, 60 kadar ceset vardı. Daha başka mezarlar da mevcuttu. 300 yitik hesaplanmaktaydı».[218]

Bu zulüm listelerini uzatmak mümkündür, fakat gereksizdir. Belirtmek istediğimiz, Batı Anadolu'ya yerleşmek isteyen Rumlar, Dünya Savaşı'ndan tükenerek çıkmış bir ülkede, direnmekten başka yol bırakmazlar. Yunan zulmü yüzünden Anadolu içlerine kaçan yüzbinlerce göçmen ve Yunan ilerleyişi ile bu zulmün kendilerine yaklaştığını gören iç Anadolu illeri nüfusu, Mustafa Kemal'in önderliğinde toplanmaktan başka yol bulamaz*.

Kilikya'da da olaylar benzer biçimde gelişir. Birinci Kitap'ta belirtildiği üzere, Güneyde İngiliz işgaline bir direniş olmaz, Sıvas Kongresi'nde Güney illeri yoktur. Direniş, Fransızların Ermeni birlikleri kurması, bunların ve Ermeni çetelerinin Türk kırımına koyulması üzerine başlar.

---

* Lozan'da İsmet İnönü, Yunanlıların Anadolu'da 27 büyük şehir, 1400 köy ve 98 bin konut yakıp yıktıklarını söyler ve Kasım 1922 tarihli Milletlerarası Kızılhaç Dergisi'nde Anadolu'da incelemeden dönen iki Kızılhaç yetkilisinin yayınladıkları yazıdan bir parça okur: «Her ikimiz de, 1918'den bu yana, birçok felâketlere tanık olduk, fakat şimdiye kadar **yıkıntılar arasında yaptığımız bu geziden daha acıklı bir görevde bulunmadığımız gibi, yüzleri hâlâ korku ve şaşkınlık yansıtan bu yerler halkının görünüşünden daha üzücü bir manzara da görmedik...** Cepheden çok uzaklarda kalan Anadolu kasabalarının yıkılıp yakılması, görgü tanıklarının söylediğine göre, XX. yüzyılda hıristiyanlarca metodlu olarak yapılmıştır». (Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Takım, I, Cilt I, Kitap I, s. 209)

Türk zaferi üzerine ise, kanlı olaylara karışan yerli Rum topluluğu yerlerinde kalmaya cesaret edemiyecek, Yunan Ordusu'nun kalıntılarıyla birlikte perişan kaçacaktır. Bu topluluklararası kırımın baş sorumlusunun emperyalizm olduğu açıktır.

NUR DAĞLARININ KARAHASAN PAŞASI

Kurtuluş Savaşımızın ilk kurşunu, Dörtyol yakınlarında, geri dönen Ermenilerin zulmü üzerine patlar. Fransızlar, 11 Aralık 1918'de İskenderun'a asker çıkarırlar. Ermeni Alayı'na bağlı birlikler de İskenderun'a yollanır. Bunlar derhal öç almaya girişirler. Dörtyol dolaylarındaki köyleri basarlar. Özerli Köyünden Hacı Hüseyinoğlulardan Emin Hoca'nın başkanlığındaki bir kurul, Ermeni işkence ve zulümlerinden — Fransızlar Ermenileri koruduğu için — İngiliz işgal komutanına yakınır. İngiliz komutan, Dörtyol'a bir Hint müfrezesi yollar, dinginlik sağlanır. Fakat Fransız üniformalı Ermeniler ve onlara uyan bâzı Fransız askerleri rahat durmazlar. Özerli halkı karşı koyunca, bu askerler, halkın malını yağma ederler. Muhtar Şehmuzzâde Mehmet Ağa ile Abdülkadirağazâde Yusuf Ağa'yı, hem de Fransız işgal komutanının kapısı önünde, süngüyle şehit ederler. Bununla yetinmeyip yakındaki Karakese Köyüne saldırırlar. Özerli'nin yazgısından kurtulmak için Karakese halkı, Dörtyol ve Özerli'ye giden yollara taştan barikatlar yapar ve silâhla karşı koyar. Böylece 19 Aralık 1918 günü, Ordu birliklerinin silâhlarının alındığı, komutanların tutuklanmasına girişildiği bir sırada, halk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatır. 15 yitik vererek dönen bu Ermeni-Fransız askerleri, Dörtyol'da Jandarma Komutanı Teğmen Hasan'ı yaralarlar. Dörtyol'da cinayetlerini sürdürürler. Kurtkulağı'nda kardeşi öldürülen Teğmen Hasan, halkın desteğiyle bir müfreze kurarak Nur Dağlarına çıkar, Ermeni-Fransız kuvvetlerine baskınlar düzenler. Köylerden topladıkları hayvanları götüren işgalcileri, Dörtyol kesiminde bastırır, hayvanların tümünü kurtarır. Gençler, para ve silâh alarak, Karahasan'ın müfrezesine katılır. Kısa sürede Nur Dağları'nda 300 mevcutlu Karahasan Müfrezesi doğar. İngilizler ve Fransızlar, baskınlardan o kadar rahatsız olurlar ki, büyük kuvvetlerle Nur Dağları'nı taramaya koyulurlar. Gürlevik mevkiinde Karahasan, bu kuvvetleri püskür-

tür. Halk, bundan sonra günümüzün «Karaoğlan» efsanesi gibi, Hasan'a «Karahasan Paşa» adını verir ve kurtuluşunu Nur Dağları'ndaki Karahasan Paşa'dan bekler...

28 Mayıs 1919'da Osmaniye'de Câmi Alanı'nda miting yapan halkın üzerine işgalciler ateş açarlar. Kaçamayan kadın, çoluk-çocuk ve ihtiyarlar perişan durumda kalırlar. Câmi yanındaki okulu siper yapan Hacı Ali oğlu Gâvur Ali, Hoca Mehmet Efendi ve bir arkadaşı ateşe ateşle karşılık verirler. Karahasan Paşa, Hızır gibi yetişir ve işgalciler Ermeni evlerine sığınmak zorunda kalırlar. Bunun üzerine Ceyhan bölgesinde ufak mevcutlu millî müfrezeler gelişir. Karayığınlı, Nuri Efe, Yeşiloğlu, Taşçı Bekir, Süleyman Ağa müfrezeleri kurulur. Yanıkkışla ve Karayeğin köyleri halkının kurduğu Kırmızı Müfreze'de 25 yaşındaki Rahime de yer alır[219]. Bu genç kadın, 5 Ağustos 1920'deki bir çarpışmada göğsünden vurularak şehit olur.

Geri dönen ve öç duygularıyla dolu Ermenilerin ve Albay Romieu komutasındaki Ermeni Lejyonu'nun topluluklararası kırıma ve direnişe yol açacağı bellidir. Fakat emperyalistlerin*, Batı Anadolu'daki Rum saldırısında olduğu gibi, Doğu Anadolu'daki Ermeni saldırısında da buna aldırdıkları yoktur. Çok küçük bir azınlık teşkil eden Ermenilerle «Büyük Ermenistan» kurma sevdasındadırlar. 18 Aralık 1918'de «Son Haçlı Seferi»nin gâlibi General Allenby, Suriye'ye «sürülmüş» yüzbin civarındaki bütün Ermenilerin kitle hâlinde eski yerlerine dönmesi buyruğunu verir. 9 Ocak 1919'da Adana'da yönetimi alan ve «Ermenistan İdarî Şefi» sanını taşıyan General Bremond, Ermeni dönüşünü hızlandırır. Yalnız bir yıl içinde Adana iline 120 bin Ermeni geldiği hesaplanır.

---

* «Büyük Ermenistan» İngiltere'nin Arap ülkelerindeki mevkiini zayıflatmak isteyen Fransa'nın planıdır. İngiltere ise, ABD mandasında Kuzeydoğudaki «Küçük Ermenistan»ı Fransız planına karşı desteklemektedir. Ermenilerin Anadolu'daki felâketi, kökleri Tanzimat günlerine kadar uzanan bu emperyalist politikalarının sonucudur.

Fransızlar ve onlarla birlikte Ermeni askerleri, çeteleri ve sürgünden dönenler, içerilere doğru ilerlerler. Fransızlar, 7 Mart 1919'da Kozan'ı işgal ederler. Ermeni yanlısı Binbaşı Taillardat, Kozan'a yerleşir. Saimbeyli (Haçin), Şar, Zeytun, Urumlu (Doğanlı) bölgelerinde silâhlı ve örgütlü Ermeni kuvvetleri kurulur. Savaştan önce 30 bin Ermeni nüfusa sâhip Haçin'de bir Ermeni Binbaşının komutasında 1500 kişilik kuvvet hazırlanır. Haçin'in Osmanlı Hükûmetince atanmış Ermenak Efendi adlı Kaymakamı, geri dönen Ermenileri öçten kaçınmaya çağırırsa da, Ermenak Efendi görevinden atılır ve Ermeni çeteleri Türkleri öldürmeye koyulur.

ÇUKUROVA DİRENİŞİNDE DURAKSAMA DÖNEMİ

Bununla birlikte direnişin birdenbire gerçekleştiği sanılmamalıdır. İlk tepkiler daha çok Kayseri'ye doğru kaçmak olur. Bir umut ışığı görülmedikçe direniş kolay değildir. Türk Kaymakam ve Jandarma Komutanları, Ermeni taşkınlıklarını ellerinden geldiğince frenlemeye, Fransız yetkilileri halkı uyutmaya çalışırlar. Örneğin bir Ermeni Taburu, 1 Mart 1919'da dağıtılarak bir İngiliz gemisiyle Portsaid'e götürülür, General Allenby, hatta 3 Martta bütün Ermeni Gönüllüler Lejyonu'nun Fas'a gönderilmesini önerir. Fransızlar, yanaşmazlar. General Hamelin, Ermeni askerine gerek olduğunu ileri sürer. Fransız Dışişleri Bakanlığı 10 Martta Bogos Nubar Paşa'ya şöyle yazar :

«Meydana gelen karışıklıklar... Ermeni Taburu'nun disiplinsizliğinden ileri gelmiştir... Gönüllülerden bâzıları Lejyon'daki Fransızların bireysel ya da toplu olarak girişilen öç alma hareketlerine karşı çıkmakla yükümlü bulunduklarını anlamak istememektedirler. Fransız Komutanlığı hemen her gün, İngiliz asker ve sivil makamları yoluyla hırsızlık, adam öldürme gibi şikâyetler almaktadır».[220]

Fransızlar, Lejyon'un kurucusu Bogos Nubar Paşa'-

dan Ermenileri yatıştırmasını isterler. Türklere de Ermeni olaylarını önleyeceklerini, Ermeni birlikleri kullanmaktan kaçınacaklarını bol bol vaadederler. Örneğin, Adana'ya giden bir Kozan eşraf kurulu, Kozan işgal edilecekse, bunun Ermeni olmayan askerler tarafından yaprlmasını İngiliz ve Fransız komutanlarından isterler. Vaatler alırlar, fakat sonra bu vaatler tutulmaz. Bu arada halk uyutulmuş ve şaşırtılmış olur. Özellikle Urfa, Maraş ve Antep'i 1919 Ekim ayı sonuna kadar işgalinde tutan İngilizler, bu yatıştırma politikasında başarılı olurlar. İngiliz işgaline bu illerde pek bir direniş olmaz. Örneğin, Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza, 18 Eylül 1919'da Sıvas'a bir telgraf çekerek Kongre'nin ve Heyet-i Temsiliye'nin tutumunu kınar. Bunu, «İngiliz Hükûmeti'nin, İtilâf Devletleri'ne karşı doğrudan doğruya saldırı saydığını» İngilizlerden duyduğunu belirtir ve «mevcut durumun millet mutluluğunu yok edecek» davranışlardan kaçınmayı gerektirdiğini söyler. Atatürk, «Tutumumuz İngiltere'ye ve İtilâf Devletleri'ne karşı değil, onlar tutumumuzun doğruluğunu ve haklılığını onaylıyorlar» diye karşılık verir[221].

Maraş'ı çoğu Hintli olan birliklerle işgal eden İngilizlere bir tepki yoktur. İngilizlerle birlikte Ermenilerin dönmeye başlaması, bunların mal-mülk dâvâsına girişmeleri, Ermeni sürgünü sırasında Maraş Mutasarrıfı olan Sıvas Vâlisi İsmail Kemal'in tutuklu olarak getirilip yargılanması ve Ermeni taşkınlıkları heyecan yaratırsa da, yazgıya boyun eğilir. Hatta Fransız işgali kesinleşince, bir kısım eşraf, Mutasarrıfın da onayı ile, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak, Osmaniye'de yöneticilik yapan Fransız Yüzbaşı Andrea'nın Maraş Mutasarrıflığına getirilmesini isterler*. Antep'te de İn-

* Atatürk, bu olaydan Nutuk'ta şöyle söz eder: «Maraş'ta bâzı Çerkez vatandaşlar, gûya Maraş'ın tüm Çerkezleri adına, Cebelibereket Guvernörü'nün Maraş'a yollanmasını, Antep'teki Fransız askeri komutanından telgrafla istemişlerdi. Buna izin veren Maraş Mutasarrıfı kınandı. Bu kişi geldiğinde, Maraş eş-

gilizlerin gelişiyle birlikte Ermeni taşkınlıklarının artması, bir miting düzenlenmesine ve bir «Cemiyet-i İslâmiye» kurulmasına yol açarsa da, daha ileri gidilmez. Kaynaşma, 1919 Ekimi sonunda, Fransızların Ermeni askerleriyle birlikte gelmesi ve Ermeni zulümlerinin artması üzerine şiddetlenir ve silâhlı direnişe dönüşür.

Maraş'ta 31 Ekim günü, Uzunoluk Hamamından çıkan kadınların peçelerini Fransız ve Ermenilerin açması üzerine, Sütçü İmam silâhını ateşleyerek birkaç saldırganı yere serer. Bir kısım eşrafın çağırdığı Yüzbaşı Andrea'nın, dansettiği bir zengin Ermeni kızının isteği üzerine, Kaledeki Türk bayrağını indirtip yerine Fransız bayrağını çektirmesi tepkilere yol açar. Avukat Mehmet Ali, Türk bayrağını Kalede yeniden dalgalandırır. Bir Ermeni Taburu bulunan Antep'te ise üzüntü ve pasif direniş vardır. Fakat Ermeni zulmüyle ortam, silâhlı direnişe hazır duruma gelir.

ADANA'DA BÜYÜK GÖÇ

Ermeni zulmünün çok daha önce başladığı Adana bölgesinde yer yer direnişler görülmektedir. Ama dire-

---

rafının karşılamaya çıkmaması bildirildi». (Nutuk I, s. 308). Bu işin ilginç yanı, hiç de Türk yanlısı bir politika izlemeyen Andrea'nın Ermenilerce kınanmasıdır! İngiliz Yüksek Komiseri, Lord Curzon'a gönderdiği 10 Şubat 1920 tarihli raporda şöyle yazar: «31 Ocakta Adana'daki Ermeniler, Fransızların işleri yönetiş biçiminden çok hoşnutsuzdular. Kitle gösterileri yaptılar ve Ermeni liderleri, İdarî Şef'e şu istekleri bildirdiler :

1 — Tamamen Ermenilerden bir Meclis kurulmalı,

2 — Jandarmadaki sakıncalı bütün müslümanlar temizlenmeli, hıristiyan çoğunluğu sağlanmalı,

3 — Hıristiyanlara korunmak için silâh dağıtılmalı,

4 — Türk yanlısı politika izlemekle suçlanan Maraş Vâlisi Andrea görevinden alınmalı.

Bu istekler, telgrafla General Gouraud'ya iletilmiştir. General'in Ermenilere cevabının olumlu olduğuna inanılmaktadır». (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 370)

niş, sınırlı ve dağınık kalır. Eşraf, daha çok umutsuzluk içinde kaçmayı ve uzlaşmayı dener. Örneğin, Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen kişilerinden Adana eşrafından Damar Arıkoğlu, Ermeni zulmünün artması, Vanlızâde Ahmet Necmettin gibi büyük çiftçilerin öldürülmesi üzerine, birçok zengin gibi, Konya, Niğde ve Kayseri bölgesine kaçar. Hatta daha önce bütün aile kaçmaya karar vermiştir. Fakat yola çıkarken bir Ermeni çetesi, Mamüllü Köyündeki çiftliklerini basar ve babasını öldürür. Arıkoğlu anılarında olayı şöyle anlatır :

«Gün ağarırken, yükte hafif eşya ve bütün hayvanlarımızı önümüze alarak, önce giden ailemize katılmaya kararlıydık. Ertesi sabah, bu işle uğraşırken, Ermeni çeteler ansızın çiftliğimize baskın yaptılar, hazırladığımız bütün mallara, ne var ne yoksa, yataklarımıza varıncaya kadar el koyup arabalara yüklediler. Hayvanlarımızı da önlerine kattılar. Bizim üçümüzün de elini kolunu sıkısıkıya bağladılar. Şahin Ağa Kilise Köyüne götürüldük... Bir hayuhuyla bizi karşıladılar, binbir çeşit yakası açılmadık küfür ve hakaret içinde, çete başı, Sıvaslı Kireççi Agop (takma adı Çakıcı)'un huzuruna çıkardılar. Çok terbiyesiz bir tavırla bizden para istedi :

— Sakladığınız yeri göstermelisiniz, yoksa başınıza çeşitli işkencelerle ölüm gelecektir, dedi.

Mevcudumuz 217 altın lira ile 637 banknotumuzu zâten elimizden almışlardı. Birşeyimiz kalmadı ki, tekrar verelim :

— Verecek paramız yok...

der demez, öldüresiye dayak atıp beni merdivenden aşağıya tekmeyle yuvarladılar, babacığımın sakalını, benim de bıyığımı kibritle yaktılar. Kahkahalarla durumumuzu seyredenler arasında Adanamızın zengin ileri gelen Ermeni tüccarlarından Kalusyan, Bızdıkyan, Kasparyan gibi kişileri de gördüm. Babamı çırılçıplak ederek, bir çukura götürdüler. Aşıkyan fabrikasında çalışan İstepan adında Ermeni, belinden çıkardığı altmış santim uzunluğunda bir kamayı babamın sağ böğrünün

karaciğer bölgesine sapladı, kelime-i şahadet getiren babama kızan katil, Peygamberimize küfrederek ikinci darbeyi de aynı bıçakla boynunun sağ yanına indirdi. Rahmetli babamın başı göğsüne sarktı».

Bu olaydan sonra Arıkoğlu, Konya ve Niğde bölgesinde millî müfrezeler için para toplamaya, silâh ve cephane bulmaya koyulur.

Kozan'da, Dünya Savaşı günlerinde Hükûmete büyük para yardımlarında bulunduğundan Ermeni zengini Yaver Kirkor, sürgünden kurtulur; fakat meçhul kişiler tarafından öldürülür. Fransızlar gelince, Sehlikzâda Hasan, Kurtoğlu Hulusi, Topaloğlu Halil gibi kişiler, Kirkor'un öldürülmesinden sorumlu diye tutuklanırlar. Hapisten kaçan bu eşraftan kişiler soluğu Develi'de alırlar. Hatta bunlardan bâzıları Sıvas'a gidip Mustafa Kemal'le görüşürler, direniş için destek isterler. Bir süre sonra Sehlikzâde Hasan, büyükçe bir müfrezenin başıda Fransız ve Ermenilere karşı savaştadır. Maraş'ta da zulümden kaçanlar Elbistan'da toplanırlar. Elbistan, direniş merkezi hâline gelir. Orada da gözler Sıvas'a çevrilir.

GÜNEY DİRENİŞİNİ MUSTAFA KEMAL ÖRGÜTLER

Ancak Mustafa Kemal'in işi ele almasıyladır ki, Güneyde millî direniş örgütlenir ve Fransızlarla boy ölçüşebilecek bir düzeye yükselir ve bir komutaya kavuşur.

Sıvas Kongresi'nde Güneydoğu illeri yoktur ama, bu Kongrede Güneydoğunun kurtarılışı için tedbirler alınır. Kongre, Fransız ve İngilizlerin «Diyarbakır, Halep ve Suriye'den Ermenilerin bölgeye göçlerini sağlayarak, islâm halkı göçe zorlayarak, Ermeni çoğunluğu gerçekleştirmek ve bir Ermeni Devleti kurmak» planı izlediklerini saptar ve özellikle Maraş ve Antep bölgesine şu direktifi verir :

— Göç, yasaktır.

— Arazi ve emlâk ancak Türklere satılacaktır. Ya-

bancılarla hıristiyanların arazi sahibi olmasına meydan verilmeyecektir.

— Millî amaçlar uğruna, herkes mal ve beden bakımından yardımla görevli tutulacaktır.

— Türk olmayanlara karşı sıkı bir boykot izlenecek, alışveriş Türkler arasında yapılacaktır.

— Jandarma ve poliste Türklerin kullanılması sağlanacaktır.

— Örgüt başkanlarının güvenlikle çalışmasına önem verilecek, kişisel güvenlikleri korunacaktır. Millî örgüte karşı çıkan sözü geçer kişiler etkisiz kılınacaktır.

— Kolordu bölgelerinden seçilerek gönderilecek subay ve astsubaylar, müfrezelerin komutanlıklarında kullanılacaktır.

— Millî Ordu kurulacaktır. Bu iş, islâm cemaatleri örgütleri biçiminde ele alınmalı, millet, islâm mabetleri etrafında birleştirilmelidir; câmi ya da mescidi olan her köy ve mahalle, bir piyade takımı sayılmalı, takımın yönetimi imam, müezzin ve köy hocasına ya da bu adı takınacak gönüllülere verilmelidir. Her bucak merkezi bir bölük, her ilçe ve il merkezi bir tabur kurulu teşkil edecektir. Askerlik Şubeleri başkanları tabur, Askerlik şubelerindeki subaylar da bölük komutanı olarak atanacaktır... vb.[222]

Böyle, Kolordulara bölünür ve Kolordu ve Tümen Komutanlarının Millî Mücadele ile yakından ilgilenmesi, silâh ve subay yollaması sağlanır. Kılıç Ali (Üsteğmen Âsaf), Yörük Selim (Yüzbaşı Sâlim), Kozanoğlu Doğan (Binbaşı Doğan), Aydınoğlu Tufan (Yüzbaşı Osman Nuri), Polat Paşa (Yüzbaşı Kâmil), Tekelioğlu Sinan (Yüzbaşı Râtip) gibi subaylar bölgeye yollanır. Silifke'de Binbaşı Emin (Arslan), Urfa'da Ali Saip Ursavaş gibi subaylardan yararlanılır.

Mustafa Kemal ve Ordu'nun bu ilgi ve desteği iledir ki, Güneyde millî direniş, ufak çaptaki ilk çatışmalardan sonra, 1920 yılı başında ciddî bir güç durumuna gelir.

KAHRAMAN MARAŞ'IN KURTULUŞU

Maraş'ta öğretmen Hayrullah ve Benli Ökkeş müfrezeleri, İslâhiye'den gelen bir Fransız Taburunu baskına uğratır. Fransızlar, öç almak için Çeçeli Köyü'nü yıkıp yakarlar. Eloğlu-Maraş yolunun kapatılması için yeni müfrezeler yollanır. Eloğlu'na yaklaşıldığında, bir başka Fransız Taburunun ilerlediği ve Eloğlu Köyü'ne girdiği görülür. Millî kuvvteler saldırırlar. Öğretmen Hayrullah da Çeçeli'den yetişir, kahramanca savaşarak şehit düşer. Fransızlar, Eloğlu Köyü'nde kuşatılır. Fakat Maraş'tan bir eşraf kurulu gelerek Fransızları kurtarır!

12/13 Ocak 1920 gecesi, çoğu Fransız üniforması taşıyan Ermenilerden kurulu bir Fransız Taburu, konakladığı Araplar Köyü'nde kadınlara saldırır, talan yapar. Can ve nâmus kaygısıyla köyden fırlayan erkekler, çevre köyleri harekete getirirler. Karayılan ve Boynuyoğunoğlu Memik Ağa millî kuvvetleri, Fransızları bozguna uğratır. 19 Ocakta Harabe çarpışmalarında Fransızlara ağır yitikler verdirir.

Elbistan, Pazarcık, Bertiz ve Maraş çevresi köylerinden toplanan millî müfrezeler, artık Maraş'ın kapılarına gelmiştir. Doktor Mustafa Bey ve arkadaşları, Maraş dolaylarındaki Fransız birliklerine saldırırlar. 21 Ocakta Maraş içinde 11 Şubata kadar süren çarpışmalar başlar. 2500 kadar Ermeni, Fransızların yanında savaşa katılır. Şehrin egemen yerleri Fransızlarla Ermenilerin elindedir. Türkler, çok elverişsiz koşullarda, hapisteki tutukluları da saflarına katarak savaşa tutuşurlar. Çarşıya egemen Ermeniler, ilk gün, dükkânını kapatıp evine giden Türk esnafı kırıma uğratırlar. İkinci gün, her yana egemen Tekke Kilisesi'nden, Ermeniler, üç yanı ağır ateş altında tutarlar. Öğretmen Evliya, mücahitleriyle ileri atılıp kilisedeki savaşçıları yok eder. Öğretmen Evliya, Türk mevzilerine egemen Taşhan'ı da susturur, fakat bu arada şehir düşer. Mılhış Nuri, kale biçimine getirilmiş bir Ermeni evini yakarak yok eder,

kendi de şehit olur. Benli Ahmet, Aksu köprüsünü tutan Fransız birliğini temizler ve şehit düşer. Kocası şehit olan Sanem Ayşe kadın, sonuna kadar savaşır. Kılıç Ali, Ermeni zenginlerin taştan evleri bulunan Kuyucak Mahallesini ele geçirir. Alman Çiftliğinde üslenmiş Fransızları tutsak alır. Dr. Mustafa, Cancık'taki karargâhından durumu her gün Mustafa Kemal'e bildirir.

Çarpışmalar, üç haftaya yakın sürer. Şehir tamamen yıkılıp yakılır. Havanın müthiş soğukluğu, yiyecek sıkıntısı, bir kısım milis güçlerinin köylerine dönmek isteyişi ve Fransızların Albay Normand komutasında önemli takviye birlikleri almaları direnişi zayıflatır. 10 Şubatta Maraş Belediye Başkanı Dr. Mustafa, Amerikalı Dr. Wilson aracılığıyla Fransız komutanına kentin teslimi üzerinde görüşmek istediğini bildirir. Dr. Mustafa, 11 Şubatta Fransız komutanı ile görüşür, direnişin tükendiğini, kentin teslim olacağını, kendisini de teslim alabileceklerini bildirir. Fransız Komutanı General Querette, teslim almayı 12 Şubatta yapacağını ve koşullarını bildireceğini söyler. Dr. Mustafa, geri dönerken Ermeniler tarafından öldürülür. Ne var ki, Fransız kaynaklarına göre, Suriyed'eki üst komutandan Albay Normand'ın getirdiği buyruk yanlış yorumlandığından Fransızlar, Ermeni sivil ve askerleriyle karmakarışık çekilirler[223]. Maraş, böylece kurtulmuş olur. Sıfıraltı 20 derecede çekilirken, millî müfrezelerin saldırılarıyla, Fransız çekilmesi hezimete dönüşür. General Celâl Erikan'a göre, Fransızlar çekilişte 2 bin ölü verirler. 3 bin Ermeni asker ve sivil karlar altında kalır. Türklerden 200 şehit ve 500 yaralı vardır. Maraş'taki bir Amerikalı doktor, olayları şöyle değerlendirir :

«Maraş'ın büyük bir kısmı yanmıştır. Altı kilise, sekiz câmi ve bunlar arasında hemen bütün Ermeni evleri harap olmuştur... Âsayiş sağlanmaya başlamıştır. Mutasarrıf İrfan Bey ve arkadaşları pek iyi hareket ediyorlar. Bu savaş ve yitiklerden dolayı, Fransızlar sorumlu tutulmalıdır. Ermenilerin de bu konuda kabahatları vardır. *İki milleti, biribirine düşürerek aradaki düşman-*

*lıktan faydalanmaya kalkışmak, iyi bir politika değildir**. Fransızlar, burada hıristiyanları korumak için bulunduklarını iddia ediyorlardı. Onlar gittikten sonra daha kötü olması gerekirdi. Oysa onların yoklukları, Ermeniler için, varlıklarından daha iyi oldu».

Fransız birliklerinde savaşan Ermeni genci Leon da, Maraş'ta başlarına gelenleri yorumlar :

«Maraş'a gelişimizin üçüncü günü çarpışma başladı. 22 gün sürdü. Bu süre içinde haşlanmış buğday, kedi eti yedik. Çarpışmalarda ben yaralandım, arkadaşlarım öldüler. Çekilirken yolda karlar üzerinde birçok insan soğuktan dondu. Paramı yitirdim, buna yanmıyorum. Yalnız üç yıldan beri hizmet gören 3 bin Ermeni askerimizi yitirdik, buna ağlıyorum. Son günlerde Ermenistan kurulacaktı. Bu olmadı ve bizim başımıza patladı».[224]

URFA'DA ERMENİLER, FRANSIZLARIN GİTMESİNİ İSTİYOR!

Urfa'da da Yüzbaşı Ali Saip Ursavaş'ın «Savaşmazsanız, oturduğunuz yerler Ermenistan olacak» diye aşiretleri toplamasıyla ve Ordu'nun desteğiyle 8 Şubat 1920'de Kurtuluş Savaşı başlar. 15 Şubatta Ermeni ve Nasturîlerden binden fazla kişi silâhlanır ve savaşa katılır. 5. Tümen Komutanı Yarbay Kenan, durumu şöyle değerlendirir ve kuvvet ister :

* Maraş olaylarını İngilizler, Fransızlarla ortak cephe kurma ve Istanbul'u işgal edip Türkleri barışa zorlama için kullanırlar ve bunda başarılı olurlar. Istanbul işgalinin kararlaştırıldığı Şubat 1920 Londra toplantılarında Maraş olayları uzun uzun tartışılır. Lloyd George şöyle konuşur: «Eylüle kadar Maraş, İngiliz askerleri işgalindeydi. İşgal süresince, âsayiş mükemmeldi. İngiliz subayları tam güvenlik içinde Maraş'ın 20-30 mil uzağında avlanmaya alışmışlardı... O tarihten sonra bölge Fransız yönetimine geçince, Türk milliyetçi hareketi genişledi ve gittikçe artan tehdit edici bir nitelik kazandı... Fransız işgal kuvvetlerinde, o yöreden toplanmış Ermeniler vardı. Mümkündür ki, Fransız üniformasıyla sokaklarda dolaşırken

«Urfa'da Fransızlar 1700 Ermeniyi silâhlandırdıklarına ve 7-8 makinelitüfekleri olduğuna göre, ateş güçleri Kuva-yı Milliye'den üstündür».

Savaş uzadıkça millî güçlerde çözülmeler başlar. Bir kısım aşiretler tarım işlerini bahane ederek uzaklaşırlar. Urfa halkında göç hazırlıkları görülür. 19 Mart 1920'de Urfa halkı adına, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekilir ve Ordu'dan yardım gelmezse mücadeleden vazgeçileceği bildirilir[225].

Mustafa Kemal, XIII. Kolordu Komutanına durumu iletir :

«Mutasarrıflıktan ve halktan alınan telgraflarda, Urfa'da yapılan savaşların aleyhimize sonuçlandığı, halkın heyecan içinde göçe hazırlandığı bildiriliyor. Halkın göç etmekten vazgeçirilmesi...»

Kolordu Komutanı, elinden gelen yardımı yapacağını belirtmekle birlikte, şu ilginç karşılığı verir :

«Halk ve aşiretlerin bağımsızlık, hak ve nâmuslarını savunmak için, İzmir cephesindeki ve Maraş'taki kardeşleri gibi mal ve can bakımından biraz özveride bulunmaları gerekir. Yoksa Siverek, Viranşehir ve hatta Diyarbakır'ın Ermeni ve Fransız çizmeleri altında ezilmesine meydan verileceği bir kez daha Müdafaa-i Hukuk Örgütü Başkanlığına ve ilgililere açıklanmalı ve anlatılmalıdır».[226]

Mustafa Kemal, telgraf üzerine telgraf gönderir. Urfa'ya ne kuvvet bulursa yollatmaya çalışır.* Bu sıra-

---

bu Ermeniler tepeden bakan bir tutum takınsınlar ve Maraş'ın karma nüfuslu halkını rahatsız etsinler». Bu sözlere Fransız temsilcisi Berthelot, şu karşılığı verir: «Talihsiz Ermeni halkına karşı Türk zihniyeti çok iyi bilinir. Türkler, Ermenilerden nefret ederler. Bu nefret, Ermenileri Fransız birliklerinde hizmet eder görünce arttı. Maraş'ta, bu nefret edilen Ermenilerin Fransız üniformaları içinde sokaklarda kibirli kibirli dolaştıklarını görmek, Türkleri harekete geçirmeye yeterli bir nedendi». (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 450-407)

* O sırada Istanbul işgal edilmiştir. Meclis dağıtılmıştır. Ankara Meclisi için illerde seçim yapılmaktadır. Urfa'ya azamî

da Fransızlar da sıkıntıdadır. İkmal yollarına millî kuvvetlerin devamlı saldırılarıyla yiyeceksiz duruma düşmüşlerdir. Tuzsuz ekmek ve katır eti yemektedirler. 7 Nisan 1920'de Ermeni topluluğundan bir kurul, Millî Kuvvetler Komutanına gelerek yiyeceklerinin bittiğini ve yiyecek verilmesini ister. Türklerin de yiyecekleri kıttır. Ermenilere bir miktar yiyecek verilir ve Fransızlar çekilmedikçe herkesin yiyeceksiz kalacağı anlatılır. Ermenilerin de baskısıyla Fransızlar, 11 Nisan 1920'de Urfa'yı boşaltırlar. XIII. Kolordu Komutanının raporuna göre, Urfa'ya gelen bir Amerikan Kızılhaç Kuruluna Ermeniler, güvenlik altında yaşadıklarına dair bir tutanak düzenleyerek verirler. Ermeniler, Fransızlar yeniden gelirlerse, Türklerle birlikte Urfa'yı savunacaklarını bildirirler[227]. Doğaldır ki, Fransızların çekilmesiyle Türk egemenliğine geçen Urfa'da bu sözlerin içtenliğini saptamak güçtür.

GAZİANTEP'TE DİRENİŞ

Gaziantep'te ise, Fransız işgalinin bir Ermeni taburuyla birlikte yapılması büyük üzüntü yaratır. Ermenilerin yalnız buldukları Türkleri öldürmeleri, sarkıntılığa uğrayan anasını savunmak isteyen 8 yaşındaki Mehmet'in süngülenmesi, kadınların peçelerinin açılması, iki topluluk arasındaki ilişkileri çok gerginleştirir.

Mustafa Kemal'in bölgeye yolladığı Polat Paşa (Yüzbaşı Kâmil), Kilis'te Fransız kuvvetlerine baskınlara girişir. Tutsaklıktan dönen Şahin Bey (Teğmen

---

destek isteyen Mustafa Kemal, biraz gevşek davranan Diyarbakır'daki Kolordu Komutanından mutlaka seçimleri yaptırmasını ister: «Seçimlere Diyarbakır katılmazsa, kendi kendimize bir Kürdistan sorunu çıkarmış olacağız. Böyle ayırıcı bir sorunun ortaya çıkmasına meydan verilmemesi için yeni vâli ile birlikte seçimlerin kesin olarak yapılmasının sağlanmasını yurtseverliğinizden bekleriz, efendim». (Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, Cilt IV, s. 113)

Sait) bir müfreze kurarak Antep-Kilis arasındaki Fransız ikmal birliklerine baskınlara koyulur. Antep-Kilis yolunun birer dar boğaz olan Kızılburun, Kertil, Ulumasara gibi üç önemli yerinde siperler kazdırarak, Fransızların kentle bağlantısını keser. 3 Şubat ve 18 Şubat 1920 günlerinde Fransız ikmal kollarını pusuya düşürerek yok eder. Fransızlar, yolun açılmasını sağlamak üzere, Antep Millî Kurulu yöneticileriyle uzlaşmak isterler. Uzlaşmak için ileri sürdüğümüz baş koşul şu olur :

— Antep'teki Ermeni gönüllü birliklerinin uzaklaştırılması ve bunların Türk iç işlerine karıştırılmaması.

Fransızlar reddederler ve büyük kuvvetle Mart sonlarında Kilis'ten Antep'e yönelirler. Dar boğazlarda Şahin Bey, Karayılan, Boynuyoğun Memik kuvvetleri, Fransızları durdurmaya uğraşır. Elmalı Köprüsü'nü sonuna kadar savunma kararı alan Şahin Bey, 28 Mart 1920'de şehit düşer. Fransız kuvvetleri Antep'e girer.

Antep'te Ermeni taşkınlıkları başlar. 1 Nisan'da Ermenilerin Türk mahallelerine ateş açmaları üzerine, silâha sarılan halk, ateş mevzilerini tutar. Antep kenti içinde savaş, böylece başlar. Ermeni mahallesindeki Türkler, evlerini ve eşyalarını olduğu gibi bırakarak Türk mahallelerine sığınmak zorunda kalırlar. Türk mahallelerinde oturan Ermeniler de kendi bölgelerine kaçarlar. Ermeni mahallelerindeki Türklerin eşyaları yağma edilir, evleri yıkılır.

Kılıç Ali, Ermenilerin savaşa katılmaktan kaçınmalarını ister. Hatta Maraş'ın kurtarılışıyla Türklerle iyi geçinme durumunda kalan Maraş'ın büyüklerini Antep'e öğüt vermeye yollar. Ermeniler konuşmaya bile gelmezler. Öğüt kurulunu yalnızca Amerikan Hastahanesi doktoru karşılar. Antep içinde ve dışında savaşlar devam eder. 11 Ağustos 1920'de Fransızlar Antep'in teslimini isterler. Ermeniler de bir bildiri yayınlarlar :

«— Bugün akşama kadar siz Türkler, Fransızlara teslim olmazsanız, biz Ermeniler teslim koşullarını size kabul ettirmek üzere bütün kuvvetimizle savaşacağız.»

Durum parlak değildir. Bir kısım eşraf, teslimiyetçilik gösterir. Yapılan eşraf toplantısında direnme kararı alınır. Bir miktar Ordu birliği, daha çok Urfa ve Maraş'tan aşiretler ve sonra 5. Tümen ve 9. Tümen Antep'i kurtarmaya koşarlar. Fakat kuşatma bir türlü yarılamaz. Antep'te yiğitçe direnen savaşçılar aç ve bitkindirler. Antep eşrafı yeterli yardım yapmıyor diye II. Kolordu Komutanı Selâhattin Âdil'i kınar. Antep, 8 Şubat 1921'de teslim olur. Doktor Macit Bey'in imzaladığı teslim protokolüne göre, «Türk olsun, Ermeni olsun bütün halka eşit muamele yapılma koşuluyla» Antep, Fransız mandası olmayı kabul eder. 2 Şubatta Antep'e «Gâzi» sanı verilmiştir. Fransızlarla Ankara Antlaşması imzalanınca, Ermeniler de çekip gitmek zorunda kalırlar.

KANLI ERMENİ SAVAŞLARI

Ermenilerle en kanlı savaşlar, Haçin, Zeytun ve Şar bölgelerinde verilir. Zeytun, Dünya Savaşı'nda askere gitmeyi ve silâhlarını teslim etmeyi reddettiği için çarpışılarak ele geçirilmiş, kasaba tamamen yanmış ve bütün Ermeniler sürülmüştür. Geri dönenler kışlaya ve berkitilmiş 25 kadar binaya yerleşmiş, 500 kişilik bir silâhlı güç kurarak savaş ve öç düzeni içinde yaşamaya koyulmuştur. Haçin'e 50 kilometre uzaktaki Göksun Çayı üzerindeki Şar, Ermeni çetelerinin merkezi yapılmıştır. Haçin, 1500'ün üstünde askere sâhip bir kaledir. Fransızlara ve Kozan'da Binbaşı Taillardat'ya dayanarak, Türk köyleriyle çevrili bu yerler, Ermeni üsleri durumuna getirilmiştir.

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 2 Martta Sıvas'taki III. Kolordu'ya bu duruma son verme buyruğu verir. Harekete Ordu birliklerinin katılmasını, fakat Kuva-yı Milliye gibi görünmesini ister. XX. Kolordu Komutanı Cebesoy, 11. Tümen'e ve Kuva-yı Milliye Komutanı Binbaşı Kemal Doğan'a özetle şu buyruğu yollar :

«Harekâta her yandan 10 Martta başlanmalıdır.

Amaç, Sis (Kozan) ve Haçin'de Ermeniler tarafından saldırıya uğrayan Türkleri kurtarmak ve Pozantı-İslâhiye demiryolu Kuzeyindeki bölgede halkı saldırıdan korumaktır. Siyasal durum nedeniyle, bize saldırmayan düşman kuvvetlerine asla saldırmamayı, harekâtın millî kuvvetlerle yapıldığını ve özellikle Ermenilerin halka zulüm yaptığını dışarıya karşı göstermeyi gerektirmektedir.»[228]

Harekâta bütün çevre köyler halkı istekle katılır. Yüzden fazla millî müfreze kurulur. Ermenileri kışkırtan Fransızlar ise, Kadirli, Kozan ve Osmaniye'yi boşaltarak, onları kendi başlarına bırakırlar. Her yanda kuşatılan Ermeniler, bu sarp bölgelerde korkunç bir direniş gösterirler. 2 Martta silâhlarını teslim etmeye «hayır» diyen Şar, top ateşi altında 3 Temmuzda işgal olunur. Zeytun için 23 Mayısta Genelkurmay Başkanı Çakmak, kışlanın Ermenilerden boşaltılmasını, İbrahim Uşağı aşiretinin kışlaya yerleştirilmesini ve Ermenilerin silâhları alınarak yakında bir yerde şimdilik oturmalarına izin verilmesini, «silâhla karşı korlarsa gereğinin yapılmasını» ister. Ermeniler zaman kazanmaya çalışır. Zeytun kuşatılır, çevre köyler silâhlandırılır. Bir miktar kadın, çocuk ve erkek teslim olup Maraş'a gönderilirse de, geri kalanlar direnir. Eylüle kadar savaşılır. Haçin'de kuşatma çok daha uzun sürer. Ermeniler açlığa aldırmazlar. Mamure savaşında şehit düşmeden önce, Haçin'e Saimbeyli adını kahramanlıklarıyla yazdıracak olan Feke Kaymakamı Kuva-yı Milliye Komutanı Yedek Üsteğmen Saim, Eylül 1920'de, birkaç gün üstüste Ermeni çocuklarının geldiklerini, Haçin'de yalnız savaşçılara yiyecek verildiğini söylediklerini ve yiyecek istediklerini bildirir[229]. Bu ölçüde gözü dönmüş kişilerle yapılan savaş, 16 Ekime kadar sürer. Haçin'den geriye hiçbir şey kalmaz.

ADANA'DA HALK, FRANSIZLARLA SAVAŞI KESEN ANKARA'YA KIZIYOR!

Adana bölgesinde ise, Pozantı'yı boşaltmak zorunda kalan Fransız Taburunun yok edilmesi, komutanının

tutsak alınması ve Mersin'in kuşatılması, Fransızların Mayıs 1920 sonunda mütareke isteme zorunda kalması, Kuva-yı Milliye'nin gücünü gösterdiği halde, Ermeni zulmü artar. Ermeniler, 11 Haziranda Kürkçü Köyü yağma ederler. Aynı gün gecesi Yüregir ovasındaki köylerde 150 kişiyi öldürürler, daha fazlasını yaralarlar. Çuhlu Köy'de 5 çocuğun gözlerini oyarlar. Cevherli Bucağı'nda Abdullah Ağa, Akarcalı İbrahim Efendi, Yağzâde Hacı Ali Efendi çiftliklerini yağma ederler, içindekileri boğazlarlar. Adana'nın Kâhyaoğlu çiftliğinde 18'i kadın, 3'ü çocuk, 42 kişiyi öldürürler. O kadar ki, halk, mütarekeye karşı çıkar, Ankara'ya kızar ve savaşmak ister. 11 Haziranda Seyhan Grubu Komutanı, Genel Cephe Komutanına «Erlerimi tutamıyorum. Mütarekeyi bozalım» diye yazar :

«Fransız bayrağı altında toplanan bir takım Ermeniler, gerek şehir ve gerek köylerde bulunan kardeşlerimizin ırz, nâmus ve canlarına saldırmaktadır. Hatta 8-10 yaşında bulunan küçük kızlara bile tecavüzden çekinmemektedirler. Birkaç gün içinde yüzden fazla sefil ve perişan soydaşlarımız Grubumuza sığındı. Artık erleri tutmak olanağı kalmamıştır. Buyruklarınızı sabırsızlıkla bekliyoruz».[230]

Tekelioğlu Sinan Paşa da, 17 Haziranda, Cephe Komutanına «yukarıdan buyruk beklemeden birlikleri hazırol'a geçirdiğini» yazar :

«Halkı durdurmak olanak dışıdır. Soydaşlarımızın ırz ve canları yok edilirken, kollarımız bağlı olarak duruma seyirci kalmak doğru düşmediğinden, birliklere hazırlık buyruğu verdim.»

Savaşlar yeniden başlar. Fransızlar, millî güçlerin Adana üzerindeki baskısını azaltmak üzere, Madama ve Şakir Paşa çiftlikleri kesimlerine saldırırlar, geri püskürtülürler. Adana içinde Kuva-yı Milliye örgütü gelişir. Kentteki millîciler sıtmalık bölgede savaşan birliklerimize para, mal ve özellikle kinin yetiştirirler. Bu sırada Mihran Damatyan Adana'da bir Hükûmet dar-

besi yapar. Kendini Fransız mandası altında Kilikya'nın Geçici Vâlisi ilân eder. Olay, Ermenilerin Fransızlarla arasını açar. Sıkıyönetim ilân eden General Dufreux, kendilerinin yarattıkları Ermeni çetecilerinden yakınır:

«Yağmacılıktan başka birşey bilmeyen kişilerin kentte karışıklıklar meydana getirmelerine izin vermeyeceğim».[231]

Artık Fransızlar, Türklerle anlaşmaya yönelmişlerdir. Bölgenin boşaltılacağı öğrenilmiştir. Daha boşaltma haberi duyulunca, Ermeniler ile Türklere karşı olan hıristiyanlar, kitle hâlinde göçe koyulurlar. Ankara Anlaşması imzalanınca, Fransız kuvvetleri çekilmeden önce, bölgeyi boşaltmak için bir yarış başlar. Güneydoğu Anadolu'da Ermeni sorunu böylece son bulur. Prof. Toynbee, bu konuda şöyle yazar :

«Fransızların, muntazam ordunun yükünü azaltmak için Kilikya'da kısmen Doğu Lejyonu'ndaki Ermeni gönüllüleri kullanma yolundaki sorumsuz politikası yüzünden bölgede karışıklıklar çıkması kaçınılmazdı. Fransızlar, hatta Ermenilerin başıbozuk çeteler toplamasına ve onları silâhlandırmasına izin verdiler. Ermeniler bu olanaktan, 1915 yılında esas itibariyle başka Türkler yüzünden uğratıldıkları acının öcünü, yerli Türk halkından almak için yararlanmaya kalktılar diye fazla kınanamaz. Onların öç alma duygularına kapılmalarına yol açan, sonra da bu yüzden acı çekmelerine seyirci kalan Fransa, çok daha suçludur. *Kilikya'da Türklere karşı Ermenileri oynama biçimindeki Fransız politikası, İzmir'e Yunanlıları gönderme yolundaki İngiliz devlet adamlığının bir benzeridir**».[232]

KARADENİZ RUMLARININ MACERASI

Karadeniz kıyılarındaki Rum azınlığı da benzer bir politikanın kurbanı olur. Fransa Dışişleri Bakanı, 16 Şu-

* Doğu Anadolu'da da Ermeniler, İngiltere'ye güvenerek Kızılırmak'a kadar uzanan bir Ermenistan kurmak için Türk kırımına girişirler. Erivan bölgesinde toplanan 300 bin Ermeni,

bat 1290'de, Müttefikler'in bir toplantısında Karadeniz kıyısında bir Pontus Devleti kurmanın ne anlama geldiğini doğru biçimde açıklar :

«*Rumlar, Karadeniz kıyısında bağımsız bir Pontus Hükûmeti kurmak üzere bir arazi şeridi istiyorlar... Bu, gülünç bir istek. Yüzde 5 Rum nüfusla bağımsız bir devlet kurulması, bu Rumların tamamen öldürülmesi demek olur.*»

Ne var ki, İngiltere ve Amerika tarafından bu girişim cesaretlendirilir. Hrisantos, Yunan Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla, İngiltere'den şu istekte bulunur :

«Türkiye'den bağımsız bir Pontus Devleti için elden geldiği kadar büyük toprak koparmak, Yunanistan'daki gönüllüleri de oraya taşıyarak bir Pontuslular Ordusu kurmak... Bu ordu, İngilizlerin onaylamayacağı bir eylemde bulunmayacaktır.»

Hrisantos'un kendisi de daha önce Londra'dayken Trabzon'a İngiliz birlikleri gönderilmesini ister ve bu istek İngiltere Dışişleri Bakanı Yardımcısı tarafından ilgiyle karşılanır. Londra'daki Yunan temsilcisi, bu öneriyi şöyle rapor eder :

«Trabzon Metropolitini bizzat tanıştırdığım Dışişleri Bakan Yardımcısı, Trabzon'a bir İngiliz Alayı gönderilmesine ve İngiliz subaylarının yönetiminde yerli jandarma birlikleri kurulmasına dair, Metropolitin önerilerine kişisel olarak büyük ilgi gösterdi.»[233]

Hrisantos, bu gezide benzer bir öneriyi Paris'te Amerikalı General Harbord'a da yapar ve bunu Pontusçulara hemen şu sözlerle teller :

---

dönüş hazırlıklarına koyulur. İngilizlerden destek ve cesaret alan Ermeni birlikleri ve çeteleri, Erzurum yakınlarına kadar yakıp yıkarak ilerler. Fakat İngiltere, kışkırttığı Ermenileri yüzüstü bırakır. Lloyd George, Amerikalıların gidip Ermenileri kurtarmasını, geri dönüşlerini sağlamasını ister. Bu amaçla gelen General Harbord, bunun maliyetinin çok yüksek olduğunu hesaplar. Emperyalizm, acımasızdır.

«Burada kendisiyle görüştüğüm zaman General Harbord'a dedim ki :

— Karadeniz kıyılarındaki birçok Rum köylerinin korunması için büyük kuvvetler gerektiği korkusunu bırakınız. Zira *bu köyleri korumak için Pontusçuların çok iyi eğitim görmüş muntazam Taburlarıyla Amerikan Taburları birlikte harekât yapabilirler.* Ben bu konuda size garanti veririm: Batum, Samsun, Trabzon Pontusçularının bu harekâta coşkunlukla hazır bulunduğunu tekrar garanti edebilirim. Patrikhane de ayrıca bu sorunumuzu açıklamak için gereken kurulu gönderecektir.»[234]

ABD ve İngiltere, Pontus Devleti kurmak üzere Karadeniz kıyısına büyük kuvvetler çıkarmazlar ama, Samsun ve Merzifon'a gelen İngiliz birliklerinin subayları Pontusçuların teşvikçisi olurlar. Pontus fikri zâten Merzifon'daki Amerikan Koleji'nde geliştirilmiş, Pontus ihtilâlcileri bu okulda yetiştirilmiştir. Atatürk, Nutuk'ta bu durumu şu sözlerle açıklar :

«Merzifon Amerikan kurumlarınca eğitilip yetiştirilen ve yabancı hükûmetlerin silâhlarıyla kuvvetlendirilen ve yüreklendirilen bu bölgedeki Rum topluluğu da bağımsız bir Pontus Hükûmeti kurmak isteğine kapıldı. Bu amaçla genel bir ayaklanma hazırladılar, dağlara çekildiler.»

Pontusçular 1919 başlarında Istanbul'da, Trabzon'da Rum Cumhuriyeti kurulmasını isteyen Pontus adlı bir gazete çıkartırlar. 7 Nisanda Samsun'da büyük gösteriler yaparlar. Rusya'dan Rum göçmenler ve çeteciler getirerek, güçlerini ve nüfuslarını artırmaya koyulurlar. 27 Nisanda Trabzon'a bir Yunan savaş gemisi gelir, 400 göçmen çıkartır. Karaya Yunan askerleri de çıkar. Bunlar Türk nöbetçinin tüfeğini almak isterler, nöbetçi ateş açar, bir Yunan askerini öldürür.

Çok sayıda Rum çeteleri, Türk köylerini basar, talan eder, yakar ve yıkar. İtilâf Devletleri müdahalesini sağlayabilmek amacıyla, bunlar ters yansıtılır. Mustafa

Kemal, Türk çetelerinden zulüm gören bu Rum Pontusçuları Türklere karşı korumak için Samsun'a gönderilir!

Mustafa Kemal, daha Samsun'a ayak bastıktan iki gün sonra gönderdiği raporda gerçek durumu Istanbul'a özet olarak şu sözlerle bildirir :

«Elebaşlarının da adları ve çalışma bölgeleri saptanmış olmak üzere, kırk kadar Rum çetesi vardır. Bunların saldırısına uğrayan *islâm halkı, yöresel hükûmet tarafından korunamadığından, islâm çetelerinden can ve mallarını korumak için yardım istemişlerdir. Hatta para karşılığı Trabzon bölgesinden Lâz çeteleri getirmişlerdir. İslâm köy ve bölgeleri, islâm çeteleriyle savunma durumundadır. Bundan başka Hükûmetin tehcir yüzünden kovuşturduğu bâzı kişiler ve bir jandarma subayı da kaçarak bir çete kurmuştur. Rum eşkiyasının saldırısından üzülen başka bir subay da, asker kaçaklarından ve halktan yardımcılar bularak bir çete teşkil etmiştir. Samsun'da toplam 13 islâm çetesi vardır**.»

---

* Aynı gün Samsun'daki İngiliz Yüzbaşısı Hurst'ün Istanbul'a gönderdiği rapor, özetle şöyledir: «Hayli ünlü bir çete reisi olan Rizeli Süleyman, Bafra'da öldürüldü, arkadaşları hapsedildi. Ünlü bir İttihatçı olan ve çeteleri yönettiği ve bilgi sağladığı bilinen Selânikli Nuri, Samsun'da tutuklandı. Hâlen Samsun Sancağı'nda bellibaşlı karışıklık kaynağı Lâz çeteleridir. 200-300 böyle Lâz var. Bunların çoğu geçen ay bir kısım eşrafın dâvetiyle geldi... Lâzlar, müslüman-hıristiyan arasında pek az ayırım yapma eğilimi gösteriyorlar».

Hurst, kısa bir süre sonra Mustafa Kemal'in faaliyetinden kaygılanır ve «Hıristiyan kırımına yol açacak bir hareket hazırlıyor» der. Yarbay Ian Smith, 13 Temmuz 1919 tarihli raporunda Mustafa Kemal'in çabalarını değerlendirir: «Mustafa Kemal, günü gelince varlıkları için herkesi mücadeleye çağırdı... İttihatçılar, Mustafa Kemal'in propagandasını aktif biçimde desteklediler. Daha ılımlı unsurların etkisi yok. Mustafa Kemal, çatışma başlarsa komiteci çetelerin başları olabilecek tipte Türklerle görüştü ve onlara herhalde nasıl hareket edecekleri hakkında direktif verdi. Çatışmaya karar verildiğinde ilk adım, Samsun ve Havza bölgesinde üç binden fazla tüfeğe sâhip sanılan Rum çeteleriyle hesaplaşmak olacağa benzer...»

Mustafa Kemal de, III. Kolordu Komutanı Refet Bele aracılığıyla, Teğmen Vehbi, Yüzbaşı Agâh ve Üsteğmen Süreyya'yı çeteler kurmak üzere dağa çıkartır. Rum çeteleri, yaptıkları büyük zulme rağmen, tek başına bir tehlike değildir. Nitekim Giresun'da Topal Osman, Rum çetelerini kolayca etkisiz kılar. Trabzon ve Giresun'da Rum çeteciliği çabuk söner. Samsun bölgesinde de Ordu birliklerinin desteğiyle Topal Osman hayli etkili olur. Korkulan İtilâf Devletleri'nin, ya da Yunanlıların buralara kuvvet çıkarmalarıdır. Askerî planlar, buna göre hazırlanır. Nitekim 1921 yazında Büyük Yunan Saldırısı sırasında, Yunan Donanması İnebolu'dan başlayarak kıyılarımızı bombalar. Kıyıdaki çetelerce desteklenen Yunan çıkartmasından çekinilir. Nurettin Paşa'nın başında bulunduğu Merkez Ordusu, Karadeniz kıyısındaki bu Rum nüfusu içerilere sürer.

TRABZON DİRENİŞİNDE DALGALANMALAR

Karadeniz kıyılarında millî direniş, bu Pontusçu çabalara karşı, Sıvas ve Erzurum'daki Kolorduların desteğiyle başlar. Trabzon bölgesinde Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Örgütü, Teşkilât-ı Mahsusa'dan Barutçuzâde Ahmet Efendi'nin başkanlığında, Pontus iddialarına karşı kurulur ve 12 Şubat 1919'da ilk genel kongresini yapar. Trabzon, aynı zamanda, Karadeniz'de liman isteyen Ermenilerin tehdidi altındadır. Trabzon ve Erzurum İlleri eşrafının öncülüğüyle toplanan Erzurum Kongresi, bu nedenle Rumluk ve Ermenilik kurulmasına karşıdır ve bölgeseldir. Fakat Trabzon bölgesinde Pontus korkusu çabuk söner.* Ermeniye karşı bölgesel nitelikte Rum-Türk işbirliği görüşü güç kazanır. Teşkilât-ı Mahsusa'-

* Karadeniz kıyısına yakın yerlerde Rum çetelerine ve Pontus Rum Devleti kurulmasına karşı yaygın bir tepki vardır. Bu durum, o bölgede direnişi örgütlemeyi kolaylaştırır. Fakat yine de direniş azmini ve örgütlenmeyi sağlamak pek kolay olmaz.

dan Ahmet ve Barutçu ve arkadaşları, Rus istilâsı üzerine ayrıldıkları Trabzon'a Enver döneminde egemen olarak girip yönetimi ele almakla birlikte, Mütareke'den sonra güçlü karşıt akımların etkisinde bir bocalama dönemine girerler. Bocalama, bir yandan antiemperyalist çizgide Mustafa Kemal ile Enver arasındayken, öte yandan da millîcilik ve işbirlikçilik arasında olur.

Atatürk, Havza'da, Üçüncü Ordu Müfettişi ve Padişah Yâveri sanlarını taşıdığı halde, Yunan işgaline karşı bir gösteriyi gerçekleştirmede güçlük çeker. Câmide direniş azmi uyandırmak için vaazedecek imam, korkup kaçar. Karabekir, Havza'dan ayrılışı şöyle yazar: «Havza'dan çıkış, âdeta kaçış gibi olmuş. Orta Anadolu halkı henüz bir istilâ tehlikesine uğramadığından Istanbul Hükûmeti'ne ve özellikle Padişah'a karşı yüzyılların biriktirdiği bağlılık ve saygıyı sarsabilecek girişimleri hoş görmemiştir. Örgütlenmede güçlüğe uğradığını Mustafa Kemal Paşa daha önce de bildirmişti». (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 66)

Atatürk, en önemli kararların alındığı Amasya'ya geçer. Müftü Kâmil Efendi, direnişten yanadır. Fakat orada da duraksama vardır. Atatürk, bunu beş yıl sonra, 24 Eylül 1924 tarihli konuşmasında Amasyalılara kendi söyler: «Efendiler, bundan beş yıl önce buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da, bütün millet gibi gerçek durumu anlamamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Beyinler âdeta durgun bir durumda idi». (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, s. 200)

Atatürk Sıvas'ta hemen bir milli kongre toplama kararındadır. Her yana telgraflar çeker. Fakat bu kongreyi toplayamadığı gibi, Sıvas'ta sokaklara «Mustafa Kemal azledildi, yakalanıp Istanbul'a gönderilmesi gün sorunudur» diye yaftaların asıldığını Amasya'da öğrenir. Sıvas'a gelişini gizleyerek yola çıkar. Tokat'a gelince, postahaneyi denetim altına aldırtarak gelişinin başka yerlere bildirilmesini önler. Tokat'ta «Elimizde üçbuçuk millet kaldı, bunu da böyle kırdırmayalım» diyen Müftü'yü dinler. Sıvas'a varışını son dakikada duyurur ve orada durmayı tehlikeli sayarak gece, sabaha karşı Erzurum yolunu tutar.

Samsun'da Pontusçulara karşı direnişi canlı tutabilmek için, Hükûmet binasında her gün Rum zulümleri sergilenir. Samsun tarım görevlisi Mevlut Baysal, bunu şöyle açıklar: «Hükûmet Konağının bahçesi, her hafta facia kurbanlarının

Trabzon'da eskiden beri Prens Sabahattin'in «adem-i merkeziyetçilik» görüşlerini benimsemiş bir eşraf grubu vardır. Prens Sabahattin gibi İngiltere hayranıdırlar ve geniş bir bölgesel özerklikten yanadırlar. İttihatçılığa karşı olan İngiltere yanlısı bu grup, Aralık 1918'de Istanbul'da «Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti»ni kurar ve Doğu Karadeniz'de şubelerini açar. Erzurum Kongresi'ne görüşlerini paylaşan temsilciler gönderen bu grup, Trabzon bölgesinin Millî Mücadele'ye karşı tutumunda hayli etkili olur. Bunlar, Rumlarla işbirliği hâlinde, özerk bir Trabzon görüşünü benimserler. Rumlardan da yandaş bulurlar. Giresun Rum Metropoliti Yervantos, bu görüşü savunur. Erzurum Kongresi delegesi ve 1950'den sonra Demokrat Parti milletvekili olan Dr. Ali Naci Duyduk, çıkardığı Karadeniz gazetesinin 30 Mart 1919 tarihli sayısında, Rum-Türk işbirliğinin geliştiğini bildirir. Karadeniz gazetesine göre, ilk sayısında bağımsız Rum devleti isteyen Istanbul'daki Pontus gazetesi kurucuları ve yazarları, Adem-i Merkeziyet Derneği Istanbul Merkezi'ne giderek, dernek yöneticileriyle görüşmüşler ve bir Türk-Rum karma kurulunun dâvâlarını anlatmak üzere Paris Ba-

sergilenmesine sahne oluyordu. Ya Samsun'a gelirken, ya köylerine dönerken parça parça edilmiş çocuk, kadın, ihtiyar köylü cesetleri üçer beşer, kağnılarına bağlı olarak halka gösteriliyor ve halkın gayret ve öç duyguları kamçılanıyordu. Örneğin erkeklik uzvunun kadının ağzına tıkılmış durumu, ya da karnı deşilmiş bir kız çocuğunun feci görünüşü, halkı kudurtuyordu.» (Yakın Tarihimiz, Cilt IV, s. 59)

Karadeniz durumunu yakından izleyen İngiliz subayları, Mustafa Kemal'in gelişiyle bir dalgalanma olduğunu belirtirler. Örneğin, 11 Kasım 1919'da Yüzbaşı Perring, Samsun'dan şu raporu yazar: «Şimdi bölgede milliyetçi hareket hiç popüler değildir... Adam toplama çabaları başarısız kaldı... Seferberlik yolunda herhangibir girişimin tam bir fiyaskoyla sonuçlanacağı açıktır. Hareketin içinde kalanlar, yalnızca subaylar ve bâzı memurlardır. Yunan birliklerinin içerilere ilerlemesi ve bağımsız büyük bir Ermenistan kurulması gibi dıştan yeni bir kışkırtma gelmedikçe, milliyetçi hareket sönmeye mahkûmdur.» (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 229)

rış Konferansı'na gönderilmesini kararlaştırmışlardır. Dâvâları Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir Trabzon kurmaktır[235]. Bu görüşteki Trabzon ilinin dört temsilcisi*, Erzurum Kongresi'ne katılır ve bölgesel planda düşündükleri bu kongrede İngiltere ile işbirliğini isterler.

Özerk bir Trabzon'da Rumlarla işbirliği görüşü, İttihatçı Barutçu tarafından da benimsenmiş olacak ki, Barutçu'nun çıkarttığı İstikbal gazetesi, «Ermenilere karşı Türk ve Rumların birlik içinde davranışlarından» söz eder[236]. 27 Eylül 1919 tarihli İkdam gazetesi, şu haberi verir :

«Pontus Hükûmeti kurulamıyacağından Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti, kendi kendini feshe karar vermiştir.»[237]

Karabekir Paşa ise, Trabzon Vâli ve Tümen Komutanına yazdığı bir yazıda bir kısım Trabzon eşrafının Yunan işgaline bile rıza gösterdiğini** ileri sürer :

«Pontusçuların propagandaları sonucunda Yunanlıların Trabzon'u işgal edeceği kanısına varan bâzı Trabzonlular, derhal Pontus Rumları ile biribirlerini koruyacaklarına dair söz almaya ve karşılıklı and içmeye kalkışmışlardır.»[238]

---

* Bu kişilerin Adem-i Merkeziyet Derneği, Sıvas Kongresi günlerinde İngilizci ve Damat Feritçi Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne katılarak gerçek rengini belli etmiştir.

** Karabekir Paşa, 4 Ağustos 1919'da Trabzon Müdafaa-i Hukuk Merkezi üyesi iki kişiden aldığı bir telgraftan söz eder. Telgrafta, Paris Barış Konferansı'ndan Damat Ferit'in yüzgeri edilişinin nedeni, Anadolu'da millîci örgütlenmeye yöneliştе bulunur: «Barış delegelerimizin geri gelmesindeki neden, böyle her yanda Hükûmetin haberi olmaksızın yapılan örgüt imiş. Zira İtilâf Devletleri, siz hangi hükûmetin delegesi olarak geliyorsunuz, ülkenizde huzur ve dinginlik kurulmadıkça, sizi delege kabul etmeyiz, demişler. Bu nedenle Kongre'nin (Erzurum) daima hükûmetle işbirliği yapacağına hükûmeti inandırmalı ve delege göndermelidir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında bütün resmî dairelere buyruk vardır. Her nerede rastlanırsa yakalanıp gönderileceklerdir. Mustafa Kemal Kongreye

Bu duraksamalı tutum, Trabzon millîcileri ile Kemalistleri karşıt duruma düşürür. Bu karşıt durum, XV. Kolordu ile Deli Halit (Paşa) ve Topal Osman'ın daha önce belirttiğimiz müdahaleleriyle etkisiz kılınmaya çalışılır. Trabzon millîcileri, Sıvas Kongresi'ne katılmayı reddederler. Barutçu Hacı Ahmet ve arkadaşları, Istanbul Hükûmeti ile telgrafların kesilmesine karşı çıkarlar. Büyük Millet Meclisi için seçim yapmaya yanaşmazlar. Seçim, sonradan Karabekir'in baskılarıyla gerçekleştirilir. «Katli vâciptir» fetvaları günlerinde, Karadenizliler, Anadolu'ya cephane kaçırılmasında ve İzmir-Adapazarı bölgesinde iç isyanların söndürülmesinde unutulmaz yiğitlikler gösterirken, Anadolu'nun karşı-fetvasını Trabzon Müftüsü imzalamaktan kaçınır. Trabzon'un bir kısım eşrafının yarattığı bu sorun, ancak Zafer'den sonra ve ihtilâlci yöntemlerle çözülür.

Bütün bölgede Rum ve Ermeni tehlikesi korkusunun azalmasıyla bir rahatlama ve gevşeme doğduğu kabul edilebilir; Rum ve Ermenilerin geri dönüşü yavaşlar. Hatta Rusya'dan gelen Rumların çoğu, geri dönerler. Kastamonu Ermenileri, kıyılara ve Istanbul'a kaçarlar. Rum ve Ermeni mallarının geri verilmesi işlemleri ve Rum ve Ermeni olayları suçlularının cezalandırılmaları durur. Vâli ve Mutasarrıflar, bu işlemleri uygulayacak gücü, giderek kendilerinde bulamazlar. Nitekim 1 Ekim 1919'da Samsun'dan Yüzbaşı Perring, malların geri verilmesi işinin askıya alınmasını Yüksek Komiser'den ister. Amiral Webb, 3 Eylül 1919'da Curzon'a, tehcir suçlularının Türk yurtseverliğinin simgesi hâline geldiğini bildirir. Ünye, Fatsa, Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize'de bir inceleme gezisini özetleyen 29 Ekim 1919 tarihli

---

başkanlık ettikçe, hükûmetle uzlaşma olanağı yoktur. Hükümlünün başkanlığında toplanan da hükümlüdür, görüşünü hükûmet gözetir. Kongre esaslı bir görev yapmak isterse, başkanlığa başka bir kişi seçmeli ve Istanbul'a bu güzel amaçlarını yanlış yorumlanmaya fırsat vermeden bildirmelidir. Rumlarla müslümanlar arasında giderek iyi ilişkiler kurulmaktadır». (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 101)

bir İngiliz raporu, bölgede durumu özet olarak şöyle değerlendirir :

«Mütareke'den beri geri dönen Rumlar, bölgeden ya ayrılmışlardır ya da ayrılmak üzeredirler. Birçok halde savaşta Türkiye'de kalanlar da gitmektedir. Bu kaçış, bütün köylerde güvenliğin hiç olmayışı ve mülklerini elde edemeyişleri yüzündendir... Ermenilerin büyük kısmı Rusya'ya döndüler. Hıristiyanlara karşı boykot uygulanmaktadır. Bu yılın olaganüstü fındık rekoltesini Türkler ele geçirmiştir: Hıristiyanlar fındık bahçelerine gitmeye cesaret edemediklerinden, ürünü toplamak için yarı yarıya bir Türkle anlaşmak zorunda kalmaktadırlar. Fakat bu yüzde 50 pay mülk sâhibine verilmemektedir. Ürünü toplayan Türk, kendi hesabına tümünü satmaktadır. Hıristiyanın toprağını elde edip ürün kaldırdığı durumlarda da, bunun pazarlanması engellenmektedir.

Ünye ve Fatsa bir ayrıcalık teşkil etmektedir. Ünye'de Rum ve Ermenilerin hiçbir şikâyeti yoktur. Mallarını geri almışlardır. Fatsa'da da çetecilik hafiflemiştir. 311 köye sahip ve 126 bin nüfuslu Ordu'ya gelince, şimdi millîci saflarda bulunan Bölge Komutanı Kâzım, burada Rum sürgününü en sert biçimde yürütmüştür. Geri dönenlere malları verilmemiştir. Hıristiyanlar ürün kaldıramadıklarından bütün fındık ticareti Türk kontrolüne geçmiştir. Ermeni topluluğu ise, son bulmuş gibidir. Lâzlar, kıyı köylerine devamlı saldırmaktadır. 115 köye sâhip ve 118 bin nüfuslu Giresun'da 8 Polis ve 178 jandarma vardır. Osman Ağa, bütün bölgeyi yönetmekte, kaymakam ve memurlara buyruk vermektedir. Bölgede Osman Ağa'nınkinden başka çete yoktur. Hıristiyanların kıyıdan içerilere yerleşmelerine Osman Ağa izin vermemektedir. Ermeni topluluğu kalmamış gibidir. Rum ve Ermeni malları geri verilmemiştir, bu malları satarak geçinen çoktur. Trabzon'da, şehir içinde Rumlar güvenlik içindedir, fakat şehir dışına adım atamamaktadırlar. Burada Ermeniler az sayıdadır. Ermeniler, mülk sorununun ele alınmadığını, 800 kadar ev-

lerinin Türkler elinde bulunduğunu söylemektedirler. Rize'de ise hiçbir güvenlik yoktur. Kafkasya limanlarında kaçakçılık, Anadolu kıyılarında korsanlık yapılmaktadır.»[239]

Kuşkusuz, İngiliz raporu, tek yanlı ve abartmalıdır. Fakat Karadeniz kıyılarında ilk heyecandan sonra bir duraksamanın başgöstermesinin ip uçlarını da sezdirmektedir.

ERZURUM'DA ERMENİ GİTTİ, İŞ BİTTİ...

Yiğit Erzurum eşrafında dahi duraksamalar görülür. Eşraf, eğer Ermeniler Erzurum'a gelirse, ya da bu il, İtilâf Devletleri'nce Ermenilere verilirse ölmeye hazırdır. İl Kongresi'nde, daha Mustafa Kemal gelmeden, silâhlı örgütlenme kararı alınmıştır. Fakat Ermenilere karşı bütün Doğu illerini kurtarmak için savaşmak söz konusu olunca, Karabekir Paşa'ya göre, bir duraksama başlar ve 1920 Ağustosunda şöyle düşünceler yayılır :

«Ferit Paşa Hükûmeti, Erzurum'u kesin olarak kurtarmıştır. Ermeni sınırı belki Erzurum yakınından, fakat dışından geçecektir. Şimdi herşey mahvolacak, Erzurum elimizden çıkacaktır. Zira Karabekir, Ermeni harekâtı yapmakta ısrarlıdır. Ordu, Ermenilerle bile başedebilecek güçte değildir. Oysa Gürcüler ile Ermeniler ittifak edeceklerdir. Felâkete gidilmektedir. Herşeyi satıp göçe hazır olmak gerekir.»

Karabekir Paşa'ya göre, «bu tartışmalar halk arasında hayli ilerler ve onun Ermenilere karşı harekete geçmekle Erzurum'u tehlikeye koyduğu dedikoduları» yayılır.[240]

O günlerde yiğit Dadaşların diyarı bu ilde, «Erzurum, Erzurumlularındır» biçiminde bölgesel çözümler tasarlayan akımlar güç kazanır. «Halk Hükûmeti» kurma görüşü, Antalya daha İtalyan işgalindeyken elindeki mâden imtiyazını İtalyan Terni Şirketi'ne satacak zihniyetteki Erzurum Milletvekili Celâlettin Arif'in elinde, «Erzurumlu olmayan memurlar gitsin, memurlar Erzu-

rumlulardan olsun» biçimine gelir. Ankara'ya 50 imzalı ve bir cins özerklik ilânı niteliğinde «Erzurum Halk delegeleri» diye telgraflar çekilir. Daha sonra Hoca Raif, Ankara Cumhuriyet'e gidiyor diye, Müdafaa-i Hukuka karşı Padişahçı ve tutucu örgüt kurar.

Karabekir Paşa, Ermeni sorunu çözülünce, Erzurum'da Kurtuluş Savaşı'nın da bittiğini ileri sürer:

«Ermeni sorunu kalktığından, bütün Doğu halkı gibi Erzurumlular da, barışın gelişiyle doğal durum başlamış sayıyorlar. Zâten memleketin coğrafya durumunu bilen pek az olduğundan, Batı Cephesi nerededir, ne olmuş, ne olacak, akılları da ermiyor. *Kendileri için tehlike Doğudan idi, bu bitti, iş de bitti**.»[241]

MİLLET MECLİSİ'NDE DURAKSAMALAR

Bu duraksamaları Misak-ı Millî'yi kabul eden Istanbul Meclisi dahi gösterir. Mustafa Kemal «Müdafaa-i Hukuk» örgütüne bağlı millîci eşraf seçilsin diye komutanları ve vâlileri müdahalelere zorladığı halde, seçilen Meclis, Istanbul ortamında Heyet-i Temsiliye'den uzak durmayı yeğ tutar. İngiliz işgaliyle, Meclis, toplantılarını erteleyince de bunların pek azı Ankara Meclisi'ne katılır. 200'e yakın milletvekilinden Malta'ya sürülen 14'ü sayılmazsa, ancak 70'i Ankara'ya gelir. Ankara Meclisi için yapılan seçimlerde kazandıkları halde, 42 kişi Meclis'e katılmayı reddeder. Üç yıl içinde Meclis'e katılmayanların sayısı 77'ye yükselir. Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır, Trabzon gibi iller, Ankara Meclisi'-

* Karabekir, karargâhını Kars'a taşımadan, Erzurum'da iken, düzenlediği törenlere kız okullarını da katarmış. Anneleri de gelip onları seyredermiş. Bayan öğretmenler, peçeleri atmışlarmış. Karabekir Erzurum'dan ayrılınca bunların hepsi değişmiş. Müftü Sâdık Efendi, okul piyesi seyrederken bile başını sahneden çeviriyormuş. Karabekir, hayal kırıklığını 1922 Haziranında şöyle yazar: «Erzurum'da müthiş bir irtica yapmışlar ve bana haber de vermemişler. Çok canım sıkıldı. Öğretmen hanımlarımız da yine peçeleri takmışlar, herşey dönmüş aslına... İki yıllık emeğim boşa gitmiş». (Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 1051).

ne seçim yapmaktan kaçınırlar. Buralarda seçimler, komutanların çabalarıyla ve ihtilâlci yöntemlere başvurularak gerçekleştirilir. Atatürk, 1923 yılı başında İzmit'te gazetecilerle yaptığı yayınlanmayan söyleşide, bu durumun nedenini şöyle açıklar :

«Bâzı yerler gidişi iyi görmedikleri için uzun süre milletvekili yollama konusunda bile duraksama gösterdiler. Bâzı memleketler ise, gönderdikleri milletvekillerinin eninde sonunda asılacakları kanısındaydılar.»[242]

Toplanan Meclis'in niteliğini ise, daha önce gördük. Mustafa Kemal, bu Meclis'te azınlıkta kalır. Rauf Bey'in perde arkasından yönettiği bir çoğunluk, Büyük Taarruz'dan önceki günlerde, Millî Misak'tan vazgeçilerek İngilizlerle uzlaşılmasını ister. O günlerde, Birinci Kitap'ta ayrıntılarıyla açıkladığımız belgelerin gösterdiği üzere, Sultan'ın Hükûmeti'ne Yunanistan'ın toprak istekleri konusunda biraz ödün vererek Mustafa Kemal'den kurtulunabileceği hesaplanır.

Şimdiye kadar genellikle görmezlikten gelinen ve hiç de hoş olmayan bu tatsız gerçekler üzerinde uzun uzun ve ısrarla duruşumuzun nedeni, koşulları ve millîci güçlerin toplumsal yapısını hiç hesaba katmadan Kemalist Devrimi küçümsemenin, son yıllarda ilerici çevrelerde dahi yaygınlaşmasıdır. «Atatürk, altyapı devrimlerini yapamadı» diye kolay eleştirilere geçmeden önce, bu koşullar iyice bilinmeli, bu koşullar içinde ve emperyalizmle uzlaşmaya hazır tutucu bir çoğunlukla neler yapıldığı araştırılmalıdır.

Özetlersek, Dünya Savaşı'ndan halkın tükenmiş olarak çıktığı bir ortamda, emperyalizme tam teslimiyet gösteren, Anadolu'da Rumluk ve Ermenilik kurulmasına karşı duraksamalı ve sınırlı bir direnişe geçen eşraf ile büyük kısmı yeterli antiemperyalist bilinçten yoksun bürokratlara dayanarak bir antiemperyalist savaş başarıya ulaştırılır. Daha sonra bu sınıflarla, tam bağımsız ve çağdaş Türkiye kurma savaşı verilir.

ÜÇÜNCÜ KİTAP'IN SONU

ÜÇÜNCÜ KİTAP'IN NOTLARI

1. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1830-1833
2. Mahmut Goloğlu, Sıvas Kongresi, s. 47
3. Mahmut Goloğlu, Sıvas Kongresi, s. 49
4. Atatürk, Söylev, Cilt I, s. 8
5. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban, s. 111, 110 ve 139
6. İnönü'nün Hâtıraları. Ulus gazetesi, 17 Mayıs 1968
7. Moltke, Türkiye Mektupları, s. 221 ve 229. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 11, s. 52
8. Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s. 56
9. Samet Ağaoğlu, Kuva-yı Milliye Ruhu, s. 79-81
10. Hilmi Bayur, Kâmil Paşa, s. 322
11. Hilmi Bayur, Kâmil Paşa, s. 332
12. Hilmi Bayur, Kâmil Paşa, s. 326
13. Hilmi Bayur, Kâmil Paşa, s. 336
14. Hilmi Bayur, Kâmil Paşa, s. 330-331
15. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım IV, s. 246
16. Hilmi Bayur, Kâmil Paşa, s. 349
17. Hilmi Bayur, Kâmil Paşa, s. 354
18. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I, s. 188
19. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I, s. 186
20. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I. s. 241-245
21. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I, s. 262 ve 311
22. Larcher, La Guerre Turque, s. 602
23. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 56
24. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I. s. 262-263
25. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 220
26. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 68
27. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 129
28. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 138
29. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 170-171 ve 216
30. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım I, s. 298-303
31. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 148
32. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 149
33. Larcher, La Guerre Turque, s. 157
34. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 223

35. Celâl Erikan, Komutan Atatürk, s. 200-205
36. Larcher, La Guerre Turque, s. 114 ve 409-411
37. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 221
38. Celâl Erikan, Komutan Atatürk, s. 203
39. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 158 ve 183
40. Larcher, La Guerre Turque, s. 313
41. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 222-224
42. Larcher, La Guerre Turque, s. 140
43. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 276 ve 289-290
44. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 275-307
45. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Anlattıkları, s. 57-61
46. Celâl Erikan, Komutan Atatürk, s. 472
47. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1833
48. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1909
49. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1951
50. Hamdi Buytulluoğlu, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 12, s. 8
51. Hamdi Buytulluoğlu, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 13, s. 11
52. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 350
53. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 606 ve 689
54. Fahrettin Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 261 ve 270
55. Atatürk, Söylev, Cilt II, s. 344-346
56. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 242
57. Emin Çölaşan, İstiklâl Mahkemeleri, Cumhuriyet gazetesi, 29 Ağustos 1973
58. Celâl Erikan, Komutan Atatürk, s. 696
59. Hilmi Bayur, Kâmil Paşa, s. 87-88
60. Emin Türk Eliçin, Kemalist Devrim İdeolojisi, s. 370-379
61. Atatürk, Nutuk, Cilt II, s. 937-941
62. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 493-494
63. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 143
64. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 268
65. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 376
66. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 606 ve 689
67. Mazhar Müfit Kansu ,Atatürk'le Beraber, s. 269-270
68. Uluğ İğdemir, Sıvas Kongresi Tutanakları, s. 94-109
69. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 318
70. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 362
71. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 376
72. Atatürk, Nutuk, Cilt III, s. 1274-1275
73. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 464
74. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 506-508
75. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 658
76. Hacim Muhittin Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, s. 113 ve 156-157

77. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VII, s. 2126
78. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 329
79. Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım, s. 100-101
80. Hacim Muhittin Çarıklı, Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri, s. 37-40
81. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VIII, s. 2503
82. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 71 ve 127
83. Çerkez Etem'in Hâtıraları, s. 164
84. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, Doğu Cephesi, s. 56
85. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi, s. 17
86. Prof. Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, Cilt I, s. 162
87. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt V, s. 1620-1629
88. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1830-1833
89. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 12, s. 10
90. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 2221
91. Prof. Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, Cilt I, s. 136
92. Prof. Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, Cilt I, s. 160-161
93. Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 259
94. Fahrettin Altay, Görüp Geçirdiklerim, s. 188-190
95. Fahrettin Altay, Görüp Geçirdiklerim, s. 220
96. Fahrettin Altay, Görüp Geçirdiklerim, s. 227-228
97. Damar Arıkoğlu, Hâtıralarım, s. 178-179
98. Atatürk, Nutuk, Cilt III, s. 1183
99. Mandelstam, Le Sort de l'Empire Ottoman, s. 187
100. Zarzecki, La Question Kurdo-armenienne, Revu de Paris, 15 Nisan 1914
101. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 121-126
102. Driault ve Heritier, Histoire diplomatique de la Grèce, Cilt V, s. 454
103. Kitsikis, Yunan Propagandası, s. 25-26
104. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 28.
105. Halil Sahillioğlu, Yabancı Gözüyle Türkler, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar, (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 15, s. 46)
106. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 233
107. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 12, s. 51
108. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 13, s. 41
109. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 14, s. 64
110. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. Sayı: 15, s. 55

111. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 16, s. 42
112. Mandelstam, Le Sort de l'Empire Ottoman, s. 190
113. Mandelstam, Le Sort de l'Empire Ottoman, s. 188
114. Mithat Sertoğlu, Türkiye'de Ermeni Meselesi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 4, s. 22
115. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 26, s. 55
116. Hilmi Bayur, Kâmil Paşa, s. 126
117. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 100
118. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım III, s. 20
119. Mandelstam, Le Sort de l'Empire Ottoman, s. 312 ve 326
120. Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 147
121. Yakın Tarihimiz, Cilt I, s. 147
122. Nâzım Sevgen, Kürtler, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 24, s. 41
123. Zarzecki, *La Question Kurdo-arménienne*, Revu de Paris, 15 Nisan 1914
124. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 77
125. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 99
126. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt I, Kısım I, s. 139-140
127. Morgenthau, Secrets of the Bosphorus, s. 185
128. Driault, Histoire diplomatique de la Grèce, Cilt V, s. 7-9
129. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 123
130. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 138
131. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt IV, s. 1078
132. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım III, s. 250
133. Driault, Histoire diplomatique de la Grèce, Cilt V, s. 53-58
134. Morgenthau, Secrets of the Bosphorus, s. 32
135. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt V, s. 1581
136. Cumhuriyet gazetesi, 30 Ekim 1946
137. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 140
138. Morgenhau, Secrets of the Bosphorus, s. 31
139. Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, s. 172
140. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 142-144
141. Morgenthau, Secrets of the Bosphorus, s. 212
142. Amiral Afif Büyüktuğrul, Tatar Osman Paşa'nın Raporu, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 23, s. 67
143. Cumhuriyet gazetesi, 30 ve 31 Ekim 1946
144. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt II, Kısım III, s. 87 ve 97
145. Mandelstam, Le Sort de l'Empire Ottoman, s. 240

146. Mandelstam, Le Sort de l'Empire Ottoman, s. 248
147. Morgenthau, Secrets of the Bosphorus, s. 227 ve 222
148. Morgenthau, Secrets of the Bosphorus, s. 251
149. Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 339
150. M. Lermioğlu, Akçaabat Tarihi, s. 326-331
151. Memories of a Turkish Statesman 1913-1919, s. 281
152. Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 25
153. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım IV, s. 182
154. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 33
155. Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 64
156. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 344
157. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 81
158. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 145
159. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 23
160. Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 51
161. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 17, s. 13-14
162. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt V, s. 1503
163. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 40
164. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 174
165. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 178-180
166. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt V, s. 1535
167. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 32
168. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, s. 1648
169. Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, s. 37-39
170. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 411
171. Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 24 ve 156
172. Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 198
173. Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 152-164
174. Mahmut Goloğlu, Birinci Büyük Millet Meclisi, s. 357
175. Yakın Tarihimiz, Cilt IV, s. 82
176. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 3-103
177. Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 236 ve 164
178. Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, s. 93
179. Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi, s. 91-92
180. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 35
181. Fahrettin Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, s. 198
182. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 1102-1104
183. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 53-54
184. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 149
185. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 149
186. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 256-262
187. Atatürk, Nutuk III, s. 984
188. Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 125
189. Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, s. 300

190. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 348
191. Atatürk, Nutuk III, s. 1208
192. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 922
193. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Açık Oturum, Milliyet gazetesi, 28 Ekim 1973
194. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, s. 471-472
195. Atatürk, Söylev, s. 17
196. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 28
197. Prof. Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, s. 87
198. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 272
199. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1815
200. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 12, s. 8-10
201. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 128
202. Bezmi Nusret Kaygusuz, Bir Roman Gibi, s. 121
203. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 193
204. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 14, s. 57
205. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 10, s. 19
206. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VIII, s. 2533
207. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1945
208. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 18, s. 5
209. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VI, s. 1972-1978
210. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 273
211. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 19, s. 20
212. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 173 ve 291
213. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 24, s. 28
214. Ali Fuad Cebesoy, Millî Mücadele Hâtıraları, s. 242 ve 183
215. Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, s. 98-99
216. Celâl Bayar, Ben de Yazdım, Cilt VIII, s. 2437-2454
217. Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, s. 218
218. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 282-312
219. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, IV, s. 73
220. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 46
221. Atatürk, Nutuk III, s. 1020
222. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, IV, s. 63-67
223. General Celâl Erikan, Komutan Atatürk, s. 530
224. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, IV, s. 98
225. Sabahattin Selek, Anadolu İhtilâli, Cilt II, s. 18
226. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, IV, s. 109-110
227. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, IV, s. 116
228. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, IV, s. 187
229. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, IV, s. 192

230. Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi, IV, s. 157
231. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 47
232. Arnold J. Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey, s. 312
233. Kitsikis, Yunan Propagandası, s. 337
234. Yakın Tarihimiz, Cilt II, s. 225
235. Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi, s. 40 ve 135
236. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 58
237. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 67
238. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa, s. 342
239. Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Cilt I, s. 231 - 237
240. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 781
241. Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 1061
242. İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, s. 35

Bu eser, alışılmış anlamda bir tarih kitabı değildir. Tarih, genellikle geçmişin, yâni ölünün incelenmesi demektir. «Millî Kurtuluş Tarihi»nde ise, bugün karşıkarşıya bulunduğumuz ve yarın karşılaşabileceğimiz sorunlara yanıt aranmıştır. Daha açık bir deyişle, yeryüzünde ilk bağımsızlık savaşını veren bir ülkenin millî kurtuluş hareketi, günümüzde ve gelecekte Türkiyemizi bekleyen sorunlar açısından sorguya çekilmiştir. Bu niteliğiyle «Millî Kurtuluş Tarihi», Kıbrıs olayları ve ABD silâh ambargosuyla ortaya çıkan gelişmeleri, tarihsel derinliği içinde aydınlatan kaynak eserdir.

Birinci Kitap'ta ABD ve İngiltere, Türkiye'yi parça parça etmek, Anadolu'yu Rum ve Ermeni toprağı yapmak için kesin kararlı oldukları halde, Kurtuluş Savaşı liderlerinin pekçoğunun kurtuluşu, Sovyetler Birliği'ne karşı İngilizlerle uzlaşmakta, ya da Amerikan mandası olmakta görmeleri belgelerle açıklanmakta ve emperyalist Batı devletlerini, Tanzimat geleneğine uygun biçimde «koruyucu» ve «kurtarıcı» saymanın, daha sonraki olumsuz iç ve dış gelişmelere nasıl damgasını vurduğu belirtilmektedir.

İkinci Kitap'ta, 1917 Rus Devrimi ile Türk Devrimi arasındaki ilişkiler, millîci dış politika ve Türkiye'de sol akımlar üzerindeki etki açısından incelenmekte, Rus Devrimi ve Komünizm karşısında Atatürk'ün ve lider kadronun tutumu tam bir açıklığa kavuşturulmakta ve Yeni Türkiye'nin kan ve ateş çemberi içinde dış politikasının biçimlenişi anlatılmaktadır.

«Millî Kurtuluş Tarihi»nin ilk basımında büyük hacimli tek cilt olan son bölümü, okuyuculardan gelen istek üzerine, bu kez iki kitapta toplanmıştır. Üçüncü Kitap'ta millî kurtuluş hareketinin sınıfsal niteliği ve onu öteki kurtuluş hareketlerinden ayıran özellikleri ele alınmakta, Varga'nın «millî feodal aristokrasi» diye adlandırdığı Anadolu egemen sınıflarına ve bürokrasiye dayalı bir millî hareketin sınırları çizilmektedir.

Dördüncü Kitap'ta, Türkiye'deki iç gelişmeleri yönlendirme açısından dış politikanın önemi belirtildikten sonra, 1939 İngiliz İttifakı ile Atatürk dönemindeki bloklar dışı politikanın terkedilişi ve bunun iç politikada doğurduğu sonuçlar ele alınmaktadır. Roosevelt ve Churchill, Kazablanka Konferansı'nda Çin'in Amerikan, Türkiye'nin ise İngiliz nüfuz bölgesi olduğunu kararlaştırmışlardır. Durum, ilgililerce kabul edilmiş ve 1939'dan sonra dış politikamızın belli başlı amacı, Türkiye'nin kaderini ABD ve Büyük Britanya'ya bağlamaya yönelmiştir. Bu yöneliş, 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan gelişme çizgisi üzerindedir ve 1995'lerde Ortak Pazar'a tam üye olmakla doruk noktasına ulaşabilecektir.

50 Lira

Tekin Yayınevi - Ankara Cad. 51, İstanbul - Tel. : 27 69 69